

T.C

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

EBÜ'L-HASENÂT ABDÜLHAY EL-LEKNEVÎ'NİN FIKHİ ESERLERİNDEKİ BİD'AT KAVRAMININ DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUHAMMED HÜSEYİN KILIÇ

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHTERHAN FURKANİ

AKSARAY 2019

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

EBÜ'L-HASENÂT ABDÜLHAY EL-LEKNEVÎ'NİN FIKHİ ESERLERİNDEKİ BİD'AT KAVRAMININ DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUHAMMED HÜSEYİN KILIÇ

DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHTERHAN FURKANİ

AKSARAY 2019

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren 2 yıl (24) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : MUHAMMED HÜSEYİN

Soyadı : KILIÇ

Bölümü : TEMEL İSLAM BİLİLERİ ANA BİLİM DALI

İmza :

Teslim tarihi :29.05.2019

TEZİN

Türkçe Adı : EBÜ'L-HASENÂT ABDÜLHAY EL-LEKNEVÎ'NİN FIKHİ ESERLERİNDEKİ BİD'AT KAVRAMININ DEĞERLENDİRİLMESİ

İngilizce Adı : REVIEW AND EVALUATION OF BED'A CONCEPT IN THE RELIGIOUS JURISTICTION STUDIES OF ABU AL-HASANAT ABDULHAY BIN MUHAMMAD ABDULHALIM BIN AMÎNILLAH AL-LAKNAWÎ

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazar Adı Soyadı: Muhammed Hüseyin KILIÇ

İmza:

T.C.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

JÜRİ ONAY SAYFASI

Muhammed Hüseyin KILIÇ tarafından hazırlanan "EBÜ'L-HASENÂT ABDÜLHAY EL-LEKNEVÎ'NİN FIKHİ ESERLERİNDEKİ BİD'AT KAVRAMININ DEĞERLENDİRİLMESİ" başlıklı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Aksaray Üniversitesi TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

İMZA

Danışman: (Unvanı Adı Soyadı) Dr. Öğr. Üyesi Mehterhan FURKANİ

(Anabilim Dalı, Üniversite Adı) Temel İslam Bilimleri ASÜ

Üye: (Unvanı Adı Soyadı) Doç. Dr. İbrahim PAÇACI

(Anabilim Dalı, Üniversite Adı) Temel İslam Bilimleri ASÜ

Üye: (Unvanı Adı Soyadı) Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KARABACAK

(Anabilim Dalı, Üniversite Adı) Temel İslam Bilimleri SÜ

Tez Savunma Tarihi: 29/04/2019

Sosyal bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 13.06.2019..tarih ve 2019/24-9 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Öğrencinin
Muhammed Hüseyin KILIÇ
İmza

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Doç. Dr. Sevilay USLU DİVANOĞLU
İmza

Şehit olan babam Molla Mehmet Ali Kılıç ve

Sıkıntılarıma katlanan biricik Annem'e

TEŞEKKÜR

Abdülhay el-Leknevî farklı ilimlerle uğraşan bir müellif olarak temayüz etmiş olmakla beraber yakın dönemin yaşamış büyük âlimlerden birisidir. Bu bağlamda görüşleri, eserleri elimizde matbu bir şekilde bulunmaktadır. Diğer bir yönden bid'at anlayışı her zaman yeniliğini koruyan orijinal bir kavramdır. Günümüz İslam dünyasında hala konuşulup tartışılan bir kavram olması, müellifinde bu konuda yazmış olduğu eserlerin yakın döneme ait değerlendirmeler içermesi dolayısı ile bu konuda çalışma gereği hissettirmektedir.

Bu incelememizde imam Abdülhay el-Leknevî ile ilgili bilgileri çıkarıp faydalanılacak bir çalışma haline getirmeyi hedeflemekteyiz. Bu çalışmamızda Abdülhay el-Leknevî'nin kısa ama dopdolu hayatını anlattıktan sonra vermiş olduğu telifler hakkında biraz bilgi verip İmam'ın bid'at anlayışını detaylı bir şekilde kendi eserlerinden, Abdülfettâh Ebû Gudde'nin yapmış olduğu tahkiklerden, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Dr. Öğr. Üyesi M. Tayyib Kılıç'ın yaptığı çalışma, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Doç. Dr. Harun Reşit Demirel hocamızın çalışmalarından, çeşitli eserlerden ve daha başka çalışmalardan, tez ve makalelerden, Abdülhay el-Leknevî'nin asıl eserlerinden faydalanarak incelememizi sürdüreceğiz.

Çalışmanın başında bid'atla ilgili genel bilgiler verdikten sonra Kur'an da bid'at konusunu değinip İslam âlimlerinin alanlarına göre bid'ata bakış açısını anlatıp konumuzun asılını inceleyip Abdülhay el-Leknevî'nin bid'at anlayışına geniş bir şekilde yer vereceğiz.

Yaptığımız çalışmaya başladığımız ve bu alanda literatür araştırması yapmaya koyulduğumuz zaman şu kanaate vardık ki; Abdülhay el-Leknevî araştırılması ve ilim camiasına kazandırılması gereken birçok eser telif etmiştir. Bu eserlerin fıkıh ile ilgili olanları incelenmediği, fakat incelenmesi gereken birer yakın dönemin değeri olarak görülüp hızlı bir şekilde araştırılması ve faydalı bir şekilde ilmi bir değer olarak sunulması gerekmektedir.

Biz de bu çalışmada Abdülhay el-Leknevî'nin üzerine sık sık durmuş olduğu bid'at anlayışını fıkhi eserlerinden çıkarıp yaşadığı çağda meydana gelen ilmi çalkalanmaları ve bu çalkantılara karşı nasıl bir mevzide durduğu, nasıl bir üslûp kullandığını incelemeye fırsat bulduk. Abdülhay el-Leknevî eserlerinin takriben hepsinin başında eser de incelediği konu hakkında konuyu işleme üslûbu ve çeşitli görüşlere yer verdikten sonra konuyu incelemeye koyulur. Kendisinin bu işlediği üslûp kendine has olup genelde bütün eserlerinde kullanılmıştır. Bu çalışmamızda şanslı olduğumuz bir konu Abdülhay el-Leknevî'nin çeşitli eserlerinde hayatı hakkında kendi kaleminden bilgi vermesidir. Bu çalışmada emeği geçen bütün hocalarıma şükranlarımı sunarım.

Başta danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Mehterhan Furkani hocama bu çalışmamda bana sağlamış oldukları katkılarından ve sarf ettikleri çabalarından dolayı şükranlarımı sunarım.

Bu çalışmada büyük katkısı olan, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi Sayın Dr. Öğr. Üyesi M. Tayyib Kılıç hocama özel ilgilerinden dolayı minnettar olduğumu bildirir şükranlarımı sunarım.

Benim yetişmemde katkıları olan Konya Dini Yüksek İhtisas Merkezindeki hocalarımdan Dr. Ali Pekcan hocama ve diğer kıymetli hocalarıma ayrı ayrı şükranlarımı sunarım.

Bu çalışmamda özel olarak ilgi gösterip desteğini kesmeyen çok kıymetli meslektaşım Mardin Ulu Camii imam-hatibi Süleyman Demir hocama şükranlarımı sunarım.

Desteğini kesmeyen çok kıymetli akrabam Ahmet Tekin'e ve bütün sevdiklerime ayrıca tekrar tekrar şükranlarımı sunarım.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

EBÜ'L'HASENÂT ABDÜLHAY EL-LEKNEVÎ'NİN FIKHİ ESERLERİNDEKİ BİD'AT KAVRAMININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Yüksek Lisans Tezi

Muhammed Hüseyin Kılıç, Aksaray 2019

ÖZET

Abdülhay el-Leknevî (1848-1886) birçok ilimle uğraşan biri olma açısından 19.yy'lın Hint alt kıtasında önemli ilmi şahsiyetlerinden birisi olarak temayüz etmiştir. Ülkemizde imam Abdülhay el-Leknevî ile ilgili nadir çalışmaların olması kendisinin ilmi kişiliğinden ve yakın çağda yaşamış biri olmasından dolayı üzücü bir durum olduğunu belirtmekte fayda vardır. İmam Abdülhay el-Leknevî'nin bu yönü bizi kendisi ile ilgili bir araştırma ve bazı görüşlerini gün yüzüne çıkarmaya sevk etti. Fıkıh başta olmak üzere hadis, kelâm, Arap dili, mantık gibi ilimlerde telif ettiği eserlerin sayısının ihtilaflı olmasına rağmen yüzü aşkın eseri olduğundan ve bu eserlerin dilimize kazandırılmamasından veya bu eserler ile ilgili doyurucu çalışma yapılmadığından dolayı Abdülhay el-Leknevî hakkında daha çok araştırma, kendisi ile ilgili bazı bilgileri ortaya çıkarma ve kendisi hakkında çalışma isteğimizi arttırdığını beyan edebiliriz.

İmam Abdülhay el-Leknevî Hanefî fakihi olarak dünya ülkelerinde bilinmesine rağmen ülkemizde hadisçi yönü ağır basmaktadır. Bundan dolayı kendisinin fıkıh alanında elliyi aşkın eseri olması, fıkıh alanında yazmış olduğu eserler ile ilgili bir araştırma yapmayı icap etmektedir. Bu minvalde kendisi ile ilgili araştırma yapılmayı hak eden bir Leknevî bir âlim olduğu da aşikârdır. Bu kadar bilgi ve aşikârlık göz önünde iken kendisi ile ilgili araştırmaların yapılması arttırılmalı ve teşvik edilmelidir.

Diğer önemli bir nokta ise Abdülhay el-Leknevî'nin otuz sekiz yıl gibi küçük bir hayata nasıl bu kadar çalışmayı sığdırdığı ve telif verdiği de işin ayrı bir merak boyutu uyandıran ve

çalışmaya yönlendiren bir etmendir. Biz de fıkıh eserlerinden bid'at konusuna değinmeyi kendisinin bid'atı nasıl değerlendirdiğini ve neye bid'at dediğini merak ettiğimizden dolayı bu tarz bir çalışmaya yöneldik.

Bilim kodu :

Anahtar Kelimeler : Abdülhay el-Leknevî, bid'at, Hint alt kıtası, fıkıh, 19.yy Hint alt kıtası

Sayfa Adedi :230

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Mehterhan FURKANİ

AKSARAY UNIVERSITY

INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

REVIEW AND EVALUATION OF BED'A CONCEPT IN THE RELIGIOUS JURISTICTION STUDIES OF ABU AL-HASANAT ABDULHAYY BIN MUHAMMAD ABDULHALIM BIN AMÎNILLAH AL-LAKNAWÎ

(Master Thesis)

Muhammed Hüseyin KILIÇ, Aksaray 2019

ABSTRACT

Sheikh Laknawî had came to surface as one of the prominent 19th century scholars due to his endavour in multiple scholary disciplines. It is worth pointing out that it is a sad case to have rare studies about imam Abdalhay Laknawî, inspite of his profound scientific personality and his contemporary inspirations. This missing aspect of Imam Abdalhay Laknawî has led us to research about him and to bring some of his views to light. Despite the fact that the number of the books, most porminently in the field of fiqh, and also in the hadith, kalam, arabic language and logic, that were compiled by the imam were in dispute, he is known to have published at least more than 100 pieces. Since these works were not translated or were not satisfactorily worked on, we are even more motivated to work on the discovery of some relevant information from his studies.

Although Imam Abdalhay Laknawî is well known mostly for his contributions in the field of Hanafi class of religious juristiction all over the world, he is only known with his hadith background in our country. Therefore, it is necessary to carry out a research on his works written in the filed of religious juristiction in order get the most out of his 50 books around this particular topic. It is also evident that he was a scholar who well deserves to be mentioned in a scholary literature. While such information and facts are considered, the research around Laknawî's literature should be encouraged and cherished.

Another important point to mention is that the amount of art and scholary material in just thirty-eight-year relatively short life triggers immense curiosity. Hence, as a result of this deep curiocity, we will be shedding light onto his religious juristiction topic of Bed'a; we would like to investigate his definition and evaluation of Bed'a.

Field Code :

Keywords : Abdalhayy Laknawi, bed'a, Indian Subcontinent, Religious Juristiction, 19th Century Indian Subcontinent

Number of Pages :230

Advisor : Assistant Professor Üyesi Mehterhan FURKANİ

Co-advisor :

İÇİNDEKİLER

ÖZET VIII
ABSTRACT X
İÇİNDEKİLER XII
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ XIV
GİRİŞ 1
1. Araştırmanın Konusu, Önemi 2
2. Araştırmanın Amacı 3
3. Araştırma'nın Metodu ve Sınırlandırılması 3
4. Bid'at 4
4.1. Bid'at Terimi ve İlgili Kavramlar 4
4.2. İslam'da Bid'at 5
4.2.1. Kur'an ve Sünnet Bağlamında Bid'atın Terim Olarak Kullanımı 5
4.3. İslam'da Bid'at Edebiyatı: Kavram, Ortaya Çıkışı ve Kullanımı Bağlamında 19
4.4. Bid'at Ehli ve Mezhepleri 24
4.5. Bid'at Ehli'nin Özellilkeri 29
4.6. Bid'atların Özellikleri 31
4.7. Bid'atların Ortaya Çıkış Sebebleri 32
4.8. Bid'atın Kısımları 33
4.8.1. Nitelik ve Niceliklerine Göre Bid'at Sınıflandırması 34
4.8.2. Fıkhi Ölçülere Göre Bid'at Sınıflandırması 35
4.9. Toplumumuzda Belli Başlı Bid'atlar 37
4.9.1. Yahudilikten Karışan Bid'atlar ve Hurafeler 37
4.9.2. Hristiyanlıktan Karışan Bid'at ve Hurafeler 38
4.9.3. Genel Bid'at ve Hurafeler 38
4.10. Ülkemizde Bid'at İle İlgili Çalışmalar 41
4.11. Genel Olarak İslami İlimler Açısından Bid'at 47
4.11.1. İslam Fıkıh İlminde Bid'at 48

4.12. Günümüz Bi'dat Olgusu 50
BİRİNCİ BÖLÜM 55
ABDÜLHAY el-LEKNEVÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM ve HAYATI 55
1.1. XIX. Yüzyılın Sosyal, Siyasi ve İlmi Manzarası 55
1.1.1. Siyasi Durum 59
1.1.2. Sosyal Durum 60
1.1.3. İlmi Durum 61
1.2. Leknevî'nin Hayatı ve Eserleri 78
1.2.1. Hayatı 78
1.2.2. Hocaları 84
1.2.3. Öğrencileri 85
1.2.4. Eserleri 87
İKİNCİ BÖLÜM 103
ABDÜLHAY EL-LEKNEVÎ'NİN BİDAT ANLAYIŞI VE FIKHİ ESERLERİNDE GEÇEN BİD'AT KAVRAMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ 103
2.1. Abdülhay el-Leknevî'nin Bid'at Anlayışı 103
2.2. Abdülhay el-Leknevî'nin Fıkhi Eserlerinde Bid'at Anlayışının Değerlendirilmesi 106
2.2.1. İkâmetü'l-hücce alâ enne'l-iksâr fı't-teabbüdi leyse bi-bid'a 107
2.2.1.1. Değerlendirme…….. 128
2.2.2. Tuhfetü'l-ahyâr fî ihyâi sünneti seyyidi'l-ebrâr mea hâşiyetihi nuhbetü'l-enzâr……... 138
2.2.2.1. Değerlendirme…….…. 159
2.2.3. et-Tahkîku'l-acîb fi't-tesvîb 169
2.2.3.1. Değerlendirme……..… 176
2.2.4. Red'u'l-ihvân an muhdesât-i âhir-i cumat-i Ramazan 178
2.2.4.1. Değerlendirme…….. 187
2.2.5. Nüzhetü'l-fikr fî sübhati'z-zikr 190
2.2.5.1. Değerlendirme 196
SONUÇ 198
KAYNAKÇA 205

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

age	Adı Geçen Eser
agm	Adı Geçen Makale
agt	Adı Geçen Tez
b.	Bin
bkz	Bakınız
c.c	Celle Celaluhû
C.	Cilt
DİA	Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h	Hicri
ö	Ölüm
r.a	Radıyallahu Anhu
r.anha	Radıyallahu Anha
s.a.v	Sallallahu Aleyhi Vesellem
s.	Sayfa
S.	Sayı
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
T.y	Tarih yok
Thk	Tahkik
Trc	Tercüme
Y.y	Yüzyıl

Y.yok	Yayın Yeri Yok
Yay.	Yayınları

GİRİŞ

Hamd âlemlerin rabbine, mâlikine, nefis sahibi her şeye rızkını temin edene, dünyayı düzene koyana, insanlara hidayet kaynağı bir nur olması için, onları karanlıkların zulümâtından aydınlığa çıkararak yol gösterici, rehber olarak özelde Peygamberimiz Hz. Muhammed'i (s.a.v) genelde bütün Peygamberleri gönderen bir olan, Hayy ve Kayyûm olan Allah'a (c.c) olsun. Salat ve selam biricik önderimiz, Peygamberimiz Hz. Muhammed Mustafa'ya (s.a.v) olsun. Şeytan'ın şerrinden, amellerimizin kötülüğünden Allah'a (cc) sığınırız.

Allah (c.c) insanları hidayete erdirmek için içlerinden peygamberler seçmiştir. Peygamberler vazifelerini bitirip ruhları refîk-i âlâya ulaşmak için insanların aralarından alındıktan sonra onların ardından yollarını takip eden sâlih, muttaki şahsiyetler, öğretilerini yaymak için getirdikleri mesajı daha fazla kişiye ulaştırmak amacı ile bütün gayretlerini sarf ederek çabalamış bu gayretleri kuşaktan kuşağa, asırdan asra nakletmişlerdir. Hz. Muhammed'in (s.a.v) vefatından sonra bu ilahi adalet aynı mecrada devam etmiş bu ince, muttaki, halis şahsiyetler çeşitli badireler atlatarak dinin özünün en saf olanını insanlara hitap etmek üzere, hayatlarında daha anlamlı yaşamalarını sağlamak için bu beyanı (Kur'an ve sünneti) yaymak vesilesi ile hiçbir sıkıntıya aldırış etmeden sürekli dinamik bir şekilde anlatmışlar ve anlatmak için ortam oluşturma gayretlerini sürdürmüşlerdir. Bu çabalar dâhilinde hicret gerekli olmuş ise hicret, serden, maldan feragat edip harekete geçmek gerekli olmuş ise bunu hiç çekinmeden yapmışlardır. O güzide insanların oluşturmuş oldukları halkalar ilim meclisleri asırdan asra, kuşaktan kuşağa aktarılmış ve ilim olduğu şekli ile günümüze kadar gelmiştir. Onların çabaları bu öğretileri sadece İslam'ın ilk geldiği topraklar içerisinde yaymak olmamış, elleri, sesleri yetişebildiği yere kadar ulaşmak için olmuştur. Zira Arap yarım adasından Anadolu'ya Avrupa'nın güney batısı ispanyaya, orta Asya'ya Hint kıtasına bu etkilerin eserleri, ekilen tohumların meyveleri her zaman bitmiş, hasat zamanı gelince mahsul elde edilmiştir.

O etkilerin sonuçlarından bir meyvesi olan, o güzide ashâbın soyundan gelen asırlar geçmesine rağmen bu nurun sönmediğini gösteren, etkisi büyük, değerli bir şahsiyet olan, hiç şüphesiz Abdülhay el-Leknevî'dir. Abdülhay el-Leknevî'nin Ebû Eyyûb el-Ensari'ye nispet edildiğinden dolayı lakabı "Ensari" olarak anılmaktadır. Zikredildiği üzeree gelen ilmi silsilenin Hint alt kıtasının Leknev koluna bağlı 19. yüzyılın önemli âlimlerindendir. İmam yaşadığı zamana uygun fetva vermiş, insanların çeşitli sorunları hakkında yaşadığı çağa uygun olarak kendi görüşlerini beyan etmiştir. Bunun yanında kendisinin yaşadığı asırlarda dünya genelinde evrensel bir şekilde yaygınlaşan, insanların problemleri, işgal hareketleri ve sömürge etkilerinin başlangıcı olmasından dolayı sıkıntılı bir zaman diliminde yaşadığını söyleyebiliriz. Bu sıkıntıların insanlar içerisinde yaygınlaşan milliyetçilik akımları, özgürlük, bağımsızlık söylemleri toplumu yozlaştırmaya başlamıştı. Bu akımlara istinaden dini anlayışa uymayan anlayışlar girdirilmeye, din sanki insanların ihtiyaçlarını karşılayamıyormuş gibi lanse edilmeye, farklı düşünceler ortaya çıkmaya başlamıştır. Her zaman olduğu gibi bu düşünceler cahiller ve İslam'ın ilerlemesine engel olmaya çalışan çevreler tarafından ilgi görmeye başlamıştır. Abdülhay el-Leknevî'nin bu açıdan yaşadığı dönemde bid'at anlayışının iyi bir şekilde incelenmesi gerekli hususlardan biridir. Hiç şüphesiz Abdülhay el-Leknevî'nin bid'at anlayışını yaşadığı dönemdeki önemli olayların etkilediğini ve eserlerinde sürekli bid'ate değinmeyi lüzumlu gördüğünü anlamaktayız. Bununla birlikte gelişen çeşitli ekollerin durmadan sünnete olan saldırılarının bir neticesi olarak sünneti koruma pahasına bu düşünceyi; bid'at anlayışını geliştirdiğini görmekteyiz. Bunun yanında yeni gelişmelerin getirmiş olduğu olumsuzlukların sebeplerine karşı da aynı sistemde Kur'an ve sünneti müdafaa etmek için çabalamıştır.

1. Araştırmanın Konusu, Önemi

Bu düşüncelerle genelde Abdülhay el-Leknevî'yi özelde ise bid'at düşüncesini incelemeyi faydalı gördük. Çünkü Abdülhay el-Leknevî bid'at konusuna eserlerinde çokça değinmiş ve her fırsatta sünneti müdafaa edip, insanlara uygun şartları göz önünde bulundurarak cevap vermiş ve görüşlerini bu çerçevede beyan etmiştir. Bütün bu çabasına rağmen ülkemizde gerekli ilgiliyi görmemiş ve hakkında yeteri kadar doyurucu çalışma yapılmamış yakın dönemin ender şahsiyetlerinden bir şahsiyettir. Yapılan çalışmalarda hadisçi kimliği ile temayüz ettirilmiş ve bu şekilde tanınmıştır. İmam Abdülhay el-Leknevî tek bir alanda ve dalda değerlendirilmesi imkânsız olan bir müelliftir. Zira sadece fıkıh ve hadis ile ilgili eserleri bulunmamakta âlet ilimleri diyebileceğimiz mantık, nahiv gibi alanlarda da eser telif

etmiştir. İmam'ın teliflerinin yarısına yakını fıkıh ile ilgili olması bizi bu alanda çalışmanın faydalı olacağı yönüne sevk etti. Abdülhay el-Leknevî 120 civarındaki eserinin 50 civarında ki telifi fıkıh alanında olduğu bilinmektedir. Abdülhay el-Leknevî hakkında araştırma yapmamıza sevk eden diğer önemli sâiklerden biri de kırk yıl civarında olan bu ömre bu denli eserleri nasıl telif etmeyi sığdırdığı olmuştur.

Bu etkilerin neticesinde Abdülhay el-Leknevî'nin yaptığı teliflerin, İslam dinine hizmet için samimi ve halis bir niyetle yazıldığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu samimi ve halis olan niyetin karşılığı olarak onu tanıtmak, gün yüzüne çıkarmak için her türlü çalışmayı boynumuzun borcu olarak yapmaktan mutluluk duyacağımızı da beyan etmeyi her zaman ve her yerde görev biliriz.

2. Araştırmanın Amacı

Çalışmamızda başta bid'at ile ilgili kavramları inceleme, Kur'an'da bid'at konusuna değinme, İslam âlimlerinin bid'at bakışlarını kısaca ele alarak, Abdülhay el-Leknevî'nin hayatını da kısa bir şekilde incelemekle beraber fıkhî eserlerinde bid'at anlayışını enine boyuna değerlendirmeyi amaçlamaktayız. Konumuzu bir giriş ve iki bölümden oluşturacak şekilde bitirmeyi hedeflemekteyiz.

Amacımız direk olarak Abdülhay el-Leknevî'nin eserlerinde bid'at anlayışını tespit edip, diğer eserlere az miktarda değinerek ana kaynaktan faydalanmayı, düşüncelerini birinci ağızdan vermek ve kendini eserlerinden tanımak sureti ile tanıtmak olmuştur. Bundan dolayı konu ile ilgili elimizden geldiğince ilk kaynaktan faydalanıp, dipnot olarak kaynak eserleri kullanmayı ve gücümüz yettiğince kendi eserlerinden faydalanarak daha sağlıklı bilgileri elde etmeye çalıştık.

3. Araştırma'nın Metodu ve Sınırlandırılması

Ana konuya başlamadan önce bid'at hakkında kısaca bilgi vermek ve diğer ilimi alanlarda bid'atın ne olduğuna da değinmekte büyük bir yarar olduğunu söylemekte fayda vardır. Bundan mütevellit konumuzun başında metot olarak bid'at hakkında genel bilgiler verdikten ve İslam'da bid'ate değindikten sonra asıl konumu olan Abdülhay el-Leknevî'nin hayatı, eserleri, hocaları, talebelerini anlatıp bid'at anlayışını birinci dereceden müellifin eserlerinden bularak bunları değerlendirmeyle sınırlandırmış bulunmaktayız.

4. Bid‘at

4.1. Bid’at Terimi ve İlgili Kavramlar

بِدْعَ “b-d-a” kelimesinin kökünden türetilen bid’at kelimesi yeni bir şey ortaya çıkarma, daha önce eşi benzeri olmayan bir şeyi yeni yapmak, anlamında örneksiz icat etmek için kullanılır. Mastarı “بِدْعَة” şeklinde gelmektedir. “Asr-ı saâdetten sonra ortaya çıkan, şer’i bir delile dayanmayan inanç, ibadet, fikir ve davranışlar için kullanılan terimdir bid’at.”[1] Bid’at çıkaran kişiye bid’atçı denilmektedir.

Aynı zamanda bu kelimenin Arapçada birçok müradifi (eş anlamlı) ve zıttı olan kelimeler vardır.[2]

Bütün bunlardan anlaşılan bid’atın olmayan bir şeyi ortaya çıkarma, icat, yeni buluş gibi yöntemlerle olması gerekeni olmadığı şekilde saptırarak tekrar ele aldıktan sonra sanki söylenen söylemin, asıl anlaşılması gerekenin bu şekilde olması kanaatine varıp kabullendirme çabası olduğunu anlaşılmaktadır. Bid’at sadece bunlarla sınırlı kalmayıp, olanı saptırıp, doğruyu yanlışa katarak, bütün doğruyu bozma olan bid’at kavramı, dini kaynaklarda çokça görülmektedir. Sadece İslam dininin kaynaklarında değil, diğer dinler tamamen bu bataklığa saplanmış, bid’atlarla zamanla dini tahrife götürdüğü için Allah (c.c) son din olan İslam’ı insanlara hidayet ve yol olması için Hz. Muhammed’in (s.a.v) aracılığı ile insanlara aydınlatmış ve açıklamıştır. Bundan hareketle Kur’an ve sünnette bid’at kavramı işlenmiş ve bununla ilgili bilgiler verilmiştir. Bununla birlikte kitap ve sünnetteki bid’at kavramlarına değinip bid’atın ne olduğunu en iyi şekilde öğrene bileceğimizi umarak bu konuya da değinmek istiyoruz.

---

[1] Rahmi Yaran, “Bid’at”, **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.6, İstanbul 1992, s.129.

[2] إِبْتِكَار (icat), أَحْدَثَ (modern bir şey ortaya çıkarmak), أَنْتَجَ (üretmek), أَنْشَأَ (yapmak, inşa etmek oluşturmak), أَوْجَدَ (bulmak), إِخْتَرَعَ (yeni bir şey ortaya çıkarmak), إِخْتَلَقَ (oluşturma anlamında yaratmak), إِسْتَنْبَطَ (bazı öncüllerden yeni bir sonuca varmak), شَكَّلَ (şekillendirmek sureti ile oluşturmak), صَنَعَ (meydana çıkarmak), عَمِلَ (yaparak ortaya çıkarmak), فَطَرَ (hiç yoktan ortaya çıkarmak), كَوَّنَ (bir araya getirmek sureti ile oluşturmak), أَتْقَنَ (iyice yapmak), أَجَادَ(iyi bir şekilde gerçekleştirme); Zıt olarak kullanılan bazı kelimeler şunlardır: إِحْتِذَاءٌ (örnek alma), امتثالٌ (itaat etmek, boyun eğmek yolunu takip etmek), تقليدٌ (aynısını yapmak sureti ile taklit etmek), حَذْوٌ (örnek kabul etmek, tuttuğu yolu tutmak) gibi kelimeler kullanılmaktadır. https://www.almaany.com/ar/thes/arar/%D8%A8%D9%90%D8%AF%D9%92%D8%B9%D9%8E%D8%A9/

4.2. İslam'da Bid'at

4.2.1. Kur'an ve Sünnet Bağlamında Bid'atın Terim Olarak Kullanımı

Bid'at biri dar diğeri geniş kapsamlı olarak iki şekilde tarif edilmiştir. Geniş manada bid'at Hz. Peygamber'den (s.a.v) sonra ortaya çıkarılan her şeydir. Dini mahiyette görünen amel ve davranışlardan başka günlük hayatla ilgili sonradan ortaya çıkan yeni fikirler, âdetler ve uygulamalar bid'at olarak sayılmıştır. Başta İmam Şâfiî (ö. 204/819) olmak üzere en-Nevevî (ö. 676/1277), İzzeddin b. Abdisselâm (ö. 660/1262), Mâlikîlerden Şehabeddin el-Karâfî (ö. 684/1285), Zürkânî (ö. 1099/1688), Hanefîlerden İbn-i Âbidîn (ö. 1252/1836), Hanbelîlerden Ebü'l-Ferec (ö. 449/1057), İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), Zâhirîlerden İbn Hazm (ö. 456/1064), bid'atı bu şekilde kabul edenlerdendir.[3] Bu tarifi benimseyen âlimler, görüşlerini Hz. Peygamber (s.a.v) ve sahâbelerden nakledilen bazı rivayetlere dayandırmaktadırlar. Bu rivayetler üslûp açısından mutlak yenilik manasında, mezmum manayı ifade eden manada ve bid'atçıları ve onlara tabi olanları yeren manalarda kullanılmıştır.

Dar kapsamlı olarak ele alıp bid'atın: "Hz. Peygamber'den (s.a.v) sonra ortaya çıkan ve dinle ilgili olup ilave veya eksiltme özelliği taşıyan her şey diye tarif etmişlerdir. Bu görüşü benimseyenler arasında, Mâlikîler'den başta İmam Mâlik olmak üzere Turtûşî (ö. 520/1126),[4] Şâtıbî (ö. 790/1388),[5] Hanefîler'den Bedreddin Aynî (ö. 855/1451),[6] Birgivî (ö. 981/1573),[7] Şâfiîler'den Beyhakî (ö. 458/1065), İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), İbn Hacer el-Heytemî, Hanbelîler'den Takıyyüddîn İbn Teymiyye (ö. 728/1327) ve İbn-i Receb (ö. 795/1393) sayılabilir.[8]

"Bunlara göre dinle ilgisi ve dini mahiyeti bulunmayan şeyler bid'at sayılmaz; bu bakımdan örf ve âdet türünden olan davranışlar bid'at kavramının dışında kalır. Dar kapsamlı bid'at, anlayışına sahip olanlar görüşlerine mesnet olarak, "İşlerin en kötüsü sonradan ihdas edilenlerdir. Sonradan ihdas edilen her şey bid'attır" ve "Her bid'at dalâlettir"[9] şeklindeki rivayetlerin genel manalarını esas almışlardır.

---

[3] Yusuf Şevkî Yavuz, "Ehl-i bid'at", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.10, İstanbul 1994, s.501.
[4] Ebû Bekir Muhammed b. Velid Turtûşî (ö. 520/1126), **Kitabu'l-ehadis ve'l-bid'a**, Suudi Arabistan 1411/1990, s.21-22.
[5] Ebû İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed Şâtıbî (ö.790/1388), **el-İ'tisam**, Trc: Dr. Ahmet İyibildiren ve Dr. Mustafa Özcan, 5. Baskı, İ'tisam Yay., İstanbul 2009, s.36-37.
[6] Bedreddin Aynî (ö. 855/1451), **Umdetü'l-kari**, C.4, Kahire 1392/1972, s.414-416; Yavuz, **agm,** s.501-505.
[7] Muhammed Birgivi, **Tarikatü'l-Muhammediyye ve's-siretü'l-Ahmediyye**, Muallim Neşriyat, İstanbul 2016, s.8-10; Yavuz, **agm** s.501-505.
[8] Yavuz, **agm**, s.501-505.
[9] Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (ö. 275/889), **Sünen** "Sünnet", 6, Dâru İbn-i Hazm, Beyrut 2010.

Bunların görüşlerine bakacak olursak bid'atı dini uygulamalar dahlinde yapılan değişiklikler olarak görüp, din haricinde, sosyal hayatla alâkalı olanların dışında tutmak sureti ile değerlendirmeyi en iyi yol olarak görmeleridir. Zira dini uygulamalar haricindeki uygulamaları bid'at olarak kabul etmemişlerdir. Sadece dini uygulamalar bu iş dâhilinde tutup gündelik hayatı bu işin dışına çıkarmışlardır. Bu görüşü savunanlardan Şâtıbî el-İ'tisam adlı eserinde "sonradan ortaya konan din görünümlü yol"[10] olarak tarif etmiştir ki, ona göre kişiler bu yola Allah'a (c.c) daha çok kulluk etmeyi istedikleri için girerler. Dini görünümlü olmayan, dini telakki edilmeyen hususlar bid'at sayılmaz. Mesela bir kimsenin helal olan bir şeyi kendisine yasaklaması bid'at değildir; ancak bu yasaklamayı dindarlık vesilesi sayması bid'attır. Bu bakımdan bid'atın iyi veya kötü diye nitelendirilmesi isabetli olmaz, daha doğrusu bid'atın iyi olması söz konusu değildir; çünkü iyi bid'at denilenler esasında bid'at olmayan şeylerdir. Şâtıbî (ö. 790/1388), İzzeddin b. Abdüsselam'ın (ö.660/1262) beşli ayırımına da karşı çıkmıştır. Ona göre sonradan ortaya konulan ve dini mahiyette görülen yeniliklerin şer'i bir dayanaktan hareketle vacip, mendup veya mubah bid'at diye nitelendirilmesi doğru değildir. Çünkü şer'i dayanağı bulunan bir ibadet ve uygulama bid'at sayılmayacağı gibi bu şekilde bid'at-ı hasene sayılan hususlar da maslahat veya asli ibaha prensibiyle izah edilebilir.[11]

Dar kapsamlı ve geniş kapsamlı değerlendirenlerin bu konuda nasıl bir ihtilaf içerisinde oldukları da konunun farklı bir boyutudur. Zira dar kapsamı esas alanlar, dini uygulamalar haricindekileri bid'at kategorisine almazken, diğer bir grup bir kısmına hasene bid'at demişlerdir. Bu konuda sadece bu kısımda bir farklılık olduğu görünmekte bu farklılık da abartılacak derecede olmamakla iki görüş savunucuları da özünde dini uygulamaları ilgilendiren bid'atı, bid'at olarak kabul etmişlerdir. Bizim için de önemli olan konunun bu kısmı olup, aslını değerlendirsek eğer, geniş kapsamlı manayı esas alanların görüşlerini kabul ettiğimizi farz edecek olursak günümüzde yaşadığımız birçok olgu ve olayı bu minvalde değerlendirmek zorunda kalacağız ki bu da sıkıntılı bir durum olarak meydana çıkmış olacaktır. Zira Peygamberimiz'den (s.a.v) sonra meydana gelen bütün farklılıklar, günümüzde kullandığımız teknolojik, modern alet ve edevatlar bu açıdan değerlendirilecektir. Bundan dolayı sadece dini konuları ilgilendiren bid'atları ele alıp incelemek ve kabul etmek daha çok tercih edilmesi gereken görüş olabileceğini düşünmekteyiz.

[10] Şâtıbî, **age**, s.47.
[11] Şâtıbî, **age**, s.47-50.

Terim olarak kullanımına değindikten sonra kitap ve sünnet bağlamında kullanımından örnekler vererek kullanımın nasıl kullanılıp bize geldiğine, farklılıklarına değinmenin isabetli olacağı kanaatindeyiz.

Kur'an-ı Kerim'de bu kavram kullanılarak şu minvalde vurgu yapılmıştır.

"De ki: Ben bu hakikatleri beyan eden o Peygamberden farklı şeyler söylemekte olan biri değilim."[12]

Başka bir ayet-i kerime de ise Allah (c.c) şu şekilde buyurmaktadır:

"Sonra onların ardından peygamberlerimizi gönderdik, o peygamberlerden sonra da Meryem oğlu İsa'yı gönderdik, ona İncil'i verdik ve ona tabi olanların kalplerine bir merhamet ve bir şefkat kıldık. Bir de kendilerinin ortaya çıkardıkları ruhbaniyet ki onu biz farz kılmamıştık, sadece Allah'ın (c.c) rızasını kazanmak için kendileri yaptılar fakat ona da hakkı ile tabi olup riayet etmediler."[13] Bu ayetlerde bid'at kelimesi direk anlaşıldığı ilk anlamında olup, dine yeni şeyler koymak ve ortaya çıkarma manasında kullanılmıştır.

Başka ayetlerde bu kelime farklı manalarda kullanılmıştır.

"O, göklerin ve yerin benzersiz olarak var eden yaratıcısıdır. Ve bir işe hükmettiğinde artık ona ol! Der o da derhal olur."[14]

"O, göklerin ve yerin benzersiz yaratıcısıdır. Onun bir eşi olmadığı halde nasıl bir çocuğu olur, her şeyi o yaratmıştır. Çünkü o her şeyi hakkı ile bilendir."[15]

"O gün bazı yüzler vardır ki ağaracak, bir takım yüzler de kararacaktır. O yüzleri kararanlara: Allah'a (c.c) olan imanınızdan sonra inkâr mı ettiniz? Öyleyse inkârınızdan dolayı tadın azabı denilecektir."[16] İbn-i Abbas (r.a) bu ayetin bid'at ehli kimseler ile ilgili olduğunu söyler.[17] Kur'an-ı Kerim de toplam dört ayette geçen bid'at kavramı bazen ilk anlamı ile bazen farklı anlamlarda kullanılmıştır.

[12] Ahkaf, 46/9.
[13] Hadid, 57/27.
[14] Bakara, 2/117.
[15] En'am, 6/101.
[16] Al-i imran, 2/106.
[17] Ebû Abbas Ahmed İbn-i Teymiyye (ö. 728/1327), **Minhâcü's-Sünne**, Nşr: Mehmet Reşad Salim, 1986, s.139-140.

Mutlak Yenilik Manasında Kullanılan Hadisler

Bu tür rivayetlerde herhangi bir kayıt ve sınırlama olmayan hadisler olup ister dinin aslı ile ilgili olsun ister olmasın genel lügavi mana ile kullanılıp gelen hadislerdir. Bu hadislerde genel anlam kastedilmiştir.

Irbâd b. Sâriye'den (r.a) rivayete göre: "Resûlullah (s.a.v) bir gün sabah namazından sonra son derece tesirli bir vaaz verdi de bu vaazın tesirinden gözler yaşardı, kalpler ürperdi Ashâptan bir kişi: "Bu öğütler vedalaşan bir kimsenin öğütleri gibidir o halde bize neyi tavsiye ederseniz Ey Allah'ın (c.c) Resûlü!" dedi. Resûlullah (s.a.v) de şöyle buyurdu: "Allah'a (c.c) karşı her zaman ve her zeminde sorumluluk bilinci içerisinde olmayı Allah'tan (c.c) gelen her şeye tabi olmayı, idareciniz konumunda olan kimse Habeşli bir köle olsa onu dinleyip itaat etmeyi tavsiye ederim. İçinizde yaşayacak olanlar benden sonra pek çok ayrılık ve anlaşmazlıklara şahit olacaklardır. Dinde yeri olmayan fakat dindenmiş gibi gösterilmeye çalışan şeylerden sakınıp uzak durunuz; çünkü onlar sapıklıktır. Sizden kim bu döneme ulaşırsa benim sünnetime ve doğru yolda olan Hulefâ-i râşidînin sünnetine sıkıca sarılsın. Bu yolda sabredip dişinizi sıkınız."[18] Tirmizî bu hadise hasen sahih demiştir.

Aynı eserin başka bir rivayette ise: Amr b. Avf el-Müzenî'nin (r.a) babasından ve dedesinden rivayet ettiğine göre, "Resûlullah (s.a.v), Bilâl b. Hârise'ye: "Biliyor musun?" buyurdu. Bunun üzerine Bilâl: "Neyi biliyor muyum? Ey Allah'ın (c.c) Resûlü!" dedi, Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: "Benden sonra sünnetimden kaybolan bir sünneti kim ihya edip ortaya çıkarırsa ona o ihya ettiği sünnetle amel edenler kadar sevap vardır. Amel edenlerin sevapları da eksiltilmez ve her kim de, Allah (c.c) ve Resûlünün razı olmadığı sonradan çıkan bid'at denilen bir sapıklığı ortaya çıkarırsa o kimseye o bid'atla amel edenlerin günahları da birlikte yazılır ve onların günahlarından da bir şey eksiltilmez."[19]

Hz. Âişe'den (r.a) rivayet olunduğuna göre Resûlullah (s.a.v) "Kim dinimizde, olmayan bir şey ortaya çıkarıp ihdas ederse, o şey batıldır"[20] buyurmuştur.

[18] Ebû İsa Muhammed b. İsa es-Sülemi el-Buği et-Tirmizî (ö. 279/892), **Sünen**, "İlim", 16, Müeseesetü'r-risale, Beyrut 2015.
[19] Tirmizî, "İlim", 16.
[20] Ebû Dâvûd, "Sünnet", 6.

Mezmum Manadaki Hadisler

Bu hadislerde kötü olan bid'atın özellikleri zikredilmiştir. Bu hadisler genelde din ile alâkalı olup Allah'ın (c.c) ve Resûlü'nün (s.a.v) tasvip etmeyip kendisinden nehyettiği hadislerdir.

İbn-i Abbas'ın (r.a) şöyle dediği rivayet edilir: "Öyle bir zaman gelecek ki, insanlar bid'atı icat edecekler, sünneti imha edecekler. Hatta o kadar ki bid'atlar dirilecek, sünnetler yok olacak. Bazı haberlerde ise şöyle denilir: "Kişi daha hayırlı bir sünneti terk etmedikçe bir bid'atı ihdas edemez." Lokman b. Ebi İdris el-Havlanî'den rivayetle: "İnsanlar dinlerinde ne zaman bir bid'at ihdas etseler, onunla birlikte mutlaka kendilerindeki bir sünneti rafa kaldırmış olurlar.[21]

Yeni olarak ortaya atılanların dine muvafık olmaması, sünnete muhalif olması ve Allah'ın (c.c) kitabında olmaması gibi bir çerçeve dâhilinde değerlendirilmiş olan bir bid'attan söz edilmektedir. Bir üst başlıkta genel ifade ile kullanılan bid'atın de bu manaya hamledilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Zira dini uygulamalar haricinde her yeniliğin bid'at olarak değerlendirilmesi yanlış bir değerlendirme olacağı kanaatindeyiz.

Bid'at Çıkaran ve Ona Uyanları Yeren Hadisler

Direk olarak bid'at içerikli yeniliklere delâlet eden hadislerin yanı sıra bid'at çıkaranları yeren hadisler de vardır. Bununla beraber Peygamber'e (s.a.v) isnad edilen tâbiîn sözleri de vardır. Bu başlık altında bu bağlamda olan rivayetleri aldık.

Muhammed b. Yûsuf dedi ki bize Verkâ, İbn Ebî Necîh'den, o da Mücâhid'den naklen rivayet ettiğine göre Mücâhid, âyette geçen "Başka aykırı yollara tâbi olma!" ifadesini, "Bid'atlara ve şüpheli şeylere tâbi olma!" şeklinde yorumlamıştır.[22]

Ya'lâ haber verip (dedi ki) bize el-A'meş, Habîb'den, o da Ebû Abdirrahman'dan naklen rivayet ettiğine göre Ebû Abdirrahman şöyle dedi: Abdullah dedi ki; "Sünnete uyunuz, bid'at işlemeyiniz. Zira uyulması gereken şeylerin tespiti sizin yerinize yapılmıştır."[23]

Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz sözün en güzeli Allah'ın (c.c) Kitabı'dır. Yolun en güzeli de Hz. Muhammed'in (s.a.v) yoludur. İşlerin en şerlisi de dinde sonradan icat edilen bid'atlardır. Size vaad edilegelen şeyler muhakkak gelecek ve siz

[21] Şâtıbî, **age**, C.1, s.37-38.
[22] Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman ed-Dârimî es-Semerkandî (ö. 255/869), **Sünen-i Dârimî**, "İlim", 7, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2017, s.135.
[23] Dârimî, "İlim", 7, s.136.

bunlardan kaçıp kurtulacak değilsiniz."[24] Başka bir hadiste de şöyle buyurulmuştur: "Allah'ın (c.c) hidayete erdirdiğini kimse saptıramaz, saptırdığını da kimse hidayete erdiremez. Sözlerin en doğrusu Allah'ın (c.c) Kitabı'dır. Yolların en güzeli Muhammed'in yoludur. Yapılan işlerin en şerlisi sonradan uydurulup ortaya çıkarılanlardır. Her sonradan uydurulan şey ise bid'attır. Her bid'at sapıklıktır. Her sapık da cehennemliktir."[25]

"Bu hadiste ibadet ve tâatler de dâhil, yaptığımız her işin görünüşte bile dine, Kur'an ve sünnet esaslarına uyması gerektiği bize öğretilmiştir. Allah (c.c) ve Resûlünün izin vermediği hiçbir şeyin dinden sayılmayacağını bu hadisin özlü ifadesinden gayet açık bir şekilde anlamış oluyoruz. Dinde aslı olmayan bir şeyin sonradan ortaya konulması, dinimizde "bid'at" olarak adlandırılır. Esasen birçok âyet-i kerime ve sahih hadis, bu veciz kelâmda ifadesini bulmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v), bu hadisleriyle, dinde haddi aşıp ileri gidenlerin aşırılıklarını, bâtıl yollara sapıp dini tahrif edenlerin tahrifatını din olarak kabul etmemek gerektiğine dikkatimizi çekmektedir. Bunların her biri bid'at olarak nitelenmiştir."[26] Burada dinde aslı olmayan ve yeni bir şey eklemeden söz edilmektedir. Zira bid'at olmayan bir şeyi aslından farklı bir şekilde yeni sonradan çıkan şeyler olduğunu beyan etmiştik.

Dinde aslı mevcut olmayan bir uygulamayı ortaya atıp, bireyi Allah'a (c.c) yaklaştıran bir fiil gibi, dinin bir parçası haline getirmek de tehlikelidir. Ortaya atılan uygulama, eğer dinin bir parçası ve dini bir uygulama olarak görülmezse, insanı saptıran, nehy edilmiş ve reddedilmiş bid'at kategorisinde değerlendirilmemesi düşüncesi bu aşamada en isabetli fikir olacağı kanaatindeyiz.

"Kim benim bir sünnetimi ihya ederek insanların onunla amel etmelerine vesile olursa, o insanların kazanacağı sevaplardan hiç bir şey eksiltmeden sevabını almış olacaktır. Kim de bir bid'at icat ederek onunla amel edilmesine vesile olursa, o bid'at ile amel edenlerin yüklenecekleri günahlardan hiç bir şey eksiltmeden günahını yüklenmiş olacaktır."[27]

Bu hadis mü'min kişi için nasıl bir ilke çıkarabileceği konusunda pusula ve gösterge mahiyetindedir. Yenilikler konusunda İslam'ın ölçüsünü adeta belirtir ve çizgilerini

[24] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî (ö. 256/870), **Sahih el-Buhârî**, "İ'tisâm bil kitab ve's-sünne", 2; "Edeb", 70, Müessesetü'r-risale, Beyrut 2015.
[25] Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî (ö. 303/915), **Sünen** "Iydeyn", 22, Müessesetü'r-risale, Beyrut 2015.
[26] İsmail Lütfi Çakan, Reşit Küçük, Yaşar Kandemir, **Riyazü's-Salihin Peygamberimizden Hayat Ölçüleri**, Erkam Yay., İstanbul 2006, C.2, s.9-10.
[27] Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî İbn Mâce (ö. 273/887), **Sünen**, "Sünnet", 14, Müessesetü'r-risale, Beyrut 2015.

çizmiştir. İhya; mevcut fakat unutulmaya yüz tutmuş şeyler için olan bir olgu olduğu açıkça görülmektedir.

"Bid'at sahibi, bid'atını bırakmadıkça Allah (c.c) Teâlâ onun amelini kabul etmez."[28]

"Sizi sonradan meydana gelen şeylerden sakındırırım. Şüphesiz işlerin en kötüsü sonradan ortaya çıkan şeylerdir. Sonradan ortaya çıkan her şey bid'attır. Her bid'at dalâlettir."[29]

"Medîne'nin (sahası) şuradan şuraya kadar (olan mahalli) haremdir, muhteremdir. Bu hudûdun ağacı kesilmez, bu sahada bid'at ihdâs edilmez. Kim ki, Harem-i Medine'de (Kitap ve Sünnete muhalif) bir bid'at ihdâs ederse, Allah'ın (c.c) azâbı, Meleklerin ilenci, bütün insanların nefreti ve laneti o kimse üzerine olsun."[30]

"Allah (c.c), bid'at sahibinin ne namazını, ne orucunu, ne zekâtını, ne haccını, ne umresini, ne cihadını, ne farzını, ne nafilesini kabul eder. O kılın hamurdan çıktığı gibi dinden çıkar."[31]

Bu hadisler bid'atçının durumunun nasıl olduğu ve içerisinde bulunduğu halin ne kadar kötü olduğunu bizlere açıklıyor. Burada ki ağır ithamların yegâne sebebi Şâri'nin vaz etmiş olduğu şeyi yıkmak, yerine hiç asılda olamayan bir şey getirmek ve kendi nefislerine hoş geleni ihdas etmek istemelerindendir. Bundandır ki Allah'ın Resûlü (s.a.v) hadislerinde bunları ve dine verecekleri zararı göz önünde bulundurarak bu yargıda bulunmuş olabilir. Allah (c.c) muradını daha iyi bilir. Ali Çelik bu konuda şu açıklamalarda bulunur:

> Bid'at kelimesine yüklenilen ve bid'at denilince hemen akla gelen mezmum mana, bu gruptaki hadislerden anlaşılan manadır. Bu da yeni ortaya konan şeylerin, dinle ilgili olması, Kur'an'da ve sünnette meşruluğunu gerektirecek bir delilin bulunmaması, Hz. Peygamber'in (s.a.v) onayından geçmemiş olması gibi belli kayıtlarla sınırları çizilmiş şeylerdir. Yoksa ortaya çıkan her yeni durumda bid'at aramak, bu konudaki hadisleri maksadına uygun olarak anlayamamak demektir.[32]

Bu konu ile ilgili sahâbe, tâbiîn ve diğer selefi salihinin de sözleri mevcuttur. Bunları da ele almanın çalışmamızda bize yarar sağlayacağı kanaatindeyiz.

Abdullah b. Mesûd şöyle der: "(Sünnete) uyunuz, bid'at çıkarmayınız, size bu yeter."[33]

---

[28] İbn Mâce, "Sünnet", 7.
[29] İbn Mâce, "Sünnet", 7.
[30] Buhârî, "Fezaili Medine", 1.
[31] İbn Mâce, "Sünnet", 7.
[32] Ali Çelik, **Kavram ve Mahiyet Olarak Sünnet ve Bid'at**, Beyan Yay., İstanbul 1997, s.137-138.
[33] Dârimî, "İlim", 7, s.136.

"Hadislerin geneline baktığımızda bid'at kelimesinin daha ziyade ıstılahî anlamına yakın bir şekilde olumsuz manada kullanıldığını görmekteyiz. Gerek bid'at, gerekse muhdes kelimeleri birbirinin muradifi olarak hadislerde menfî manada yer almıştır."[34]

Bu kadar hadisten anlaşılan şudur ki, bid'at ortaya çıkacaktır ve varlığını devam ettirecektir. Müslümana düşen görev kendisinin din adına bir bid'at uydurmaması ve bundan cehenneme girecek derecede sakınmasıdır. Bu hadislerle bid'at çıkaran kişinin inanç itikat açısından durumu belirtilmiştir. Bu konuda zikredilen hadisler bir nevi uyarı ve teyakkuz halinde tutma özelliğine sahiptirler.

Kitap ve sünnet bağlamında bid'at kullamını ele aldıktan sonra ortaya çıkışı ve âlimlerin bu tarz uygulamaları nasıl değerlendirdiklerinin de önem arzettiği düşünülmektedir. Tarihi seyri içerisinde âlimler çeşitli yöntemlerle dinin temelini sarsmaya çalışan bu uygulamalara karşı eserler telif etmek sureti ile çalışmışlardır. İlk dönemden gelen bu çabaların farklı perspektiflerden bakarak çözüme kavuşturma çalışmaları sonuç vermiş olmakla sağlam bir şekilde günümüzde dahi etkisi satırlarda görülmektedir. Bu çalışmalar sayesinde geçmişimizden ilham alıp geleceğe yön verilmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda tarihi serüvenine değinerek âlimlerin bid'atlarla mücadele usullerine de değinmenin faydalı olacağı düşünülmektedir

Bu hadislerden hareketle âlimler bid'at konusuna çok değinmişlerdir. Özellikle İbn Sîrîn'den (ö. 110/728) sonra bu kavramın kullanılmaya başlandığı ve bunun sebebinin de fitnenin zuhuru olduğuna işaret etmektedir. Bu fitnenin Osman'ın (r.a) mı, Abdullah b. Zübeyir'in mi veya Hz. Hüseyin'in mi? Şehadetlerinden sonra vuku bulduğu ulemâ arasında ihtilaflı olup burada İbn Sîrîn'in görüşünün tercihe şayan olduğu çoğunluk tarafından kabul edilmiştir. Kendisi Osman'ın (r.a) şehit edilmesini başlangıç olarak alır. Bundan sonra isnad sorulmaya başlandığını belirtir. Onun bu konudaki meşhur sözü farklı şekillerde gelmiş ve değişik kaynak eserde birkaç farklı kelimeyle rivayet edilir.

"Önceleri isnattan sormazlardı. Ne zaman ki fitne meydana geldi râvîlerinizin isimlerini bize söyleyin demeye başladılar. Ehl-i sünnete bakılır (râvî ehl-i sünnet ise) hadisleri alınır, ehl-i bid'ate bakılır (râvî ehl-i bid'ât ise) hadisleri alınmazdı."[35]

---

[34] Sümeyye Şahin, **Bid'at ile İlgili Hadislerin Tahkik, Tahric ve Değerlendirilmesi** (basılmamış yüksek lisans), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul 2012, s.14.

[35] Ebû'l-Huseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (ö. 261/875), **el-Câmiu's-sahîh**, "Mukaddime", 27, Müessesetü'r-risale, Beyrut 2015.

Bu meşhur sözü hadiste fitne zuhurundan sonra isnat sorulmaya başlandığını bunun sebebinin ise değişik fırka ve grupların yavaş yavaş meydana gelmesi ve kendi grupları hakkında uydurma rivayetlerde bulunup kendilerini kuvvetlendirmek istemelerinden olduğu görünmektedir.[36] Bu yönde ilk uygulama şahit isteme ve yemin ettirme şeklinde olmuştur.

Bunun yanında kendilerini bu sahada haklılıklarını ispatlamak ve insanlara hak olduklarını beyan ettikten sonra diğer fırkaların yanlışlığını ve sapmış oldukları gerçeğini dile getirmek isteyeceklerinde bu sıkıntı daha büyük bir hale gelmiş olacaktır. Bunun ilk örneği Hariciler olarak verilmiştir. Ali (r.a) ve Muaviye (r.a) arasındaki Osman'ın (r.a) şehadetinden sonra vuku bulan çekişmeleri itikâdî bir tartışma ve çekişme haline getirip tekfir faaliyetlerine başlamışlar ve bu konu ile ilgili haklılıklarını beyan etmek için birçok hadis uydurmuşlardır. Bunlar bu şekildeki yorumları ile ortaya çıkarken elbette ki tepki olarak Ali'yi (r.a) savunan Şîa hareketinin temelleri de bu şekilde atılmış oldu. Ve birçok grupta aşırıya kaçıp tekfir hareketinden sonra o İslam dünyasının hatırladıkça yüreği dağlayan ve ders almamız gereken hadiseleri patlak vermiştir. Zehebî (ö. 748/1348), İbn Teymiyye ve diğer birçok âlim eserlerinde bu konulara değinmişlerdir. Üzülerek beyan etmek gerekir ki İslam tarihinde adına en çok bid'at uydurulan kişi Ali (r.a) olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Kendisinin ehl-i bid'at olduğu belli olan kişiler ve gruplardan hadisler alınmamış ehl-i bid'at olmayanlardan ise hadisler alınmıştır.

İmam Mâlik'in, Yezîd b. Harun (ö. 206/821), Muğîre b. Şu'be'nin (ö. 50/670) bu konuda hadislerinin alınmayacağını beyan ederler.[37] Buna göre ehl-i bid'at, ehl-i sünnet karşıtı olarak meydana gelmiş olan bir olgu olduğu söylenebilir. Ehl-i bid'at "nasları te'vil etmek sureti ile Hz. Peygamber'den (s.a.v) sonra sünnete aykırı bazı inanç ve davranışları benimseyenler şeklinde tarif edilebilir."[38]

İslam âlimleri hangi bid'atçı tekfir edilir hususunda ihtilaf etmesi ile birlikte dinin zaruri olanını inkâr etmeyen bu konuda herhangi bir şey söylememiş olanı tekfir etmeme konusunda birleşmişlerdir. "Ehl-i bid'atın tekfiri konusunda görüş birliği bulunmamakla birlikte büyük çoğunluk zarûrât-ı dîniyyeden herhangi birini inkâr edenlerin, yani Galiyye ve ona bağlı bütün fırkaların tekfir edilmesi gerektiği hususunda birleşmişlerdir."[39]

---

[36] Talat Koçyiğit, "İslam Hadisinde İsnad ve Hadis Ravîlerinin Cerhi", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.1, S.9, 1961, s.48-52.
[37] Arif Ulu, "Hadis Rivâyetinde İsnadın Başlaması Ya da Fitnenin Tarihi (İbn Sîrîn'in İsnadla İlgili İfadelerinin Muhtevâsı Üzerine Bir İnceleme)", **Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C.12, S.1, 2012 s.153.
[38] Yusuf Şevki Yavuz, "Ehl-i Sünnet", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)**, C.5, İstanbul 1992, s.525.
[39] Saffet Sancaklı, "Hadisler Bağlamında Bid'at Olgusu ve Bid'atla Mücadelenin Gerekliliği", **Elzem İslâmî İlimler Dergisi,** Yıl 11, C.11, S.1, Bahar 2016, s.38-39.

Bid'ate karşı mücadele etmekle meşhur olan Şâtıbî, ehl-i bid'atın tekfirden önce aydınlatılması, vazgeçmedikleri takdirde kendileriyle mücadele edilmesi gerektiğini kaydeder. Ehl-i sünnet kelâmcıları ise bu hususta Ebû Hanîfe'ye (ö. 150/760) nisbet edilen "ehl-i kıblenin tekfir edilemeyeceği" şeklindeki hoşgörülü tavrı genellikle benimsemişlerdir.[40] Bu konuda Saffet Sancaklı Hadisler Bağlamında Bid'at Olgusu ve Bid'atla Mücadelenin Gerekliliği adlı makalesinde şunları kaydeder:

> İbn Hacer'e (ö. 852/1449) göre kâfir olduğuna hükmedilen kimse küfrü açık bir dille ifade ediyorsa kesin kâfir olmuştur. Yine sözünün lazımı küfrü gerektiriyorsa kâfirdir. Bu kişilere küfür arz edildiği vakit kabul ederler. Fakat kendilerine küfür arz edilip kabul etmeyenler onu savunsa bile kâfir sayılmazlar. Onların bu savunması küfrü gerektirse bile bunun kati olmadığına yorulmalıdır. Ta ki İslâm dini üzere oldukları sabit olsun. Kıblemize yönelen kimse bir şüphe ile veya bir te'ville ulaşmış olduğu kitap ve sünnete muhalif bid'atı yüzünden tekfir edilmez. Dinin erkânından olan hususları bile bile veya inatla inkâr edenin kâfir olacağı konusunda ehl-i sünnet âlimleri arasında ihtilaf yoktur. Tekfir hususunda bütün âlimler ittifak etmişlerdir. Mesela Ali'ye (r.a) veya başkasına ulûhiyetin hulul ettiğine veya Ali'nin (r.a) kıyametten önce dünyaya ineceğine iman eden Gulat-ı Ravafızanın (aşırı Râfızilerin) tekfiri hususunda âlimler ittifak etmişlerdir.
>
> Genel olarak hadis âlimleri bu konuda hadisleri alıp almama konusunda görüş beyan etmişlerdir. Hadisçiler, bid'at sahibi râvi kavramıyla, râvinin Kaderiyye, Hariciyye, Rafiziyye, Şîa, Mürcie gibi ehl-i sünnet itikadı dışında bir görüşü benimsemesini kastetmişlerdir. Bid'atı ta'n noktalarından biri olarak mütalaa eden hadisçiler, bid'at ehlinin rivayetini kabulde farklı görüşler benimsemişlerdir. Bid'at ehlinden olmanın hadis rivayeti için bir kusur sayılıp sayılmayacağı, bu râvilerin aktardığı hadislerin delil olarak kabul edilip edilmeyeceği, onlardan hadis rivayet edilip edilemeyeceğini değerlendirmişlerdir.[41]

Âlimlerin geçmişten günümüze bu ayrımını Saffet Sancaklı Hadisler Bağlamında Bid'at Olgusu ve Bid'atla Mücadelenin Gerekliliği adlı makalesinde dört kısma ayrılmıştır.

- Bid'at ehl-i, itikadî sapmalara girdiği ve ehl-i sünnet çizgisinden uzaklaştığı için kâfir olmuştur ve bunlardan hadis rivayet edilmemesi gerekir. Bu grubun başında Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/728), İmam Mâlik (ö. 179/795), Ebû Bekir b. Ayyâş (ö. 193/808), Süfyân b. 'Uyeyne (ö. 198/813) ve Humeydî (ö. 219/834) gibi ünlü muhaddisler gelmektedir. Bu hadisçilerin en önemli gerekçesi, bid'at ehli bazı râvilerin kendi mezhepleri lehine hadis uydurmuş olmalarıdır.
- Mezhebi lehine yalancılığı caiz görmeyen bid'at ehlinin rivayeti kabul edilir. Bu görüşü kabul edenlerin başında Süfyân es-Sevrî (ö. 161/777), Yahya b. Said el-Kattân (ö. 198/813), İmam Şâfiî (ö. 204/819) ve Ali b. el-Medînî (ö. 234/848) gelmektedir. Bu görüşü beyan edenler, dikkat

[40] Şâtıbî, **age**, s.177-181.
[41] Sancaklı, **agm**, s.39.

edilmesi ve kaçınılması gereken asıl hususun "hadis uydurmacılığı" olduğu fikrini ortaya koymuşlardır.

- Mezhebinin davetçisi olmayan bid'at ehlinin rivayet ettiği hadislerin delil olarak kullanılabileceği ve onlardan hadis rivayet edilebileceğidir. Ancak mezhebinin propagandasını yapan bid'atçının hadisleri ile ihticac olunmaz ve kendisinden de hadis rivayet edilmez. Bu görüşü savunanların başında Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) gelmektedir. Mezhep propagandisti olup olmamanın ölçü kabul edilmesinin arkasında yatan ana fikir ise yine mezhebi lehine hadis uydurma vakıasına karşı önlem almaktır.
- Te'vil yoluyla ister fıska düşmüş olarak kabul edilsin, isterse küfre düşmüş olsun bid'at ehlinin rivayetlerinin mutlak surette kabul edileceğidir.[42]

Bu tarz usullerin hadisin sıhhatine yönelik olduğu söylenebilir.[43] Yani âlimler sahih ve uydurma olanı birbirinden ayırmak ve bunu engellemek için isnad (h.67 veya 70) hareketi başlatmıştır. İbrahim en-Nehaî bunu Muhtar es-Sakafiye kadar götürür.[44] Bu tarih İbn Sîrîn'in tarihine hemen hemen yakın bir tarihtir. Sürekli bu isnad işlemiş ve daha sonra sistemli hale getirilme zorunluluğu meydana gelmiştir.[45] İsnadı ilk kullanan kişinin kim olduğu ile ilgili ihtilaf varsa da bunlar arasında Zehebî siyerinde 5. Cilt, 334. sahifede bunun İbn Şihab ez-Zührî olduğunu söyler. Zührî isnad olmadan rivayet veren İbn-i Ebi Ferve'ye (ö. 169/785) "Allah (c.c) seni kahretsin! Neden hadisi isnadla bağlamıyorsun? Bize herhangi bir bağı olmayan hadisler naklediyorsun" şeklinde kızmıştır.[46] Yahya b. Saîd el-Kattân'ın (ö. 198/813) ise; isnad hakkında ilk araştırma yapanın eş-Şa'bî olduğunu söylediği ifade edilmiştir.[47] Üç kişi etrafında olan bu ihtilaf (Şihab ez-Zührî, Şa'bî, İbn-i Sîrîn) eş-Şa'bî ile İbn-i Sîrîn yaş bakımından ez-Zührî'ye (d. 50, ö. 124/742) göre birbirlerine daha yakındırlar. Ebû Amr Âmir b. Şerâhil b. Abdillah eş-Şa'bî hicrî 19 tarihinde doğmuş ve pek çok sahâbeye yetişip onlarla tanışmıştır.[48] Bundan dolayı ilk kullanan Şa'bi olduğu fikri daha tercihe şayandır. Ama bu meşhur haberle bilinen kişi İbn Sîrîn olmuştur. Bizce kendisi bunu daha sistemli bir şekilde kullandığından olabilir. Kendisi ehl-i sünnet ve ehl-i bid'a tabirlerini

[42] Sancaklı, **agm**, s.39-40.
[43] Bkz: Ataullah Şahyar, "Bid'at Ehlinden Hadis Rivayeti Kapsamında Mihne Sürecinin Cerh ve Ta'dile Etkisi", **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2013/1, C.11, S.24, s.32-34; Ayşe Esra Ağırakça Şahyar, **Kütüb-i Sitte'den Örneklerle Zayıf Hadis Rivayeti Metodolojik Anlam ve Yorum**, İstanbul 2011, s.210-216.
[44] Selahattin Polat, **Hadis Araştırmaları**, Kimlik Yay., Kayseri 2017, s.22.
[45] Bkz: Talat Koçyiğit, "İbn Şihab ez-Zührî", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 21/1, 1973, s.73.
[46] Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshak el-İsfehanî(ö. 430/1038), **Hilyetü'l evliya ve tabakatu'l esfiya**, Dâru'l-fikir, Beyrut 1996, C.3, s.365.
[47] Ulu, **agm**, s.157.
[48]Bkz: M. Yaşar Kandemir, "Şa'bî", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, İstanbul 2010, C.38, s.217.

kullanır. Bütün bu bilgilere dayanarak bu isnad hareketinin ve bu adlandırmanın hicri birinci asrının ortalarına tekabül ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. İsnad sisteminin ashâb döneminde ihtiyaca binaen kullanıldığı, daha sonra ortaya çıkarılıp hadislere eklenen bir şey olmadığını beyan etmekte fayda vardır. Kullanılan yeni sistem eski kullanılan metodun üzerine inşa edilmiştir. İslam devletinin sınırlarının gelişmesi, ilmi merkezlerin gelişmesi ve birçok yabancı etkenin de İslam'ı karalamaya çalışmasından dolayı sistemli hale gelmesi zaruri olmuştur. Bazılarının zannettiği gibi bu sistem hadisleri güçlendirmek için daha sonra uydurulmuş bir sistem değildir. Böyle olduğu kabul edilecek olsa dahi birbirini görmemiş kimselerin aynı isnadla hadis rivayet etmeleri nasıl mümkün olabilir? Başka bir şekilde o kadar grup ve ayrılmalar olmasına rağmen kendileri için kaynak olarak kullandıkları rivayetlerin zıt kutuplu grupların isnadları uydurma olup farklı olması gerekmez miydi? Bunların bu şekilde oluşmuş olmadığı bir gerçektir. Günümüze gelindiğinde sağlam kaynaklarla sünnet ve bid'atın ayrıştırılarak geldiği görülmektedir.

Bid'atçı denildiğinde rahatlıkla hadisi inkâr eden ve uyduran kişiler olduklarını söyleyebiliriz. Bundan dolayı âlimlerimiz gelecekte yaşanacak sıkıntıları öngördüklerinden dolayı isnad sistemini geliştirmiş ve bunların önünü kapatmaya çalışmışlardır. Çünkü bid'at demek onlar için sünneti ihmal ve devre dışı bırakmak anlamına gelmekteydi. Bundan en iyi korunma yolu olarak Kur'an ve sünnete sarılmak olduğunu belirtmişlerdir. Çünkü yaygınlaşan her bir bid'at bir sünneti yok etmekte ve hükmünü kaldırmaktadır. Buna dayanarak bid'atın ilk olarak hedef aldığı dindir, dinin ana esaslarıdır. Buna işaret eden hadisler de vardır. "Size, sıkı sarıldığınız sürece asla sapıtmayacağınız iki şey bırakıyorum. Allah'ın (c.c) kitabı Kur'an ve benim sünnetimdir."[49]

Bundan ötesi daha iyi Müslüman olma adına uydurulan şeyler aslında hedef olarak dinin özünü bozduğunu söyleyebiliriz. Dine taabbudi olarak eklenmiş ve eklenecek her şey aslı bozma ve saptırma olarak karşılanmalı. Kur'an ve sünneti doğru anlayıp ifrat ve tefrite kaçmadan olması gereken gibi anlamamız gerektiğini beyan edebiliriz. Ali Çelik eserinde şunları zikretmektedir:

> Çünkü ihdas edilen her bir bid'at, bir sünnetin yok edilmesi demektir. Mücadelenin amacı ise, dinin tahrif edilmesine engel olmaktır. Bu sebeple ortaya çıkan her yeni şey, İslâm bilginleri tarafından mercek altına alınmış, üzerinde gerekli değerlendirmeler yapıldıktan sonra İslâm'ın temel esaslarıyla çelişip çelişmediği, dinin ruhuna uyup uymadığı hakkında, hüküm verilmiştir. Buna rağmen bir takım insanlarca, uygun olmadığı hakkında, hüküm verilmiş olan düşünce veya

[49] Mâlik b. Enes (ö. 179/795), **Muvatta**, "Kader", 46, Müessesetü'r-risale, Beyrut 2015, s.688.

> davranış şekli, benimsenip hüsnü kabul görmüşse, bunun yanlışlığı konusunda da gerekli uyarılar ve ikazlar yapılarak bu yanlışın giderilmesine çalışılmıştır.[50]

Âlimlerimiz farklı mücadele yöntemleri ile bid'at olgusu ile en iyi şekilde mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Bu konu ile ilgili eserler vermişlerdir. Bütün çaba ve gayret sünneti koruma, dini yabancı unsurların etkilerinden uzak tutmak olmuştur. Bunları yukarıda daha önce zikrettiğimiz için burada bu kadarı ile iktifa etmeyi uygun buluyoruz. Ali Çelik sonuç olarak şunları özetler:

> Kısaca denilebilir ki, bid'atlarla yapılacak mücadelede keskin ve tahrik edici tavırlar almaktan ziyâde, bu konudaki cehaletin giderilmesi bid'ate konu olan hususlar tek tek ele alınarak sünnete uygun olup olmadığı tespit edilmek suretiyle konunun ilmî bir tarzda ortaya konması daha faydalı olacaktır. Bid'at ve hurafeden uzak durmak Kur'an ve sünneti doğru öğrenmekle mümkündür.[51]

Bütün bunlardan hareketle bid'atın rahatlıkla dine sonradan eklenen bir şey olduğunu söyleyebiliriz. Dine yapılan bu eklemeler âlimlere göre farklı şekillerde kategorize edilmiş olup bir kısmına Ömer (r.a) örneğinde olduğu gibi hasen bid'at diğer bir kısmını seyyie bid'at olarak değerlendirmişlerdir. Bu konuda şunu unutmamak gerekir ki dine sonradan eklenen bu uygulamalar ya iyi bir niyet veya ard niyetle konulduğu ve uygulandığı unutulmamalıdır. Bundan dolayı kritik yapılırken hangi uygulamanın sahih, hangisinin iyi niyetle konulduğu ve hangisinin art niyetle konulduğu fikrine iyi bir araştırmadan sonra varılabilir. Biz bunu söylerken yapılan eklemeler kesinlikle dinin ana kaynağı olan Mübin kitabımız Kur'an-ı Kerim bu işin dışında tutulmuş ve tutulmalıdır. Zira onda ne bir eksik ne de bir ekleme söz konusudur. Bütün müminler bunu bu şekilde kabul etmektedirler. Bu kayıt ile âlimler bid'ate farklı isimler kullanmışlardır. Yukardaki geniş manadaki tanımı kabul eden âlimler hiç şüphesiz bid'at-ı hasene (sonradan ortaya çıkarılan dinin ruhuna aykırı olmayan bid'at) ve bid'at-ı seyyie veya mezmume (sonradan dinin ruhuna aykırı olarak ortaya atılan bid'at) olarak adlandırmışlardır. Peygamber (s.a.v) döneminde olmayan sonradan zaruretten dolayı konulması ve uygulanması zorunlu hale gelen Râşit Halifelerin ve onlardan sonra gelen ehil âlimlerin uygulamaları bu kategoride değerlendirilebilir. Zira İslam devleti o dönemde henüz küçük olduğundan dolayı tek bir ilmi meclis yeterli kalıyordu. Fakat gelişen topraklar, değişen şartlar ve İslam dinine mensubiyetin artmasından dolayı bu ilmi meclisleri daha düzenli hale getirip insanların faydasına sunmak hâsıl oldu. Bundan dolayı da medreseler müessesesinin vücud bulması pek ala hasen bid'at olarak

[50] Çelik, **age**, s.161.
[51] Çelik, **age,** s.166.

değerlendirilebilir. Bunun yanında Peygamber (s.a.v) döneminde yazılmayan Kur'an zaruretten dolayı Hz. Ebû Bekir (r.a) döneminde yazılması ayrıca hasen bid'at olarak değerlendirilebilir. Bunlar haricinde mescitlerin çoğaltılması, mescitlere minareler yapılması, teravih namazının düzenlenmesi hasen bid'at olarak değerlendirilebilir. Bunların haricinde İslam'ın ruhuna aykırı olan bid'atlarda ortaya çıkarılmış bunlar Allah'ın (c.c) izni ile kısa sürede âlimler tarafından tartışılmış ve bu tür uygulamalar dallanıp budaklanmadan İslam'ın ruhuna aykırı uygulamalar olduğu belirtilmiştir. Bunlardan günümüze kadar devam eden cenaze uygulamaları, türbe kültürü gibi aslı olmayan uygulamalar sayılabilir. Bizim asıl konumuz tek müellif üzerinden olduğundan dolayı bu örneklerle iktifa ediyor örneklerin sıralandıkça sıralanacağı ve birçok uygulamanın olduğunu da belirtmek istiyoruz.

Bütün bunları inceledikten sonra bid'at çeşitlerini değerlendiren farklı kategoriler yapılmıştır. Bunlardan: "Doğurduğu sonuçlara göre bid'atın hasene ve seyyie diye ikili veya vacip, mendup, mubah, mekruh ve haram şeklinde beşli tasnife tabi tutulmasından başka itikâdî ve ameli, fiili ve terki, ibadetlerle veya günlük yaşayışla ilgili olmasına göre taabbüdi ve adi şeklinde ayırımları da yapılmıştır. Ayrıca hiçbir dini delile dayanmayan bid'at (bid'at-ı hakiki) ile bazı yönleriyle dini bir delile dayanıyormuş intibası verdiği halde uygulandığı biçimiyle delilden mahrum bulunan bid'at (bid'at-ı izafi) şeklinde diğer bir ayırım daha yapılmıştır. Bunlara göre hakiki bid'ata örnek olarak Allah'ın (c.c) helal kıldığını dini duygulardan dolayı kendine haram kılmak verilebilir. İzafi bid'ate ibadetlere tayin edilmiş farzlar haricinde belirli vakitlerde tayin edilenler haricinde oruç ve namaz gibi ibadetleri yapmak örnek verilebilir."[52]

Bid'atın ne olduğu konusunun yanında daha mühim olan bir diğer husus ise bid'atın ortaya çıkmasını sağlayan temel saik ve etkenin ne olduğu konusudur hiç şüphesiz. Çünkü bu sâikler bilindiği zaman bid'at konusu ile ilgili temel meselenin birçoğu halledilmiş olacaktır. Bundan mütevellit zuhurunun sebepleri bilindiği takdirde rahatlıkla İslam'ın ruhuna aykırı olmasa bile bir mevzunun bid'at olduğu anlaşılabileceği kanaatindeyiz. Bizim için bid'at araştırmasında temel kaynak sünnet ve günlük hayatta dinden sayılan bazı uygulamalar olacaktır. Zira sünnet bu alanda en çok uydurmaya ve bid'at türetmeye maruz kalmış temel kaynaklardan ikincisidir. Bundan dolayı yapmamız gereken ilimde otorite, hüsn-ü kabul görmüş âlimlerin temel kültürlerine bağlı kalarak konuya yön vermektir. Bunun yanında şunu da unutmamak gerekir ki; bu tür incelemelerde âlimlerin kıstasları dikkat çekici

[52] Yavuz, **agm**, s.501-505.

olmaktadır. Çünkü hadis ve sünnette tamamen bu işle ilgilenen kıymetli âlimlerimiz farklı kıstaslar tercih etmişlerdir. Bundan dolayı rahatlıkla incelemelerinin sonucu "içtihadidir" hükmüne varılabileceği kanaatindeyiz. İçtihadi olduğundan dolayı bir âlim bir rivayete sahih derken diğer bir âlim ise aynı rivayete zayıf veya daha aşağı olan bir tabir kullanabilmiştir.

Hâsılı İslam ilimleri geleneğinde bu kavram kullanılmış olup sünnette daha çok üzerine vurgu yapılmıştır. Çünkü bu kavramla birçok defa sünnetle çarpışan, muhalif olan ve zaman zaman bu kavramı kullananların sünneti müdafaa için kullandıklarından dolayı sünnet muhalifi olan durumlarda kullanılmıştır. Bütün bunları ele aldıktan sonra bid'atı ortaya çıkaran sâikleri incelmenin fayda sağlayacağı ve konuyu açıklığa kavuşturacağını düşünmekteyiz.

4.3. İslam'da Bid'at Edebiyatı: Kavram, Ortaya Çıkışı ve Kullanımı Bağlamında

İslam dininin hızlı bir şekilde fazla tebaaya ulaşması, muhtelif kültürlerden insanların İslam dinini benimsemesi ve sosyal hayatta yaptıkları, uyguladıkları alışılagelmiş âdetlerin zamanla İslamlaşması ve İslam'danmış gibi görünmesi bu işin en temel kaynağı ve ortaya çıkmasını sağlayan şey olduğu söylenebilir. Gündelik yaşamda ve gelenekten gelen bazı uygulamalar İslamlaşarak devamlılığını sürdürme fırsatı bulmuşlardır. Bunun yanında İslam'ın getirdiği hükümler ve şeriatların dine yeni tabi olanlar tarafından eski gelenekleri ile karıştırılması veya yanlış anlaşılması da bid'atı ortaya çıkaran etkenlerin başında sayılabilir. Diğer bir yönden farklı inançlarla İslam'ın içli dışlı olması Hristiyanlık, Yahudilik vb. sebebi ile farklı uygulamaların dine girdiği de unutulmamalıdır. Bununla birlikte kasıtlı olarak diğer dinlerden kalan kalıntıların bilinçli bir şekilde konulduğu bid'atlarda mevcut olmuştur.

İslam'a yönelen ilk bid'atın Haricîler'in[53] ortaya çıkışı olduğu bilinmektedir. Ancak bid'atın en geniş manası itibari ile Hz. Peygamber'in (s.a.v) tebliğ edip, kaide ve kurallarının vaaz edildiği dine (İslam'a) karşı, her türlü itiraz olarak algılandığında, ilk bid'at teşebbüslerinin daha Hz. Peygamber (s.a.v) döneminde ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir.[54]

Bu konuda iki örnek görelim:

[53] Hariciler: 37/675 sıffin Savaşı sırasında ihtilafı gidermek için başvurulan Tahkim Olayında (ان الحكم الا لله) kaidesini ileri sürerek ayrılan bir fırkadır. İlk çıkışları siyasi olmakla birlikte Ehl-i Sünnet'ten ayrı kendilerince gerek itikâdî gerekse ameli görüşleri bulunmaktadır. Hariciler bugün bazı körfez Ülkeleriyle kuzey Afrika'da az sayıda bulunmaktadır. (Bkz. E. Ruhi Fığlalı, DİA, "Haricilik", C.10, 504.)
[54] Çelik, **age,** s.122-123.

Cabir b. Abdullah (r.a) şöyle dedi:

Resûlullah (s.a.v) Huneyn'den döndüğü zaman Cirane mevkinde iken kendisine Zu'l-Huveyris denilen bir kişi geldi, o esnada Bilâl'in (r.a) elbisesinin eteğinde gümüş paralar olup, Resûlullah (s.a.v) da bundan alıp insanlara dağıtıyordu. O kimse,

Ya Muhammed! Adaletli ol, dedi.

Resûlullah: "Sana yazıklar olsun! Ben de adaletli olmazsam artık kim adaletli olur? Ben adaletli olmazsam (sen adil olmayan bir insana tabi olduğun için) muhakkak eli boş kalmış ve ziyan etmişsindir." buyurdu.

Bunun üzerine Ömer b. Hattab (r.a):

"Bana müsaade et ya Resûlallah! Şu münafığı öldüreyim" dedi. Resûlullah (s.a.v) " İnsanların Hz. Muhammed (s.a.v) sahâbelerini öldürtüyor, demelerinden Allah'a (c.c) sığınırım. Muhakkak bu şahıs ve bunun avanesi Kur'an'ı okurlar fakat okudukları Kur'an hançerelerine geçmez. Onlar, Kur'an'dan okun avı delip geçtiği gibi çıkarlar." buyurdu.[55] Hadis şarihleri, bunların, "başsız yaşamak isteyen ve ümmetin içtimai dağınıklığını ihtiyar eden Hariciler olduğunu bildiriyorlar.[56]

Yine Hz. Peygamber'e (s.a.v) karşı bir başka itiraz, Ensar'dan bazıları tarafından gelmişti. Enes b. Mâlik şöyle nakleder:

"Allah-u Teâlâ, Huneyn (630) harbinde Resûlullah'a (s.a.v) Feyy olarak verdiklerini Kureyş'ten bir takım kimselere yüzer deve vermeye başladığında Ensar'dan bazı kimseler:

"Allah-u Teâlâ, Resûlüne mağfiret etsin. O, Kureyş'e veriyor da bizleri bırakıyor. Hâlbuki kılıçlarımızdan halâ Kureyşliler'in kanı damlamaktadır" dediler.

Enes b. Mâlik devamla dedi ki: "Ensar'ın bu sözünü Resûlullah'a (s.a.v) duyuruldu. Resûlullah (s.a.v) Ensar'a haber gönderip onları bir araya topladı. Resûlullah (s.a.v) onların yanına geldi ve:

"Sizin tarafınızdan söylenmiş olup bana ulaşan bu söz nedir?" dedi. Ensar'ın söz sahibi ve anlayışlı olanları:

"Ya Resûlallah! Bizim görüş-rey sahibi olanlarımız hiçbir şey söylememişlerdir", dediler. Yalnız yaşları küçük bazı gençlerimiz: "Allah (c.c) mağfiret etsin. O, Kureyş'e ihsanda

[55] Müslim, "Zekât", 142, 143.
[56] Çelik, **age**, s.124.

bulunuyor da, bizleri bırakıyor. Hâlbuki bizim kılıçlarımızdan hala Kureyş kanı damlıyor, demişler." Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v):

"Ben Kureyş'ten henüz küfre yakın bulunan bazı kimselere (müellefe-i kulub) dünyalık veriyorum ve bununla onların gönüllerini İslam'a alıştırıyorum. Bu insanlar, aldıkları mallarla evlerine giderlerken, siz de Allah'ın (c.c) Resûlü ile evlerinize dönmenizden razı olmuyor musunuz? Allah'a (c.c) yemin ederim ki sizin Peygamber'le (s.a.v) Medine'ye dönüp gitmeniz, onların ganimet mallarıyla evlerine gitmelerinden şüphesiz çok daha hayırlıdır" buyurdu. Bunun üzerine Ensar:

"Ya Resûlallah! Biz seninle Medine'ye gitmeyi tercih ederiz. Bizler, buna çoktan razı olduk" dediler.

Resûlullah (s.a.v): "Emin olunuz ki, bundan sonra yakın bir zamanda başkalarının sizlere üstün tutulmasına şahit olacaksınız. Sizler, Allah'a (c.c) ve Resûlüne kavuşuncaya kadar sabrediniz. Ben Havz başında olacağım" buyurdu. Ensar hep beraber: "Sabırlı olacağız" dediler.[57]

Bu rivayetlerden sonra bid'atların dinde olan etkisine gelecek olursak hiçbir şekilde bu bid'atlar dinin ana temelini sarsamamış, ilk kaynaktan geldiği şekilde dinin günümüze kadar hâkimiyetini sürdürmüş olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bunun aksi kabul edilecek olursa baştan oturup din probleminin çözülmeye başlanmış olması iktiza ederdi ki bu İslam tarihinde görülmemiş bir şeydir.

Bid'at kavramının geçtiği ilk eserler ilk kişiler ve bid'atçılar hakkında alınan tedbirler, bid'atçılara karşı sergilenen tavırlar farklılık göstermiştir. Zira en çok bid'at kavramı üzerinde duran ilimler kelâm, hadis ve fıkıh olmuştur. Bundan dolayı bu âlimlerin bakış açıları ve tavırları bu ilimlere göre farklılık göstermiştir. Hadis âlimleri yeni uygulama, fukaha sünnette olmayan her şey, kelâm âlimleri aslı olmayan inançlar şeklinde bid'ate bakmışlardır. Bundan sonra bid'at kavramının ilk olarak kullanılmasının nasıl geliştiği üzerine çıkan farklı görüşler üzerinde durabiliriz.

Bid'at kavramı ilk zamanlardan beri kullanılmaya başlanmasından dolayı bid'at ile ilgili kavramlar eski zamanlara kadar uzanmakta bununla ilgili pek çok kavram üzerine durulmaktadır. Bid'at edebiyatının 3. yüzyıla kadar uzandığı söylenmektedir.[58] Muhammet

[57] Müslim, "Zekât", 132.
[58] Muhammet Yazıcı, **İbn-i Teymiye'nin Mec'mû'l-Fetava adlı eserinde ehl-i Bid'at Fırkalarına Bakışı**, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Doktora Tezi, Erzurum 1998, s.1.

Yazıcı'nın yazmış olduğu doktora tezinde, İngilizceden Türkçeye çevrilmiş olan Vardid Rispler'in "Toward a New Understending of the Term Bed'a" adlı makalesinde detaylı bilgilere yer vererek ilk olarak bu kavramı kullananlar hakkında bilgi vermektedir. Buna göre ilk olarak bu kavramı eserine alan:

- Muhammed b. Vaddah el-Kurtubi'nin (ö. 286/899) yazmış olduğu "el-Bid'a ve'n-nehyu anha" adlı eseridir.
- Bu eserden daha önce yazılmasına rağmen elimizde nüshası olmayan ve Mâliki mezhebine mensup olan eserin Kâdî 'İyâz'ın (ö. 544/1149) yazmış olduğu "Tertibu'l-medarik" adlı eserinden öğrenmekteyiz. Bunlar;
- Muhammed b. Sahnun'un (ö. 256/870) yazmış olduğu "Kitabu'r-red ala ehli'l-bid'a"
- Ebû Zekeriya Yahya b. Avn'un (ö. 298/910) yazmış olduğu "er-Red ala ehli'l-bid'a" adlı eserleridir.[59]

Bunların ardından zikredilen diğer kitaplar şu şekilde olmuştur:

- İbn-i Ebi'r-Rendeka et-Turtûşî'nin (ö. 520/1126) "Kitabu'l-havadis ve'l-bid'a"
- İdris b. Baytekin et-Türkmânî'nın (ö. 7.yy/13.yy) yazdığı "Kitabu'l-luma fi havadisi'l-bid'a"
- Ebû Şame el-Makdisî'nin (ö. 665/1267) "el-Ba'is ala inkari'l-bid'a ve'l-havadis"

En önemlileri de tezin konusu olan ve Vardid Rispler'in zikretmediği;

- İbn-i Teymiyye'nin (ö. 728/1328) "Mecmû'l-fetava, Minhacu's-sünneti'n-nebeviye, İktizâu's-sıratu'l-müstakim"
- Bunların yanında bu konuda değerli diğer bir eser İbrahim b. Musa eş-Şâtıbî'nın (ö. 790/1388) "el-İ'tisam" adlı eseridir.[60]

Diğer başka eserleri de zikredecek olursak:

- İbnü'l-Hac el-'Abderî'nin (ö. 737/1336) "el-Medhal ile Tenmiyetü'l-a'mal bi tahsini'n-niyyât"
- Süyûtî'nin (ö. 911/1505) "el-Emru bi'l-ittiba' ve'n-nehyu bi'l-ibtida'"
- Osman b. Fûdi'nin (ö. 1232/1817) "el-İhyau's-sünne ve ihmadu'l-bid'a"[61]

[59] Yazıcı, **agt**, s.2.
[60] Yazıcı, **agt,** s.2.
[61] Yazıcı, **agt,** s.3.

Saydığımız eserler bu kavramı ilk olarak kullanan ve bu edebiyat çerçevesinde kaleme alınmış eserler olma özelliğine sahip olanlardır. Bunda sonra bid'at ehli ile ilgili bu kadar eser yazılması ve halkı bu bid'atçılara karşı korumayı üstlenen ulemâ bu bid'at ehline nasıl muamele etmiş ve bunları nasıl değerlendirdiklerine de değinmenin konumuz bakımından gerekli olduğu görüşündeyiz.

İslam âlimlerinin bir kısmı fitne olmaması için bu kişilere karşı müsamahalı davranmış ve bir kısmı ise sert tepkiler vermeyi ve bunlara karşı halkı uyandırmayı kendine görev bilmişlerdir. Bu konuda Kâtib Çelebi Mizanu'l-Hak eserinde şunları zikreder:

> Genellikle selef âlimleri, özellikle de Hanbeli mezhebine mensup gruplar ve İbn-i Teymiyye bid'atlara karşı sert bir tutum sergilemişlerdir. İbn Teymiyye, yaşadığı asrı sünnetten uzaklaşan ve bid'atlara dalan bir çağ olarak nitelendirmekte ve bid'atlarla en sert şekilde mücadele etmenin gerektiğine inanmaktadır. Vehhabilik hareketinin bid'atlarla mücadele konusunda İbn Teymiyye'nin katılığını daha da arttırdığını söylemek mümkündür. Ancak bu katı tutum bir taraftan bid'atla mücadele alanında başka bir aşırılığı gündeme getirmiş, diğer taraftan Müslümanları sünnet çerçevesinde birleştirmek yerine bid'atçıların kendi mezheplerine olan taassuplarını körüklemiştir. İslam âlimlerinin çoğunluğu, bid'atla mutlaka mücadele edilmesinin lüzumuna inanmakla birlikte bu mücadelede katılığa başvurmayıp çeşitli ikna yollarıyla bid'atların ortadan kaldırılmasını uygun bulmaktadır. Kâtip Çelebi halk arasına yerleşen bid'atları ortadan kaldırmanın çok zor olduğunu, bu konuda din ve devlet adamları tarafından gösterilen gayretlerin boşa gittiğini, bu sebeple bid'atlara ve bid'at ehline karşı yürütülecek mücadelenin müsamahalı olmasının gerektiğini belirtmektedir.[62]

Bunlardan hareketle bid'at ehline her hâlükârda, ister fitne endişesi taşıyan âlimler tarafından ister bu endişe ve hassasiyete sahip olmayıp bu tarz bid'atçılara karşı müteşeddid olan ulemâ tarafından eleştiriler yönlendirilmiş, bunların toplumda teşkil etmiş oldukları problemleri çözme yoluna gitmiş ve kendilerince toplumu bunlara karşı teyakkuz halinde tutmayı hedeflemişlerdir.

Bu teyakkuzu hedefleyen âlimler farklı yöntemlerle yazmış oldukları eserlerle topluma yol göstermeyi hedeflemişlerdir. İslam âlimleri tarih boyunca kabule konu olmayan bid'atın sınırlarını çizmek ve halk arasında yaygınlaşan bid'atlarla mücadele etmek amacıyla çok sayıda eser kaleme almışlardır. Yukarda zikrettiğimiz eserlerin yanında birçok eser de telif edilmiştir. Bunlardan çağdaş olan bazıları şunlardır:

[62] Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657), **Mizanü'l-hak fi ihtiyari'l-ehak**, Nşr: Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1980, s.72-73.

- Ali Mahfuz'un[63] "el-İbda' fi medarri'l-ibtida'"
- Muhammed Bahit'in (ö. 1935)[64] "Ahsenü'l-kelâm fima yete'alleku bi's-sünneti ve'l-bida'i mine'l-ahkâm"
- Muhammed Abdullah Dirâz'ın (ö. 1958)[65] "el-Mizan beyne's-sünne ve'l-bid'a"
- İzzet Ali Atıyye'nin[66] "el-Bid'a tahdidüha ve mevkıfü'l-İslami minhâ"

Eserlerde belli başlı bid'atları, ortaya çıkışlarını, Peygamber'in (s.a.v) döneminden sonra meydana gelen şeyler olduklarını, bid'atçıların kimler olduğunu, genelde hangi dini kollara mensup olduklarını ve hangi mezheplerin bid'at ehli mezhepler olduklarının bilgilerini vermektedirler. Bundan dolayı ayrı bir başlık açarak bid'at ehli olanları ve mezheplerin incelenmesi önem arz etmektedir.

4.4. Bid'at Ehli ve Mezhepleri

Peygamber'in (s.a.v) asrından sonra meydana çıkmış herhangi bir delile dayanmayan fikirleri benimseyen kişilere verilen isimdir. "Ahmed b. Hanbel, Ebü'I-Hasan el-Eş'ari, İbn Hazm (ö. 456/1064), Şehristânî ve Süyûtî gibi âlimlerce yapılan tariflerde genellikle ortak nokta "sünnetin terkedilmesidir." Buradaki "sünnet", Resûlullah (s.a.v) ile ashâb topluluğunun İslam'ın inanç ilkeleri demek olan akâid alanında takip ettikleri yol anlamına gelir. Buna göre ehl-i bid'at, "aklı esas alıp nasları te'vil etmek suretiyle Hz. Peygamber'den (s.a.v) sonra sünnete aykırı bazı inanç ve davranışları benimseyenler" şeklinde tarif edilebilir. Kaynaklarda bu tür kişilere ehl-i bid'a, ehl-i ehva, mübtedi'a, ehl-i dalâlet veya ehl-i zeyğ tabirleri kullanılmıştır. Bu tabiri ilk olarak kimin kullandığı bilinmemekle beraber Hasan-ı Basri ehl-i sünnet kavramının yanı sıra ehl-i bid'a kavramını kullanmıştır."[67]

Buna bağlı kalarak bu kullanımın hicretin 1. asrın ikinci yarısında kullanıldığı ortaya çıkmıştır. "Sünnete bağlanıp bid'attan kaçınmanın gereğine işaret eden rivayetlerin hadis mecmualarında bir araya getirilmesinden ayrıca bazı ayet ve hadislerin bid'at ehline işaret

[63] Ali Mahfuz, **el-İbda'fi medarri'l-ibtida'**, Kahire 1375/1956.
[64] Muhammed Bahit, **Ahsenü'l-kelâm fima yete'alleku bi's-sünneti ve'l-bida'i mine'l-ahkâm**, Kahire 1320/1902.
[65] Muhammed Abdullah Dırâz, **el-Mizan beyne's-sünne ve'l-bid'a**, Dâru'd-da've, İskenderiye 2014.
[66] İzzet Ali Atıyye, **el-Bid'a tahdidüha ve mevkifü'l-İslam minhâ**, Beyrut 1400/1980.
[67] Yavuz, **agm**, s.501-505.

ettiğine dair açıklamaların kaynaklarda nakledilmesinden sonra ehl-i bid'at terimi 3.-4. yüzyıllara ait eserlerde fazlaca yer almaya başlamıştır."[68]

Bu değerlendirmelerin tümünün ulemânın bakış açısına göre değiştiği ve yaşadıkları dönemin sıkıntılarına göre şekillendiğini söyleyebiliriz. Fakat bununla birlikte geçmişten günümüze kadar bu tarz hareketlerle mücadele her zaman sünneti müdafaa namına yapılmış olduğu gözler önündedir. Bundan hareketle bu kişiler her zaman varlıklarını sürdürmüş, farklı kisveler altında İslam tarihi boyunca ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlardan bir kısmı tarihin karanlıklarına gömülmesinin yanında bir kısmı yenilenerek günümüze ulaşmayı başarmıştır. Bilhassa günümüzde aydın diye geçinen ve o kadar cehaleti ilimle kesb eden kişiler bu düşüncelerin müdavimi olmaya devam etmiş ve sünnete ellerinden geldiğince saldırmaya gayret göstermişlerdir. Bununla birlikte bid'atların uydurulmasının ana sebepleri arasında bu tür kişilerin çoğunlukla heva ve heveslerine veya başkalarına yaranma niyetlerinden dolayı bir kısım âlim tarafından bunlara ehl-i ehva ismi ile müsemma kılınmaları çok manidardır.

Bid'at ehli kişiler ve fırkalar her zaman nassı yanlış anlayan, hadis düşmanlığı güden, heva ve heveslerine düşkün kimseler olduğu malumdur. Bu özelliklere bağlı kalarak farklı uydurma yöntemleri ile dinin içine dine muhalif birçok uygulama girdirmişlerdir. Bu dine girdirilen uygulamaları evvela bilmek için bu konuların ve bid'atların ana çıkış sebeplerini ve özelliklerini bilmekte fayda vardır. Bunlardan da önce itibar edilen ulemânın sınıflandırmalarına ve isimlendirmelerine bağlı kalarak ehl-i bid'at fırkaların çıkışları ve görüşlerine kısaca değinmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Osman'ın (r.a) (h.32) şehit edilmesinden sonra Müslümanlar arasında baş gösteren siyasi görüş ayrılıkları yeni bazı itikâdî görüş ve anlayışların doğmasına sebep olmuştur.[69] İslam tarihinde Osman'ın (r.a) şehit edilmesinin ilk fitnenin zuhurunun sebebi olduğunu söyleyebiliriz. Bundan sonra din hakkında herhangi bir fikri olmayan bedevî zihniyetli kişiler ve bunlar haricinde anlayışı tam oturmamış, Peygamber (s.a.v) ile oturma fırsatı bulmamış insanların oluşturmuş oldukları gruplar İslam tarihinde olmaması gereken katliamlara, savaşlara ve tekfirlere sebep olmuşlardır. Bunun ana kaynağı yukarıda belirttiğimiz gibi hiç şüphesiz hükümlerin doğru anlaşılmaması ve hükümlere lafızcı bakış açısı ile yaklaşmalarından dolayıdır. Yusuf Şevki Yavuz makalesinde şu bilgilere yer verir:

[68] Yavuz, **agm**, s.501-505.
[69] Yavuz, **agm**, s.501-505.

> Hz. Ali'nin Kur'an'ın hükmüne uymadığını iddia eden bir grup (Hariciler) ortaya çıkarak onu tekfir etmişlerdir. Buna karşılık hilafetin sadece Ali (r.a) ile evladının hakkı olduğunu ileri süren Şîa zuhur edip muhaliflerini tekfir etmiş, daha sonra her iki grubun görüşlerini de aşırı bularak Osman (r.a) ile Ali'yi (r.a) tekfir etmenin yanlış olduğunu kabul eden Mürcie teşekkül etmiştir. Diğer taraftan 1. yüzyılın sonlarına doğru henüz bir kısım sahâbenin hayatta iken Ma'bed el-Cühenî iman esaslarından sayılan kaderi inkâr etmiştir. Onun Gaylan ed-Dımaşkî ve Yunus el-Esvarî tarafından benimsenen bu görüşü hakkında ashâptan Abdullah b. Ömer'in (r.a) düşüncesi sorulunca Abdullah bu tür inançlardan kendisinin uzak olduğunu söylemiştir. Böylece Kaderiyye'ye ait ayırıcı ilk görüşler belirmeye başlamıştır. Aynı dönemde Ca'd b. Dirhem Kur'an'ın mahlûk olduğunu ve ilahi sıfatların bulunmadığını ileri sürmüş, insana ait herhangi bir iradenin mevcut olmadığını iddia eden Cehm b. Safvan onun bu görüşlerini savunup yaymaya çalışmış ve Cehmiyye fırkası ortaya çıkmıştır. H.2/m.8 yüzyılda Vasıl b. Ata ve Amr b. Ubeyd'in öncülüğünde Mu'tezile hareketi başlamıştır. Bu hareket ilahi sıfatlar, rü'yetullah, irade hürriyeti, kader, büyük günah (kebire) işleyenin durumu, ahiret halleri gibi belli başlı itikâdî konularda yeni görüşler ileri sürüp bunları kelâm adı verilen bir disiplinin çerçevesinde kendine has metotlarıyla temellendirmeye çalışmıştır. Yine 2. yüzyılda başta müfessir Mukatil b. Süleyman olmak üzere Hişam b. Hakem, Hişam b. Salim gibi âlimler antropomorfist (insani vasıfları başka bir varlığa atfedilmesi) bir ulûhiyet telakkisini ortaya koyup savunmuşlar ve Müşebbihe ile Mücessime'nin teşekkülüne zemin hazırlamışlardır. Daha sonra Kerramiyye'ye mensup bazı fırkalarla Ahmed b. Hanbel'e bağlı olduklarını iddia eden bir kısım Hanbeliler bu grup içinde mütalaa edilmiştir.[70]

Bid'at ehli mezhepleri muhafazakâr çoğunluk haricinde nasların zahirinden bir şey anlamayan kişiler takip etmişlerdir. Buna göre genel olarak ehl-i sünnette dâhil olan selefiyyenin bazı tasavvufi mezhepleri tekfir ettiğini dışında tutacak olursak bu mezhepler:

- Hariciler
- Şîa
- Cehmiyye
- Mürci'e
- Mu'tezile
- Cebriyye
- Mücessime ve Müşebbihe

Fırkaları olmuşlardır. Bunlara genel olarak ehl-i bid'at denilmiştir. Bu fırkaların kısa bir sürede ilmi-fikri çekişmelere cevap verememesi ve yeni oluşan yöntemlere karşı pasif kalıp, şer'i nasların ihtiyaca binaen kullanılamamasından, en geç h. 3.yüzyılda ehli-sünnet fikirleri

[70] Yavuz, **agm**, s.501-505; Salim Kılavuz, **Ana Harları ile İslam Âkâidi ve Kelâma Giriş**, Ensar Yay., 30. Baskı, İstanbul 2018, s.448- 456.

oluşmaya başlamış, muhafazakâr çoğunluğun rağbet ettiği Matürîdî ve Eş'ari mezhepleri ortaya çıkmış, halkın büyük çoğunluğunun teveccühü ve akını ile hızlı bir şekilde büyümüştür. Yusuf Şevki Yavuz bu konu ile alâkalı makalesinde şu bilgilere yer verir:

> İslam dünyasında iç ve dış amillerle meydana gelen ilmi-fikri gelişmeler sonunda h. 3/m. 9 yüzyılın ortalarından itibaren yeni yöntemlerin belirlenmesine ve yeni açıklamaların yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. H. 4/m.10. yüzyılın başlarında akâid alanıyla ilgili olarak ortaya çıkan Eş'ariyye ve Mâtürîdîyye akımları bu arayışın bir sonucudur. Muhafazakâr Selefiyye ile serbest düşünceyi temsil eden Mu'tezile arasında yer alan ve özellikle metot açısından birbirine çok yakın bulunan bu akımlar gittikçe taraftar toplayarak çoğunluğun temsilcisi olmuş ve Sünni kelâm ekolleri olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Kaynaklar ehl-i bid'atın ortaya çıkışını genellikle, nasların zahiri manalarının akla aykırı olduğunu zannedip bunları te'vil etmek, Kur'an ve Sünnet hakkında yeterli bilgiye sahip olmamak, birtakım felsefi görüşleri mutlak doğrular olarak kabul edip nasları bunlarla uzlaştırmaya çalışmak, uydurma ve zayıf Hadislere dayanmak, başka dinlerin, siyaset ve kültürlerin tesirinde kalmak, Kur'an ve Sünneti dikkate almayıp şeytani telkinlere kapılmak, Kur'an ve Sünneti bazı siyasi ve ideolojik görüşler doğrultusunda yorumlamaya çalışmak gibi sebeplere bağlarlar.[71]

Bütün bunlardan hareketle bid'at ehlinin şeytan ve taraftarlarına hizmet ettiğini ve dinin özünü anlamayan müminleri kendi yönlendirmeleri ile farklı yönlere yönlendirdikleri söylenebilir. Bu olgular sadece tarihin karanlıklarına gömülmüş ve bugün bir olgu olarak bahsedilmemesi gereken bilgiler olduğunu söylemekte de fayda vardır. Zira insan her zaman aynı fıtrat üzere yaratıldığı bizce malum ise bu tür gruplar her zaman var olacak ve sürekli yeni sürüm ve varyantlarla ortaya çıkıp, farklı isimlerle sürekliliğini devam ettireceklerdir. Bundan dolayı bu konunun anlaşılması, zaaflara karşı hazırlıklı olunması ve yapılan saldırıların yanında bid'at ve yeniliklerin uydurulabileceği konuların bir kısmını halletmiş olabileceğimizi düşünüyoruz.

Bununla birlikte bu tür fırkaların özelliklerinin önemli olduğunu yukarıda zikretmiştik. Biz bu konuyu ele alırken mezhepler üzerine fazlaca durmamayı, bu konunun detaylandırılması açıkçası çalışmanın ebatını etkileyeceğinden ve konuyu mecrasından çıkaracağından, aslında Kelâm ilmi ile ilgili bir konu olduğunu düşündüğümüzden bu kadarı ile iktifa etmenin daha makul olabileceğini ve konunun bütünlüğünü koruyup asıl konumuz üzerinde devam etmenin daha uygun olacağını düşünüyoruz. Bu ehl-i bid'at fırkaları ile ilgili bilgiler Kelâm ilmi ile ilgili kitaplarda, DİA; bid'at, ehl-i bid'at ve kelâm gibi maddelerinde ve ayrıca

[71] Yavuz, **agm**, s.501-505.

İbn-i Teymiyye'nin bu konu ile ilgili eserlerinin olduğunu ve buralardan daha fazla bilgi elde edileceğini söylemekle yetiniyoruz.

Bid'at ehline ehli-sünnet âlimlerinin vermiş oldukları hükümler az bir farklılık göstererek belirmiştir. Fakat genel olarak aynı şeyler üzerinde durulmuştur. Yusuf Şevki Yavuz aynı şekilde makalesinde konuyu şu şekilde özetlemektedir:

> Selef âlimlerine göre bid'at ehlinin ibadetleri makbul değildir. Onlardan uzaklaşmak, hastalarını ziyaret etmemek, arkalarında namaz kılmamak, kız alıp vermemek, istişarede bulunmamak, rivayetlerini ve şehadetlerini kabul etmemek gerekir. Eş'arî âlimlerinden Abdülkâhir el-Bağdâdî'ye göre ise Galiyye dışında kalan bid'at mensupları Müslümanların kabristanına defnedilebilir, savaşa katıldıkları takdirde ganimetten pay alabilirler; ancak kestikleri yenmez ve Sünniler'in kendileriyle evlenmeleri caiz olmaz.[72] Ehl-i bid'atın tekfiri konusunda görüş birliği bulunmamakla birlikte büyük çoğunluk zarürat-ı diniyyeden herhangi birini inkâr edenlerin, yani Galiyye ve ona bağlı bütün fırkaların tekfir edilmesi gerektiği hususunda birleşmiştir. Zarürat-ı diniyyeyi kabul etmekle birlikte bunların herhangi birini ortadan kaldırma sonucunu doğurmayan yorumları benimseyenleri ise tekfir etmemişler, onları sadece İslam'ın dosdoğru yolundan sapmış gruplar (fırak-ı dalle) olarak görmüşlerdir. Bununla beraber Ebû Said ed-Dârimî (ö. 280 veya 282), Acurri (ö. 360/970), İbn Teymiyye (ö. 728/1328) gibi Selef âlimleriyle Abdülkahir el-Bağdâdî (ö. 429/1037-38) gibi Eş'ari kelâmcıları Cehmiyye ve Mu'tezile'yi, bazen da Şîa'yı tekfır etmişlerdir. Bid'ate karşı mücadele etmekle meşhur olan Şâtıbî (ö. 790/1388) ehl-i bid'atın tekfirden önce aydınlatılması, vazgeçmedikleri takdirde kendileriyle mücadele edilmesi gerektiğini kaydeder.[73]

Ehl-i bid'atı tenkit eden eserler verilmiştir. Onlardan şunları zikredebiliriz:

H. 3/m. 9 yüzyıldan itibaren ehl-i bid'atı tenkit için çeşitli eserler kaleme alınmıştır:

- Şâfiî'nin (ö. 204/819) er-Red'ala ehli'l-ehva
- Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) er-Red'az-zenadıka ve'l-Cehmiyye (İskenderiye 1971)
- Ebû Asım Huşeyş b. Esrem'in (ö. 253/867) Kitabü'l-istikame fi'r-red'ala ehli'l-bida'
- Eş'ari'nin (ö. 324/936) el-Lüma (Beyrut 1408/ 1987)
- Malati'nin (ö. 377/988) et-Tenbih ve'r-red'ala ehli'l-bid'a (Beyrut 1388/1968)
- İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) en-Nesa'ihu-l münciye mine'l-fedaih'l-muhziye
- Ebû Muti' en-Nesefî'nin (ö. 318/930) er-Red ala ehli'l-bid'a ve'l-ehvai'd-dalleti l-mudille (Kahire 1980)

[72] Yavuz, **agm**, s.501-505.
[73] Yavuz, **agm**, s.501-505.

- İbn Hacer el-Heytemî'nin (ö. 974/1567) eş-Şava'iku'l-muhrika fi'r-red ala ehli'l-bida've'z-zendeka (Beyrut 14031/1983) adlı eserleri bunlardan bazılarıdır.

4.5. Bid'at Ehli'nin Özellikleri

Bid'at ehli'nin özellikleri ile ilgili birçok âlimin detaylandırmaları ve yorumları vardır. Biz daha çok maddeler halinde konuyu işleyip, belli başlı özellikleri ele alarak, bu incelemeyle yetinmenin isabetli olacağını düşünüyoruz.

> a) Nassların ruhuna ve İslam'ın temel yönelişlerine vakıf olmamak veya yabancı kültürlerin etkisi altında kalıp, nasları uzak yorumlarla te'vile tabi tutmak. Bunun yanında Kur'an'ın kendine has üslûp ve mantığına, Arap dilinin ifade özelliklerine bakmaksızın bazı ayetlerin ve dolayısıyla hadislerin zahirine takılıp kalmak, nasların yorumlanmasında peşin ve indi görüşleri naslara hâkim kılmak da bu özellik içinde mütalaa edilir. "Nassa veya akla körü körüne bağlılık" diye özetlenebilecek olan bu iki aşırı telakkiyi itidal çizgisine çekmeyi amaçlayan Gazâlî el-iktisat fi'l-'itikad adlı kitabını telif etmiştir.
>
> b) İslam'ın hem iman hem de amel açısından ilk neslini oluşturan ve son ilahi dini fikir ve aksiyon yönüyle sonraki nesillere aktaran ashâba karşı iyi niyetli olmamak, onların özellikle dini ilgilendiren rivayet, anlayış ve uygulamalarına değer vermemek.
>
> c) Hz. Peygamber'in (s.a.v) kavli ve fiili sünnetine karşı menfi bir tavır takınmak. Kur'an'ın genel karakteri ve İslam'ın temel yönelişleriyle bağdaştığı halde kendi görüşleriyle bağdaştıramadıkları bazı hadisleri mütevatir olmadıkları gerekçesiyle reddedenlerle, mezhebi telakkilerini desteklemek amacıyla hadis uyduranlar veya bu tür hadisleri rivayet edenler de bu grup içinde yer alır.
>
> d) Ashâbtan itibaren oluşan çoğunluğun (cemaat, cumhur-u müslimin) din anlayışından kopup ayrılmak, azınlık psikolojisi içinde karşı grupları küfürle itham etmek ve dinin temel hükümlerini sürekli olarak tartışmaya açık tutmak.[74]

Bununla birlikte biraz daha detaylandırarak şunları da ekleyebiliriz.

a) Hadis düşmanıdırlar: Peygamber'in (s.a.v) adına hadis uydurur ve rivayet ederler. Hadis âlimleri hadis alınacağı zaman hangi raviden alındığına dikkat edilmesi gerektiğine değinmişlerdir.

b) Kur'an'la ihtilaf içindedirler: Müteşabih ve mücmel olan anlamı herkese malum olmayan ayetlerle ilgilenmiş ve bunlar hakkında aşırı yorumlar yapmışlardır. Bu sayede konuştukları

[74] Yavuz, **agm**, s.501-505; Kılavuz, **age**, s.444-448.

karışık ve çetrefilli konulara değinerek bilmeyen ve dini konularla ilgili malumatı olmayan insanları kandırmış ve dini bilgilerini bulandırmışlardır.

c) Kur'an'a ve Peygamber'e (s.a.v) saygısızlık ederler: Kedilerinin Peygamber'den (s.a.v) nasların maksatlarını daha iyi bildiklerini ve onun maksatlarının delil alınmadığını söylerler. Sahâbeyi de ayrıca aşağılar ve delilleri kendilerinin anladıkları gibi anlamadıklarını söylerler.

d) Hadisi anlamazlar, hadisleri kabul etmezler: Kabul etmek zorunda kaldıklarını kendi kafalarına göre yorumlarlar.

e) Aklı naklin üstünde tutarlar: Akıllarını kullanarak ortaya attıklarını Kur'an ve sünnetin üstünde tutar ve naklin akla muarız olduğunu söylerler.

f) Dinin getirmiş olduğu emirleri karıştırırlar.

g) Bilgisiz, cahil, taklitçi ve septiktirler.

h) Ayan beyan olan hükümleri terk eder, kendilerine uygun olan delillere tabi olurlar.

I) Dinden olmayanı dinden gösterirler.

j) Söyledikleri şeylerin zemini kaygan ve din ile bağdaşmayan şeylerden oluşur.

k) Allah'ın (c.c) sıfatlarını kabul etmeyip bu konuda tartışırlar.[75]

Bunların yanında cemaatten ayrılmaları, selefi küçümsemeleri, işlediklerinin yanlış olduğunu bilmemeleri, tövbe etmemeleri ve kendilerinin İslam dairesinin dışında tutmaları ayrıca sayılabilecek özelliklerindendir. Bu tür kişiler ve fırkalar kendilerini beğenir, Peygamber'in (s.a.v) yoluna tabi olmayı aşağılık gördüklerinden ve ashâbı aşağılamalarından dolayı çok büyük sapıklık içindedirler. Söyledikleri şeyler sadece cahil kimselerin dini bilgilerini sarsmaktan ve onları doğru yoldan kaydırmaktan başka bir işe yaramamaktadır. Bunun delili ehli-sünnet mezhepleri şekillenmeye başlamasında yoğun ilgi görmeleri ve akın akın insanların bu mecraya akmaları delil olarak gösterilmesi yeterlidir.

[75] Bkz: Yazıcı, **agt,** s.170-175.

4.6. Bid'atların Özellikleri

Birçok özelliği olan bid'atları Muhammet Yazıcı'nın yazmış olduğu doktora tezinden özetle şunlar olduğunu söyleyebiliriz:

a) Hep yeni şeylerden bahseder yenilik ve değişkenlik içeridir.

b) İçine aldıkları olumlu yönünün ardında olumlu şeylere üstün gelen olumsuz yönleri çoktur.

c) Din ve ulemâ tarafından kabul görmeyen fikir ve uygulamalardır.

d) Yapan için çok doğru ve mantıklı görünür.

e) Helezonik (karmaşık) bir yapıdadır: Bu şekilde değil de direk doğru ve yanlış denebilse direk reddedilir veya kabul edilir. Zira dinin içinde naslara uydurularak fazla dikkatli olmayan ve derin tevakkuf sahibi olmayan için ayrıştırılması zordur.

f) Kolayca yayılma ve çevre bulma özelliklerine sahiptir: Çünkü doğruya çok yakındır.

g) Bid'atlar ibadetlerde uygulanmalarından toplum bunlara yatkın ve meyillidir.

h) Dinin her şeyi belirlemediği ve belirlenenlerin Şari'in koymadığı hükümler olarak görünür.

I) Dinin tamamlanması vasıtası görünür. İçtihad gibi.

j) Yaygın taban bulduktan sonra bunları kökünden sökmek imkânsız olur.[76]

Bid'at işleyen kişiler sünneti hafife alıp kötülüklere kolaylıkla sapma potansiyeline sahip kişilerdir. Süreklilik sağlayan bid'atlar doğruyu yanlış; yanlışı doğru olarak lanse eder. Çokça uygulanmalarından dolayı yapmayan kişilerin ibadetlerinde eksiklik olduğu toplum tarafından gözlenir. İşlenen bu bid'atlar sürekli yeni bid'at uygulamaya sevk eder ve dinde tabi olmayı şer'i emirlere uymayı zayıflatır. Bundan dolayı bu tür uygulamaların ne olduğunu uydurulan şeyleri süzmek dinin has olanına tabi olabilmek için selef-i salihinin, müçtehitlerin ve mezhep imamlarının görüşlerine tabi olmak en doğru uygulama olacağı kanaatindeyiz. Zira günümüzde Şari'in vahiy verdiği ne bir Peygamber (s.a.v) ne de onların ardından gelen ilk dönem sahâbeleri vardır. Bundan hareketle ilmine güvenilen bu yolda kendi ömürlerini harcama ferağatında bulunmuş kıymetli âlimlerin görüşlerine tabi olmak bu yolda atılacak en önemli adımdır. Bu fırkaların en büyük delilleri ise içtihat kapısının kapanmadığı ve bu yolu kullanarak Allah'ın (c.c) bildirmediği hükümleri kendileri ortaya çıkarmaya çalışmaktadırlar.

[76] Bkz: Yazıcı, **agt,** s.162-165.

4.7. Bid'atların Ortaya Çıkış Sebepleri

Çeşitli sâiklerin ve cehaletin etkin rol aldığı bu konuda yayılmanın ve insanların sosyal hayatlarına hızlı bir şekilde girip, tarih içerisinde bazı değişikliklerden geçerek evrim geçirip günümüze kadar ulaşmıştır. Rahmi Yaran makalesinde bu konu ile alâkalı şunları izah eder:

> Bid'atların ortaya çıkması ve yaşama şansı bulması çeşitli sebeplerle açıklanabilir. İslamiyet'in kısa sürede farklı sosyal ve kültürel yapılara sahip bulunan milletler arasında yayılması bu sebeplerin başında gelir. Sosyal ve kültürel yapıların bazı unsurları İslami bir kimliğe bürünerek yeni dönemde de varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ayrıca İslami esas ve hükümlerden bazılarının yeni Müslümanlar tarafından yanlış anlaşılması veya eski kültür mirasının etkisiyle yanlış yorumlanması da bid'atların İslam'a girişine zemin hazırlamıştır.[77]

> Yabancı millet ve kültürlerle olan sürekli temasların etkileşmeye yol açtığı, bunun sonucu olarak bazı yabancı inanış ve davranışların İslam toplumuna girdiği de bir gerçektir. Bu arada birtakım hurafelerin veya eski dini kalıntıların yeni dinin saflığını bozma amacıyla kasten İslam'a sokulmak istenmesi de mümkündür. Bütün bunlara rağmen, aşırı muhafazakâr ve bir anlamda tutucu sayılan bazı sünnet taraftarlarının endişeleri bir yana, İslam tarihi boyunca İslam dininin hem inanç, ibadet ve hukukla ilgili temel hükümlerinde, hem de ana ahlâk kurallarında büyük bir çoğunlukla dinin ana sınırlarının dışına çıkılmamış ve İslam'ın "ana rengi"nin (sibğatullah) değiştirilmemiş olduğunu söylemek mümkündür. İslam'a bağlılık iddiası taşıdıkları halde fikri sapıklıkları sebebiyle onun sınırları dışında kaldıkları kabul edilen grupların (Galiyye) tarih boyunca sadece yüzde bir civarında kalması da bu hususu desteklemektedir.[78]

Bu göz önünde olan nedenlerden dolayı ve İslam'ın altyapısı itibarı ile kolay bir şekilde taban bularak hızlı bir şekilde büyümesinin olumlu yönünün yanında, maalesef toplu din değiştirmeler ve bunlara yeni kabul edilen İslam dinini anlatacak olanların (davetçilerin) azlığı nedeni ile veya ard niyetle günün şartlarına bağlı kalarak fikirlerini ilk başta gizleyen daha sonra zamanla bu fikirlere taban bulmaları ve anlatmaları önemli bir husustur. Bunların en başında Şîa/eski Pers imparatorluğu kalıntıları örnek verilebilir. Öyle ki, İranlılar kendi medeniyetlerini yıkan İslam medeniyetin hazmetmiş olmayacaklar ki; Ali'nin (r.a) şehadetinden sonra kendilerinin farklı bir din anlayışına ait kılıp tamamen İslam'dan farklılaşarak sistemlerini ve dini anlayışlarını Persli atalarının sızlayan kemiklerinin iniltilerine cevap vererek, İslam tarihinde büyük kıyım ve katliamlara, kötü hadiselere sebebiyet verecek o emellerini gerçekleştirecek bir hedef bulmuşlardı. Bunların yanında İslam'a mensup olmak isteyenlerin eski dinlerinin kalıntılarını ve geçmişten gelmiş

[77] Yaran, **agm**, s.129.
[78] Yaran, **agm**, s.129.

âdetlerinin bir kısmını bırakamamaları elbette büyük bid'atların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Daha önce zikrettiğimiz gibi fitnenin zuhuru ile bid'at ateşi tutuşmuş, bunun ardından ilk itikâdî tartışmalardan sonra bid'atlar, tekfirler hızını alarak önüne her ne gelirse gelsin ezip geçiyordu. Bu bid'atçılar elbette ki zamanında hafife alınıp veya Hz. Peygamber'in (s.a.v) zamanında baş gösteren bazı olayların aydınlatıcı ve bu işin önünü açıcı olmasından da etkilenip bunları delil göstererek yeni muhdesatlar ortaya çıkarmaya başlamışlardır.

4.8. Bid'atın Kısımları

Bid'at kısım olarak dinin ana temelleri ile ilgili oluşan bid'atlar en büyük ve temel bid'at kısmına alınması gerekirken, fer'i konularda dinin ana temeli olmayan meselelerdeki bid'atlara kısmi bid'at diyebiliriz. Şâtıbî'nin (ö. 790/1388) el-İ'tisam adlı eserinde külli ve cüz'i olmak üzere ikiye ayırmaktadır.[79] Bu konu ile ilgili şunları beyan etmektedir:

> Külli olan bid'atlar dinin detaylarında sayı altına alınamayacak kadar gerçekleşme durumundadır. Bunun örneği 73 fırkanın bid'atlarıdır. Bunlar cüz'i olmaktan öte külli konulara mahsustur. Cüz'i bid'atlara gelince, bunlar dinin detaylarını içine alan konularda olanlardır. Bu tür bid'atlar her ne kadar (hadiste ifade edildiği gibi) dalâlet özelliği ile vasıflandırılabilse de, cehennem ateşi ile tehdit edilecek suçlar içine girmezler. Nitekim bir lokma yiyecek çalmak, satışta bir tane eksik tartmak hırsızlık özelliği ifadesine girse de bunlarla hırsızlık gerçekleşmez. Hırsızlığın gerçekleşmesi büyük ve külli miktar ile hırsızlık cezası için gerekli nisab miktarının çalınması ile olmaktadır. Bir lokmanın, bir tanenin çalınmış olması ile ilgili deliller açıkça bunların hırsızlık içerisine girdiğini göstermez.[80]

Bu verdiği örnek üzerinden bid'at kısımlarının örneklerini bağdaştırarak daha iyi anlaşılabilmesi için bu örneğin ardından konu ile ilgili görüşünü mantık kaidelerine ve dinin belli başlı bazı kaidelerine dayandırdıktan sonra bunun asıl örneğine değinerek şunları ifade eder:

> Görmüyor musun; ayrımcılık ve İslam toplumunun dışına çıkmak gibi bid'at ehline ait olan özellikler, cüz'i bid'atlarda genellikle ortaya çıkmaz. Ancak cüz'i bid'atlar çoğunlukla küçük hatalar ve ayak sürçmeleri kabilindedir. Bundan dolayıdır ki te'vil ile birlikte, keyfi davranmak sureti ile dinin detayı arasında yer alan bir hususta bid'at işlemek ve cüz'i bid'attan doğan fesat, külli bid'attan doğan fesat gibi değildir.[81]

[79] Şâtıbî, **age**, s.68.
[80] Şâtıbî, **age**, s.68-69.
[81] Şâtıbî, **age**, s.68-69.

Bu yukarda yaptığı çıkarımların sonucunda Leknevî şunlara değinmektedir:

> Buna göre bid'at denilen şeye cüz'ilik ve yoruma dayalı olmak özellikleri birleşirse, bunun küçük bir günah kabilinden bir bid'at olması sahih olur. En iyi bilen Allah'tır (c.c). Bir örnek vermek gerekirse ayakta durmak ve hiç gölgede bulunmamak sureti ile oruç tutmayı adamak, Allah'ın (c.c) helal kıldığı uyku, lezzetli yiyecek, evlenmek, gündüzleri yemek içmek gibi şeyleri kendine haram kılmak cüz'i bid'atlardandır. Şu kadar var ki cüz'i bid'atlar bazen açık, bazen gizli olurlar. Nitekim te'vilin de kaynağı, yakın olabileceği gibi uzak da olabilir. Böylece bu kısmın örneklerinin pek çoğunu belirtmek müşkül olur. Bunun sonucu olarak büyük olanlar küçükten sayılabileceği gibi bunun tersi de olur. Bu durumda problemin çözümü içtihada bırakılır.[82]

Leknevî bu taksimatı genel olarak ele almış ve bid'atın boyutları hakkında bilgi vermiştir. Bunda sonra biz bid'atın genel olarak taksimatı ayrıca yapan âlimlerin sınıflandırmalarına değineceğiz. Onlara göre farklı olan kısımlandırmalar uğraştıkları ilimlerin değerlendirdikleri ölçütlere göre yapmışlardır. Bu ölçüleri ilmin kendilerine tanımış olduğu imkân, feraset ve ilimdeki yerlerine göre şekillenmektedir.

Muhammet Yazıcı'nın doktora tezinde bu taksimat detaylı olduğundan dolayı o taksimata değinmenin faydalı olabileceğini düşünüyoruz. Genel olarak bu taksimatta imam-ı Şâfiî'nin hasene ve seyyie taksimatında göze çarpan kendisini Hanefîlerde istihsan Mâlikiler'de istislah İmam-ı Şâfiî'nin hasene sınıflandırmasını destekler mahiyettedir. Diğer yaptığı taksimatta ayrı bir kategoride ele alınmış ve işlenmiştir.[83]

Bu iki sınıflandırmanın yanında aynı doktora tezinde kısa ve öz bizimde aynı fikirde olduğumuz ve benimsediğimiz daha sistemli sınıflandırma şu şekildedir:

4.8.1. Nitelik ve Niceliklerine Göre Bid'at Sınıflandırması

İyi/kötü oluşuna göre bid'at

- Bid'at-ı mahmude ve bid'atı mezmume:[84] Bid'at-i hüda/bid'at-i delale
- Bid'at-ı mahmude/bid'at-ı dalle
- Bid'at-ı mahmude/bid'at-ı münkire
- Bid'at-ı mahmude/bid'at-ı ğayrı mahmude ve bid'at-ı muhdese

[82] Şâtıbî, **age**, s.68-69.
[83] Bkz: Mehmet Şimşek, "Bid'at ve Bid'at Ehli", **Ehli-Sünnet Tetkikleri Dergisi**, Eksen Yay., İstanbul, Aralık 1989, s.119.
[84] Talat Koçyiğit, **Hadis Istılahları**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1980, s.61-62.

- Bid'at-ı müstahsene/bid'at-ı müstakbahe
- Bid'at-ı hasene/bid'at-ı kabihe[85]

Niteliğe göre bid'at:

- Bid'at-ı hakkiye/bid'at-ı izafiyye
- Bid'at-ı hakkikiye/bid'at-ı mecaziyye
- Bid'at-ı diniyye/bid'at- ğayrı diniye'i mahza
- Bid'at-ı luğaviyye/bid'at-ı şer'iyye
- Bid'at-ı emriyye/bid'at-ı haberiyye

Niceliğine göre bid'at:

- Bid'at-ı mürekkebe/bid'at-ı basita
- Bid'at-ı sağira/bid'at-ı kebire
- Bid'at-ı külliye/bid'at-ı cüziyye[86]

4.8.2. Fıkhi Ölçülere Göre Bid'at Sınıflandırması

Beşli ölçüye göre:

- Mubah bid'atlar
- Mendub bid'atlar
- Mekruh bid'atlar
- Vacib bid'atlar
- Haram bid'atlar[87]

Tahrim derecesine göre:

- Sarih küfür olan bid'atlar
- Şirke vesile olan bid'atlar
- İtikadi yönden fısk olan bid'atlar
- Sadece masiyet olan bid'atlar[88]

[85] Yazıcı, **agt,** s.141; Bekir Topaloğlu, **Kelâm İlmi**, Damla Yay., 2012, s.154.
[86] Şâtıbî, **age**, s.68-69.
[87] Şimşek, **agm**, s.120.
[88] Yazıcı, **agt**, s.141.

İnsan Fiillerine Göre Bid'atlar:

- İtikadi bid'atlar
- Kavli bid'atlar
- Ameli bid'atlar
    1. **İbadi ve ta'abbudi bid'atlar**
        - İbadetlerin aslında cereyan eden bid'atlar
        - İbadetin aslına ziyade yapılarak meydana getirilen bid'atlar
        - İbadetlerin eda vasıflarına meşru olmayan başka sıfatlar ekleyerek meydana getirilen bid'atlar
        - Şeriatın tahsis etmediği vakitler tahsis ederek ibadet yapmak sureti ile meydana getirilen bid'atlar
    2. **Âdetlerle ilgili olan bid'atlar:**
        - Muamelatla ilgili bid'atlar
        - Terki bid'atlar[89]

Yapılan bu taksimat bu şekilde arttırılabilir. Bizim için gerekli olan bilgilerle yetinip bu sınıflandırmaları konunun çerçevesi dâhilinde yeterli olacağını düşünüyoruz. Bu tarz genel bilgileri toplayıp sunduktan sonra toplumumuzun bu konuda nerede olduğu, ilim adamlarımızın bu konu ile ilgili ne şekilde sünneti müdafaa ettiklerini bilmenin de önemli bir husus olduğu kanaatindeyiz. Bundan dolayı ülkemizde belli başlı bid'at olan uygulamalara değinip bid'atı konu alan âlimlerin yapmış oldukları çalışmalara da değinmenin fayda sağlayacağının kanaatine vardıktan sonra bu uygulamaları kısa ve öz bir şekilde değinmek istiyoruz. Konuya bu günkü toplumu dâhil ettiğimiz zaman konunun mecrasından dağılmaması ve konunu özüne gerekli bilgileri aldıktan sonra çalışmalara değineceğiz. Çünkü bu konuda daha derinlemesine olacak olan çalışma biraz da sosyoloji ilminin kapsamına girmektedir.

[89] Yazıcı, **agt**, s.142.

4.9. Toplumumuzda Belli Başlı Bid'atlar

Toplumumuzda ki bid'atların ana kaynağı hurafeler, batıl inançlar ve ataların getirdiği dine uydurulmuş uygulamalar olmasının yanı sıra diğer dinlerin, şaman kültürünün, efsanelerin etkilerinden çıkan bid'atlar olduğunu belirtmekte fayda vardır.[90] Bunların yanında kaynağı unutulmuş uygulamalarda vardır. Bunlara Mustafa Varlı'nın Bid'at Hurafe ve Batıl İnançlar eserinde değerlendirip ele aldığı şekilde değinip özetlemek istiyoruz.

4.9.1. Yahudilikten karışan bid'atlar ve hurafeler

- **Nazar**:

İbranicede kötülüğün gözü olarak bilinen en eski yöntemdir. Bu inanca göre önemli kişiler, güzel kadınlar, yeni doğan bebekler, kötü insanların nazarına hedef olmaya en elverişli tiplerdir. Bunları korumak için doğu Avrupa Yahudilerinin geliştirdiği ve bize geçen uygulamalar şunlardır: Metalde veya seramikten el şeklinde üzerinde dua yazan şekiller. Bunların yanında eski Mısır ve Roma'ya dayanan muska ve hamayıl (boyna asılan gümüş kaplı muska), kulak memesini çekip sert bir cisme vurmak, "şeytanın kulağına kurşun" ifadeleri ile nazardan korunma için devam eden bazı âdetlerdir.[91]

- **El falı:**

Yahudilikte yaygın olan uygulamalardan bir diğeri el çizgilerine bakarak kişinin geleceğini okuma hurafesi.[92]

- **Çocuk doğumu ile ilgili bid'at ve hurafeler:**

Çocuğun erkek olması için her Cuma erkek adı söylemesi, doğum yapılacak odaya kötü ruh ve diğer varlıklardan korumak için tebeşir dökülmesi, doğumun kolay olması için kapının açık bırakılması, doğum yapacak kadının yatağının altına muska konulması, odaya sarımsak konulması gibi bid'at ve hurafeler.[93]

[90] Bkz: Mustafa Varlı, **Bid'at, Hurafe ve Batıl İnançlar,** Ensar Yay., 2. Baskı, İstanbul 2014, s.23-31.
[91] Bkz: Varlı, **age**, s.29.
[92] Bkz: Varlı, **age**, s.30.
[93] Bkz: Varlı, **age**, s.30.

- **Felaket sebebi olduğuna inanılan bazı bid'at ve hurafeler:**

Kitabın yere düşmesi, köpeğin uluması, ayın tutulması gibi.[94]

- **Koruyucu olan bid'at ve hurafeler:**

Beyaz elbise giymek, yatağın altına demir çubuk koymak.[95]

4.9.2. Hristiyanlıktan karışan bid'at ve hurafeler:

- Cadıların büyü yaparken kullandıkları inanılan sağ işaret parmağının kullanılması.
- Doğan yedinci çocuğun şifa verme gücüne sahip olduğu inancı.
- Evlerin kapısına at nalı asılması.
- On üç sayısının uğursuzluğu inancı.
- Aynanın kırılmasının uğursuzluk getireceği inancı.
- Cenaze evindeki aynaların örtünmesi.
- Baykuş ötüşünün ölümün habercisi olma anlayışı.
- Kara kedi görmenin uğursuzluk ve bela sebebi olacağının kabul edilmesi.[96]

4.9.3. Genel bid'at ve hurafeler

Adak kurban, altını ıslatan çocuk, hasta çocuk, konuşamayan çocuk, yeni doğan çocuk, yürüyemeyen çocuk, zayıf ve kısa çocuk ile ilgili bid'at ve hurafeler. Damat, gelin gerdek gecesi ile ilgili bid'atlar. Evlilik, kadınlarla ilgili, nikâh sünnet, aşure, ay ve güneş tutulması, baht açılması, bayram ve cenaze ile ilgili bid'at ve hurafeler. Hızır (Hıdırellez), tarikat, şeyh, türbe yatır, hayvanlarla ilgili uğursuzluk sayılarla ilgili uğursuzluk, tırnak kesme ile ilgili uğursuzluk, yılbaşı ile ilgili inançlar.[97]

Bu konuya değinince önümüze hurafe dediğimiz kavram kendini gösterdi. Hurafe bu bid'atların zuhur bulmuş ve uygulama şekli olduğunu söyleyebiliriz. Hurafe tüm olarak uydurulan din ile alâkası olmayan uygulamalardır. Akla ve gerçeğe aykırı, gerçekle alâkası olmayan söz ve anlatımlardır.[98]

---

[94] Bkz: Varlı, **age**, s.31.
[95] Bkz: Varlı, **age**, s.31.
[96] Bkz: Varlı, **age**, s.31-33.
[97] Bkz: Varlı, **age**, s.16-457.
[98] Bkz: Varlı, **age**, s.16.

Bu kadar çok ve hatta daha fazla hurafe ve bid'at o kadar uygulamalarımıza karışmış ki artık günümüz toplumunda bunlar saptanamaz hale gelmişlerdir. Gerçekte karşılığı olmayan bu tür uygulamalar mistik oldukları için genel olarak bilinçli kişiler ve avam arasında yaygın ve kabul gören bir tabakaya sahiptir. Bu uygulamaları gün yüzüne çıkarmak ve insanları bunlara karşı teyakkuz halinde bırakma görevini üstlenen âlimlerin tüm çabalarına rağmen günümüze kadar gelmiş uygulamalardır.

Bu uygulamalardan dinin aslına karıştırılmamış Şâtıbî'nin ayırdığı gibi külli olamamış olanlar daha fazla yaygınlaşmıştır. Bu konuya burada değinme ihtiyacı hissettiğimiz bazı hususları da yeri gelmişken dile getirmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Mehmet Şimşek'in Muhammed Talbi'den tercüme ettiği ve görüşleri Goldzier'e ait olan Bid'atlar II makalesinde: "Gerçekte bid'atlar konusunun en zor meselesi, her şeyden önce, değişik devirlerin ve bilhassa değişik kaynakların mütenakız görüşlere göre değişen hadisler görünümünde yansıyan ve zamanla birikmiş olan ihtilaflar meselesidir. İ'tisam'ın yazarı bu durumu fark etmemişti ve zaten bunu fark etmeğe ve düşünmeğe muktedir de değildi. Hiçbir fakih sünneti tenkide tabi tutmayı göze alamıyordu. Bundan dolayı, bid'atlar meselesinin her türlü çözümü, halledilmesi imkânsız bir problemin çözümü kadar zordu."[99] Biz bu görüşe karşı olduğumuzu ve bu görüşü savunmadığımızı beyan etmek istiyoruz. Bu görüşlerin bir kert üstüne çıktığımızda sünnetten şüphelenmemiz gerektiği görüşü ve 14 asır önce gerekli çalışmaların yapılmadığı, bu durumda şimdilik bu çalışmaların yapılması gerektiği düşüncesini zorunlu hale getirmektedir. O kadar çaba göz önünde iken bizim bunu görmezden gelmemiz bu konuya dair bir zaafı ortaya çıkarır. Çünkü kaynaktan ne kadar uzaklaşırsak o kadar kaynağa yakınlığı kaybedip o çerçevede düşünmemiz zayıflayacaktır. Bu görüşü savunanlar hazır halde bulunan klasik kültürü bir kenara bırakıp yeni bir şeklide kendileri sünnetten ne anladıklarını beyan etme çabalarından başka bir şey değildir. Gelenek bir kenara bırakıldı mı has olan sünnetle daha rahat oynama ve değerlendirmede bulunulabilir. Hâlbuki geçmişte bu düşünceler kritize edilerek sınırlandırılmıştır. Bu düşüncede olanlar kendileri daha iyi anladıklarını ve geleneğin hiçbir kıymeti harbiyesinin olmadığını ve yeniden şekillenmesi gerektiğine inandıkları sonucuna dayanarak, bu fikirlerini sürekli bir şekilde yayma çabasındadırlar. Bizce bu geleneğe yapılabilecek en büyük vefâsızlık ve haksızlık olacağı kanaatindeyiz.

[99] Şimşek, "Bid'atlar 2", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.24, 1990, s.597.

Ulemânın sünneti tenkide tabi tutmadığı, bid'atlarla dolu bir geleneğin varlığını sürdürdüğü ve bunların önüne geçilemediği yalanından daha büyük bir yalan ve iftira belki de vuku bulmamıştır kanaatimizce. Çünkü çabaları sadece doğru ve sahih bilgileri toplamak olan, hayatlarını bu çalışmalara adayan âlimlerimizin çokluğundan ve dünya genelinde meşhur olmalarından dolayı bu zırvalara kulak verilmemeli, evvela bu ilimlerin edebiyatlarının ve tasniflerinin hâsılı bütün yönleri Allah'ın (c.c) izni ile sağlam bir şekilde bize kadar ulaşmıştır. Sonuçta bu uygulamaların çoğunluğu içtihada göre belirlenmiş ve ümmetin ittifakı bu konuda tam olmuştur. İçerisinde içtihad olan bir meselede elbette yanılma ve hata payı olağandır. Bu beşeriyetin vermiş olduğu bir özelliktir. Unutulmaması gereken din adına hata isteyerek yapılmıyorsa ulemâ tarafından bunun bir sakıncası olmadığı zikredilmiştir. Zira ümmetin âlimlerinin çoğu hata üzere ittifak etmez ve aynı hatayı tekrarlamaz. Daha sonraki dönemlerde âlimler tarafından fark edilip gereği yapılmıştır. Gelenek bu zamana kadar bir şeylerin eklenmesi, geliştirilmesi ile gelmiştir.

Eğer bunların zannettiği ve kabul ettikleri o sinsi ve çirkin görüşlerin de söyledikleri gibi olsaydı dini uygulamaların Yahudi ve Hristiyanlar gibi bugün hepsinin bid'at ve hurafelerle dolmuş olması gerekmez miydi? İslam dünyasının her yerinde dinin aslı olan uygulamalarda herhangi bir ihtilafın olmadığını ve bid'atların feri konularda ve güncel sosyal meselelerde vuku' bulduğu görülmektedir. Eğer dünyanın dört bir yanında değişmeden klişeleşerek gelen uygulamalar varsa dinin asıl uygulanan ibadet ve itikad kısmına bid'atların karışmadığı söylenebilir.

Aynı makalede ezanın bid'at olarak sayılması ile ilgili ifade ayrıca bizim dikkatimizi celp etti: "Böyle bir bid'at ezan konusunda uygulandı ve bid'at hasene adı altında meşrulaştırıldı ve böylece eski bir bid'at yeni bir ehl-i sünnet yolu oluyordu."[100]

Bu görüşte belirtildiği gibi uygulama olmamış ve yanlış anlaşılmış bir meseleyi ileri sürdüğünü beyan edebiliriz. Çünkü burada zikredilen konu Peygamber (s.a.v) hayatta iken uygulanan bir uygulamanın varlığıdır. Sadece tek değişen durumların iyileşmesi ile yüksek yer fikri kaim olunan bir ortamda binalar daha yüksek ve ihtişamlı olmaya başlayınca bu fikir daha farklı yöntemle tekrar devam ettirildi. Minarelerin yapılması, camilerin büyütülmesi, ilk zamanlarda tavanı hurma yaprağı ve dallarından oluşan mescitlerin zamanla uygun bir şekilde tekrar tamir edilmesi, yeni binalar da çağın imkânlarına göre tasarlanması bunlardan sayılır. Bununla birlikte biz zaten sosyal hayatta oluşan her şeye bid'at demenin

[100] Şimşek, **agm**, s.599.

gerekmediği kanaatindeyiz. Aksini düşündüğümüz zaman hayat içinden çıkılmaz bir hal alacaktır. Bundan dolayı bu problemin iyi okunması ve düşünülmesi gerekmektedir. Ortaya çıkan bir yeniliğin daha önce benzer bir uygulaması varsa bu açıdan değerlendirmenin lüzumsuz ve haksız bir çıkarım olacağı kanaatindeyiz. Hatta bir emare ve karine var olmuş olsa dahi ona istinaden bir yenilik yapılabilir. Netice olarak daha evvel belirttiğimiz gibi sosyal hayatta insanların hayatını kolaylaştıracak uygulamaları bu kapsam dışında tutmanın daha evla olacağı kanaatindeyiz.

Bundan sonra bu konunun daha iyi anlaşılmasını anlatma vazifesi elbette ilim ve bilimle uğraşan ulemânın telifleri ile anlaşılır. Ülkemizde yazılmış belli başlı eser, makale ve tezleri de konumuza dâhil edip asıl konuya giden yolda ilerleyişimizi devam ettireceğiz.

4.10. Ülkemizde Bid'at İle İlgili Çalışmalar

Elbette ki ülkemizde bu konuya âlimler ilgisiz kalmış değillerdir. Ellerinden gelen çalışmaları sarf etmeye uğraşmış, bu konunun sınırlarını belirlemeye çalışmışlardır. Bir kısım çalışma tercüme, bir kısmı derleme, bir kısmı makale, bir kısmı tez şeklinde olmak üzere bu konu ile ilgili birçok eser mevcuttur. Bunlardan bir kısmı akli delilleri almış ve akla büyük ölçüde değer vermiş ve nakle az bir şekilde değinerek bilgi verenler olmuştur. Âcizane fikrimiz bu konuda selefin yolunu takip edip bu dili iyice hazmetmiş ve benimsemiş olan çok kıymetli gelenek mirasımızı bize kadar ulaştırmaya gayret gösteren âlimlerimizin yolundan giderek bu ayrımları yapmayı kabul etmektir. Zira ülkemizde ortaya çıkan ve yeni şeyler ortaya atmak isteyip de ilmi birikimleri ve dil bilimi olarak kuralları yeterli seviyede bilmeyen kişiler modernite adına söylemlerde bulunup dini ilimleri akılları ile nakli hiçe sayarak, sünneti önemsemeyerek hatta reddederek kendilerine yol çizmek isterler. Bunların görüşleri eski aşırı akılcı fikirlere dayandığı için İslam tarihi bu tarz zihniyetlere yabancı değildir elbette. Tarihin belli aşamalarında bu tarz düşünen birçok kimse gelmiş geçmiştir. Bunların tümünün savunduğu en iyi şey akıllarının ve mantıklarının bu söylenenleri kabul edecek derecede körelmediğini beyan etmeleridir.

Bu konuda bizim tercih ettiğimiz görüş şudur: Bir şeyin hammaddesi ile oynamak ezip büzmek değişik tahrifatlar yapmak, mamul madde olarak ortaya konulması halindekinden daha kolaydır. Kur'an ve sünneti bir hamurun hammaddesi olarak görürsek yeni söylemler elde etmek ve bunlar üzerinde konuşmak için bu hammadde olan hamur ekmek haline geldiği zaman, işlerine yaramayacağı için yeni şeyler ortaya atma adına geleneği reddetme

yoluna giderler. Çünkü ekmek mamul madde haline gelmiş tekrar hamur olgusundan bahsedilemeyecek son aşamasına gelinmiş ve tüketilmek üzere olan üründür. Gelenek âlimlerimiz bu hammaddeyi yoğurmuş mamul madde haline getirmiş ve sınırlarını belirlemişlerdir. Bu sınırları kabul etmeyen ve işin kendi mantığına cevap verecek şekle getirebilmek için eline almış kâmus bütün her şeyi çözme yoluna gitmişlerdir. Unutmamak gerekir ki asli kaynaklarda sarih ve açık emirlerden sonra en güçlü olan beyan kinaye yolu ile beyandır. Bu beyan kinaye veya mecaz anlamında kullanılması durumunda kamus ne aşamada cevap verecektir. Bundan mütevellit gelenek âlimleri şu zamanda kullanacağımız bütün hammaddeyi mamul ürün haline getirdiklerinden biz bu geleneği bir çırpıda atıp kendimiz Kur'an ve sünnetten ne anlıyorsak din budur demek geleneğe en büyük haksızlık olacağı kanaatindeyiz.

Bu aşamadan sonra ülkemiz aydın ve âlimleri tarafından yazılmış olan eserleri, tercümeleri ve yapılmış çalışmaları pek çok kategoride incelenmiş ve bu minvalde çeşitli çalışmalar sunulmuştur.

İslam araştırmaları merkezi kütüphanesi (İSAM) "Bid'at" konusu ile ilgili yazılan makaleler ve tezler;

- Tarihsel Bir Adlandırmanın Tahlili Ehl-i Sünnet Ehl-i Bid'at, Mevlüt Özler, Ankara okulu Yay., Ankara 2010.
- Bid'at ve hurafeler, Muhammed Osmanoğlu, Muallim Yay., İstanbul 2015.
- Mezhepsizlik Bid'attır, Ramazan el-Bûtî, çev: Süleyman Çelik, 2. Baskı, Bedir Yay., İstanbul 2017.
- Hurafeler ve Yanlış İnanışlar Bid'atlar, Cahit Eriş, Gülhane Yay., İstanbul 2011.
- Mescidlerdeki Bid'atlar Hakkında İki Risale, Ebû Muhammed el-Makdisî, çev: Muhammed Ulvan, Küresel Kitap Yay., İstanbul 2016.
- el-İ'tisam Bid'atlar Karşısında Kitap ve Sünnete Bağlılıkta Yöntem, Şâtıbî, İ'tisam Yay., çev: Ahmet İyibildiren, Mustafa Özcan, İstanbul 2017.
- Bid'at, Cafer el-Beyatî, Asır Yay., İstanbul 2013.
- Ehl-i Sünneti Müdafaa ve Bid'atları Tenkid Makaleler ve İncelemeler, Bedir Yay., İstanbul 2005.
- Dine Yapılan Ekleme Bid'at, İsmail Mutlu, Mutlu Yay., İstanbul 2013.
- İslam'a Sokulan Bid'at ve Hurafeler, Mustafa Uysal, Yaylacık Yay., 1974.

- Bid’at ve Ümmet Üzerindeki Olumsuz Etkileri, Selim b. Iyd el-Hilalî, çev: Ahmet İhsan Dündar Guraba Yay., İstanbul 2015.
- Bid’at, Hurafe ve Batıl İnançlar, Mustafa Varlı, 2. Baskı, Ensar Yay., İstanbul 2014.
- Bid’at Kavramı ve Boyutları, Raşit Küçük, C.5, S.58, Ankara 1988.
- Bid’at Kavramının Doğduğu Ortam, Abdülhakim Yüce, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.2, S.2, Van 1995-1998, s.91-105.
- Bid’at ve Bid’at Ehli Üzerine Bir İnceleme, Fikret Karaman, Diyanet İlmi Dergi Diyanet İşleri Reisliği Yıllığı, C.26, S.1, Ankara 1990, s.79-88.
- Bid’atçının Rivayeti, Abdussettar el-Kudri; çev: Selahattin Polat, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.3, Kayseri 1986, s.397.
- Bid’atçılık, Ahmet Demirci, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.5, Kayseri 1988.
- Bid’atlar, Muhammed Talbi; çev: Mehmet Şimşek, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD), C.23, Ankara 1978.
- Bid’atlar, Muhammed Talbi; Çeviren: Mehmet Şimşek, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD), C.24, Ankara 1981.
- Bid’atlar ve Korunma Yolları, Mehmed Sofuoğlu, İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Dergisi, S.2, İstanbul 1964, s.73-92.
- Ehl-i Bid’at Üzerine Bir Makale ve Birkaç Okuma Parçası, Mehmed Şimşek, Ehl-i sünnet tetkikleri, 475, İstanbul 1989, s.117.
- Izzüddin b. Abdisselam’ın İki Akâid Risalesi (Mülhatü’l-İ’tikad ve Bid’at Risalesi), Izzüddin b. Abdisselam; çeviren ve Notlar Ekleyen: Ramazan Altıntaş, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.5, S.1, Sivas 2001, s.23-54.
- İbn-i Hacer’in Takrîbu’l-Tezhîb’de Buhârî’nin Bid‘at Ehli Olmakla Cerh Edilen Râvilerinden Bahsetmesi ve Hedyu’s-Sârî (Mukaddime) deki Müdafası, Harun Reşit Demirel, EKEV Akademi Dergisi, Sosyal Bilimler, C.2, S.3, Erzurum 2000, s.29-60.
- İslam Düşünce Geleneğinde “Her Yenilik Bid’attır” Hadisine Yaklaşımlar, Muhammed Yazıcı, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Atatürk Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi), (İİFD), (EAÜİFD), S.19, Erzurum 2003, s.141-191.
- Kur’an-ı Kerim’i Okuma ve Dinleme İle İlgili Bid’atlar, Ahmet Madazlı, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.1, Kayseri 1983.
- Namazdaki Bid’atlar, Hasan Durmuş, C.2, S.18, Ankara 1985, s.30.

- Şâtıbî'ye göre Mesalih-i Mürsele ile Bid'at Arasındaki Farklar, Salim Öğüt, Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.1, S.2, Çorum 2002, s.21-46.
- Tuğrul Bey Dönemi Düşünce Hayatında Entelektüel Bir Kriz: Ehl-i Bid'ate Lanet Kampanyası, Mevlüt Özler, I. uluslararası Selçuklu kültür ve medeniyeti kongresi bildiriler, yayınlayan, haz: Osman Eravşar, 2. C.9, 623, Konya 2001,s.171-180.
- İslâm Anlayışında Bid'at ve Hurâfenin Çerçevesi, Ramazan Altıntaş, Dinî Araştırmalar, C.6, S.16, Ankara 2003, s.111-124.
- Cerh ve Ta'dil Kriteri Olarak Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Bid'at, Arif Ulu, Dinî Araştırmalar, C.8, S.24, Ankara 2005, s.133-142.
- İbadet Hayatı ve Bid'at İlişkisi, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay Leknevî; çeviren Seyit Avcı, Diyanet İlmi Dergi (Diyanet İşleri Reisliği Yıllığı), C.13, S.1, Ankara 2007, s.77-102.
- İslam'da Bid'at Anlayışı, Ortaya Çıkışı ve Tasnifi, Rövşen Aliyev, Bakı İslam Universiteti Elmi Mecmua, S.2, Bakü 2007, s.61-88.
- Bid'at Kavramı Üzerine, Kadir Gürler, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi (www.dinbilimleri.com), C.3, S.1, Samsun 2003, s.57-78, CD olarak mevcuttur.
- Batıl İnanışlar, Bid'at ve Hurafeler, İsmail Karagöz, Diyanet Aylık Dergi, S.186, Ankara 2006, s.43-45.
- Türk Heterodoksi Tarihinde "Zındık", "Harici", "Rafızi", "Mülhid" ve "Ehl-i Bid'at" Terimlerine Dair Bazı Düşünceler, Ahmet Yaşar Ocak, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, S.12, Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı, İstanbul 1981/1982, s.507-520.
- İslamiyet'in Suret-i İntişarıyla Netayici ve Bid'atlar, Hüseyin Hüsamüddin, İstanbul 8 Eylül 1327, Sırat-ı Müstakim (Sebilü'r-Reşad), C.7, S.159, s.46-48.
- Kevseri'nin İnanca Dair Bid'atlara Karşı Mücadele Yöntemi, Din Muhammed, Uluslararası Düzceli M. Zahid Kevseri Sempozyumu Bildirileri 24-25 Kasım 2007 "Düzce International Symposium on M. Zahid Kevseri", Sakarya 2007, s.655-671.
- Batıl, Bid'at ve Hurafe, Sedat Bulut, Akademya, S.3, İstanbul 2012, s.176-181.
- Camilerde Bid'atların Kaldırılması, Sebilü'r-Reşad (Sırat-ı Müstakim), C.14, S.344, İstanbul 25 Haziran 1331, s.48.
- Bid'at Ehlinden Hadis Rivayeti Kapsamında Mihne Sürecinin Cerh ve Ta'dile Etkisi, Ataullah Şahyar, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, " Journal of Divinity Faculty of Hitit University", C.12, S.24, Ankara 2013/1, s.29-57.

- Bid'atçılıkla Tenkid Edilen Buhârî Ravileri, Süleyman Doğanay, Bilimname: Düşünce Platformu, S.28, İstanbul 2015/1, s.27-54.
- İnanma Psikolojisi ve Bid'atlardan Sakınmak, Nurettin Turgay, Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi, S.21, 2014, s.98-101.
- Buhârî'nin Ehl-i Bid'at Râvileri ile İlgili Metodu, Halil İbrahim Turhan, Mustafa Taş, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.9, Rize 2016, s.69-116.
- Dine Yabancılaşma Aracı Olarak Bid'at ve Hurafe, Cağfer Karadaş, İlahiyat Akademi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi, S.3 (Yabancılaşma ve Dindarlık), Gaziantep 2016, s.23-43.
- Hadisler Bağlamında Bid'at Olgusu ve Bid'atla Mücadelenin Gerekliliği, Saffet Sancaklı, İslâmî İlimler Dergisi, C.11, S.1, Ankara 2016, s.21-46.
- İslam Hukukunda Ölenlerin Ardından Yapılan Bazı Uygulamaların Bid'atla İlişkisi (Diyarbakır ve Mardin Örneği), Bedri Aslan, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.8, S.16, Şırnak 2017/1, s.117-131.
- Risale-i Nur Çerçevesinde Sünnet Karşıtı Bir Kavram Olarak Bid'at, Recep Aslan, Katre: Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi, "International Human Studies Journal", S.4 (Hadis Özel Sayısı), 2017,s.159-177.
- Sünnet ve Bid'atın Mahiyetine Farklı Bir Bakış, Abdulvehhab Gözün, Yavuz Köktaş, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.7, S.13, Gümüşhane 2018, s.163-184.
- **TEZLER**: Saygı Özsaraç, Niğde ve çevresindeki yaygın manevi halk inanışları, bid'at ve hurafelerin din eğitimi açısından tespit ve değerlendirilmesi, t.y. (Yüksek Lisans), Necmettin Erbakan Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Eğitimi Bilim Dalı (Danışman: Prof. Dr. Hüsamettin Erdem)(devam ediyor)
- İbrahim Öksüz, İlk Dönem Eş'ari Kelâmcılarına Göre Bid'at Kavramı ve Tahlili, (Yüksek Lisans), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Kelâm Bilim Dalı (Danışman: Prof. Dr. İsa Doğan)(devam ediyor)
- Mücahit Reel, Osman Bid'at Ehlinin Tekfîri Meselesi, (Yüksek Lisans), Cumhuriyet Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Kelâm Bilim Dalı (Danışman: Prof. Dr. Metin Özdemir)(devam ediyor)

- Abdulvehhab Gözün, Sünnet-Bid'at Tartışmalarının Mahiyeti ve Değerlendirilmesi, 2017 (Doktora), Recep Tayyip Erdoğan (Rize) Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı (Danışman: Prof. Dr. Yavuz Köktaş) tamamlandı.
- Sümeyye Şahin, Bid'at ile İlgili Hadislerin Tahkik, Tahriç ve Değerlendirilmesi, 2012, Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı (Danışman: Prof. Dr. Ali Akyüz) tamamlandı.
- Yusuf Güneş, Hadis usûlü açısından bid'at ehli râviler ve rivâyetlerinin değeri, 1999, Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, (Danışman: Doç. Dr. Raşit Küçük) tamamlandı.
- Kadir Gürler, Hadisler açısından bid'at, 1996. Yüksek Lisans, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı (Danışman: Prof. Dr. Sadık Cihan) tamamlandı.
- Zehra Özdemir, Hadis Usûlünde Ehl-i Bid'at Problemi ve Uygulamadaki Yansımaları, 2007. Yüksek Lisans, Erciyes Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı (Danışman: Prof. Dr. Ali Toksarı) tamamlandı.
- Mehmet Şimşek, Bid'at ehlinin hadis rivâyeti, 1982. Doçentlik, Ankara Üniversitesi, İlâhiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı (Danışman:?) tamamlandı
- Nusret Dede, İslâm ve Osmanlı Hukukunda Bid'at Kavramı, 2002. Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı (Danışman: Prof. Dr. Vecdi Akyüz) tamamlandı.
- Şule Ermiş, Vehhâbîlik'te Bid'at anlayışı, 2004. Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı(Danışman: Prof. Dr. Mustafa Öz) tamamlandı.
- Nihat Şahin, Vehhâbilik'te Bid'at Anlayışı, 2005. Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi İlahiyat Anabilim Dalı İslâm Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı (Danışman: Doç. Dr. Mazlum Uyar) tamamlandı.
- Yasin Doğru, İslam Kelâmında Bid'at Kavramı, 2004. Yüksek Lisans, Fırat Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Kelâm Bilim Dalı (Danışman: Doç. Dr. Temel Yeşilyurt) tamamlandı.
- Muhammet Yazıcı, İbn Teymiyye'nin Mecmu'u fetava isimli eserinde Ehl-i bid'at fırkalarına bakışı, haz. Muhammet Yazıcı, 1998. Doktora, Atatürk Üniversitesi

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Kelâm Bilim Dalı, (Danışman: Prof. Dr. Emrullah Yüksel) tamamalandı.

- Ömer Hakkı Yılmaz, Selefiyye ve Bid'at Anlayışı, 2001. Yüksek Lisans, Harran Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Kelâm Bilim Dalı (Danışman: Yrd. Doç. Dr. M. Cüneyt Gökçe)tamamlandı.
- M. Alaaddin Gökhan, Hadisleri Anlamada Bağlam Bütünlüğü Bid'at Hadisleri Özelinde (Yüksek Lisans), Dicle Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı (Danışman: Doç. Dr. Ali Budak) (devam ediyor.)
- Mesut Uzun, Ahmed Zerruk'un "Ûbdetü'l-Mürîd, Eseri Bağlamında Sünnete İttiba ve Bid'atlarla Mücadele Anlayışı (Yüksek Lisans), Cumhuriyet Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Yüksel Göztepe) (devam ediyor.)

Bu açıklamaları yapıp kısaca bu konulara da değindikten sonra, konuyu toparlamayı istediğimizi, İslam'da bid'at konusuna değinip, İslami ilimlerde bu konuya temas eden ilimlerin bu maddeyi nasıl değerlendirdikleri bizim için önemli olduğundan dolayı hadis, kelâm ve İslam fıkhı bağlamında değerlendikten sonra selef anlayışında ki bid'at konusunu işleyip konumuzu toparlayıp esas konuya bir geçiş yapmanın daha faydalı olabileceğini düşünüyoruz.

4.11. Genel Olarak İslami İlimler Açısından Bid'at

Bu başlık altında İslam ilimlerinin bid'at kavramı ile en çok ilgili olan hadis, kelâm, fıkıh alanında ki bid'ate değinmenin konunun daha verimli bir şekilde ilerleyip incelenmesinin uygun olacağı kanaatindeyiz. Asıl incelemek istediğimiz ve konumuzun da alâkalı olduğu fıkıhta bid'atı en sona bırakmanın daha faydalı olacağı kanaatindeyiz. İslam ilimlerinde bid'at kavramının ne şekilde değerlendirildiği, hangi hükümlerin verildiğini değerlendirmeden konumuz açısından bid'atı hangi yönü ile alacağımız biraz muallak olacağından dolayı bunların değerlendirmelerini alıp fıkıh ilmindeki değerlendirmeyi de ele aldıktan sonra asıl konuya girişi hedeflemekteyiz.

Kur'an ve sünnet bağlamında bid'atın terim olarak kullanımı konusunda, bu konuyu kısımları ve âlimlerin değerlendirmeleri yönü ile ele aldık. İlimlerin sistematiği açısından değerlendirme yapılacak olursa her ilim sistemine göre bid'atın bir tarafını incelemiştir. En çok bid'at kavramı üzerinde duran ilimler kelâm, hadis ve fıkıh olmuştur. Bundan dolayı bu

âlimlerin bakış açıları ve tavırları bu ilimlere göre farklılık göstermiştir. Hadis âlimleri aslı ve benzeri olmayıp yeni olarak meydana getirilen uygulama olması yanı sıra ilk dönemde benzeri olmayan uygulamaları da kapsamaktadır. Hadis ilmi açısından birçok rivayet daha evvel verilmiş olmasından dolayı burada fazlaca yer vermenin anlamsız olduğu düşünülmektedir. Fukaha sünnet çerçevesinde olmayan her şey, kelâm âlimleri aslı olmayan inançlar şeklinde bid'atı değerlendirmişlerdir. Zira kelam ilmi bizim açımızdan Ehl-i sünnet dışındaki anlayışları bu çerçevede değerlendirmiştir. İlk dönem kelam ve akâid ilminin doğmasına vesile olan iç sebeplerde aslı olmayan inanç yapılarının meydana gelmeye ve oluşmaya başlaması en önemli etkenlerdendir. Bid'at kavramı kelâm ilim açısından Ehl-i sünnet haricinde kalan fırka ve mezhepler için de kullanılmaktadır. Konumuzun kelam olmaması hasebi ile bu kadarı ile yetinerek, detaylı bilgilerin dipnotta belirttiğimiz kaynaklarda çokça olduğunu, konumuzun uzamaması bakımından daha isabetli olacağı kanaatindeyiz.[101] Konumuzun fıkıh ile alâkalı olması hasebi ile fıkıh ilminin ilgi alanını oluşturan bid'at kısmını müstakil bir başlık olarak vermenin daha isabetli olacağı düşünülmektedir.

4.11.1. İslam Fıkıh İlminde Bid'at

Fıkıh alanında ortaya çıkan bid'atların daha çok fürû kısmında meydana gelmiştir. Bundan dolayı bir nevi İslam'ın asıl kültürü olan sünnetin değiştirilme ve tahrif edilme çabası fıkıh âlimlerini de zor durumda bırakmıştır. Çünkü dinin kayaklarından insanların uygulamalarına yönelik olan hükümleri fiiliyata dökme ve insanlara göstermeden ve faydalanacakları en sade şekline çevirmekten sorumlu olanlar hiç şüphesiz fıkıh âlimleridir. Seçecekleri ve belirledikleri kriterlere göre olan sünneti alıp insanlara bunun en sade uygulama biçimini sunmaya çalışırken tahrif edilen uydurulmuş ve dinin aslından olmayan ve dine benzetilmiş olan bilgilerden süzüp en doğrusunu sunmaya çalışma çabasındadırlar. Bu çabalarından dolayı isabet etmeyi elbette ki murad etmişlerdir. Bunlardan bir kısmı doğruyu bulmuş ve

[101] Bkz: Yasin Doğru, **İslam Kelâmında Bid'at Kavramı**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Kelâm Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ 2004. s.63-64; İzmirli İsmail Hakkı, **Yeni İlmi Kelâm**, Hazırlayan: Sabri Hizmetli, Ümran Yay., Ankara 1981, s.6, s.101-102; Mevlüt Özler, **İslam Düşüncesincesinde 73 Fırka Kavramı**, Rağbet Yay., İstanbul 2016, s.101-l02; Muhammed Can, **Mütün'ü-l 'Akide**, Şefkat Yay., İstanbul 2017, s.5-28; Temel Yeşilyurt, "Fıkhu'l-Ekber'e Metodolojik Bir Bakış", **İslami Araştırmalar Dergisi**, S.15, l-2, 2002, s.182-183; Bkz: Abdulkâhir Bağdâdî, **Mezhepler Arasındaki Farklar**, çev: Ethem Ruhi Fığlalı, T.D.V Yay., Ankara 2001, s.253-254.

insanlara görüşlerini sunma fırsatı bulmuşken bir kısmı da yanlış yollara sapıp farklı amaç ve gayelerle yollarını kaybedip dalâlete gitmişlerdir.

Saffet Sancaklı'nın hadisler bağlamında bid'at olgusu ve bid'atlarla mücadele makalesinde şöyle görüş beyan etmişlerdir:

> Bid'at konusuna fıkıh ilmi açısından baktığımızda, ortaya çıkan bid'atların daha çok fürû fıkıhta ve özellikle de ibadetler konusunda olduğunu görmekteyiz. Bid'atlar, yıllar boyunca İslâm âlimlerinin gündemini meşgul etmiş ve konu ile ilgili eser veren ilim adamlarını fıkhî sahada ortaya çıkan bid'atların âdeta dökümünü yapmaya itmiştir. Böylece âlimler bunları bir fıkıh kitabı tasnifi içinde, konuyu bâblar altında tek tek incelemeye çalışmışlardır. Bid'atlar arasında taharet ve abdestten tutunuz da namaz, oruç, hac, kurban, camilerde, mübarek gecelerde, bazı merasimlerde yapılan bid'atlara varıncaya kadar her türlü bid'at tespit edilip işlenmiş, yanlışlar belirtilip, doğru şekilleri gösterilmiştir. Bu eserler arasında:
>
> - Ali Mahfuz, el-İbdâ'
> - İzzet Ali Atıyye, el-Bid'a'
> - Şâtıbî (ö. 790/1388) el-İ'tisâm
> - Turtûşî (ö. 520/1126), Kitabu'l-havâdis ve'l-bidâ'
> - İbn Teymiyye (ö. 728/1327), İktizâu's-sıratu'l-müstakim'i meşhurdur.
>
> Günümüz ilmi anlayış çerçevesinde ilmi olarak yeniden bu tür eserlerin yazılmasına ihtiyaç vardır.[102]

Fıkhın bid'at ile ilgisi elbette ki şer'i hükümler açısından olmuş muhdesatı şer'i bir zeminde değerlendirerek yeni hükümlere bağlamak olmuştur. Fıkıh açısından sonradan meydana gelen bütün olguları dinin şeriatı ile bağdaştırma isteğinin hâsıl olmasından ve bunun gerekli olmasından dolayı eski hükümlerle kıyas edilmiş yenilikleri bu şekilde dini bir zemine oturtmuşlardır. Bunlarla ilgili hükümler; helal, mubah, caiz ya da haram, mekruh olarak değerlendirmişlerdir. Bu konudaki değerlendirmeler âlimlerin bakışı ve içtihadı nedeni ile farklılık göstermiş ve farklı hükümler vermişlerdir. Ali Çelik eserinde bu konuyu sebepleri ve farklılıkları nedenleri ile şöyle izah etmiştir:

> a) Genişleyen İslam coğrafyasındaki yeni unsurların beraberinde getirdikleri eski inanç ve uygulamaları Müslüman olduktan sonra da devam ettirmek istemeleri. Bunu da o inançlarını İslamlaştırarak veya İslam elbisesine bürüyerek devam ettirme gayeleri.
>
> b) Cehaletin yaygınlaşması ve yüksek İslam ruhunun zamanla kaybolması.

[102] Sancaklı, **agm**, s.27; bkz: Çelik, **age**, s.133-134.

c) Cehalet sonucunda çıkan taassup.

d) İslam toplumunda görülen siyasi ve fikri çalkantılardan bunalan bazı kişilerin, bu tür ihtilaflardan uzak durmak ve kendini daha fazla ibadete vermek maksadıyla tamamen içine kapanık yaşaması ve dinden olmayan bazı bilgi ve uygulamaları din edinmek sureti ile güya daha fazla dindar olma çabasına kapılması.

e) Bazı kötü niyetli kimselerin, dini bozmak için halk üzerinde manevi baskı kurmak, onları daha rahat sömürmek için dini duygularını istismar etmesi, bunu yaparken de Kur'an ve sünnet dışı uygulamalara başvurmaları.

f) Yetkisiz din bilginlerinin halkı yanlış yönlendirmeleri.

g) Değişik dini ve felsefi cereyanların etkisi gibi daha pek çok sebep.[103]

Bu konu ile ilgili yukarıda zikrettiğimiz eserler bu bid'atların hepsini gün yüzüne çıkarmış ve halkı bu tür bid'atlara karşı teyakkuz halinde tutmayı hedeflemişlerdir. Bir fıkıh kitabı içerisinde konuları birer birer incelemiş konu başlıkları altında ele almaya çalışmışlardır. Fıkıh alanında bid'atların daha çok fürû fıkıhta meydana geldiği düşünülmektedir. Bundan dolayı bu âlimler fıkıh açısından incelerken tahâret, abdest, namaz, oruç, hac, kurban, camilerde, mübarek gün ve gecelerde uygulanan bid'atları teker teker tespit edip, yanlışları belirtmişler doğru şeklini göstermişlerdir.

4.12. Günümüz Bid'at Olgusu

Daha önce de zikrettiğimiz gibi Şâtıbî bid'atı din görünümlü yol olarak zikretmiştir. Günümüzde bu kavram daha çok dini konulara vakıf olmayan kişilerin aşırılığı ve yaptıklarının yayılması sonucu ortaya çıkan eylemler olarak dikkat çekmektedir. Daha çok dini gruplar ve cemaatlerin din dışı yapmış oldukları faaliyet ve farklı anlayış tarzları bid'at olarak maalesef karşımıza çıkmaktadır. Saffet Sancaklı, Hadisler Bağlamında Bid'at Olgusu ve Bid'atlarla Mücadele adlı makalesinde şunları beyan etmektedir:

> Bid'at konusu günümüzde dinî alanda en çok tartışılan konulardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin ilmî bir yaklaşıma sahip olmayan insanlar arasında bu alanda ifrat ve tefrit noktasında hareket edilerek değişik görüşler söz konusudur. Özellikle de günümüzde değişik grup ve cemaatlerin değişik türde bid'at anlayışları söz konusudur. Örneğin toplumumuzda bid'at denildiğinde ilk önce Vehhâbilik akla gelmektedir. Vehhâbilik anlayışına göre çatal, bıçak, matbaa, kabir taşları, tespih, kahve ve tütün gibi şeyler bid'atlar arasında yer almaktadır.

[103] Bkz: Çelik, **age,** s.133-134.

> Hatta tasavvufu, felsefeyi de bu nedenle reddederler. Bütün bunlar, Müslümanların rahatsız olduğu bir durumdur.[104]

Yukarıda zikredildiği gibi dinin olmaması gerektiği gibi anlaşılması sonucunda oluşan bu düşünce ve gelişmeler daha da vahim hale gelecek ve tehlikeli neticelere sebebiyet verecektir. Günümüzde Müslümanları ayrıştırıcı nitelikte olan bu anlayış klasik âlimlerimizin değerlendirdiği şekilden sıyrılmış mezhepsel ve cemaatsel bir boyut kazanmıştır. Günümüzde dini gruplar ve cemaatler kendi lehine olmayan dinin asıl kaynağındaki hükümlerle bile te'vili bir şekilde kendilerinin lehine çevirme o minvalde değerlendirme çabasına girmektedirler. Bundan dolayı klasik âlimlerimiz topyekûn dinin menfaatini düşünürken maalesef günümüzde cemaatler ve gruplar şeklinde indirgenmiş eski fonksiyonunu yitirmiştir.

İslam dini her yönden mükemmel ve Hz. Muhammed'de (s.a.v) bu dinde örnek olan şahsiyettir. Allah (c.c) onu bize güzel örnek olarak övmüştür.[105] Dinin insanlar menfaatine hükmünü net olarak belirtmediği yönler mevcuttur. Bunlar eksik değil fazlalıktır. Bid'atlar ve bid'atçılar de bu dinde Allah'ın (c.c) sunmuş olduğu ferahlığı bir eksiklik olarak görmüş olacaklar ki bu alanı doldurmaya veya dolu olan bir alanı değiştirmeye yeltenmişlerdir. Bizce bu Allah'ın (c.c) vermiş olduğu hükmü eksik görme ve mevcut hükmü beğenmemekten başka bir şey değildir. Yine Saffet Sancaklı, Hadisler Bağlamında Bid'at Olgusu ve Bid'atlarla Mücadele adlı makalesinde görüşlerini şu şekilde beyan etmektedir:

> Gönderildiği insanlara her konuda "örnek ve model" olarak sunulan Hz. Muhammed (s.a.v) getirdiği yeni din ile insanların bütün davranış ve hareket tarzlarını, daha önce olandan farklı şekilde dizayn etmekle Allah (c.c) tarafından görevlendirilmiş ve inananlara yeni bir yaşama biçimi kazandırmakla emr olunmuştur. İslâm dini, insanın hayatı boyunca ihtiyaç duyacağı her türlü temel ilke ve prensipleri bünyesinde barındırmaktadır. Kısacası İslâm dini, her açıdan mükemmel bir din olup, hiçbir yönden noksanlığı olmayan bir dindir.[106] Kıyâmete kadar gelecek olan insanlığa gönderilmiş en mükemmel ve en son ilâhi dindir. Bu husus Kur'an-ı Kerîm'de bizatihi Allah (c.c) tarafından bildirilmektedir; "…Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve size din olarak İslâm'dan hoşnut oldum.[107] Bu bağlamda Hz. Muhammed'in (s.a.v) mü'minler için "üsve-i hasene" (en güzel örnek) oluşunu da kabullenmektir. Bid'at demek, dinin boş bıraktığı alanı doldurmak veya getirdiği fazlalığı

[104] Bkz: Sancaklı, **agm**, s.25.
[105] Ahzâb, 33/21.
[106] Muhammet Yazıcı, "İslâm Düşünce Geleneğinde "Her Yenilik Bid'attir Hadisine Yaklaşımlar", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.19, 2003, s.143.
[107] Mâide, 5/3

> eksiltmektir. Bu da bir nevi din konusunda Şârî'nin koyduklarını beğenmemektir. Bu açıdan bid'at konusu sürekli gündemde olmuş ve günümüzde de hala güncelliğini korumaktadır.[108]

Günümüzde dinle alâkası olmayan bazı değerlendirmeler elbette ki faklı kişi ve gruplar tarafından yapılmaktadır. Bu değerlendirmelerin ilmi açıdan hiçbir karşılığı yoktur. Çünkü grupların menfaatlerine uymak için uydurulan şeyler dindenmiş gibi gösterilme çabası vardır. Bundan dolayı bunların değil de dinin ne dediği bizim için önemlidir. Bunların yaptığı yorumlar söz gelimi sarık, cübbe, fistan, yakasız gömlek, yerde yemek gibi âdetlere sünnet gözü ile bakanlar için bunları yapmayanlar bid'at işlemektedirler. Bizce bu sayılan şeyler sadece birer âdettir. Hz. Muhammed (s.a.v) geldiği toplumda uygulanan ve kültürün İslam'a karşı olmayanına karışmamış ve devam ettirmiştir. Sarık, elbiseler o gün sadece Hz. Muhammed'in (s.a.v) giydiği kıyafet değil Ebû Cehil ve Ebû Leheb'in de giydiği kıyafetti aynı zamanda. Hz. Muhammed (s.a.v) geldiği ortamda Eskimoların giyimini getirmesi beklenemez. Bundan dolayı günümüzde bazı kişi ve kesimlerin bu tarz anlayışlarının ilmi açıdan hiçbir kıymeti harbiyesi yoktur. Çünkü bu tarz insanlara günümüzde teknolojik gelişmeleri göz önünde bulundurup soracağımız sorulara nasıl cevap verecekleri açıkçası merak ettiğimiz bir konu olacaktır. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.v) döneminde olmayan her şey bid'at olarak değerlendirilecek olursa kişinin uçağa, otobüse binmesi aynı şekilde bid'at olmuş olur. Bundan dolayı Hz. Muhammed (s.a.v) geldiği toplumdan ve âdetlerinden kendini soyutlaması dinin istediği bir şey değildir. Din bunu istemezken ve Hz. Muhammed'in (s.a.v) kendi hevasından bir şey yapmadığını göz önünde bulunduracak olursak yaptığı her şey bizim için bağlayıcı olmaktadır. Burada bağlayıcı olanlar eğer hayatın her alanında olacak olsa bir çıkmaz olurdu. Çünkü tek tip bir şekil istememekte olan İslam'ın ruhuna ters olur. Kâfirlere bile istediği gibi yaşama fırsatı sunan Allah (c.c) için bu biraz zorba bir durum olur. Kur'an'da da bazı konularda Müslümanlar zora düşmemeleri için açık kapılar bırakılmış kolayına giden yolu seçmesi sağlanmıştır. Zira din zorluk için değil hayatı anlamlandırma ve daha farkındalığı yaşama çabası için var olmuştur. Bundan dolayı âdet olan bir uygulamada dinin belirlediği ölçü göz önünde bulundurulduğu süreçte bid'at yapmak haram veya mekruh değildir. Âdetler değişebilir asıl değişmeyen esaslardır. Bu esasları eksiltip arttırmak İslam'ın ruhuna zarar veren yönüdür. Diğer bir deyişle dinin asıl unsurlarında bid'at olamaz. Bunlar dışında diğer uygulamalarda günlük uygulamalarda ihtiyaç gidermede yeni modern araçlar kullanılabilir. Söz gelimi ilk zamanlarda yerde yemek, şalvar, cübbe, sarık giymek gibi uygulamalar âdet oldukları için modern zamanda

[108] Sancaklı, **agm**, s.25-26.

İslam'ın belirlediği ölçüde bunlar dışında bir şey giymek bid'at olmasa gerek. Zira tahâret ilk başta taş ile yapılırken bu konunun savunucularından hemen hemen hiç kimse bunu dile getirememekte ve uygulamamaktadırlar. Zira modern zamanda bunu uygulayacak bir ortam kalmamıştır. Bundan dolayı bunu yapmayanlar da bid'at yapmış olacaklardı.

Bizim değinip anlatmak istediğimiz bid'at-ı seyyie olan ve dinde olmayan şeylerin dinden gibi gösterilmesi ve dine dâhil edilmek istenmesidir. Bunlarla yapılacak mücadele asıl mücadele olup âdetlere olan takıntı ve yanlış anlama da hedefini şaşırmış bir değerlendirme olacaktır. Bundan hareketle dinin nassına ve aslına uygun olmayan söylemleri hedef almalı, dine dışardan girdirilmek istenen uygulamalar ve kişilerle mücadele edilmelidir. Gelenek âlimlerimiz bu savunmayı yaparken bize Kur'an yeter deyip sünneti saf dışı bırakma, Allah'tan (c.c) başka hüküm edecek yoktur, ahirette Allah (c.c) görülmeyecektir, şefaat gibi konuları dini temellere oturtup görüşlerini sağlamlaştırmak isteyen Cebriyye, Kaderiyye, Mu'tezile, Hariciyye gibi fırkalarla mücadele etmişlerdir. Bugün yapılan diğer türlü olup kıyafet, sarık, cübbe, sakal ile insanları değerlendirmiş ve zamanla ufak ve dinde zorunlu olmayan uygulama ve âdetlerden dolayı insanlar arasında ayrılık ve fırkalaşma meydana gelmiş zamanla bu olaylar karşıdakine düşman gibi göstermiş husumet ve münazaralar sonucu kırgınlıklar meydana gelmiştir.

Bid'at konusunu işlerken amacımız bireyleri uygulamaları sebebi ile iman dairesinin dışında oldukları izlenimini verip bu dairenin dışına atıp ötekileştirmek değildir. Bilakis Ehl-i sünnetin de üzerinde durduğu inanç esasları sayesinde her zaman bireyleri bu dairenin içinde tutmaya çalışmaktır. Ehl-i bid'at ise her zaman bir ötekileştirme ve bireyleri iman dairesinin dışına çıkarıp kendi belirledikleri şartlar altında sığ bir alanla iman dairesini sınırlandırmaya ve bu dar dairenin dışına sürekli bireyleri çıkarmaya çalışmışlardır. Bunun neticesinde insanlar ötekilenmiş ve örselenmiş inanç olarak kendilerini bir tarafa meylettirme ihtiyacı hissetmişlerdir. Bütün bunlardan sonra bir kısmı doğruyu bulmak için gayt-ret gösterirken bir kısmı yolunu kaybetmiştir. Mühim olan ötekileştirip ayrıştırmak değil, birleştirip bütünleştirmektir.

Sonuç olarak günümüzde bid'at olgusu ilk zamandakinden farklılaşarak devamlılığını sürdürmüştür. Daha çok kişi ve kesimlerin tekelinde kullanılan bir kavram olarak gün yüzüne çıkmış bir kavram olmuştur. Bu yanlış anlaşılmalar sonucu, yanlış dini değerlendirmeler meydana gelmiştir. Bizce bu kavram kişi ve kesimler lehine kullanılıp grup ve cemaatler arasında yaşanacak olan kırgınlık ve tartışmaların olmaması için daha genel düşünüp İslam'ın ve İslam kardeşliğinin menfaati göz önünde bulundurulmalıdır.

Günümüzde hemen hemen her kesimin tek muzdarip oldukları şey İslam kardeşliğinin sadece satırlarda olup reelde ise bir karşılığının olmamasıdır. Bunun önüne geçmenin yolu bizce bu tarz basit farklılıkları ve yanlış anlaşılmış tarafların yanlış anlaşıldığını kabul edip her kesimin birbirine olan ard niyetli düşüncelerinden vaz geçmesi ve İslam'ın bizi birbirimizden sorumlu tuttuğunu, bizim birbirimizden başka sığınacak bir limanımızın olmadığını bilmek ile mümkün olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDÜLHAY el-LEKNEVÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM ve HAYATI

1.1. XIX. Yüzyılın Sosyal, Siyasi ve İlmi Manzarası

Hint Arap birlikteliği ve tanışması İslamiyet'ten önceye dayanır. Arapların ticaret için gittikleri ve Hintlilerle tanışması bu vesile ile olmuştur. Hint yarım adasına ilk ayak basanlar tüccar olan Araplardı. İslamiyet'in Araplar arasında yayılması ile ve aradaki münasebetlerinin devam etmesi nedeni ile Hindistan'da İslamiyet kısa bir sürede yayılma fırsatı bulmuştur.

Hint-alt kıtası 100/710 (712)[109] yıllarından başlayan fetihlerle beraber İslam'la tanışmaya başlamış, İslam'ın kısa bir sürede önemli ölçüde büyümüş ve önemli merkezlerinden biri olma şerefine nail olmuştur. Hindistan'da yaşayan topluluklara uygulanan toplumsal tabaka ve sınıf ayrımının olduğunu göz önüne aldığımız zaman İslam'ın engin ve sonsuz toplumsal ve sosyal adaleti ile karşı karşıya kalınca toplum İslam'a olan meylini ve rağbetini arttırmıştır. Bu durumu yüksek dereceye çıkaran hiç şüphesiz Gazneli devleti olup bu dönemde de özellikle Gazneli Mahmut döneminde bu durum daha da ilerleme kat etmiştir. Gazneli Mahmut'un düzenlediği on yedi sefer sonucu Hindistan İslam'ın önemli merkezlerinden bir merkez olmaya aday bir bölge olmaya başlamıştır. Bu seferler sonucu İslam kültürünün genişlemesi ve İslam'ın nüfuzu bölgede hâkim güç olmuştur. Bu durum yaklaşık 1000 veya 1200 yıl sürerek 1700'lü yıllara kadar devamlılığını sürdürmüştür. 1700'lü yıllarda dünyaya hükmünün başlangıcı olan ve temelleri insan kanını emmeye, insanları köleleştirip, egemenlikleri altına almaya çalışan, yayılmacı ve zulmetmeye meyilli olan, emperyalist batı devletlerinin özellikle İngilizler'in bölgede hâkim güç olmaya başlaması (1857-1947) ve bölgede siyasi istikrarsızlığın, siyasi idarenin zayıflaması sonucu artık yeni bir döneme doğru yol almaya başlamıştır. Bu zamana kadar hâkim güç olan Müslümanlar yaklaşık 1000-1200 yıldır hükmettikleri topraklarda azınlık olma durumuna

[109] Muhammed b. Kasım es-Sekafi'nin (ö. 712/1312),Pakistan'ın Sind eyaletini fethederek Emevi devletine katması ile başlamıştır.

düşüp zor günler geçirmeye, mazlum duruma düşmeye başladılar.[110] Ahmet Asrar bu konu ile ilgili makalesine şunları ifade etmektedir:

> Hindistan'daki Müslümanların siyasal hâkimiyetlerinin çözülmesi, siyasî, toplumsal, ahlâkî ve dinî bir karmaşa yaşamalarına neden olmuştur. 19. yüzyıl İslam dünyası açısından önemli değişim ve dönüşümlerin olduğu bir zaman dilimidir. Kuşkusuz bu değişimin en önemli sebebi o güne kadar tarihlerinde hiçbir şekilde sömürgeyle karşılaşmamış İslam toplumlarının bir anda kolonyalizm ve oryantalizmle yüz yüze gelmeleri olmuştur. Özelikle de Hint kıtasının İngilizler tarafından vahşi bir şekilde sömürgeleştirilmesi bu değişimin Hint kıtasında çok sancılı bir şekilde hissedilmesine de neden olmuştur. Kaos ve anarşinin kol gezmeye başladığı Hint kıtasında siyasî ve fikrî çalkantılar da kendini göstermeye başlamıştır. Özellikle İngilizler'in misyonerlik faaliyetleriyle kıtada Hristiyanlığı yaymaları, Hindistan Müslümanları için ayrı bir sıkıntı oluşturmuştur.[111]

Kanaatimize göre Hindistan'a Müslümanların ayak basması ile belli dini problemlerin yaşanmaya başlamış olması muhtemeldir. Ama Müslümanların hâkim güç olması sosyal yaşam olarak insanlara adil davranmasından dolayı Hindûlar İslam'a karşı herhangi bir hamleye girişmemişlerdir. Şunu belirtmek gerekir ki, bu düşüncemiz ve kanaatimizin bu yönde olmasının yegâne sebebi İslam ve Hindû toplulukların dini anlayışlarının farklılıklarına dayandığındandır. Çünkü İslam'ın akâidini düşünecek olursak, tevhit dini olup, Hindû toplumların ise inançları şirke ve putperestliğe dayanan inançlardı. İslam eşitlik ve adaletle insanlara hükmetmesi yanında Hindû topluluklarda kast sistemi mevcuttu. İslam yaşam olarak süsten uzak ve tevazuu telkin etmekte iken Hindû topluluklar süs, şatafat ve gösterişi benimseyen anlayışa sahiptiler. Hindû toplulukların inançlarının ana teması kötümser ve katı olmasının yanında İslam açık, seçik, fıtrata uygunluğu bakımından (akâidi) sürekliliği olan bir dindir. Bunlar elbette ki ciddi problemlerin doğmasına neden olmuştur. Ancak şunu da unutmamak gerekir ki, Hindûlar ve Müslümanlar gerek ferdi gerek toplumsal olarak tarihin belli zamanlarında uyum, anlaşma ve dengeli bir şeklide ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Bundan sonra İngilizler'in etkisinin artması ve siyasi otoritenin zayıflamaya başlamasından maalesef birleştirici değil ayrıştırıcı nedenler bölgenin kaderi üzerinde daha etkili olmuştur.

Hindûlar'ın İslam'a müspet bakmaları ve bu yöne hızlıca meyillerinin elbette nedenleri vardır. Çünkü Hint kültürü de en az Arap kültürü kadar gelişmiş ve medeniyetlerinin tarihi

---

[110] Bkz, Khaliq Ahmet Nizami, "Hindistan", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)** İstanbul 1998, C.18, s.85-86.

[111] Bkz, Ahmed Asrar, "Hint-Alt Kıtası", **Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıklar Sempozyumu**, İstanbul 1998, s.288-293.

yeni değildir. İnanç sistemi arasındaki fark, İslam'ın öğretileri, oraya giden Müslümanların müspet örnekliği ve yaşam tarzları gibi etkenlerden bahsedilebilir. Ahmet Asrar bu konuyu özetler mahiyette şunları beyan eder:

> Hint kitlelerinin toplu halde Müslüman olmalarında baskı uygulanması, alışılmış bir kuraldan çok bir istisna idi. Yerel halkın Müslüman olmalarının çeşitli nedenleri vardı:
>
> 1. İslamiyet, Budizm'in daha önce yayılmış olduğu alt kıtanın kuzeybatı ve doğu bölgelerinde daha hızla yayıldı.
>
> 2. Hinduizm'in katı kast sisteminde küçük bir Brahman zümrenin Şudra denilen en alt sınıftaki yoksul çoğunluğu hor görmesi, sömürmesi ve ezmesi, bunların kitleler halinde eşitçi Müslümanlığı kabul etmelerine yol açtı. Özellikle Alaeddin Hilci döneminde bugünkü Bangladeş'te köle hayatı yaşamakta olan yoksul çiftçi ve balıkçıların kurtuluşlarını İslam'da bulması ve nüfusunun neredeyse tümünün bu dini kabul etmesi bundan dolayı idi.
>
> 3. Yanlarında yok denecek kadar az sayıda kadınların bulunduğu Arap, İranlı, Afgan ve Türk istilacıların Hindu kadınlarla evlenmesi de Müslümanların sayısının artmasına sebep oldu.
>
> 4. Bazı hükümdarlar Müslümanlığı kabul eden Hindular için vergi muafiyeti ve toplumda daha saygın bir konuma ulaşması gibi bazı mali, ekonomik ve siyasi imtiyazlar tanıdı ve bunlar da onları İslamiyet'i kabul etmeye sevketti. (Bu hususta, Muhammed Tuğluk, Firuz Tuğluk, İskender-i Lüdi ve imparator Evrengzib'in icraatı özellikle etkili oldu.)[112]

İslam'ın zayıflamaya başlaması ile birlikte Müslümanların ellerinden siyasi otoritenin gitmesinden sonra Müslümanların bölgede nüfuzları zayıflamış ve zamanla yok olmuştur. Bundan sonra farklı bir şekilde artık Müslümanlar örgütlenmeye ve kendilerini korumaya başlamışlardır. Çünkü bölgede çoğunluk ezici olan güç Hinduların eline geçmiş ve bölgede Müslümanlar özellikle Hindistan ve Pakistan'ın ayrı iki devlete bölünüp ayrılmasından sonra bir nevi orada yaşayan Müslümanlar kaderlerine terkedilmiş ve desteksiz bırakılmışlarıdır. Bu desteksizlik bilinçli olmaya bilir. Çünkü Osmanlı'nın son dönemlerinde önemli ve kanayan bir yara olarak görünen Hintli Müslümanlar defalarca devlete destek çıkmış ve Osmanlı devleti onlara defalarca yardımda bulunmaya çalışmıştır. Bu sıkıntılı ortamda Müslümanlar her şeye rağmen devamlılıklarını sürdürmek için ellerinden geleni yapmaya gayret göstermişlerdir. Birbirlerini korumayı hedefleyen Müslümanlar zamanla amacından sapmış ve farklı yollara başvurarak diğer Müslümanlara karşı hedef olarak belirlemeye başlamışlardır. Bu konuyu Muhammed Tayyib Kılıç makalesinde şu şekilde ifade etmektedir:

[112] Bkz: Asrar, **agm**, s.291.

> İstikrarsız toplumlarda ve ortamlarda dinin yaygın bir şekilde politik araç ve örgütlenme kanalı olarak kullanıldığı bilinen bir gerçektir. Siyasî anlamda yapabilecek hiçbir şeyi olmayan Müslümanların, kendilerine dinî ilimlerde teselli araması bu durumun doğal bir reaksiyonudur. Ancak, ilk başta toplumun sıkıntı ve problemlerini çözmeyi ve Müslümanlar arasında birlik ve beraberlik tesis etmeyi amaçlayarak yola çıkan siyasî ve dinî ekoller, kendi aralarında yaptıkları sert münakaşalar, tekfir etmeye varan katı eleştiri ve çekişmeler neticesinde, Müslümanlar arasındaki tefrikayı arttırmış ve onları içinden çıkılmaz bir kısır döngüye sürüklemiştir.[113]

İşte böyle bir ortamda Abdülhay el-Leknevî dünyaya gelmiş ve bu ortamda itikadının gerekliliği olanı tutturmuş ilmini, kişiliğini bu yönde feda etmiştir. Siyasi, iktisadi, ilmi çevresi yeterince karışık olan Abdülhay el-Leknevî her zaman sünneti desteklemiş ve sünneti müdafaa etmek için elinden geleni yapmıştır. Çünkü sünnettin Kur'an'a olan ihtiyacı kadar Kur'an'ın sünnete daha çok ihtiyacı olduğunu biliyordu. Sünnet olmaz ise dinin fiiliyata dökülmüş hali olan uygulamalar varlıklarını devam ettirmez, bugün uygulama alanında Müslümanlar arasında uçurum gibi farklar ve ihtilaflar olurdu. Sünnetin bu denli ehemmiyetine binaen kendisi bu yolda samimiyetle ilerlemiş ve sırat-ı müstakimden ayrılmamaya gayret göstermiştir.

Bundan sonra 19. yüzyılda Hint-alt kıtasında yaşanan ilmi, siyasi, iktisadi ve sosyal gelişmelere yer verip kendisinin hangi çevreden geldiğini değerlendirmeyi lüzumlu görmekteyiz. Zira kişinin yaşamış olduğu çevre ve şartlar kişinin olumlu veya olumsuz görüşlerine ve yaşantısına etkisi olacaktır.

[113] Muhammed Tayyib Kılıç, Hint Alt Kıtası Hanefî Fıkıh Birikimine Bir Örnek: Fakih Olarak İmam Leknevî, **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.16, S.1, 2014, s.91.

1.1.1. Siyasi Durum

Avrupa'nın kendisi ile 15. yüzyılda tanıştığı Hindistan kısa sürede sömürge olarak 17. yüzyılda İngilizler ve Hollandalıların zulmüne maruz kalmıştır. Araştırmamız sırasında telif edilen her eserde, makale ve tezlerde aynı bilgilerin mevcut olduğunu gördüğümüzden dolayı konuya ana hatları ile değinmenin daha uygun olduğunu düşünmekteyiz. Bundan hareketle kısa başlıklar altında bu konuları değerlendireceğiz.

1.1.1.1. İngiliz ve Portekiz sömürgesi: Yaptırım, Yıpratma, Yozlaştırma

Hindistan, 17. yüzyıldan itibaren Hollandalı ve İngiliz tüccarların oldukça ilgisini çekmiştir.[114]Bu ticaret ilişkisi ile başlayarak sömürge ve zulmün yolunu açmıştır. Çünkü başlanmış olan ve elde edilen bir şeyin devamlılığı için ikinci aşamada da başarı elde etmek için koruma ve güç unsuru devreye girmesi gerekmektedir. İngilizler de bunu yapmaya başladıkları zaman ufak sürtüşmeler gelecekteki felaketin tellallığını yapmaya başlamışlardır. İngilizler bu hamleye karşılık verip burada İngiliz şirketi kurmuşlardır. Orijinal adı "British East India Company"dir. 31 Aralık 1600'de, Portekiz ve İspanya'nın tekelinde bulunan Uzak doğu ve Hindistan baharat ticaretinden pay almak üzere İngiliz tüccarları tarafından krallık beratıyla kurulmuş ve zamanla İngiliz sömürgeciliğinin Asya'daki temsilcisi haline gelmiştir. Azmi Özcan Doğu Hindistan Şirketi adlı makalesinde şunları zikreder:

> Böylece şirket ve Hindistan siyaseti tamamen İngiliz hükümetinin kontrolüne girmiştir. Bu durum özellikle Hindistan'da yüzyıllardır hüküm süren İslâm'ın aleyhine gelişmiş ve şirketin genişleme süreciyle birlikte Müslümanların siyasi, ekonomik ve kültürel durumları kötüleşmiştir. Diğer taraftan 19. yüzyıl ile beraber eğitim dilinin İngilizceye dönüşmesi, Urduca ve Farsçada yetişmiş Müslüman potansiyelin bir anda işsiz kalmasına yol açmış; bu durumun doğurduğu zararlar uzun vadede hissedilmiştir. İngilizler'in ağır vergi politikaları, şirket çalışanlarının yerli halkı küçümsemesi, gittikçe kötüleşen ekonomik durum, misyonerlerin rencide edici faaliyetleri, hukuki prosedürün karmaşık bir hal alması ve siyasi manada hâkimiyetin yitirilmekte olması Müslümanların tepki göstermelerine yol açtı ve 1857'de İngilizleri ülkeden çıkarmak için bir askeri hareket (sipahi ayaklanması) başlatıldı. Ancak şirket İngiltere hükümetinin desteğiyle bu hareketi kanlı bir şekilde bastırdı. Ülkede hâkimiyetin tekrar

[114] Mehmet Büyükmutlu, **Muhammed Abdülhay el-Leknevî'nin Hayatı, Eserleri ve Fıkıh İlmindeki Yeri**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016, s.11-12.

> kurulmasından sonra İngiliz hükümeti 1858 şirketin Hindistan'daki statüsünü iptal ederek ülkeyi doğrudan yönetim altına aldı ve kolonileştirdi. Şirketin hukuki varlığı ise 1873'e kadar sürdü.[115]

Bu şirket bazı merkezlerde (Bombay, Madras ve Kalküta) ticaret merkezleri oluşturdu. Bunun sonucunda idare tamamen İngilizlerin eline geçmiştir.[116]

Bununla birlikte İngilizler ağır vergiler, sanayiyi bitirecek hamlelere girişmiş yerli hiçbir şey bırakmamak için uğraştılar. Bunun sonucu olarak halkı fakirlik, işsizlik ve farklı kötü sayılabilecek duruma koymuşlardır. Bu sırada el-Leknevî çocukluk yaşlarında olup bu olaylar onu derinden etkilemişti. Çünkü ayaklanma sonrası artan baskı ve işkencelerden ulemâ daha özgür olan ortamları tercih etmek ve hicret etmek zorunda bırakıldılar.

Ulemâ artık isyanların hepsinin başarısız olmasından dolayı ilmi yozlaşmaya karşı cephe almış ve bu işin ilimle çözülebileceği kanaatine varmışlardır. Tüm bu isyanlar ve halk hareketleri başarısız olmuş ve İngilizler ülkede hâkimiyeti tamamen ele almışlardır. İsyanların bastırılmasından sonra intikam hırsıyla Hindistan halkını acımasızca cezalandırmışlar ve daha fazla sömürmüşlerdir. İsyanlar ile İngilizlere karşı koyamayacaklarını anlayan Müslümanlar, kültür emperyalizmine isyan bayrağı çekerek eğitim öğretime yönelmiş, ülke çapında binlerce eğitim merkezi açmış ve İslam ilim ve kültürünü yaygınlaştırmak için büyük mücadeleler vermişlerdir.[117]

1.1.2. Sosyal Durum

İngilizler'in uygulamış oldukları yaptırımlardan dolayı halk fakirlik çekmekte ciddi yaptırımlara maruz kalmaktaydı. Devletin bütün resmi kurumları İngiliz vatandaşları ve onlar için çalışan kişilerle doldurulmuş, yerli halka en ufak vazife dahi verilmiyordu. Kültürleri, bilgileri ve gelecekleri sömürülmüş olan halkın her kesimi bu sıkıntılara maruz kalmıştır. Yabancı dili değiştirme, ağır vergiler, toplumda adaletsiz değerlendirmeler, fakirlik, işsizlik, ayrımcı ekonomi düzenlemeleri sonucunda toplum sosyal, hukuksal ve iktisadi olarak olumsuzluklar yaşadı. Hukuki olarak en çok tecrit ve dışlama Müslümanlara

---

[115] Bkz: Büyükmutlu **agt**, s.12-13; Azmi Özcan, "Doğu Hindistan Şirketi", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi** (**DİA)**, C.22, İstanbul 2000, 294-295; Azmi Özcan, "Hindistan", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi** (**DİA)**, C.18, İstanbul 1998, s.78-79; Ethem Ruhi Fığlalı, "19. Yüzyıl Sonlarında Hindistan", **Dokuz Eylül Üylül İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.1, 1983, s.10-13.

[116] Bkz: Abide Eser Kiyak Oral, **İmam Leknevî'nin Fetâvâ'sının Değerlendirilmesi**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2014, s.17; Ramazan Ögtem, "**Abdülhay el-Leknevî ve et-Ta'lîku'l-Mümecced Adlı Eserinin Değerlendirilmesi**", Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017, s.9.

[117] Bkz: Kiyak Oral, **agt**, s.18; Kılıç, **agm**, s.93.

karşı uygulandı. Bunun yegâne sebebi yönetimi İngilizler'in Müslümanları etkisiz hale getirerek alması ve bir daha almalarından çekinmeleri idi. Bundan dolayı kültürel asimilasyon ve Hıristiyan olmaya zorlanmayla karşı karşıya kaldılar. Bundan sonra yoğun bir şekilde zulmün yanında bölgeyi tamamen Hıristiyanlaştırma için adımlar atıp misyonerlik faaliyetlerini de geliştirdiler. Bunlara karşı Müslümanları uyandırmak ve bu hareketleri etkisiz hale getirmek için Rahmetullah el-Hindî, Mevlana Ali Hasan, Vezir Han, Muhammed Kasım Nânûtevî gibi önde gelen âlimler, bu konuda eserler yazarak misyoner propagandalarını tesirsiz kılmaya çalışmışlardır.[118]

1.1.3. İlmi Durum

İlmi durum başlığı altında tarihi geleneğe sahip ve daha sonra kurumsallaşmış bir kısım eğitim kurumları yer almaktadır. Konumuzda esas alınan eserlerde bu eğitim kurumları zikredildiği için burada bunlara değinmenin faydalı olacağı düşünülmektedir. İlim bir gelenektir bu gelenek tarihi bir serüvenden geçerek, şekline güzellik katarak gelişip sürekliliği olan bir olgudur. Bundan dolayı bu kurumların kurulmuş olma tarihleri Abdülhay el-Leknevî'nin vefatından sonra olmuş olması daha evvelinde bu müesseselerin olmadığı manasına gelmediği düşünülmektedir. Şekillenerek son hali daha kapsamlı olan ilmi kurumlar köklü gelenekten ışığını alarak ileri doğru gelişme göstermekteyken bir zaman diliminde sistemli hale gelebilir. Ve bu sistemle anılmaya başlamış olabilir. Durum bu ki bu sistem ve ilmi kurumların köklü bir geçmişi olduğu unutulmaması gereken bir nokta olduğu kanaatindeyiz. Zira kaynak olarak kullandığımız eserlerin hemen hemen hepsinde ilmi durumu içeren bölümlerde bu kurumlara yer verildiğinden dolayı kaynaklara dayanarak bu bilgilerin kullanmada bir sakınca olmadığı anlaşılmaktadır.

Muhammed Tayyib Kılıç adı geçen makalesinde bu konuyu şu şekilde özetlemektedir:

> 1857 yılında meydana gelen Sipahi Ayaklanmasından sonra Müslümanlar, İngiliz-Hindistan yönetiminin baskı ve sindirme politikasına maruz kalmışlardır. Bu duruma bir tepki ve çözüm olarak ise bir grup âlim içe dönük faaliyetlere ağırlık vererek meselenin eğitim yoluyla halledileceğini ifade etmiş ve bu çerçevede ilk olarak Çatta Camisi'nde eğitim çalışmalarına ağırlık vermeye başlamışlardır. Bu hareket daha sonraları Diyûbend Dârü'l-ulümu'nun kuruluşuna zemin hazırlamıştır. Temelde geleneksel eğitim sistemini benimseyen Diyûbend Dârü'l-ulümu, Hindistan'da o zamana kadar geçerli olan üç değişik dini eğitim geleneğini (Delhi,

[118] Khaliq Ahmed Nizâmî, "Hindistan (Din)", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.18, İstanbul 1998, s.87.

> Leknev, Haydarâbâd) birleştirmeye ve bir denge kurmaya çalışmıştır. Bu üç merkezden Delhi tefsir-hadis, Leknev fıkıh, Haydarâbâd kelâm-felsefe ilimlerine ağırlık verirken Diyûbend Darü'l-ulümu bu ilimleri bir sistem içerisinde bir arada öğretmeye gayret etmiştir. Diyûbendiler kendilerini Ehl-i sünnet ve'l-cemaat esasları üzerine eğitim ve öğretim yapan bir kurum olarak tanımlamışlardır. Gerçekten de okulda bu çerçevede ciddi bir Hanefî fıkhı öğretimi yapılmıştır. Değişik din ve inanışların bir arada bulunduğu Hindistan şartlarında Diyûbend ulemâsının üzerinde özellikle durduğu husus İslam'ın bütün yabancı unsurlardan arındırılması meselesidir. Bundan dolayı âlimler, itikadî sapmalar ve muamelattaki birtakım gayr-i İslâmî ayrıntı ve uygulamalarla Hinduizm'den kaynaklanan hurafe, gelenek ve batıl inançlara şiddetle karşı çıkmışlar, ideal olarak en saf şekliyle İslam'ı savunmuşlardır.[119] Nitekim Abdülhay el-Leknevî'nin eserlerinde çok sıklıkla vurguladığı bid'at konusu da muhtemelen bu durumdan kaynaklanmıştır.[120]

İlim ve fikir hareketlerine dair bilgiler verirken, bu grupların dinî görüşlerini zikretmekle birlikte ayrıca İngiliz yönetimine bakışlarına ve bu hükümetle olan ilişkilerine de özetle temas edilmesi, dönemin çalkantılı atmosferinin görülmesine katkı sağlayacaktır. 1857 yılı halk ayaklanması sonrasında oluşan akımlar genellikle "gelenekçiler", "yenilikçiler" ve "uzlaşmacılar" olarak kategorize edilmiştir.[121]

- **Gelenekselciler:** Dâru'l-Ulûm Diyûbend, Mezâhiru'l-Ulûm Medresesi, Ehl-i Hadis
- **Yenilikçiler:** Aligarh Okulu, Ehl-i Kur'an
- **Uzlaşmacılar:** Nedvetü'l-Ulemâ[122]
- **Şîa'ya ait eğitim kurumları**
- **Kâdiyânîler'e Ait Eğittim Kurumları**

Bu oluşumlar hakkında diğer çalışmalarda sıkça yer verildiğinden dolayı burada lüzumu olmayan bir tekrar olacağı kanaatindeyiz. Bundan mütevellit bu kurumların kısaca bilgilerini vermekle yetinip konumuza devam etmenin daha isabetli olacağını düşünmekteyiz. Bu eğitim kurumlarına geçmeden evvel bunları etkisine alacak olan bir eğitim sistemine değinip daha sonra diğer kurumları ele alıp inceleyeceğiz.

[119] Azmi Özcan, "Dârülulûm", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, 1993, C.8, İstanbul 1993, s.554.
[120] Kılıç, **agm**, s.93-94; Azmi Özcan, "Hindistan", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.18, İstanbul 1998, s.78.
[121] Ögtem, **agt**, s.14.
[122] Bkz: Büyükmutlu, **agt**, s.28-40.

1.1.3.1. Frengi Mahal Medresesi (Dâru'l-Ulûm-i Frengi Mahal)

1857 özgürlük mücadelesinden sonra ki eğitim kurumlarından önce bunları toptan etkileyecek ve yaklaşık 980/1693-1857 yılları arasında eğitiminin etkisi devam etmiştir. Babürlü Hükümdar Evrengzîb tarafından Molla Nizâmeddin'in ailesinin yönetimine bırakılmış ve buradaki tedrisat faaliyetleri yaklaşık iki yüz elli yıl bu aile tarafından yürütülmüştür.[123] Eğitim öğretim faaliyetlerine, bilginlerin kendi evlerinde dersler vermesi ve finansının Babürlüler tarafından sağlanması şeklinde devam eden Firengî Mahal, kurumsal kimliğini 20. yüzyılda kazanabilmiştir.[124]

Bu kurumun amacı; verilecek olan ilimleri ve kitapları tahsil eden bir talebenin, ileri derecede bilgi birikimine sahip olmasını, kuvvetli mütalaa ve bakış açısı ile meseleleri nitelikli olarak değerlendirebilmesini, alanında yetkin kimseler olmasını temin etmesidir.[125] Matematik, astronomi, felsefe ve hesap dersleri verilirdi. Bu eğitimler aşamalı bir şekilde verilir. İlk başta alet diyebileceğimiz ilimler iyice kavrandıktan sonra şer'i ilimler verilirdi. Ana dil olarak tabi ki ilimlerin kaynak dili olmasından dolayı Arapça olup bunun öğretimine ciddiyetle önem verirlerdi. Uygulama olarak ilk aşamada muhtasar bir şekilde verilen eğitimin ilk aşaması geçildikten sonra ikinci aşamada okutulan aynı kitaplar bu sefer şerhleri ile okutulur iyice mezc ettirilirdi. İmtihanları sözlü bir şekilde yapılır geçenlere diploma verilirdi. Bu ekolun en önemli temsilcilerinden olan ve konumunun kendisi ile ilgili olduğu Abdülhay el-Leknevî ve Mevlana Abdülbari Kıyamuddin Muhammed'tir.

Uzun sürü eğitim veren bu ekol 1980'li yıllarda maddi sıkıntılardan dolayı kapatılmıştır. Bu ekol daha köklü olması hasebi ile diğer sistem ve ekolleri de derinde etkilediğini rahatlıkla söyleyebiliriz. 1947 yılında Hindistan ve Pakistan'ın bölünmesinden sonra ekolun âlimleri dağılmış bir kısmı Pakistan'a gitmiştir. İşte bu süreç onun eğitiminin son bulacağının ilk aşamaları olup 40 yıl gibi bir sürede destekten mahrum kalmasından dolayı kapatılarak eğitimine son vermiştir.

Bundan sonra Leknevî'nin hayatında ilmi ortamı ekol olarak ayırıp "eski kültüre bağlı kalınarak mı eğitime devam" yoksa "tamamen modernleşerek" veya "ortada bir yol takip ederek" mi daha faydalı bir eğitim aşaması sağlayıp kültürüne sadık bireyler yetiştirilecek gibi hususlar ekoller arsında ihtilaf sebebi olmuş ve ekoller günün şartlarına göre her biri kendine bir yol seçerek eğitim vermişlerdir.

---

[123] Abide Eser Kiyak Oral, **agt**, s.21.
[124] Azmi Özcan, "Firengî Mahal", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.13, İstanbul 1996, s.132.
[125] Büyükmutlu, **agt**, s.25.

1.1.3.2. Gelenekselciler

1.1.3.2.1. Dâru'l-Ulûm Diyûbend[126]

Müslümanlar Hindistan'da 1857'de yapılan sipahi ayaklanmasından sonra ayaklanmanın olumsuz bir şekilde netice bulması ile birlikte ciddi zulümlere maruz kalmışlardır. Ayaklanmadan sonra Müslümanlar bu sindirme ve asimilasyon çabalarını Kur'an ve sünnete sarılarak eğitim kurumlarını yaygınlaştırıp daha sistemli bir hale getirip içe kapanık bir şekilde olabileceği kanaatine vardılar. Bundan dolayı Avrupa sistemine uygun eğitim ve öğretim o zamanlar yayılmaya başladığından dolayı Müslüman âlimlerin bir kısmı bu işi çağa ayak uydurup eğitim sistemini güncelleştirmeyi düşündüler. Ve eski eğitim sistemlerinden ilham alarak her birini birbirine mezc ederek yeni bir sistem ortaya koydular. Buna Diyûbend dâr'ul ulumu adını verdiler. Bu sistem Hanefî fıkhı ağırlıklı olarak işlemiş eski Leknev (fıkıh), Haydarâbâd (kelâm, felsefe), Delhi (tefsir, hadis), eğitim sistemlerini birleştirip ortalama daha iyi bir sistem oluşturmaya gayret göstermişlerdir. Mehmet Nur Pakdemirli Hint Alt Kıtası'nda Dini Ekoller ve Din Eğitimi adlı makalesinde şunları beyan etmektedir:

> Bölgede geleneksel din eğitiminin yaşatılarak bugüne taşınmasında büyük rol oynayan etken; Tefsir ve Hadis derslerinin ağırlıklı olduğu Dâru'l-Ulum-u Diyûbend Medresesi'nin öğretim programında önceleri şu dersler yer almıştır: Kur'an-Tecvid-Kıraat, Tefsir, Usulü Tefsir, Hadis, Usul-ü Hadis, Fıkıh, Usul-ü Fıkıh, Akâid, Kelâm, Tasavvuf, Arap Edebiyatı, Sarf, Nahiv, Meânî, Beyan, Mantık, Felsefe, Aruz, Münazara, Astronomi, Matematik, Tıp, Coğrafya, Tarih. Başlangıçta 10 yıl olarak planlanmış, ancak Ganguhî'nin muhalefetiyle rasyonel bilimler (Makulat) programdan çıkarılmıştır. Sadece geleneksel İslâmî ilimlerin (Menkulât) okutulduğu öğretim programında toplam 15 ders, 68 kitap, 106 metin yer almış ve öğretim süresi de 6 yıla indirilmiştir. Talebeler bitirdikleri kitap ve metin sayısına göre sınıflandırılmıştır. Programa sonraları Hindistan Tarihi, İslâm Tarihi, Şehircilik, Coğrafya, Zooloji, Botanik, Hindistan Anayasası, İktisat gibi dersler eklenmiştir. Ancak bu dersler programda ağırlık teşkil etmemiştir. Medresede, 1912'de başlatılan "Devre-i Hadis" ile 1932'de başlatılan "Devre-i Tefsir"in başarıyla yürütülebilmesi için 1912'de Dâru'l-Hadis, 1940'da Dâru't-Tefsir bölümleri açılmıştır.[127]

[126] Bkz: Veliyuddin en-Nedvî, **İmam Abdülhay el-Leknevî**, Dâru'l-kalem, Dımeşk 1995, s.38-39.
[127] Bkz: Mehmet Nur Pakdemirli, "Hint Alt Kıtası'nda Dini Ekoller ve Din Eğitimi", **EKEV Akedemi Dergisi**, Bahar, 2015, s.429-430.

Muhammed Kasım Nânûtavî (ö. 1880), Reşîd Ahmed Gangûhî (ö. 1905) ve bir grup âlim tarafından 1866'da Diyûbend eğitim kurumu kurulmuştur.[128]Gaspçı İngiliz kuklası olup oyuncak olan emire karşı olarak kurulan bu kurumlar Hindistan'ın Diyûbend kasabasında kurulmuştur. Kuruluş maksadı sünnete karşı olan durumlarda sünneti muhafaza etmek olup Hanefî mezhebi ağırlıklı olan okuldur. Kendilerinin ehli hadis olduklarını beyan eden okul Hanefî fıkhı ile ilgili birçok kişi yetiştirmiştir.

"Kur'an, sünnet, icmâ, kıyas prensiplerini benimseyen ehl-i sünnet fırkasına mensup olan Diyûbendîler, kendilerini "İtikaden Eş'arî ve Matürîdî, amelen Hanefî, meşreben sûfî, fikren Veliyyullahî, usulen "Kasımî" olarak tanımlamış ve aktif siyasetle ilgilenmiş bağımsızlık savaşından sonra Hristiyan misyonerlere karşı ciddi mücadele etmiş, yeri geldiğinde silahlı mücadeleye de başvurmuşlardır. Her zaman bağımsızlık ve İslam birliği fikrini canlı tutmaya çalışmışlardır."[129]

"Hindistan şartlarında Diyûbend ulemâsının üzerinde özellikle durduğu husus İslam'ın bütün yabancı unsurlardan arındırılması meselesidir. Bundan dolayı âlimler, itikâdî sapmalar ve muamelattaki birtakım gayr-i İslami ayrıntı ve uygulamalarla Hinduizm'den kaynaklanan hurafe, gelenek ve batıl inançlara şiddetle karşı çıkmışlar, ideal olarak en saf şekliyle İslam'ı savunmuşlardır."[130]

Bu kurumun hocalarının çoğu, aynı zamanda tasavvufî bir tarikatın müntesibi idiler. 1857 yılından sonraki olaylar ile birlikte Diyûbend Dârü'l-ulûmu bir eğitim merkezi olmasının yanında bir fikir ve hareket merkezi haline de gelmiştir. Bu kurum, ülke içinde ve dışında büyük etkiler yaratmış, birçok dârü'l-ulûma örnek teşkil etmiştir. Bu kurumun birer kolu olarak ülke genelinde binlerce dârü'l-ulûm ve medrese açılmıştır.[131]

Ders vermeye devam eden bu okullar dünya Müslüman devletlerinden gelen talebeleri yetiştirmeye devam etmekte olup, ilk zamanlarda gerçekleştirilen isyan hareketine destek vermiş İngilizlere her zaman muhalif olmuş, Osmanlı'ya her zaman bağlılığını bildirmiştir. Daha sonra ikiye ayrılan okul bir kolu Pakistan'ın İslam devleti olarak kurulmasına diğeri Hinduların Müslümanlar gibi bir millet olduğunu savunarak bölünmeye destek vermemiştir.

---

[128] Bkz: Azmi Özcan, ,"Dârülulûm", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, 1993, C.8, İstanbul 1993, s.554; Kılıç, **agm**, s.93; Kiyak Oral, **agt**, s.19.
[129] Bkz: Pakdemirli, **agm**, s.429.
[130] Azmi Özcan, "Dârülulûm", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, 1993, C.8, İstanbul 1993, s.554.
[131] Abdülhamit Birışık, "Hindistan", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.18, İstanbul 1998, s.95-101.

"Eğitim-öğretim hizmetleri ve yayınları ile toplumun İslamlaşmasına büyük katkı sağlayan Diyûbendî âlimleri halktan gelen talepler üzerine pek çok yerde yükseköğretim düzeyine kadar eğitim-öğretim yapan medreseler açmıştır. En önemli medreseler şunlardır:

- Medrese-i Mazahir'ul-Ulûm (ö. 1866/Seharenpur)
- Camia Kâsimiyye (ö. 1878/Muradabad)
- Camia İslâmiye Arabiyye (ö. 1880/Amroha)
- Camia Reşidiyye (ö. 1895/Raypur)
- Medrese-i Eminiye (ö. 1897/Delhi)
- Dâru'l-ulûm Haliliye Nizamiye (ö. 1899/Tonk)
- Camia Arabiyye Ta'limü'd-din (ö. 1908/Dabhel)
- Camia Hüseyniyye (ö. 1917/Rander)
- Camia Arabiyye Ta'limü'l-İslâm (ö. 1919/Tarapur)
- Hayru'l-Medâris (ö. 1931/Calender)."[132]

Diyûbend ekolüne mensup âlimler ortaya koydukları eserler sebebiyle İslâm dünyasında şöhret yapmışlardır. Bunlar içerisinde Hacı İmdâdullah Tânevî (ö. 1899), M. Kâsım Nânevtevî (ö. 1880), Reşîd Ahmed Ganguhî (ö. 1905), Şeyhü'l-Hind Mahmud Hasan Diyûbendî (ö. 1920), Halil Ahmed Sehârenpûrî (ö. 1927), Eşref Ali Tânevî (ö. 1943), Enver Şâh Keşmîrî (ö. 1934), Ubeydullah Sindî (ö. 1944), Şebbir Ahmed Osmani (ö. 1949), Hıfzurrahmân Sihvarvî (ö. 1962), Zafer Ahmed Osmani (ö. 1974), M. İdris Kandehlevî (ö. 1974), Müfti M. Şefî Diyûbendî (ö. 1976), Abdulmâcid Deryabâdî (ö. 1978), M. Manzûr Nu'mânî, M. Yusuf Bennûrî, M. Takî Osmânî isimleri öne çıkanlardandır.[133]

[132] Bkz: Pakdemirli, **agm**, s.430.
[133] Abdülhamit Birışık, "Hint Alt Kıtasında İslam Araştırmalarının Dünü, Bugünü", **Divan İlmî Araştırmalar**, 2004/2, s.13-14.

1.1.3.2.2. Mezâhiru'l-Ulûm Medresesi[134]

Hindistan genelinde "Dâru'l-ulûmü Diyûbend'in birer kolu olarak pek çok dâru'l-ulûm ve medrese vücuda gelmiştir. Saadet Ali tarafından Kasım 1866'da Sehârenpûr'da "Medrese-i Sehârenpûr" adıyla kurulan ve adı Muhammed Mazhar tarafından "Mezâhiru'l-ulûm" olarak değiştirilen medrese Halil Ahmed Sehârenpûrî'nin (ö. 1896) yılında başlayan idaresi döneminde büyük bir ilerleme kaydetmiştir. Mezâhiru'l-Ulûm Medresesi, Dârululûm'un bir kolu mesabesinde bir medrese olduğundan, kurulduğu dönemde Dârululûm'un hocaları veya idare heyeti bu medresenin ilmî ve idârî işleyişini düzenli bir şekilde teftiş etmişlerdir."[135]

Bu medresenin amacı sünneti müdafaa adına yayılmacı ve emperyalist güç olan İngiliz politikalarına karşı teyakkuzda olan bilinçli fertler ve İslamı doğru olan şekliyle özümsemiş nesiller yetiştirmekti. Günümüzde olduğu gibi eğitim aşamalarına (ilkokul, ortaokul, lise, üniversite) göre eğitim vermekte idi.

Hadis alanında daha çok hizmet eden bu sistem Kütüb-i Sitte şârihleri'nin önemli bir kısmı bu medreseye mensuptur. Bunlar arasında Bezlü'l-Mechûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd sahibi Şeyh Halil Ahmed Sehâranpûrî (ö. 1896) ve Evcezü'l-Mesâlik ilâ Muvatta' Mâlik sahibi Zekeriya el-Kandehlevî (ö. 1982) sayılabilir. Bu medrese, hoca ve talebelerinin ihlas, kanaat, din ve diyanetindeki ciddiyetleriyle de öne çıkmıştır.[136]

1.1.3.2.3. Ehl-İ Hadis[137]

"Hint alt-kıtasında İslâmi ilimlerin gelişmesine ciddi katkıları olan Ehl-i hadis cemaati Seyyid Nezîr Hüseyin Dihlevî (ö. 1902) ve Sıddık Hasan Han Kınnevcî'nin (ö. 1890) düşünceleri etrafında kurulmuştur. Her ikisi de meşhur Rahîmiyye Medresesi mezunudur. Ekolün güçlenmesi ve günümüze taşınmasında öne çıkan üçüncü isim Abdullah Gaznevî (1814-1881)[138] ve Gaznevî ailesidir. Yirmi yedi çocuğu olan Abdullah Gaznevî adı 1901'de Dârululûm-i Takviyetü'l-İslâm olarak değiştirilen Amritsar'daki Medrese-i Gazneviyye'de dersler vermiş ve pek çok talebe yetiştirmiştir."[139]

---

[134] Bkz: en-Nedvî, **age**, s.40.
[135] Bkz: Birışık, **agm**, s.9; Büyükmutlu, **agt**, s.32; Ögtem, **agt**, s.21.
[136] en-Nedvî, **age**, s.40.
[137] Bkz: en-Nedvî, **age**, s.47-54.
[138] Bkz: Iqtidar Husain Siddiqui, "Gaznevî Abdullah b. Muhammed", **Diyanet Vakfı İslam Amsiklopedisi (DİA)**, C.13, İstanbul 1996, s.486.
[139] Bkz: Birışık, **agm**, s.8.

"Ekolün temel düşüncesi Kur'an ve sünnetin nassını esas alarak Müslümanların problemlerine çözüm getirmektir. Bu sebeple fıkıh mezheplerini bid'at ve hurâfe içerisinde olduğunu söyledikleri mevcut tasavvuf ekollerini reddetmişlerdir."[140]

Bunların yanı sıra ekol, Kur'an ve sünneti merkeze alarak Müslümanların problemlerine çözüm üretme hedefinde olmuş, tevhit inancına ve gaybın yalnızca Allah (c.c) tarafından bilindiğine vurgu yapmış, yeterli bilgisi olan herkesin doğrudan naslardan hüküm çıkarabileceğini ve yalnızca sahih hadisle amel edilebileceğini savunmuştur.[141] Kurduğu medrese ve kurumlarda hayatı boyunca hadis okutmakla meşgul olan Seyyid Nezir Hüseyin, burada Abdülmennân Vezîrâbâdî, Şemsülhak Azîmâbâdî, Abdurrahman Mübarekfûrî, Abdullah Gaznevî gibi birçok âlim yetiştirmiştir.[142] Tevhid inancını benimseyen ve sürekli bu konu üzerinde duran bu ekol bid'atlara karşı da ciddi bir şekilde mücadele içinde olmuştur. Selefin yolunu takip ettiklerini iddia eden bu ekol mensupları hiçbir mezhebe sonradan çıktığı gerekçesi ile tabi olmazlar. Kur'an'ı selefin anladığından farklı anlamayı ve anlamlandırmayı küfür sayarak içtihad, icmâ ve kıyası kabul etmezler.

Ekolün siyasî açıdan görüşleri, daha çok uzlaşmacı bir çizgidedir. Bu yüzden, İngiliz hükümetine karşı ciddi bir muhalefetleri olmamıştır. Hatta Ehl-i Hadis'in öne çıkan isimlerinden olan Sıddık Hasan Han Kınnevcî (ö. 1890), Tercümân-ı vehhâbiyet isimli bir kitap kaleme alarak hükümete bağlılıklarını ilan etmiştir. Bu konuda ekolün genel kanaati, fitne ve kargaşa döneminde okları ve yayları kırıp, takva üzere bir hayat sürmek olmuştur.[143]

Kütüb-i sitte, Bülûğu'l-meram, Mişkât ve Nuhbetü'l-fiker gibi kitapları okutmuşlardır. Bu ekol hala devamlılığını başka isimlerle sürdürmektedir. Hızlı bir şekilde yayılan ekol fazlaca bölüme ayrılmış ve günümüzde de farklı etkinliklerle devamlılığını sürdürmektedir. Tarihi boyunca yeni isimlerle yenilenmiş sünneti önemsemiş taklidi küfür saymış olan bu ekolün günümüzde yetiştirdiği âlim ve etkinlik gösterdikleri alanlara da kısaca değinmenin fayda sağlayacağı kanaatindeyiz. Bu konuda ülkemizde etkili çalışanlardan Abdülhamit Birışık'ın makalesinde kısaca şu şekilde bu bilgileri vermiştir:

> Ehl-i hadis ekolünün Hint alt-kıtasının muhtelif bölgelerinde çok sayıda medresesi bulunmaktadır. Muhammed İbrâhim Âravî (ö. 1903) tarafından 1297/1880 yılında Âra'da (Bihâr) kurulan Medrese-i Ahmediyye Tuhfetü'l-ahvezî müellifi Abdurrahmân Mübârekpûrî

[140] Birışık, **agm,** s.7.
[141] Abdullah Aydınlı "Ehl-i Hadis", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)**, C.10, İstanbul 1994, s.507-508.
[142] Ögtem, **agt**, s.16.
[143] Bkz: Ögtem, **agt**, s.17.

gibi âlimler yetiştiren bir eğitim kurumudur. Doksan kadar küçük medresenin bağlı olduğu müessese Abdülaziz Rahîmâbâdî tarafından Dâru'l-ulûm-i Ahmediyye Selefiyye adıyla Derbhanğa'da (Bihâr) devam ettirilmiştir. Kurum 1940'tan bu yana el-Hüdâ isimli 15 günlük bir dergi yayınlamakta ve eser neşri için Hamîdiye Berkî Press adıyla bir matbaa işletmektedir. 1911 yılında Delhi'de kurulan ve ilk müderrisi Muhammed İbrâhim Mîr Siyâlkôtî olan Dârulhadis-i Rahmâniye medresesi ise birçok meşhur âlim yetiştirdikten sonra 1947 yılında bütün bina, emlak ve kütüphanesiyle Camia Milliye İslâmiye'ye iltihâk etmiştir. Medrese bir süre Muhaddis adıyla aylık ilmî bir dergi de çıkarmıştır. Ekolün eğitim ve araştırma hizmeti veren diğer önemli medreseleri ise şunlardır: 1856'dan önce Conpûr'da kurulan Medrese-i Kur'aniyye, 1869'da Mao Nath Bhancan'da kurulan Medrese-i İslâmiyye (şimdiki adı Medrese-i Aliye), 1875'ten önce Mîrat'ta kurulan Dâru'l-hadisi Matlaü'l-ulûm, 1880'de Benâres'ta kurulan Medrese-i Saîdiyye, 1887'den önce Gâzîpûr'da kurulan Medrese-i çeşme-i Rahmet, 1892'de Delhi'de kurulan Medrese-i Alicân, 1893'te Lekkokey'de (Pencâb) kurulan Medrese-i Muhammediyye, 1897'de Benâres'te kurulan Misbâhül-hüdâ (şimdiki adı Câmia Rahmâniye), 1919'da Cennetiyepûr'da (Bengâl) kurulan Medrese-i Âliye ve 1925'te Muzafferpûr'da (Bihâr) kurulan Dâru't-tekmîl medresesi. Günümüzde ekole bağlı medreselerin sayısı binleri bulmuştur. Ehl-i hadis ekolünün günümüzdeki en etkin eğitim, araştırma ve yayın kurumu 29 Kasım 1963'te Benares'te kurulan Câmia Selefiyye'dir. Kurum eğitim faaliyetinin yanında ulusal ve uluslararası düzeyde ilmî toplantılar düzenlemekte ve iki dergi çıkarmaktadır. Câmia Selefiyye'ye bağlı olarak 1974'te kurulan el-Mektebetü's-Selefiyye'nin neşrettiği ilmî eserlerin sayısı 200'den fazladır. Bunlar arasında klasik hadis kaynakları ve şerhleri, hadis müdafaasına dair eserler, tefsirler, İbn Teymiyye'nin, Şâh Veliyyullah'ın ve oğullarının önemli kitapları bulunmaktadır.[144]

1.1.3.2.4. Birelvî Okulu

Ahmed Rıza Han Birelvî'nin (ö. 1921) liderliğinde 1904'te Bireli'de açılan "Medrese- i Ehl-i sünnet ve'l-cemâat" ya da "Dâru'l-ulûm-u Manzaru'l-İslâm" olarak bilinen geleneksel öğretim kurumu çevresinde şekillenen tarikat geleneği baskın olan bir ekoldür. Birelvî ekolü âlimleri içerisinde ikinci önemli şahsiyet Naîmüddîn Muradâbâdî'dir.(ö. 1948) Seyyid Dîdâr Ali (ö. 1935), Emced Ali (ö. 1948), Haşmet Ali (ö. 1960), Zaferüddîn Bihârî (ö. 1962) ve Burhânu'l-Hak Cebelpûrî (ö. 1984) de ekolün önemli ilmî şahsiyetlerindendir.[145]

"Bölgenin Hinduizm de dâhil olmak üzere çeşitli inanışlardan gelen birçok özelliğini barındırmasıyla klasik İslâmî yorumlardan ayrılmaktadır. Kendilerini "Cemaat-i ehl-i sünnet" olarak isimlendiren ve mezheben Hanefî meşreben sûfî olduklarını iddia eden, ancak

[144] Bkz: Birışık, **agm,** s.8-10.
[145] Birışık, **agm,** s.16; Abdulhamit Birışık, "Rızâ Han Birelvî", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, İstanbul 2008, C.35, s.61-64.

gerçekte Ahmet Rıza Han'ın görüşlerini esas alan Birelvîler, bölge insanının eğitim düzeyinin düşüklüğü ve hurafelere düşkünlüğü sebebiyle pek çok taraftar bulmuş, görüşleri eğitimsiz kitleler arasında yayılmıştır."[146]

"Osmanlı'ya ve hilafete destek hareketlerine "Türklerin hilafet hakkının olmadığı" fikrini savunarak tavır almış ve İngiliz aleyhtarı faaliyetlere katılmamıştır. Diğer İslâmî gruplardan bağımsız olarak kendi siyasi kararlarını almak ve uygulamak üzere "Cemaat-i Rızaey Mustafa", "Cemaat-i Ensaru'l-İslâm", "All India Sunni Conference" ve "Cumhuriyet-i İslâmiyye Merkeziyye" gibi isimler altında teşkilatlanmıştır."[147]

"En önemli Birelvî medreseleri şunlardır: Dâru'l-ulûm'un-Nu'mâniyye (1887/Lahor); Medrese Şemsü'l-Ulûm (1899/Bedâyun); Medrese-i Hanefîyye (1900/Patna); Medrese-i Ehl-i Sünnet ve Cemâat/Dâru'l-ulûm'ul-Manzaru'l-İslâm (1904/Bireli); Camia Naimiyye (1920/Muradabad); Dâru-l'ulûm Hizbu'l-Ahnaf (1924/Lahor); Dâru'l-ulûm Mazharu'l-İslâm (1937/Bireli); Camia Arabiyye İslâmiyye (1940/Nagpur)."[148]

Bayağı fikirlerinde Hindistan ve Pakistan'da pek çok eleştiriye maruz kalan Ahmet Rıza Han Birelvi'nin görüşleri çevresinde şekillenen bu ekol Diyûbendileri eleştirmiş ve hadis konusunda en zayıf ve mevzu' hadisi bile kabul etmeyeni tekfir yoluna gitmişlerdir. Kendileri dinde pek çok bid'at oluşturmuş bir ekol olarak Hz. Muhammed'in (s.a.v) Allah'ın (c.c) nuru olduğunu gölgesinin bulunmadığını ve her zaman mevcut olduğunu savunurlar.

"Pakistan'ın tüm şehirlerinde Birelvîlere ait cami, mescit, medrese, dernek, vakıf ve yayınevi bulunmakla birlikte, cemaatin en etkin olduğu yer Pencap bölgesidir. İçeriği ekolün inanç anlayışına göre düzenlenmiş, Ders-i Nizamî programının uygulandığı bazı Birelvî medreselerinde Matematik, Sosyal Bilgiler, Tarih, İngilizce ve Din derslerinin yanı sıra tebliğ ve irşada da vurgu yapılmakta, her öğrencinin haftada iki gününü tebliğ faaliyetine ayırması istenmektedir. İlmî ve entelektüel çalışmalar açısından oldukça zayıf olan Birelvî cemaatinin yayınları, Diyûbendîlere eleştiriler, Ahmed Rıza Han Birelvî'nin fezâili, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sîret ve sûreti, evliyâullâhın keramet ve fezâili gibi konular üzerine yoğunlaşmıştır."[149]

[146] Pakdemirli, **agm,** s.433.
[147] Pakdemirli, **agm,** s.433.
[148] Birışık, **agm,** s.15.
[149] Pakdemirli, **agm,** s.434.

1.1.3.3. Yenilikçiler

1.1.3.3.1. Aligarh Okulu[150]

Yeniden yapılanmada batı usulü eğitimi hayata geçirmek için kurulan modernist akımlardan etkilenen Seyyid Ahmet Han (ö. 1898) tarafından kurulmuştur. İlk başlarda Veliyullah ed-Dihlevi'nin ekolüne bağlı olan Ahmet Han 1857 savaşından sonra İngiltere'ye gitmiş (1869-1870) ve oradan dönüşte Müslümanlar'ın eğitim alanındaki eksikliklerini gidermek için çalışmaya geçmiştir. Bunun için ilk başta ufak tefek olan çalışmalara başlamış kısa zaman içinde kendini ve savunduğu ekolü güçlendirmiş ve üniversite düzeyinde eğitim veren bir kurum haline getirmiştir.

1875'te "Muhammedan Medrese-i Aligarh'ı"; ardından da "Muhammedan Oriental College'in" temellerini attı; üç yıl sonra da "Muhammadan Anglo Oriental College'i" kurdu.[151] Okul 1920 yılında "Aligarh Muslim University" adını alarak üniversite statüsünü kazanmıştır.[152] Günün Avrupa şartlarına göre eğitim vermeyi amaçlayan ekolün belli başlı amaçları vardı. Kurumun hedefi, batı felsefesini temel alarak İslam'ı incelemek, İngiliz eğitim modeline uygun eğitim öğretim faaliyetleri yürütmek,[153] bu sayede günün en modern ve en mükemmel şartlarına ulaşmayı hedeflemekteydi. Nitekim Ahmed Han, Müslümanlar'ın geri kalmışlığına çare olarak özellikle eğitim alanında faaliyet göstermek gerektiğine ve 1857 tecrübesinden sonra Hindistan'da varlıklarını koruyabilmenin ancak İngiliz hâkimiyetini kabullenip onlarla uzlaşmakla mümkün olacağına inanıyordu.[154] Lord Lytton'un desteğiyle kurulan okulun hoca kadrosunu önemli müsteşrikler (T.W. Arnold, J. Horovitz, A. Tritton, O. Spies, Şiblî Nu'mânî, Habîbürrahmân Hân Şirvânî ve Hamîdüddîn Ferâhî) oluşturmaktaydı. Kuruluşunda İngilizlerin maddî ve manevî katkısı olan kolejin, eğitim kadrosunu meşhur müsteşrikler olduğundan kurum Mevlânâ Şiblî (ö. 1914), Muhammed Ebü'l-Kelâm Âzâd (ö. 1958) gibi âlimler tarafından eleştirilmiştir.[155] Ahmed Han ölümüne kadar bu kolejin yönetimini yürütmüştür.[156]

İslâm dünyasında hadis/sünnet karşıtı düşünce ilk defa Ahmed Hân'ın dile getirmesiyle ortaya çıkmış; hadisleri ihmal etme şeklinde devam etmiştir. Hayatının ilk safhalarına

---

[150] Bkz: en-Nedvî, **age**, s.43-46.
[151] Büyükmutlu, **agt**, s.37.
[152] Halit Eren, "Aligarh", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, İstanbul 1989, C.2, İstanbul 1989, s.460.
[153] Eren, "Aligarh", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.2, İstanbul 1989, s.460.
[154] Azmi Özcan, "Hindistan", Tarih, **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.18, İstanbul 1998, s.78; Şaban Ali Düzgün, **Seyyid Ahmed Han ve Entelektüel Modernizmi**, Akçağ Yay., Ankara 1997, s.146.
[155] Eren, "Aligarh", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, İstanbul 1989, C.2, s.460, 1989; Birışık, **agm,** s.34
[156] Eren, "Aligarh", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, İstanbul 1989, C.2, 460.

bakıldığında sünnet ve tasavvufa müspet bakan yazılar yazan Ahmed Hân, sonradan bu fikirlerinden önemli ölçüde vazgeçmiştir. Bu fikrî değişikliğin arka planında, kendisinin İngiliz Doğu Hindistan Şirketinde çalışmaya başlaması bulunmaktadır.[157] Pakdemirli makalesinde şunları zikreder:

> Rasyonalist felsefeye dayalı Kelâm ilminin esasları ve içtihat gibi konularla ilgilenmiş, Kur'an ve Hadis'in yeniden yorumlanması gerektiğini savunmuştur. İslâm'ı rasyonalist bakış açısıyla ele alarak "Yeni Mu'tezile" sayılabilecek bir hareketin kurucusu olmuştur. "Akıl" ve "Tabiat"ı modernleşmenin iki hayatî noktası olarak gören Ahmed Han'ın fikirlerinin çıkış noktası "Kitabın sözü ile tabiatın sözü arasında hiçbir çelişki olamaz" öncülüdür. Onun tüm entelektüel çabası, kitabın yeniden yorumlanması yoluyla din ve bilim arasındaki çatışmayı çözmek ve ortaya çıkan ürünü Müslüman genç kuşakların hizmetine sunmak üzerine temellenmiştir.[158]

Bu hizmeti kurum olarak farklı şekil ve mecralarda sürdürmüşlerdir. Bu usullerin Abdülhamit Birışık'ın makalesinde özetle şöyle olduğunu belirtebiliriz:

> Aligarh İslâm Üniversitesindeki İslâm araştırmaları farklı zamanlarda farklı birimler içerisinde yapılmıştır. Üniversite'de doğrudan İslâm araştırmalarının yapıldığı bölümler bağımsız Hindistan devletinden sonra kurulmuştur. İslâm İlâhiyatı Fakültesi (Faculty of Islamic Theology. Sonradan "Faculty of Sunni Theology" ve "Faculty of Shia Theology" adlarıyla bölünmüştür) Arapça, Farsça, Urduca ve Tarih bölümleri, Batı Asya Araştırmaları Merkezi (Centre of West Asian Studies) ve İslâm Araştırmaları Enstitüsü (Institute of Islamic Studies) üniversitenin İslâm araştırmaları ile ilgili bölümleridir. Bunlardan İslâm Araştırmaları Enstitüsü eğitim-öğretim ve araştırma hizmetleri vermek gayesiyle 1954 yılında kuruldu. Arapça, Farsça ve tarih bölümleriyle koordineli çalışan enstitü bünyesinde 1958 yılında "All India Islamic Studies Conference" adlı bir teşkilat kuruldu. Prof. Seyyid Makbul Ahmed'in teklifi ile Ebü'l-Hasen Ali b. el-Hüseyin el-Mes'ûdî 1000. yıl anma merasimi esnasında kurulan konferansın iki yılda bir planlanan toplantısının ilk üçü Aligarh'ta yapıldı (1958, 1960, 1962). Dördüncü toplantıya Osmâniyye üniversitesi (Haydarâbâd 1964), beşinciye Câmia Milliye İslâmiye (Delhi 1967), altıncıya Dâru'l-musannifîn (A'zamgarh 1969), yedinciye ise Dâru'l-ulûm-i Tâcu'l-Mesâcid (Bopal 1974) ev sahipliği yaptı. İslâm Araştırmaları Enstitüsü'ne bağlı olarak faaliyet gösteren konferansın idare merkezi Aligarh'ta olup iki yılda bir yapılan toplantılarda sunulan tebliğler Hindistan'daki ilmî dergilerde yayınlanmaktadır. Teşkilatın diğer bir hedefi ilim adamları arasında ilmî araştırma usullerini yaygınlaştırarak daha kaliteli çalışmalar yapılmasına yardımcı olmaktır.[159]

[157] Bkz: Pakdemirli, **agm,** s.436.
[158] Pakdemirli, **agm,** s.435.
[159] Birışık, **agm,** s.35.

1.1.3.3.2. Ehl-İ Kur'an (Kur'aniyyun)

"İslâm dünyasında "Ehl-i Kur'an" ve "Kur'aniyyûn" olarak bilinen bu ekol 19. yy ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. Sünneti tamamen reddederek sadece Kur'an'ı benimseme anlayışı ilk defa h. 2/m. 8. yüzyılda tartışma konusu olmuş ve günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.[160] Fikri temelleri Aligarh ekolünün kurucusu Seyyid Ahmed Han'ın (ö. 1898) görüşlerine dayanan, bu görüşlerin etkisiyle Ehl-i Hadis grubundan ayrılan Abdullah Çekrâlevî'nin (ö. 1914) önderliğinde 1902 yılında Lahor'da "Ehlü'z-Zikr ve'l-Kur'an" adıyla bir cemaat kurarak Ahmed Han'ın ilmî olarak tartıştığı konuları uygulama alanına çekerek ortaya çıkan bir ekoldür."[161]

"Çekrâlevî'yi Ahmedüddin Amritsarî (ö. 1936) takip etmiştir. Bir misyoner okulunda Batı tarzı bir eğitim aldıktan sonra özel gayretleriyle kendisini İslâmî ilimlerde de yetiştiren Ahmedüddin'in, Ehl-i Kur'an'ın düşüncesine sahip olmasında Gulam Ali Kasûrî'nin etkisi vardır. Onun şahsî gayretleriyle dokuz yabancı dil öğrendiğini ve kendisini iktisat, tarih, coğrafya, matematik, astronomi, mantık ve botanik gibi alanlarda yetiştirdiğini görmekteyiz. 1926 yılında Amritsar'da "Ümmet-i Müslime" adıyla kurduğu cemiyet eğitim konusuna büyük önem vermiş, Ahmedüddin'in kendisi de vefatına kadar eğitim-öğretim faaliyetini sürdürmüştür."[162]

Temele sadece Kur'an'ı koyup sünneti reddeden bu anlayış Hz. Muhammed'i (s.a.v) risâlet görevi olan bu Kur'an'ı tebliğ aşamasında devre dışı bırakıp sadece bir elçi yerine koyup buna herhangi bir şey ekleyemeyeceğini kabul ederler. Sadece mütevatir haberleri kabul edip sünneti topyekûn Hz. Muhammed'den (s.a.v) çok sonra tedvin edildiğinden ve güvenirlik derecesinin düşüklüğünden reddederler. Kesinlik derecesi ve bilgi değeri olmadığı gerekçesini ayrıca ileri sürerler. "Tabiatçı" ve "Pozitivist" anlayışı büyük ölçüde benimseyen Seyyid Ahmed Han, Kur'an ve Sünnet'te yer alan "mu'cize, melek, cin" gibi hususları inkâr etmiştir.[163] Bu görüşleri sebebiyle, muhalifleri tarafından önceleri "Münkirin-i Hadis" ve "Natüralist" gibi isimlerle anılırken, Çekrâlevi ile birlikte Ehl-i Kur'an ismiyle de anılır olmuştur.[164] Çokça eleştiri alan bu ekol ehl-i hadis tarafından daha çok eleştirilmiş ve hemen hemen her görüşüne reddiye ile karşılanmıştır.

---

[160] Birışık, "Kur'aniyyûn", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, İstanbul 1997, C.16, s.428-429.
[161] Pakdemirli, **agm,** s.439; Birışık, **agm,** s.24.
[162] Birışık, **agm,** s.25.
[163] Ögtem**, agt**, s.19.
[164] Birışık, "Kur'aniyyûn" **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, İstanbul 1997, C.16, s.428-429.

"Ekol, halkın rağbet etmediği, ancak modern eğitim almış entelektüel kesimin ilgi gösterdiği bir harekettir. İç ihtilafları nedeniyle çeşitli kollara ayrılan Ehl-i Kur'an ekolünün en çarpıcı alt grupları "Tahrîk-i Hâksâr", "Tahrîk-i Tulû-i İslâm" ve "Tahrîk-i Ta'mîr-i İnsâniyyet"tir."[165]

1.1.3.4. Uzlaşmacılar

1.1.3.4.1. Nedvetü'l-Ulemâ

Bunlara yarı geleneksel eğitim ekolleri kurumları da diyebiliriz. "Yeniden yapılanmayı İslâm anlayışı ve modern Batı düşüncesi sentezi ile gerçekleştirmeyi deneyen, Doğu'ya veya Batı'ya mutlak bağlılığın ya da nefretin İslâmî olmadığını savunan, geleneksel ve modern unsurları bir arada bulunduran, geleneksellik ve modernizm arasında bir yol ve yöntem benimseyen bir ekoldür."[166] Genel olarak bu özellikleri taşımaları nedeniyle "uzlaşmacılar" başlığı altında "Nedvetü'l-Ulemâ" ekolü ele almaktadır. Amaç olarak dini öğretmenin modern yollarını ihtiyaca binaen güncel ve faydalı olanlarını kullanarak, bu yöndeki yolları ve metotları geliştirerek çeşitli gruplar arasındaki düşmanlığı nihayete erdirmektir. Diğer bazı grupların, batıya karşı geri kalmışlık duygusundan dolayı aşağılık duygusu karmaşasına kapılmadan, dinin yöntem ve prensiplerini kullanarak ilerleme kaydedileceğini kabul ederler.

Diyûbend Dârü'l-ulûmu'nun yalnızca klasik eğitim vermesi, Aligarh Koleji'nin Batı tarzında modern ilimler okutması, uzun vadede farklı dünya görüşlerine sahip nesillerin yetişmesine sebep olacağı endişesiyle, klasik ve modern ilimleri birlikte veren bir eğitim kurumunun kurulması gündeme geldi. Bunun için 1894 yılında Kanpûr'daki Feyz-i Âm Medresesi'nde bir toplantı (1310/1892) yapıldı. Başta Diyûbend ve Aligarh hareketine mensup âlimler olmak üzere, çok farklı fikir ve gruptan insanlar bu toplantıya katkı sağladı.[167]

"Sağlam eski ile faydalı yeni (modern) arasında bir yol takip etmek için Encümen-i Nedvetü'l-Ulemâ adıyla kurulan kurum çok kısa zaman içinde birçok kesimin desteğini alarak büyüdü. Nedve'nin kuruluşunda yer alamayan Şiblî Nu'mânî ilk olarak 1894 yılında yapılan yıllık toplantıya katılarak hareketin gelecekteki çizgisinin belirlenmesinde büyük rol

[165] Pakdemirli, **agm,** s.441.
[166] Pakdemirli, **agm,** s.442.
[167] Azmi Özcan, "Nedvetü'l-Ulemâ", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, İstanbul 2006, C.32, s.514-515.

oynadı."[168] Muhammed Ali Mungerî önderliğinde bir araya gelen bu grubun gayesi, alt kıtadaki çeşitli mezhep ve akımlar arasındaki ihtilafları ortadan kaldırmak suretiyle batılı eğitim sisteminin sonuçları olan, dinsizlik ve diğer ideolojilere karşı bir birlik halinde mücadele etmek; bu sisteme gerçekten alternatif olabilecek bir eğitim-öğretim programını işler hale getirmek ve böylece Müslümanlar'ın gerilemesini durdurarak ilerlemeye geçmekti.[169]

"Dârululûm-i Diyûbend gibi tamamen halkın desteğiyle ayakta duran Nedvetü'l-Ulemâ, klasik medreseler ile modern bir eğitim kurumu görüntüsü veren Aligarh Koleji arasında hassas bir yerde bulunmaktaydı. Merkezi 2 Eylül 1898'de Kanpûr'dan Leknev'e taşınan Nedvetü'l-Ulemâ İslâm eğitimi ile ilgili tasarılarını gerçekleştirmek için kurduğu dâru'l-ulûmu 2 Kasım 1898 tarihinde öğretime açtı. Dârulu'l-ûmda Ders-i Nizâmî diye bilinen program biraz değiştirilerek uygulanmakta ve İngilizce zorunlu bir ders olarak okutulmaktadır. Programda Kur'an'a ve Arap dili ve edebiyatına özel bir önem verilmiştir."[170]

Nedvet'u-l ulemânın ilk nâzımlığını Muhammed Ali Mungerî üstlenmiş, daha sonra Halîlü'r-rahman Sehârenpûrî (ö. 1927), Abdülhay el-Hasenî (ö. 1923), Ebü'l-Hasen en-Nedvî (ö. 1999) gibi âlimler bu görevi yürütmüştür. Şiblî Nu'mânî (ö. 1914) de 1894'teki toplantıya katılmış, Dâru'l-ulûm'da İlmî İşler sorumlusu olarak görev yapmıştır.[171] Bu medresenin kuruluşu, ülke genelinde övgüyle karşılanmıştır. Sadece Ahmed Rıza Hân Birelvî (ö. 1921) bu oluşuma karşı çıkıp buna mukabil olarak "Cedve" ismini verdiği bir muhalif cemaat oluşturmuştur.[172]

1.1.3.5. Şîa'ya Ait Eğitim Kurumları

Şîa da ehli-sünnet gibi Hint alt kıtasında eğitim ve ilim sahasında boş durmamış hızlıca inançlarını yayma çabasına girmişlerdir. Bu alanda Ehl-i sünnet güçlü iken inançlarını gizleyerek hareket eden Şîa daha sonra bu yönetimin zayıflaması ile geniş yelpazeli bir çalışma ile köklenmiş ve çalışmalarını hızlandırmıştır. Eğitim ve inançlarını Üniversiteler ve okullar açarak yaymışlardır. Daha çok etki alanları Leknev ve Bombay olan Şîa daha

[168] Birışık, **agm,** s.16.
[169] Büyükmutlu, **agt**, s.40.
[170] Birışık, **agm,** s.16.
[171] Özcan, "Nedvetü'l-Ulemâ", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)**, C.32, s.514-515.
[172] Büyükmutlu, **agt**, s.41.

sonra genişlemiş ve Hindistan genelinde etkili grup olmayı sağlayabilmişlerdir. Burada daha çok İsmaililer ve Caferiler etkili bir şekilde faaliyet göstermiştir. İsmaililer daha çok yayılma fırsatı bulmuş hatta siyasi bir kol elde etmişlerdir. Hindistan'a İsmailî davetçiler vasıtası ile erken dönemde gelen bu Şîa anlayışı bu şekilde gelişmiştir. M. Nur Pakdemirli bu konuda makalesinde şunları ele alır:

> Hint alt kıtasında İsmailîler ve Caferîler olmak üzere iki büyük Şiî grup bulunmaktadır. İsmailîler bölgeye yayılarak siyasal hâkimiyet kurma mücadelesine Caferîlerden önce başlamıştır. Ancak Hint-Türk yönetimlerinin tedbirleri nedeniyle eğitim ve yayılma faaliyetlerini takıyye yaparak sürdürmüş ve fırsat bulduğunda bu yöneticilere suikastler düzenlemiştir. Hint-Türk yönetiminin güç kaybettiği dönemlerde bölgede küçük devletler kurmuştur ki, Âdilşâhîler, Nizamşâhîler, Kutupşâhîler bunlardandır. Şiî devletler Hint-altkıtasına Şîa inancının yayılmasında büyük rol oynamıştır. İran Safevî Devleti'nin (1501-1736) kurulmasından sonra bölgeye yapılan Şiî göçlerinde ve dolayısıyla Şiî nüfusunda artış olmuştur.[173]

İsmâiîliler: Bohra ve hoca İsmâîlileri olarak iki kısma ayrılmaktadır. Bölgede az sayıda olmalarına rağmen sistemli çalışarak daha çok akademik hizmet sunduklarından dolayı daha düzeli yayılma ve bir olarak hareket etmeyi başarabilmişlerdir. Eğitim kurumları arasında:

Câmiatü's-Seyfiyye; Abd-i Ali Seyfeddin tarafından 1813'de Sûrat'ta kurulmuştur. Medrese Hâkimiye modern eğitim veren kuruluş, Burhani College of Commerce and Arts teklonojik sistemde eğitim veren kurumları arasındadır.[174]

Caferiler: İran destekli bir şekilde çalışma yürütmüş ve en çok yayılan grup olmuştur. Eğitim kurumları arsında:

1878'de Mirat'ta kurulan "Câmia Mansabiye", 1878'de Varanasi'de kurulan "Câmia İmamiye" ve "Jawadiya Arabic College", 1890'da Leknev'da kurulan "Câmia Nazımiyye", 1892'de kurulan "Sultanü'l-Medaris", 1919'da kurulan "Medresetü'l-Vâizîn" ve "Shia Arabic College" Caferîlerin önemli eğitim kurumlarındandır.[175]

Şîa gruplar da modernizme ayak uydurma çabasına girip modern okullar ve üniversiteler açmışlardır. Genel olarak hizmetleri ve okulları Sultânü'l-Medâris, Medresetü'n-Nâzımiyye ve Medresetü'l-Vâizîn olduklarını söyleyebiliriz.

[173] Pakdemirli, **agm,** s.447.
[174] Pakdemirli, **agm,** s.448.
[175] Birışık, **agm,** s.30.

1.1.3.6. Kâdiyânîler'e Ait Eğittim Kurumları

1303/1885 yılında Mirza Gulam Ahmed (ö. 1908) tarafından Pencap bölgesindeki Kadıyan'da kurulmuş olan bu grup İslam akidelerine ters inançları savunmuştur. Gulam Ahmed'ten sonra bu grup/cemaat hilafet şeklinde devamlılığını sürdürmeye çalışmıştır. Gulam Ahmed kendisini Peygamber, Mesih, Budistler için krişna ruhuna sahip, Hristiyanlar için Hz. İsa'nın dünyadaki ruhu olduğunu ve kendisine vahiy geldiğini iddia etmiştir. [176]

1885 yılından itibaren Mirza Gulam Ahmed kendisinin müceddid olduğunu ve düzmece fikirlerini yaymaya başladığını belirten hareketlere girişmiştir. Sonunda kendinin tanrı/ilah olarak ta görmüştür. Kendisine tabi olmayanları da küfürle itham etmekten kaçınmamıştır. Kendisi de babası da İngilizlere bölgede destekçi olmuş ve cihada karşı çıkmıştır. 1908'de ölümünden sonra grup içinde birçok anlaşmazlık meydana gelerek, grup iki kısma ayrılmıştır. Kâdıyân kolu ve Lahor kolu olarak bölünen grup arlarındaki tartışmalar ve halifelerin farklılığından dolayı yollarına bu şekilde devam etmiştir.[177] Ondan sonra Hâkim Nureddin (ö. 1914) birinci halife ünvanı ile gurubun başına geçti. Ondan sonra Gulam Ahmed'in oğlu Mirza Beşiruddin Mahmud Ahmed gurubun halifesi oldu. Bundan sonra hilafet konusunda ihtilaf olduğundan dolayı Mevlana Muhammed Ali (ö. 1952) Lahor kolunu (1914) kurdu.[178]

"Lahor kolu Eğitime büyük önem veren hareket olarak her yaş grubundaki kadın ve erkek için ayrı ayrı kurumlar oluşturmuştur. 1913'de Lahor'da lise ve yüksekokul düzeyinde eğitim yürüten "Muslim High School, Senior Cambridge Local College" Kâdıyânîlerin önemli eğitim kurumlarındandır. Bu kurumun benzerleri 1921'de Sialkot'ta da açılmıştır."[179]

"Kâdıyânîler Pakistan'ın kuruluşundan sonra hareketin merkezini Hindistan topraklarında kalan Kâdıyân'dan Pakistan'ın Lahor kenti yakınlarındaki Rabva'ya (Chenab Nagar) taşımış ve bölgede araştırma merkezleri ve kütüphaneler kurmuştur. Erkekler için "Ta'limu'l-İslâm High School", "Ta'limu'l-İslâm College", kızlar için ise "Nusret College" gibi hem dinî hem de seküler eğitim yapan ve öğrencilerini üniversiteye hazırlayan okullar açmıştır. Sapkın görüşleri nedeniyle 1974'te Pakistan Parlamentosu tarafından "İslâm dışı azınlık" olarak

[176] Bkz: Birışık, **agm,** s.32; Pakdemirli, **agm,** s.448-449.
[177] Bkz: Ethem Ruhi Fığlalı, "Kâdiyânîlik", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, İstanbul 2001, C.24, s.137-139.
[178] Bkz: Birışık, **agm,** s.32.
[179] Pakdemirli, **agm,** s.448-449.

kabul edilmeleriyle yayın ve propaganda faaliyetinde bulunma, özel okul açma ve işletme imkânları kısıtlanan Kâdıyânîler, görüş ve uygulamalarını olduğu gibi muhafaza etmekte ve Pakistan'daki çalışmalarını kendilerini gizlemek suretiyle sürdürmektedir. Eğitim-öğretime önem veren harekette okuma yazma oranının erkeklerde % 100, kadınlarda % 90 civarında olduğu iddia edilmektedir. Eğitim ve propaganda faaliyetleri ile dünyaya yayılma çalışması içindeki Kâdıyânîlerin çeşitli ülkelerde misyonları ve okulları bulunmaktadır."[180]

Bu gruplar yanında daha sonra etkisi devam etmiş ve hala devam etmekte olan gruplar da vardır. Biz sadece Abdülhay el-Leknevî'nin hayatta olduğu zaman dilimini merkeze alarak bu kurumları ele almış olduk. Zira Hindistan gibi münbit bir yerde daha çok velüd kişiler, gruplar ve cemaatler meydana gelmiştir. Daha öncelere uzanan köklü bir kültüre sahip olan bölgede eğitim kültürü de geçmişe uzanmaktadır hiç kuşkusuz.

1.2. Leknevî'nin Hayatı ve Eserleri

1.2.1. Hayatı

Yukarıdan buraya kadar ele aldığımız başlıklardan da anlaşıldığı üzere Abdülhay el-Leknevî kritik bir coğrafyanın, kritik zaman diliminde yaşamış önemli ilmi bir şahsiyettir. Ülkemizde daha önce Abdülhay el-Leknevî ile ilgili çalışmalarda hayatına yer verildiği için hayatını kısa ve öz bir şekilde vermenin daha münasip olacağı kanaatindeyiz. Ayrıca aynı şeyleri tekrarlamanın lüzumlu olmadığı, yaptığımız çalışma sırasında ulaştığımız kaynaklar göstermiştir. Bundan mütevellit, eserlerinde hayatı ile ilgili verdiği bilgilerin bu başlık altında faydalanılacak seviyede yeterli düzeyde olduğunu düşünmekteyiz. Biz de fazla detaylandırmadan hayatı ile ilgili başlık açıp bu başlık altında kısa ve öz bilgileri vermenin daha isabetli olacağı kanaatindeyiz.

1848-1886 tarihleri arasında Hindistan'da yaşamış, hadis ilmi ile meşhur olmuş ve Hanefî fıkhını temsil etmesi ile de ayrıca meşhur olan Abdülhay el-Leknevî ismi ve künyesinin çeşitli eserlerinde farklı bir şekilde ele alınması ile beraber en meşhur ve yaygın olan künyesi Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillah es-Sihâlevî el-Leknevîdir. Ebû Eyyûb el-Ensarî'ye nispet edildiği için de Ensari olarak ta nispet edilmiştir.[181]

---

[180] Pakdemirli, **agm,** s.449.

[181] Bazen künye bazen lakap bazen de ait olduğu yere kendini nispet etmiştir. Bu nispetleri çeşitli eserlerinde farklılık göstermiştir. **el-Kelâmü'l-celîl fî mâ yeteallaku bi'l-mindîl** (Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, C.5, risale: 6, s.367-382) 3. sayfasında ‚Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay', **Kûtü'l-muğtezîn bi-fethi'l-**

Babası doğumundan 7 gün sonra Abdülhay ismini verince bazı edipler, kendisine "isminizdeki nefy edatını atarak çocuğunuza bu ismi verdiniz ve bu güzel bir fal oldu dediler." Kendisi "ömrümün onun sayesinde uzamasını ve amelimin iyi olmasını ahiret gününde Allah'tan (c.c) niyaz ederim" dediği nakledilir.[182]

Abdülhay el-Leknevî'yi diğer âlimlerden ayıran bir özelliği kendi kalemi ile hayat hikâyesini farklı eserlerinde kaleme almış olmasıdır. Bu da bize kendi hayatı ile ilgili daha güvenilir ve ilmi bilgilere ulaşmamızı sağlamaktadır. en-Nâfi'u'l-kebîr limen yutâli'u'l-Câmi'a's-sağîr,[183] et-Ta'lîku'l-mümecced alâ Muvatta'i-İmâm Muhammed,[184] et-Ta'lîkâtü's-seniyye ale'l-Fevâidi'l-behiyye,[185] Mukaddimetü'l-Hidâye,[186]eserlerinde hayatı ile ilgili bilgilere yer vermiştir.[187]

Abdülhay el-Leknevî ilmi tedrisatına babası, Muhammed Abdulhalîm'in rahle-i tedrisinden başlayarak ve birikimi artarak ilerlemiştir. İmam Abdülhay el-Leknevî muasırları ve ondan sonra gelen ulemâ tarafından övgü ile anılmış, ilmi kişiliğe sahip, ilmî bir değer olma bakımından önemli bir mevkide olduğu görünmektedir.

Veliyuddin en-Nedvî, Abdülhay el-Leknevî'nin hayatını kaleme aldığı kitabında övgüleri şu şekilde sıralamaktadır:

Tarihçi, fakih Muhammed b. Abdullah b. Hamid Hanbelîler'in Mekke müftüsü (ö. 1295/1878) şunları söyler:

"O bu zamanın yol göstericisi, çeşitli insanlara Allah'ın (c.c) nimetidir. Onunla ilgili malumat topladığımda gördüm ki hadis kültürü, fıkhi delilleri düşünme sistemi, çeşitli ilimlerde araştırmacı vasfı, mantık ve mana ilmi alanındaki tetkikleri bakımından kendisi bir gözü ve kalbi sevinç dolduracak bir şahsiyet olduğunu gördüm."

Hint tarihçisi allame Abdülhay el-Hasenî (ö. 1922) kendisi hakkında şunları söyler:

---

muktedîn (Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, C.2, risale: 5, s.235-250) adlı eserinin 3. sayfasında ,Leknevî el-Ensârî el-Hanefî', **el-Kavlü'l-menşûr fî hilâli hayri'ş-şühûr** (Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, C.2, risale: 3, s.209-218) adlı eserinin 3. sayfasında ise, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay Leknevî el-Ensârî el-Eyyûbî el-Kutbî el-Hanefî gibi ifadelerle kendini adlandırarak ifade etmektedir.

[182] en-Nedvî, **age**, s.59.

[183] Abdülhay el-Leknevî, **en-Nâfi'u'l-kebîr limen yutâli'u'l-Câmi'u's-sağîr**, İdâretü'l-Kurân, Pakistan 1990, s.60-66.

[184]Abdülhay el-Leknevî, **et-Ta'lîku'l-mümecced alâ Muvatta'i'Muhammed**, tahkik ve ta'lîk: Takıyyüddîn en-Nedvî, I,55-59, Dâru'l-kalem, Dımeşk 1991, s.59-60.

[185] Abdülhay el-Leknevî, **el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye mea't-ta'lîkâti's-seniyye ale'l-Fevâidi'l-behiyye**, Beyrut ts, s.2-3.

[186] Abdülhay el-Leknevî, **Mecmûatu resâili'l-Leknevî**, I/5, İdâretü'l-Kur'an ve'l-ulûmi'l-İslamiye, 3. Baskı, Pakistan 1429/2008.

[187] Bkz: en-Nedvî, **age**, s.57-60.

“Yaşadığı zaman diliminde ki acayip ve Hintliler’in en iyi kişilerinden olan, hakkında tartışmasız herkesin sena gösterdiği bir kişi idi.”

Allame, muhaddis Abdülhay el-Kettanî (ö. 1926) hakkında şunları söyler:

“Hint ulemâsının sonuncusu, telif bakımından en çok eser veren, en çok ve en özgür yazan, mütalaa eden, insaf ve mutedil olandır.”

Allame, muhaddis Muhammed Yusuf Bennurî (ö. 1978) kendisi hakkında şunları söyler:

“Kendisi rabbani âlimlerden olup rivayet ve dirayet ilimlerini uzlaştıran, nakleden adil olması ile beraber vera, takva ibadet, sâlih ve güzel üslûp sahibi olanlardandır.”

Allame muhaddis Abdülfettâh Ebû Gudde (ö. 1997) hakkında şunları söyler:

“Bu adam ömrünün kısalığına rağmen ilimde önder, yazılmış faydalı eserleri incelemekte öncüdür. 39 yıl 4 ay yaşamış, 115 kitaptan fazla eser ve risale geride bırakmıştır. Eğer yaşadığı hayatın günleri sayılacak olursa, yazdığı teliflerin sahifeleri de bu günlere taksim edilecek olursa acayip bir şaşkınlık ortaya çıkar. Allah (c.c) ona rahmet etsin, ondan razı olsun.”[188]

Asırdaşı, adaşı ve hemşerisi tarihçi Abdülhay el-Hasenî hakkında şunları söyler:

“Zeki, keskin zekâ sahibi, iffetli, yumuşak, etkili bir hatip, akli ve nakli ilimlerde mütebahhir, şer’i ilimlerde açık ve kapalı her şeyden haberdar olan Abdülhay el-Leknevî ilimlerde derinleşerek, ahkâm konusunda birçok eser telif etti. Hindistanlı âlimler içerisinde fetvaları ile temayüz etmiştir.”[189]

Ali Hasan Han, Abdülhay el-Leknevî’nin vefat ettiği haberini işittiği zaman; “Bugün ilmin güneşi batmıştır” ifadelerini hüzünlü bir şekilde kullanmıştır.[190]

Fakir Muhammed hakkında şunları söyler:

“Fakih, muhaddis, faziletli, benzersiz, akli ve nakli ilimleri toplayan, usul ve fur’u bilgini, muhakkiklerin önde geleni idi.”[191]

Âlimlerin bu sözlerini göz önünde bulunduracak olursak rahatlıkla kendisinin ilim adamları arasında nam ve makam sahibi olduğunu söyleyebiliriz. Büyük önem arz eden kişiliğe sahip olan Abdülhay el-Leknevî, asırdaşları, hocaları ve öğrencileri tarafından övgü ile anılmıştır.

---

[188] en-Nedvî, **age**, s.5.
[189] en-Nedvî, **age**, s.84-85.
[190] en-Nedvî, **age,** s.84.
[191] en-Nedvî, **age,** s.85.

Abdülhay el-Leknevî Hindistan'ın Banda kentinde 24 Ekim 1848 tarihinde babasının müderrislik yaptığı sırada dünyaya geldi. Ama dedeleri Leknev'e yerleştiklerinden dolayı el-Leknevî künyesi ile anılmıştır.

"İlim geleneğine mensup soylu bir aileden gelen Leknevî ilk dersini babası Mevlana Muhammed Abdülhalîm'den almıştır. Leknevî, beş yaşında iken Kur'an-ı Kerim'i ezberlemeye başlamış ancak babasının kendisini annesiyle birlikte Confur (Cunfur) kasabasına götürmesinden dolayı hafızlığı on yaşında burada tamamlayabilmiştir. Burada teravih namazlarını kıldırmıştır. Hafızlık süresince babasından hadis, Tefsir, Fıkıh ve usul ilimlerine dair pek çok kitabı okumuştur. On yedi yaşına kadar başta babası olmak üzere çeşitli hocalardan ilim tahsil etmiştir. Leknevî'nin yetişmesinde ve velut bir âlim olmasında babasının tartışmasız çok büyük bir katkısı vardır."[192]

Abdülhay el-Leknevî kendi soyunu Mukaddimet'ül-Hidaye eserinin 41. sayfada bu silsileden gelerek Ebû Eyyûb el-Ensarî'ye ulaştığını zikreder. Mevlâna Muhammed Abdulhalim b. Mevlâna Muhammed Eminullah b. Mevlana Muhammed Ekber b. el-Müfti Ahmed Ebi'r-Rahim b. el-Müfti Muhammed Yakub b. Mevlana Abdulaziz b. Mevlana Muhammed Sa'id b. Molla Kutbuddin eş-Şehid es-Sihalevî.[193]

Babası Muhammed Abdulhalim (ö. 1285/1868) Hindistan'ın büyük âlimlerinden olup birçok eser yazmıştır. Birinci dedesi Eminullah (ö. 1253/1837) Kur'an hafızı ve fetva yazar idi. İkinci dedesi Muhammed Ekber ilmi tahsilini babasından almış zâhid ve 'âbid bir kişi idi. Üçüncü dedesi Müfti Ahmed Ebû Rahim ilmi babasından tahsil etmiş âlim ve fakih idi. Dördüncü dedesi molla Muhammed Yakub (ö. 1287/1870) ilmi molla Nizameddin'den aldı. Fıkıh alanında becerikli olup adli müftü olmuştur. Beşinci dedesi Muhammed Abdulaziz (ö. 1165/1751) ilmi babasından almış ilimde derin, kâmil bir önder, zâhid ve vera' sahibi idi. Altıncı dedesi Muhammed Sa'id mahir bir âlim olup Fetâva-i Hindiyye de ortak olduğu da söylenir. Yedinci dedesi Kutbeddin Şehid sihalî (Leknev Kasabası'nın köylerinden) de doğdu. İlmi tahsilini babasından Lahor'da okudu. Fıkıh'ta, usulde, Mantık, anlam bilimde ve Arap dili ilimlerinde ekol idi. Şeyhu'l-İslam Celaleddin Ebû İsmail (ö. 481/1088) de dedelerindendir. Abdullah el-Ensarî Ebû Mansur b. Ebi Eyyûb el-Ensarî dedelerindendirler. Bu silsile 43 vasıta ile buraya ulaşmaktadır.[194]

---

[192] Bkz: Nizamettin İbrahimoğlu, Kendi Kaleminden İmam Leknevî (1264-1304/1848-1887); Hayatı ve Eserleri, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S.6, 2005, s.43; Kılıç, **agm,** s.98.
[193] Bkz: İbrahimoğlu, **agm,** s.42.
[194] en-Nedvî, **age,** s.64-67

El-Leknevî bu silsilenin Hint adasına gelmesini şu şekilde açıklar:

"Dedelerimden biri Mübarek Medine Şehrinden Herat'a, oradan Lahor'a, sonra Dehli'ye, oradan da Leknev kasabalarından biri olan ve el-Kutbü'ş-Şehid'in kabrinin bulunduğu Sihali'ye göçmüş."[195] Daha sonra çocukları Leknev'de Frengi Mahal mahallesine yerleştiler."[196]

Hocaları ve talebeleri kendilerinden sonra gelecek olan kuşaklara meşale olma görevi üstlenerek ilmi aktarmışlardır. Günümüze kadar gelen ilmi silsilesi bu şekilde korunarak gelmiştir. Abdülhay el-Leknevî diğer âlimlerin de yaptığı gibi ilmi tedrisata çocukluğundan başlamıştır. Kendi dilinden ilme başlamasını şu sözlerle ifade etmektedir:

"Ben 5 yaşında bir çocuk iken Kur'an'ı ezberlemeye başladım. Çocukluğumdan beri bana güçlü bir hafıza bahşedildi. Ezberden Fatiha'yı takrîb üzerine ezberlediğimi ve hatta 3 yaşımda aldığım bir darbeyi dahi hatırlıyorum. Kur'an'ı hıfz etmeye ilk olarak Kasım Ali el-Leknevî'nin yanında başladım. Otuzuncu cüzü bitirmeden ailem Confur'a taşındı. Burada hafız İbrahim'in yanında Kur'an'ı bitirene kadar okudum. Babam da bu sırada bana Kur'an'ı okutuyordu. Kur'an'ı 10 yaşına kadar okuma esnasında Fars dili ile yazılmış bazı kitapları okumaya başladım ve hat yazmasını babamdan öğrendim."[197]

İlmin başlangıç faslına bu şekilde girdikten sonra devamla kendi dilinden Nafi'ul-kebir eserinin 41. sahifesinde ilim tahsilini şu şekilde sürdürdüğünü söylüyor:

"11 yaşımdan itibaren ilim tahsil etmeye başladım. Kendimi ders kitaplarına vererek Sarf, Nahiv, Meânî, Beyan, Mantık, Felsefe, Tıp, Fıkıh ve Usul-ü Fıkıh, Kelâm, Hadis, Tefsir alanları ile ilgili gerektiği kadar resmi müfredat kitaplarını 17 yaşımda bitirdim."[198]

Böylelikle 17 yaşına kadar okunması gereken kitapları okumuş aklî ve naklî ilimleri bitirerek, daha sonra kimseden okumadı. Sadece matematik ile ilgili sayılı kitapları babasının dayısı olan Muhammed Nimetullah'ın (ö. 1290/1873) yanında okumuştur. Hesap ilmini babasının en iyi hocalarından olan Mevlevî Hadim Hüseyin'den öğrenmiştir.[199]

---

[195] en-Nedvî, **age,** s.67; Abdülhay el-Leknevî, **en-Nâfi'u'l-kebîr limen yutâli'u'l-Câmi'a's-sağîr**, s.150.
[196] İbrahimoğlu, **age,** s.42.
[197] en-Nedvî, **age,** s.69.
[198] en-Nedvî, **age,** s.70: bkz; Abdülhay el-Leknevî, **Ecvibetül fazıla li esiletil aşeratil kâmile**, Dâru's-selam, İskenderiye 2009, s.12.
[199] en-Nedvî, **age,** s.70.

Kendisinin aklî ve naklî ilimlerde dahi, hünerli olmasının sebebi, okumuş olduğu bir kitabı öğrencilere okutarak kitabı iyice kavramış ve kabiliyetini arttırmasıdır.[200] Allah (c.c) gençlik gücünü, kuvvetini çocukluk yıllarından beri kalbine ilham ederek okumayı, ilim tahsilini ve telif etmeyi ona sevdirmiştir.[201]

Babasının rahle-i tedrisinden başlayan serüveni, babasının vefatından sonra kendisini geliştirip büyük bir âlim haline getirmiştir. İlk dersi Haydarâbâd'ta vermeye başlamış daha sonra ömrünün sonuna kadar Uttar Pradeş'in başkenti Leknev de devam etmiştir.

İmam el-Leknevî hayatında iki defa olmak üzere beytü'l haramı ziyaret edip hacc etme fırsatı bulmuştur. 1279/1862 yılında ki hacc yolculuğuna allâme olan babası ile gitmiş.

"Bu yolculukta henüz 15 yaşında olan Abdülhay el-Leknevî Şafiî mezhebinin Mekke Müftüsü Şeyh Ahmed b. Zeyn ed-Dahlân'dan 1863 tarihinde İmam Merğinânî'nin el-Hidâye kitabının tüm isnadları hakkında icazet almıştır. Hac dönüşünde Haydarâbâd'ta müderrislik görevini icra etmiştir. Babasının Haydarâbâd'da kâdılık ve Adaletü'n-Nizâmiyye'de yöneticilik görevinde iken vefat etmesi üzerine (1868) bu görev kendisine verilmek istenmiş ancak o, kabul etmeyip Banda'ya dönmüş ve amcası Muhammed Mehdi'nin kızıyla evlenmiştir."[202]

1292/1875 yılındaki hacc yolculuğu tek başına olmuştur. Bu hacc dönüşünden sonra memleketinde kalması için Haydarâbâd'ta ki görevinden emekliye ayrılmıştır. Bundan sonra sadece telif ve ders verme işlemini kendi memleketinde vermeyi uygun görmüştür. 27 Aralık 1886/30 Rebiyülevvel 1304 yılında vefat edene kadar burada yaşamıştır.

Öğrencisi Muhammed Hafizullah İmam el-Leknevî'nin hayatta üç defa şiddetli hastalığa müptela olduğunu söylemektedir. İlki ikinci hacc dönüşünde kendi vatanında iken öyle bir rahatsızlandı ki hayat emaresi kalmamıştı. Hazımsızlık ve ishalle müptela olmuştu ki doktorlar sebebini çözememekteydiler.[203]

İkinci hastalığı 1202 yılında Haydarâbâd'ta iken akrabalarının düzenlemiş oldukları bir kutlamaya katıldığı sırada olmuştur. Üçüncü hastalığı ise vefat ettiği hastalığı olmuştur.[204]

Veliyuddin en-Nedvî Mevlâna şeyh Ahmed'in Envaru'l-hakk adlı bahçesindeki mezarını ziyaret ettiğini ve mezarının başında mermerden yapılmış mezar taşı üzerinde öğrencisi

[200] Bkz: en-Nedvî, **age,** s.71; Abdülhay Leknevî, **age**, s.13.
[201] Bkz: en-Nedvî, **age,** s.71; Abdülhay Leknevî, **age**, s.12.
[202] Bkz: en-Nedvî, **age,** s.74-75; İbrahimoğlu, **agm,** s.51: Kılıç, **agm,** s.98.
[203] en-Nedvî, **age,** s.78.
[204] en-Nedvî, **age,** s.78.

Abdulâli el-Medresî'nin kendi hakkında yazdığı ağıtından bazı kasidelerin şu şekilde yazılı olarak gördüğünü beyan eder:

> Arınmış seçkin kullara selam olsun.
>
> Ey! Ziyaretçi: Dur ve ziyaret ettiğin kişi için oku.
>
> İhlas süresi, Fatiha ve kunut.
>
> Burada yatan kişi efendimiz herkesin imamı Abdülhay'dır.
>
> Kendisi ispatla her ilimde bilgindir.
>
> Kendisinin vefatından dolayı üzüntümü haykırıyorum.
>
> Abdülhay vefat etti. Kayyum olan Hayy'dır, ölmez.[205]

Abdülhay el-Leknevî'nin birden fazla çocuğu olması ile birlikte kendisi hayatta iken bir kızı hariç hepsi vefat etmişlerdi. İmam vefat ettikten sonra kızı onun ardından hanımı vefat etti. Hanımı kendisinden sonra yaklaşık dört yıl sonra Mekke-i Mükerreme'de 1308/1890 yılında vefat etti. Abdülhay el-Leknevî kızını öğrencisi, müftî Muhammed Yusuf ile evlendirmişti.

1.2.2. Hocaları

Eski âlimlerimiz kitapların azlığından, yanlış anlayıp, yanlış anlatma endişesi ile ilmi bir hocanın ağzından alıp ilmin bereketinden faydalanmayı ve isnad ve silsile yolu ile aktarılmasını istemişlerdir. Bundan dolayı ilmi rahle-i tedristen geçerek elde etmek herkesten sadır olan bir âdet olarak uygulanmıştır. İlim talebelerinin âlimlerden çokça ilim elde etmeleri vesilesi ile olmuştur. Böylece birçok âlim yetişme fırsatı bulmuştur. Abdülhay el-Leknevî eserlerin ve âlimlerin çok olduğu bir zamanda dünyaya geldi. Ailesinin ilmî bir hüviyete sahip olması, kendisi için ek bir fayda sağlamıştır.[206] Başlıca hocaları şunlardır:

- Muhammed Abdülhalim b. Muhammed Emin el-Ensârî el-Leknevî (d. 1238/1824 ö. 1253/1868)
- Muhammed Zahirullah (ö. 1256/1871)
- Muhammed Asğar (ö. 1255/1870)
- Müfti Muhammed Nimetullah b. Muhammed Nurullah el-Leknevî (ö. 1905)
- Müfti Yusuf b. Muhammed Asğar (ö. 1900)

[205] en-Nedvî, **age,** s.81-82.
[206] Bkz: en-Nedvî, **age,** s.93.

- Hüseyin Ahmed b. Ali Ahmed b. Ali Emced el-Hüseyni es-Serhindi Melihabâdî (ö. 1275/1889)
- Mirza Hasan Ali (ö. 1226/1811)[207]
- Mevlevî Hadim Hüseyin Muzafferfûrî

Kendilerinden icazet alarak mezun olduğu hocaları:

- Ebû Abbas Ahmed b. Zeynî Dahlan eş-Şâfiî el-Mekkî (ö. 1304/1886)
- Ali el-Harîrî
- Abdulgani b. Ebi Said b. Safi el-Ömerî ed-Dihlevî (ö. 1296/1878)
- Muhammed Abdullah b. Ali Osman b. Hamid el-Âmiri en-Necdî el-Hanbelî (ö. 1295/1877)

1.2.3. Öğrencileri

Abdülhay el-Leknevî'nin hocaları görüldüğü gibi köklü bir geleneğe mensup, her biri değerli şahsiyetlerdir. Bu değerli şahsiyetlerin yetiştirdiği bu silsile elbette ki devam etmiş ve kendileri eğitip ilmin nurundan faydalanması için bu ilmi tabiri caiz ise karanlıktan kendisini çıkaracak bir aydınlık olarak kullanabilmesi için verdikleri bu anahtarı, ilim kapısını açtıktan sonra miras olarak kendinden sonra gelecek nesillere tevdii etmiş ve bu görevi layığı veçhi ile yerine getirmiştir. Ardından birçok alanda yetiştirdiği talebeleri bu görevi devralarak bize kadar ulaştırmışlardır. Allah (c.c) hepsinden razı olsun. Rahmeti ile kendilerine muamelede bulunup, öğrettikleri ilmi kendilerine sıratta nur, azaptan koruyacak bir örtü eylesin.

Keskin hafızası ve zekâsı yanında erken yaşta eğitimini bitirip, telif etmeye başlayarak dersler vermeye başlaması büyük kitlelerin dikkatini çekmiş ve öğrencilerin rağbeti kendisine karşı artmış, şanı ve şöhreti ulaştığı her yerden akın ederek ondan ilim tahsili için gelmişlerdir. Bu kadar rağbet ve yoğunluğun içinde teliflerine hızını kesmeden devam etmiştir. Hadis dersi haricinde bütün dertlerini hıfzından okuyormuş gibi verdiği rivayetler arasındadır.

- Muhammed Hafizullah b. Dinali el-Bandavî Ebû'l-Fadl (ö. 1904)
- İdris b. Abdilâlî el-Hanefî en-Nikramî (ö. 1912)

[207] en-Nedvî, **age,** s.94-96.

- İfhamullah b. İn'âmullah b. Veliyullah el-Ensari el-Leknevî (ö. 1216/1801)
- Envarullah b. Şüca'uddin b. Kâdı Siracuddin el-Ömerî el-Hanefî (ö. 1918)
- Seyyid Emin b. Tâhâ b. Zeyn el-Haseni el-Hüseyni en-Nasirabâdî (ö. 1934)
- Bediüzzaman b. Mesihuzzaman b. Nur Muhammed el-Leknevî (ö. 1304/1886)
- Şiar Ali b. Rahm Ali b. Envâr Ali el-Hüseynî el-Haydarabâdî (ö. 1936)
- Zuhurulislam b. Hasan Ali el-Hüseynî el-Kazımî en-Neysabûrî (ö. 1911)
- Zahir Ahsen b. Süphan Ali el-Hanefî el-Azîmabâdî (ö. 1907)
- Abdülbârî b. Telattuf Hüseyin b. Ruşenali b. Hüseyin Ali el-Bekri el-Azîmâbâdî (ö. 1900)
- Abdülbâkî b. Ali Muhammed b. Muhammed Muin b. Molla Muhammed Mubin el-Ensarî el-Leknevî (ö. 1946)
- Abdülhalim b. İsmail b. Hüseyin b. İmamuddin el-Medrâsî (ö. 1968)
- Abdülhalim b. Tefaddul Hüseyin b. Muhammed b. Nizamuddin el-Abbasî el-Leknevî (ö. 1927)
- Abdülhamid b. Abdülkerim b. Kurban Kamber b. Tacali el-Ensârî el-Ferahî el-Âzamî Hamiduddin el-Ferahî (ö. 1931)
- Abdülaziz b. Abdurrahim b. Abdüsselam el-Ensari el-Leknevî (ö. 1920)
- Abdulâli b. İbrahim b. Yakub el-Hanefî el-Leknevî (ö. 1905)
- Abdulali b. Mustafa el-Hanefî el-Leknevî (ö. 1909)
- Abdulgafur er-Ramazanfûrî (ö. 1930)
- Abdullah b. Himmet Ali el-Candabarî (ö. 1903)
- Abdülmecid b. Abdülhalim b. Abdülhakim b. Abdürrab b. Bahrululum Abdülali el-Ensarî (ö. 1922)
- Abdülvahhab b. İhsan Ali es-Serendevî el-Buhârî (ö. 1917)
- Osman b. Eşref Ali el-Hanefî (d. 1233/ö. ?)
- Aynu'l-kudât b. Muhammed Vezir b. Muhammed Ca'fer el-Hüseynî en-Nakşîbendî (ö. 1925)
- Feth Muhammed el-Hanefî el-Leknevî (ö. 1909)
- Kadir Bahş b. Hasan Ali el-Hanefî es-Sehsevânî (ö. 1919)
- Muhammed Hüseyin b. Ahmed Hasan b. Muhammed el-Hasanî el-Hüseynî en-Nasirâbâdî (ö. 1885)
- Muhammed Hüseyin b. Tafaddul Hüseyin el-Ömerî el-İlâhâbâdî (ö. 1904)

- Muhammed Süleyman b. Dâvûd b. Va'zullah b. Mahbûb el-Fulvarî (ö. 1936)
- Muhammed Abdülahad b. İmam Ali el-İlâhâbâdî (ö. 1897)
- Muhammed Mekkî Ebû'l-Hayr b. Sehavât Ali el-Ömerî el-Canfurî (ö. 1904)
- Muhammed Yasin b. Nâsır Ali el-Hanefî (d. 1208/ö. ?)
- Vahiduzzaman b. Mesihuzzaman b. Nur Muhammed el-Ömerî (ö. 1920)[208]

Abdülhay el-Leknevî vefatından sonra kendisine güzel bir şekilde tevarüs edecek, yazdığı eserlerden faydalanıldıkça kendisine sadak-i cariye sevabı verecek bir miras devretmiştir. Öyle bir miras ki kullandıkça tükeneceğine, büyüyüp çığ gibi giden ve sermayesine sermaye katarak katlanan büyük bir servettir. Abdülfettâh Ebû Gudde kendisini vasf ederken hayatı ile yazdıklarını karşılaştıracak olursan ve her gününe yazdıklarını pay edersen bu günlere sığmayacak kadar çok kitap yazdığını belirterek kendisinin ne kadar nadiren bulunan kıvrak zekâya, keskin ve ince anlayışa sahip bir şahsiyet olduğunu göstermektedir.[209]

1.2.4. Eserleri

Abdülhay el-Leknevî birçok ilimde faydalı eseler telif etmiştir. Bu telifleri kendisinin yoğun bilgisine, aklının tercih ve ayırt edici gücüne ve ilimdeki rütbesinin büyüklüğüne delâlet etmektedirler. Bunlar kendi kitaplarını toplayan, tahkik eden, tekrar gözden geçiren ve mütalaa eden kişiler için gizli kalmayacak bilgilerdir.[210]

Âlimler Abdülhay el-Leknevî'nin eserlerinin sayısı hakkında ihtilaf etmişlerdir. Çünkü Leknevî bazı eserlerinde kendi hayatını anlatırken yazmış olduğu eserlerin isimlerini de zikretmektedir. Bazı eserlerinin hacminin ufak olması ve diğer bazılarının birleştirilerek basılan risaleler olmasından dolayı bu ihtilaflar değişiklik arz etmekte olduğu görülmektedir. Zira müellif kitap sayılarını zikrettikten sonra daha kaç eser telif ettiği muhtemel değildir. Biz burada bu konuda derinlemesine araştırma yaparak hayatını bir kitap halinde toplayan Veliyuddin en-Nedvî'nin ve kitaplarının birçoğunu tahkik eden Abdülfettâh Ebû Gudde'nin görüşlerinin daha isabetli olduğunu düşünmekteyiz. Zira yakından araştırıp detaylı bilgi ve malumata sahip olanlar bunlardır. Bu iki müellif ortalama 110-115 kitabı olduğunu 86 kitabın Arapça dili ile yazıldığını beyan etmektedirler.[211]

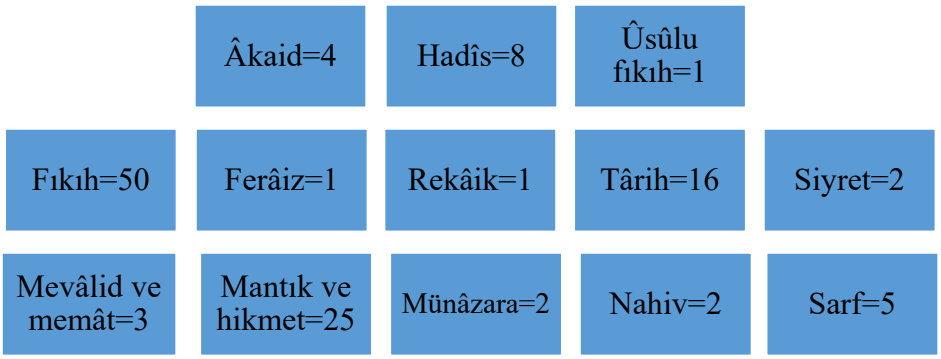
[208]Bkz: en-Nedvî, **age,** s.112-145; öğrencilerinin te'lifleri hayatları ile ilgili detaylı bilgi kitapta yer almaktadır. Konumuzun ihtiyacı olan hülasa bilgileri almakla yetinerek bu bilgilerle iktifa etmekteyiz.
[209] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **Ecvibetu'l-fadıla li Esileti'l-Aşrati'l-Kâmile**, s.13.
[210] Bkz: en-Nedvî, **age,** s.158.
[211] Bkz: en-Nedvî, **age,** s.161.

Bunların hepsini zikrettikten sonra hülasa olarak müellifin birçok eseri kısa ömrüne sığdırdığı gerçeğinin inkâr edilemez oluşu gözler önünde iken bu kadar eserin tahkik ve basılmış nüshalarının bir kısmı elimizde iken, ayan beyan olan bir gerçeğin değiştirilemez olduğudur. Müellif birçok ilim dalı ile ilgilenmiş ve bu alanlarda te'liflerde bulunmuştur.

Müellif eserlerinde genellikle aynı metodu kullanarak eser telif etmiştir.

Eserlerini konumuzun ve alanımızın fıkıh olması hasebi ile fıkıh ile ilgili eserleri ve diğer ilimlerle ilgili eserleri olarak başlık atmamızın isabetli olacağını düşünmekteyiz. Eserlerini zikrederken sadece alanımızla ilgili eserlerle ilgili bir nebze bilgi vermenin de ayrıca fayda sağlayacağının da kanaatindeyiz.

[212]

Şeklinde bir dağılıma sahip çeşitli bir listeyi dolduracak eserler telif etmiştir. Bu eserleri uygun bir şekilde ele alıp konumuz dâhilinde olanlara teferruat verip geçmenin daha isabetli olacağını düşünmekteyiz. Çünkü müellif eser ve risalelerini ya bir soru veya yaşadığı toplumda oluşmuş olan bir sorun için dile getirmiştir.

[212] Bkz: en-Nedvî, **age,** s.165-166.

1.2.4.1. Fıkıh ile İlgili Eserleri

Hâşiyetü ale't-tavzîh ve't-telvîh[213]

Fıkıh usulüne ait müellifin tek eseri bu eserdir. Sadru'ş-şeriâ'nın (ö. 747/1347) Tenkihu'l-usul adlı esere kendisi et-Tavdîh fi halli ğavamidi'd-Tenkih şerhini yazmıştır. Daha sonra Sa'düddin Teftâzânî (ö. 792/1390) bu esere et-Telvîh adlı şerhi yazmıştır. Bu yazılan eserlere de müellif bu eseri haşiye olarak yazmıştır.

Âkâmü'n-nefâis fî Edâi'l-ezkâr bi-lisâni'l-Fâris[214]

Bu risalede ibadette Arapça haricinde özellikle farsça dilin kullanılıp kullanılmayacağı ile ilgili hükümleri sıralamaktadır. Ezan, kıraat, kunut, secde, rükû duaları ve kamet ile ilgili Farsça dilinin kullanılıp kullanılamayacağı ile ilgili hükümleri belirtmiştir. Bunun yanında hayızlı kadın veya cünüp olan erkeğin Kur'an'ın Farsça mealine dokunabilir mi? Benzeri sorulara verilen cevap mahiyetinde olan risalesidir.[215]

İhkâmü'l-kantara fî ahkâmi'l-besmele[216]

Besmelenin hükmü, ibadetlerde ki yeri ve önemi hakkında olan bu risale bir mukaddime ve iki bölümden oluşmaktadır.[217] Mukaddimede besmelenin dil açısından tahlili ve faziletleri ile ilgili bilgiler verilmektedir.[218] Birinci bölümde besmelenin Kur'an'dan bir ayet olup olmadığı ile ilgili hüküm ve görüşleri içermektedir.[219] İkinci bölümde de besmele ile ilgili olan konuları ele almaktadır.[220]

---

[213] en-Nedvî, **age,** s.195.
[214] Abdülhay el-Leknevî, **Âkâmü'n-nefâis fî edâi'l-ezkâr bi-lisâni'l-Fâris**, s.1-60, Mecmûatü resâili'l-Leknevî, C.4, risale: 4, s.333-392.
[215] Bkz: en-Nedvî, **age,** s.196; Leknevî, **Âkâmü'n-nefâis fî edâi'l-ezkâr bi-lisâni'l-Fâris**, s.1-60.
[216] Abdülhay el-Leknevî, **İhkâmü'l-kantara fî ahkâmi'l-besmele**, s.1-83, Mecmûatü resâili'l-Leknevî, C.1, risale: 1, s.33-116.
[217] Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.4.
[218] Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.4-7.
[219] Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.7-18.
[220] Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.19-80; en-Nedvî, s.197-198

İfâdetü'l-hayr fi'l-istiyâk bi-sivâki'l-ğayr[221]

Kendisine başkasının misvağını kullanma ile ilgili defalarca sorulan soru üzerine yazılan risaledir.[222] Risalede ister sahibinin izni ile olsun ister sahipsiz olsun misvak ve sürme mili gibi şeylerin hükümlerini sünnetten ashâbın uygulamalarından ve âlimlerin görüşlerinden hareketle bildirmiştir.[223]

el-İfsâh an şehâdeti'l-mer'eti fi'l-irdâ[224]

Bu risale müellife gelip de nişanlanıp, nişanlı olan kadının annesinin bu erkeği emzirdiği iddiası ile ilgili bu kadından başka da şahit olmadığından dolayı şahitliğinin kabul edilip edilemeyeceği ile ilgili soru soran erkeğe verdiği cevabı içermektedir. Bu soru ile ilgili hükümleri açıkladığı risaleyi iki bölümde ele almıştır. Birinci bölümde tek bir kadın ise bunu şehadetinin geçerlilik şartları incelenerek serd edilmiştir. İkinci bölümde emzirme iddiası ortaya çıkma zamanı ile ilgili hükümleri ele almıştır.

İkâmetü'l-hücce alâ enne'l-iksâr fi't-teabbüdi leyse bi-bid'a[225]

Nusretü'l-âbidîn bi-defi ta'ni'l-hâdimîn adı ile lakâplandırılmış olan bu risale sahâbe ve sâlih kimselerin çokça ibadet etmeleri ile ilgi mevzuları ele alan risaledir. Kaynaklarda ibadetleri kulun meşakkat haline getirip bıktırıcı olmayacak derecede olmaması gerektiğini telkin eden rivayetler ve ilk üç asırda yaşamış olan sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiînin çokça yapmış oldukları ibadetler arasında bir uzlaştırma ve mutabakat ile ilgilidir. Zira çok ibadet etmek bid'at değildir görüşünü temellendirmiş ve Resûlullah'tan (s.a.v) sonra ashâbın ibadetleri daha sistemli olması için yapmış oldukları içtihadların neticesinin bid'at olmadığını da savunur. Aynı risalede tenbih bölümü açılmış ve Ebû Hanife'nin tâbiînden olup olmama tartışmasını yapmıştır. Risalenin sonunda güncel olarak sorulan sorulara da cevap vermeye çalışmıştır.

---

[221] Abdülhay el-Leknevî, **İfâdetü'l-hayr fi'l-istiyâk bi-sivâki'l-ğayr**, s.1-6, Mecmûatü resâili'l-Leknevî, C.3, risale: 4, s.375-380; en-Nedvî, **age**, s.199-200.
[222] Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.1.
[223] Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.1-6.
[224] Abdülhay el-Leknevî, **el-İfsâh an şehâdeti'l-mer'eti fi'l-irdâ**, s.1-9, Mecmûatü resâili'l-Leknevî, C.5, risale: 3, s.201-209; en-Nedvî, **age,** s.200-201.
[225] Abdülhay el-Leknevî, **İkâmetü'l-hücce alâ enne'l-iksâr fi't-teabbüdi leyse bi-bid'a**, s.1-58, Mecmûatü Resâili'l-Leknevî, C.2, risale: 2, s.153-208; Seyit Avcı tarafından, **Sahâbe ve Tabiînden Hadislerle İbadetin Önemi**, Serhat kitabevi, Konya 2011, adıyla dilimize kazandırılmıştır; en-Nedvî, **age,** s.201-203.

İmâmü'l-kelâm fî mâ yete'allaku bi'l-kırâ'ati halfe'l-imâm[226]

İmâmın arkasındaki kimsenin kırâat yükümlülüğü ile ilgili ulemâ arasında farklı ihtilafların mevcut olmasından dolayı bu konu hakkında kendi düşüncelerini de öğrenmek isteyen dostlarının çokça mektup göndererek konuyu aydınlatmaları için konuyu ele alan risaleyi telif etmiştir. Daha sonra konu ile alâkalı Ğaysü'l-ğamâm alâ havâşî imâmi'l-kelâm adını verdiği bir ta'lîk yazmıştır. Risale üç bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölümde konu ile ilgili ihtilaflar incelenmektedir. İkinci bölümde mezhep imamlarının görüşlerini kitap, sünnet, icmâ ve kıyas çerçevesinde vermiştir. Üçüncü bölümde ise müellif elde ettiği neticeleri ele alıp nihayete erdirmiştir. Sonuç bölümünde ise cenaze namazında Fatiha'nın hükmünü incelemiştir.

el-İnsâf fî hükmi'l-i'tikâf[227]

Bazı âlimlerle itikâf konusunda görüş ayrılığı sebebi ile bu risaleyi kaleme almıştır. Bu konu ile ilgili sünnet-i müekkede veya sünnet ile ayni veya kifâi müekked sünnet olduğu ile ilgili hükümlere teker teker inceleyerek ve değerlendirme yaparak risaleyi bitirir.

Tuhfetü't-talebe fî tahkiki meshi'r-rakabe (Tuhfetü'l-kemele alâ Havâşî Tuhfeti't-talebe)[228]

Müellif kendisine boynu mesh ile ilgili sorulan sorulardan mütevellit bu risaleyi kaleme aldığını ifade etmektedir. Boynu mesh etmenin sünnet, müstehab veya kötü bir eylem olup olmadığı ile ilgili sorulara verdiği cevaplardan müteşekkildir. Bu sorulara ilgili risaleyi iki ana başlık halinde cevap vermeye çalışmıştır. İlk başlık bu konu ile ilgili naslar ele alınmış sahih olup olmamaları açısından bir incelemeye tabi tutulmuşlardır. İkinci başlıkta farklı görüşler incelenerek konuya açıklık getiren açıklamalar yapmaktadır.

Tuhfetü'l-kemele alâ havâşî tuhfeti't-talebe

Tuhfetü't-talebe fî tahkiki meshi'r-rakabe risalesine ta'lik olarak kaleme alınmış Mecmûatü Resâili'l-Leknevî bölümünde iki risale birlikte neşredilmiştir.

---

[226] Abdülhay el-Leknevî, **İmâmü'l-kelâm fî mâ yete'allaku bi'l-kırâ'ati halfe'l-imâm mea ğaysi'l- ğamâm alâ havâşî imâmi'l-kelâm**, s.1-279, Mecmûatü resâili'l-Leknevî, C.3, risale: 1, s.1-279; en-Nedvî, **age,** s.202-203.

[227] Abdülhay el-Leknevî, **el-İnsâf fî hükmi'l-i'tikâf**, s.1-24, Mecmûatü resâili'l-Leknevî, C.2, risale: 9, s.377-399; en-Nedvî, **age,** s.205-208

[228] Abdülhay el-Leknevî, **Tuhfetü't-talebe fî tahkiki meshi'r-rakabe**, s.1-23, Mecmûatü resâili'l-Leknevî, C.1, risale: 4, s.249-271.

Tuhfetü'n-nübelâ fî cemâ'ati'n-nisâ[229]

Kadınların namazlarda imamlığının oturmuş olduğu bir mecliste tartışılması üzerine bu konu ile alâkalı birçok hükme yer vererek kaleme aldığı risaledir. Risale üç ana başlıktan oluşmaktadır. Birinci başlıkta konu ile alâkalı hadis ve sahâbe kavillerine yer vermektedir. İkinci başlıkta konu ile alâkalı âlimlerin ihtilaflı görüş ve delillerini detaylı bir şekilde sunulmaktadır. Üçüncü başlıkta Hanefî âlimlerin bu konu ile alâkalı görüşlerine yer vermektedir.

et-Tahkîku'l-acîb fi't-tesvîb[230]

Tesvîb kelimesinin manasını incelemekle risaleye giriş yapan müellif ezan ve kamette uygulanan uygulamalara dair bilgileri içeren bu risaleyi kaleme almıştır. Daha ziyade hayya alel felah lafzından sonra es-salâtü hayrun mine'n-nevm sözünün iki defa tekrarlanması manasında olan tesvîb ile ilgili hükümleri içeren risaledir. Uygulama ile alâkalı hadisler ve haberlere yer verip bunların sıhhat derecelerini değerlendirmeye tabi tuttuktan sonra bu uygulamaların bid'at olup olmayacağı ile ilgili görüşlere de yer vererek risaleyi sonlandırmaktadır.

Tedvîrü'1-felek fî husûsi'l-cemâ'ati bi'l-cinni ve'l-melek[231]

Müellif bu risalede insanların cinler, cin ve meleklerin insanlara tabi olarak namaz kılmalarını ele almıştır. İlgili konu ile alâkalı bilgi ve delilleri değerlendirip bu varlıkların birbirlerine imam ve cemaat olma durumlarını incelemiştir.

Tervîhu'l-cinân bi-teşrîhi hükmi şürbi'd-duhân[232]

Sigara içme ile ilgili sorulan sorulara cevap mahiyetinde olan risaledir. Müellif konuyu bir mukaddime, beş bölüm ve bir sonuç ile incelemiştir. Mukaddimede sigaranın fayda ve zararları ile alâkalı bilgiler vermektedir. Birinci bölümde fakihlerin konu ile alâkalı hükümleri ele almıştır. İkinci bölümde birinci bölümde geçen hükümlere bina edilmiş hükümleri Ondokuz başlıkta incelemektedir. Üçüncü bölümde oruçlu iken sigara içmenin hükümlerini ele almaktadır. Dördüncü bölümde sigaranın helalliği ve haramlığı ile alâkalı hükümlere yer vermektedir. Beşinci bölümde tütün ekim, dikim, alım, satım ile ilgili

[229]Abdülhay el- Leknevî, **Tuhfetü'n-nübelâ fî cemâ'ati'n-nisâ**, s.1-28, Mecmûatü resâili'l-Leknevî, C.5, risale: 4, s.211-238.
[230] Abdülhay el-Leknevî, **et-Tahkîku'l-acîb fi't-tesvîb**, s.1-20, Mecmûatü resâili'l-Leknevî, C.3, risale: 5, s.381-400; en-Nedvî, **age**, s.213-214.
[231] Abdülhay el-Leknevî, **Tedvîrü'1-felek fî husûsi'l-cemâ'ati bi'l-cinni ve'l-melek**, s.1-24, Mecmûatü resâili'l-Leknevî, C.1, risale: 6, s.369-392; en-Nedvî, **age**, s.215.
[232] Abdülhay el-Leknevî, **Tervîhu'l-cinân bi-teşrîhi hükmi şürbi'd-duhân**, s.1-60, Mecmûatü resâili'l-Leknevî, C.2, risale: 6, s.251-310; en-Nedvî, **age,** s.216-218.

hükümlere değinmiştir. Sonuç bölümünde kahve içme hükmü ile alâkalı konulara yer vermektedir.

Ta'lîkuhu alâ nûri'l-imân bi-ziyâreti âsâr-i habîbi'r-Rahmân[233]

Kabir ziyaretleri ile alâkalı fıkhi hükümleri ele alan risaledir.

el-Kavlü'l-câzim fî sukûti'l-haddi bi-nikâhi'l-mehârim/ et-ta'lîk ale'l-kavli'l-câzim[234]

Şîa'dan bir kişinin muharremattan olan bir kadın ile alâkalı hükmün Hanefî mezhebine göre halli ile alâkalı soruları üzerine kaleme aldığı risaledir.

et-Ta'lîk ale'l-Kavli'l-câzim[235]

el-Kavlü'l-câzim fî sukûti'l-haddi bi-nikâhi'l-mehârim üzerine yazmış olduğu ta'liktir. Bu risale ile birlikte tabedilmiştir.

el-Câmi'u's-sağîr mea şerhihi en-Nâfi'i'l-kebîr/ (Hâşiye alâ'l-Câmi'i's-sağîr/ en-Nâfi'u'l-kebîr limen yutâli'u'l-Câmi'a's-sağîr)[236]

İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin en meşhur eseri Câmi'u's-sağîr'e yazmış olduğu bir haşiyedir. Bu haşiyede yazılan kırk küsur haşiye yazarlarını tanıtmaktadır.

Hâşiyetü'l-Hidâye[237]

Aslı babasına ait olan bu eser Burhanuddin Ali b. Ebi Bekr Abdülcelil Merğinânî'nin (ö. 593/1197) el-Hidâye adlı eserinin haşiyesidir. İlk iki cildinin mukaddimesine ekler yapmıştır. Bu mukaddimeyi sonraki iki ciltte zikretmiştir. Abdülhay el-Leknevî hayatta iken bu eser basılmış hala basımı olan eser Hint-alt kıtasında Hidâye'nin en geniş şerhi olma özelliğini korumaktadır. Sekiz cilt olarak matbudur.[238]

Bundan başka Hidaye'ye yazmış olduğu eserler de mevcuttur. Bunların bir kısmı müstakil olarak neşr edildikten sonra aynı kitabın içinde toplanarak basılmış ve sekiz cilt olarak toplanmış ve okuyucuların istifadesine sunulmuştur. Bu yazılan diğer eserleri şunlardır;

Mukaddimetü'l-Hidâye ve müzeyyiletü'd-dirâye li-mukaddimeti'l-Hidâye bu el-Hidâye ile ilgili iki eserde müellif çeşitli konulara değinmiş kitapta kapalı gibi görünen yerleri açıklamıştır.

---

[233] en-Nedvî, **age,** s.218.
[234] en-Nedvî, **age,** s.218.
[235] en-Nedvî, **age,** s.218.
[236] en-Nedvî, **age,** s.221.
[237] Abdülhay el-Leknevî, **el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî mea şerhi'l-allâme Abdülhay Leknevî**, tahrîc: Naîm Eşref Nûr Ahmed, İdâretü'l-Kurân ve'l-ulûmi'l- İslâmiyye, C.1-8, Pakistan Hicrî 1417.
[238] en-Nedvî, **age,** s.221-222.

Hüsnü'l-velâyeti bi halli Şerhi'l-Vikâye

Bu eser meşhur Hanefî âlimlerinden Tacuşşerî'a Muhammed b. Sadru'ş-şerî'a Ahmed b. Abdullah Cemaleddin el-'İbâdî el-Mahbûbî el-Buhârî'ye ait ve Hanefî literatüründe mütünü erb'a diye anılan metinlerden el-Vikaye adlı eserin şerhidir. Eser müellifin babasından bu kitabı okuduğu anda tutmuş olduğu notlardan oluşmaktadır. Daha sonra derlenerek bu eser oluşmuştur. Bunun yanında aynı eser ile ilgili mukaddime, şerh ve haşiye yazan müellif bunları daha sonra toplayıp bir kitap haline getirmiştir. es-Siâye fî keşfi mâ fî Şerhi'l-Vikâye, def'u'l-ğivâye 'an men yutâliu Şerhu'l-Vikâye bunlardandırlar.[239]

'Umdetü'r-ri'âye fî halli Şerhi'l-Vikâye

Hüsnü'l-velaye adlı esere yazmış olduğu ve eğitimde kullanmak üzere yazdığı ta'liklerden oluşmuştur. Bu daha sonra not olma hacminden daha kapsamlı bir yazı haline gelip, şerh olarak yayınlanmıştır.[240]

Red'u'l-ihvân an muhdesât-i âhir-i cumati Ramazan[241]

Bu risale ramazanın son cumasında cemaatle beraber ezan ve kametle beş rekât kılınacak olan namazın kişinin geçmişte kılmadığı namazların tümüne kefaret veya babası ve atalarının kılmadıkları namazlara kefaret olacağı inancının cahiller arasında yayılmasına reddiye olarak yazılmış risaledir.[242]

Ref'u's-setr an keyfiyyeti idhâli'l-meyyiti ve tevcîhihî ile'l-kıbleti fi'l-kabr[243]

Ölmüş olan kişiyi kabre nasıl konulacağı ile ilgili sorulan sorulara cevap mahiyetinde olan risaledir. Mezheplerin görüşleri ve ihtilaflı konuları ele almaktadır.

Zecrü erbâbi'r-reyyân an şürbi'd-duhân[244]

Daha önce Tervîhu'l-cinân bi-teşrîhi hükmi şürbi'd-duhân adlı risale ile beraber üçüncü bölümde incelenen konu müstakil bir risale olarak neşr edilmiştir. Müellifin ramazan ayında sigara içmenin orucu bozmayacağı ile ilgili söylentilerin gençler arasında yayılmasından dolayı bu kapalılığı açıklığa kavuşturma maksadı ile ele aldığı risaledir. Kahve içmeye taalluk eden hükümleri bu risalede kaleme almıştır.[245]

---

[239] en-Nedvî, **age,** s.222-223.
[240] en-Nedvî, **age,** s.234-236.
[241] Abdülhay el-Leknevî, **Red'u'l-ihvân an muhdesât-i âhir-i cumati Ramazan**, s.1-31, Mecmûatü resâili'l-Leknevî, C.2, risale: 8, s.247-276.
[242] en-Nedvî, **age,** s.224.
[243] Abdülhay el-Leknevî, **Ref'u's-setr 'an keyfiyyeti idhâli'l-meyyiti ve tevcîhihî ile'l-kıbleti fi'l-kabri**, s.1-19, Mecmûatü resâili'l-Leknevî, C.3, risale: 3, s.357-374.
[244] Abdülhay el-Leknevî, **Zecrü erbâbi'r-reyyân an şürbi'd-duhân**, s.63-93, Mecmûatü resâili'l-Leknevî, C.2, risale: 7, s.311-346.
[245] Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.337.

Zecrüş-şebban veş-şeybe 'an irtikab'il-ğiybe[246]

İnsanların arasında gıybetin gittikçe arttığını gören müellif bu konu ile alâkalı doyurucu ve kâmil manada bilgi veren bir eser olmadığını görerek bu konuda tam anlamı ile insanları bu kirli ve günah dolu huydan almak için kaleme aldığı risaledir.

Sibâhatü'l-fikr fi'l-cehri bi'z-zikr[247]

Tek başına namaz kılan kişinin kıraati sesli olarak okuyup okuyamayacağına dair sorulan soru üzerine kaleme aldığı risaledir. Risale mukaddime ve iki bölümden oluşmaktadır. Mukaddimede sesli okuma konusunda ulemânın görüşlerine yer verilmiş. Birinci bölümde sesli okumanın hükmü ile beraber hadisler ve Hanefî ulemâsının görüşlerine yer vermiştir. İkinci bölümde namazda sesli olarak okuna bilecek yerler belirtilmiştir. Bölümün sonunda cenaze taşırken sesli tekbir getirme ile ilgili bilgiler vermiştir.

es-Siâye fî keşfi mâ fî Şerhi'l-Vikâye[248]

Vikâyetü'r-rivâye'nin Şerhu'l-Vikâye'si üzerine yapılan haşiyesidir.

es-Sa'yü'l-meşkûr fî reddi'l-mezhebi'l-me'sûr[249]

Müellifin Urduca dili ile kalem aldığı bu risale Mevlevî Beşîr es-Sehsevânî'nin kabir ziyareti ile alâkalı yazdığı kitabına reddiyedir.

Zaferü'l-enfâl alâ havâşî Ğâyeti'l-makâl[250]

Abdest alırken ayakkabının üzerine mesh etme hükümlerini içeren risaledir. Daha sonra Zaferü'l-enfâl alâ havâşî Ğâyeti'l-makâl adıyla bir ta'lîk kaleme almış ve bu isimle risalelerde zikredilmiştir. Bu ta'likde Ğâyetü'l-makâl'da ismi geçen şahısların hal tercümelerine yer vermiş ve problemli meseleleri açıklamıştır.

'Umdetu'n-nefais fî terki-l kabâih[251]

İnsanları helaka götürecek gıybet, nemime, kendini beğenmişlik ve diğer insanlardan nefret gibi fiillerin insanlar arasında çoğalması yanında insanlara vaaz ve nasihat eden kişilerin dahi bu filleri yapmasının toplum içinde revaç bulması nedeni ile kaleme aldığı ve umum ve havas herkesin istifadesine sunmak istediği risalesidir.

---

[246] en-Nedvî, **age,** s.227.
[247] Abdülhay el-Leknevî, **Sibâhatü'l-fikr fi'l-cehri bi'z-zikr**, s.1-56, Mecmûatü resâili'l-Leknevî, C.3, risale: 7, s.457-512.
[248] en-Nedvî, **age,** s.231.
[249] en-Nedvî, **age,** s.233.
[250] Abdülhay el-Leknevî, **Ğâyetü'l-makâl fî mâ yete'allaku bi'n-niâl mea hâşiyetihi zaferü'l-enfâl alâ havâşî ğâyeti'l-makâl**, s.3-92, Mecmûatü resâili'l-Leknevî, C.1, risale: 3, s.157-248.
[251] en-Nedvî, **age,** s.236.

İmâmü'l-kelâm fî mâ yete'allaku bi'l-kırâ'ati halfe'l-imâm (mea Ğaysi'l-ğamâm alâ Havâşî imâmi'l-kelâm)[252]

İmamın arkasındaki cemaatin kıraatine taalluk ettiği hükümleri inceleyen risaledir. Daha sonra bu risaleye Ğaysi'l-ğamâm alâ Havâşî imâmi'l-kelâm ta'liki yazdı.

el-Felekü'd-devvâr fî rüyeti'l-hilâli bi'n-nehâr[253]

Bulutlu havalarda ramazan hilalinin görünmemesi ile alâkalı hükümleri içeren bu risale müellif hayatta iken başından geçen benzer bir hadiseden hareketle kaleme alınmıştır. 1294 yılında Ramazan'ın çıkış hilalinin Leknev'in havası bulutlu olmasından dolayı görünmedi ve insanlar orucu otuza tamamlamak için sonraki gün oruç tuttular. Daha sonra civar yerlerde (Confur) görüldüğü haberi yayılınca orucu bozdular. Sadece imâmîler bozmadılar. Bu hadise üzerine risale yazmanın gerekli olduğunu ön gören müellif bu risaleyi kaleme aldı.

el-Fulkü'l-meşhûn fî mâ yeteallaku bi-intifâi'l-mürtehini bi'l-merhûn[254]

Rehin olarak bırakılan maldan istifade ile alâkalı hükümleri ele alan risaledir. İki bölüm ve bir sonuç kısmından oluşmaktadır. Birinci bölümde âlimlerin görüşleri incelenmiş. İkinci bölümde konu ile ilgili Hanefî âlimlerinin görüşlerine yer vermiş, sonuçta rehin malın kullanılıp kullanılmaması ile alâkalı meseleye yer vermiştir.

Kûtü'l-muğtezîn bi-fethi'l-muktedîn[255]

Cemaatle namaz kılarken imamın arkasından imam yanıldığı zaman onu düzeltme işi olan fethin caiz olup olmama durumunu açıklayan bir risaledir.

el-Kavlü'l-eşref fi'l-fethi ani'l-mushaf[256]

Müellif Haydarâbâd kentine geldiğinde ilginç bir uygulama ile karşılaşmış bu uygulama ile alâkalı kendisine soru sorulması üzerine bu risaleyi kaleme almıştır. Burada imamın arkasındaki bir kişi Mushaf elinde açık imamın yanıldığı yerlerde onu düzeltmenin dini hükmünü içermektedir.

---

[252] Abdülhay el-Leknevî, **İmâmü'l-kelâm fî mâ yete'allaku bi'l-kırâ'ati halfe'l-imâm (mea ğaysi'l- ğamâm alâ havâşî imâmi'l-kelâm)**, s.1-279, Mecmûatü resâili'l-Leknevî, C.3, risale: 1, s.1-279; en-Nedvî, **age**, s.240.
[253] Abdülhay el-Leknevî, **el-Felekü'd-devvâr fî rüyeti'l-hilâli bi'n-nehâr**, s.1-16, Mecmûatü resâili'l-Leknevî, C.2, risale: 4, s.219-234.
[254] Abdülhay el-Leknevî, **el-Fulkü'l-meşhûn fî mâ yete'allaku bi-intifâi'l-mürtehini bi'l-merhûn**, s.1-16, Mecmûatü resâili'l-Leknevî, C.3, risale: 6, s.401-416; en-Nedvî, s.242.
[255] Abdülhay el-Leknevî, **Kûtü'l-muğtezîn bi-fethi'l-muktedîn**, s.1-16, Mecmûatü resâili'l-Leknevî, C.2, risale: 5, s.235-250; en-Nedvî, **age,** s.243-244.
[256] en-Nedvî, **age,** s.244-245.

el-Kavlü'l-mensûr ale'l- Kavli'l-menşûr[257]

el-Kavlü'l-menşûr fî hilâli hayri'ş-şühûr risalesine yazılmış olan ta'liktir. Bu risalede adı geçenlerin hal tercümesini yapıp muğlak olan kısımları açıklamıştır.

el-Kavlü'l-menşûr fî hilâli hayri'ş-şühûr[258]

Ramazan hilali ile ilgili olan risaledir. Müellifin kendi zamanında yıldızlara göre hesap yapanların bilgisine itibar edildiğini sünnete göre işleyişin durduğunu nazarı ile bakınca böle bir risale yazması hâsıl olmuştur. Kendisi ilk başta hilalin gözetilmesi gerektiği hassasiyetinin gösterilmesi gerektiğini insanların bu konuda ihtimam göstermediklerini ve bunun sünnete muhalefet olarak görmektedir.

el-Kelâmü'l-celîl fî mâ yeteallaku bi'l-mindîl[259]

Abdest aldıktan sonra uzuvların mendil gibi şeylerle kurulanmasının hükümlerine taalluk eden konuları ihtiva etmektedir. Konu ile ilgili çeşitli hükümleri verdikten sonra ipekten olan mendil ile kurulanmanın haram olduğu hususu üzerinde durmaktadır.

el-Kelâmü'l-mübrem fî nakzi'l-kavli'l- muhakkaki'l-muhkem[260]

Mevlevî Beşîr es-Sehsevânî'nin kabir ziyareti ile alâkalı görüşlerine reddiye mahiyetinde Urduca dilinde yazılmış risaledir.

el-Kelâmü'l-mebrûr fî reddi'l-kavli'l-mansûr[261]

Mevlevî Beşîr es-Sehsevânî'nin kabir ziyareti ile alâkalı görüşlerine reddiye mahiyetinde Urduca dilinde yazılmış risaledir.

Mecmûatü'l-fetâvâ[262]

İmam Abdülhay el-Leknevî'ye fıkhi birçok soru soruldu. Bu sorulara verdiği cevaplar imkân nispetinde bazen Arapça bazen Farsça veya Urduca oluyordu. Bu fetvalar toplanıp bu eser oluşturuldu. Bu eserin fetvaları daha iyi anlaşılması maksadı ile Frengi Mahal âlimlerinden Bereketullah tümünü Urduca'ya çevirerek istifadeye sunmuştur.

---

[257] en-Nedvî, s.246; Abdülhay el-Leknevî, **el-Kavlü'l-menşûr fî hilâli hayri'ş-şühûr**, s.1-11, Mecmûatü resâili'l- Leknevî, C.2, risale: 3, s.209-218.
[258] Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.1-11, Mecmûatü resâili'l- Leknevî, C.2, risale: 3, s.209-218; en-Nedvî, **age,** s.247.
[259] Abdülhay el-Leknevî, **el-Kelâmü'l-celîl fî mâ yete'allaku bi'l-mindîl**, s.1-16, Mecmûatü resâili'l-Leknevî, C.5, risale: 6, s.367-382.
[260] en-Nedvî, **age,** s.249.
[261] en-Nedvî, **age,** s.250.
[262] en-Nedvî, **age,** s.250-251.

Nuhbetü'l-enzâr alâ Tuhfeti'l-ahyâr[263]

Tuhfetü'l-ahyâr fî ihyâi sünneti seyyidi'l-ebrâr[264] eserinde bulunan ricallerin bilgisini vererek bazı hadislerin tahriçlerini yaptığı risaledir.

Nüzhetü'l-fikr fî sübhati'z-zikr[265]

Namazlardan sonra yapılan tesbihatların bid'at olup olmadığı ile alâkalı sorulan sorular üzerine kaleme aldığı risaledir. Konu ile alâkalı tanımları yaptıktan sonra hadis ve sünnetten tespih ile alâkalı temellendirmeleri değerlendirmiştir. Sahâbe uygulamalarına da yer vererek bid'at olmadığı ile alâkalı bilgiler vermektedir.

en-Nefhatü bi-tahşiyeti'n-nüzhe[266]

Nüzhetü'l-fikr fî sübhati'z-zikr eseri için kaleme alınmış ta'liklerden meydan gelen risaledir. Burada bazı kapalılıkları açmış sonra bazı hadislerin tahrikini yapmıştır.

Nefi'm-müftî ve's-sâil bi-cem'i müteferrikâti'l-mesâil[267]

Farklı mevzularda soru cevap şeklinde kaleme alınmış bir risaledir. Daha çok luğaz kültürünün etkileri görünen bu risale dört bölümden müteşekkildir. Birinci bölüm temizlik ikinci bölüm namaz yeme-içme ile ilgili mevzulardan ibarettir. Dördüncü bölümde cenaze ve av ile alâkalı konular mütalaa edilmiştir.

Hidâyetü'l-mu'tedîn ilâ fethi'l-muktedîn[268]

Risalesinde ele aldığı konuları (Mushaf açık vaziyette imamın yaptığı hataları düzeltme) Urduca dilinde istifadeye sunmak maksadı ile kaleme aldığı risaledir.

el-Heshese bi-nakzi'l-vuzûi bi'l-kahkaha[269]

Kahkaha ile gülmenin abdesti bozduğuna dair sünnetten delil olmadığı iddialarına verdiği cevap mahiyetinde olan risaledir. Risale bir mukaddime iki bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Mukaddimede gülme ve kahkahanın çeşitleri hakkında bilgiler verilmektedir. Birinci bölümde konu ile alâkalı mezheplerin görüş ve ihtilafları ile alâkalı bilgiler

---

[263] en-Nedvî, **age,** s.251-252.
[264] Abdülhay el-Leknevî, **Tuhfetü'l-ahyâr fî ihyâi sünneti seyyidi'l-ebrâr**, s.1-80, Mecmûatü resâili'l-Leknevî, C.4, risale: 2, s.241-320.
[265] Abdülhay el-Leknevî, **Nüzhetü'l-fikr fî sübhati'z-zikr**, s.1-39, Mecmûatü resâili'l-Leknevî, C.1, risale: 2, s.117-155; en-Nedvî, **age,** s.252.
[266] en-Nedvî, **age,** s.254-255.
[267] Abdülhay el-Leknevî, **Nefu'l-müftî ve's-sâil bi-cem'i müteferrikâti'l-mesâil**, s.1-235, Mecmûatü resâili'l-Leknevî, C.4, risale: 1, s.1-235; en-Nedvî, **age**, s.255.
[268] en-Nedvî, **age,** s.256.
[269] en-Nedvî, **age,** s.257-258; Abdülhay el-Leknevî, **el-Heshese bi-nakzi'l-vuzûi bi'l-kahkaha**, s.1-40, Mecmûatü resâili'l- Leknevî, C.3, risale: 7, s.417-456.

verilmektedir. İkinci bölümde konu ile alâkalı Hanefî mezhebinin görüşlerine yer vermektedir. Sonuç bölümünde gülme ve kahkaha ile alâkalı hükümleri ele almıştır.

1.2.4.2. Fıkıh Alanı Dışındaki Eserleri

Akâid

Dâfiu'l-vesvâs fî eseri İbn Abbâs.

el-Âyâtü'l-beyyinât alâ vucûdi'l-enbiyâi fi't-tabakât.

el-Hâşiyetü alâ Havâşi'l-hayâlî alâ Şerhi'l-akâid.

el-Hâşiyetü alâ Şerhi'l-akâidi'n-Nesefîyye.

Hadis

el-Âsârü'l-merfû'a fi'l-ahbâri'l-mevzû'a.

el-Ecvibetü'l-fâzıla li'l-esileti'l-aşereti'l-kâmile.[270]

et- Ta'lîku'l-mümecced alâ Muvatta'i-İmâm Muhammed.

Hayrü'l-haber fî ezâni hayri'l-beşer.

er-Ref' ve't-tekmîl fi'l-cerh ve't-ta'dîl.

Şerhu'l-hisni'l-hasîn li'l-Leknevî.

Zaferü'l-emânî fî muhtasari'l-Cürcânî (Zaferü'l-emânî bi-şerhi muhtasari's-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî fî mustalahi'l-hadîs).

Zecrü'n-nâs alâ inkâri eser-i İbn Abbâs.

Ferâiz

et-Ta'lîk alâ'ş-şer'ifeti Şerhi Sirâciye.

Rekâik

el-Letâfu'l-müstehibbe bi cem'i hitabi's-sitte.

[270] Harun Reşit Demirel tarafından, **Temel Hadis Meseleleri**, Hüner Yay., Konya 2014, adıyla dilimize kazandırılmıştır.

Târih

Tebsıretü'l-basâir fî ma'rifeti'l-evâhir.

Ta'likat'us-sünneti alâ Fevâidi-l behîyeti.

Tuhfetü'l-emcâd bi-zikri hayri'l-a'dâd.

Hayrü'l-amel bi-zikri terâcimi ulemâi Frengi Mahal.

Def'u'l-ğavâyeti ammen yutâli'u şerh'el-Vikâye.

Risâletü'n uhrâ fî terâcimi's-sâbikîne min ulemâi'l-Hind.

Risâletü'n fî marifeti'l-evâil.

Tarabü'l-emâsil bi-terâcimi'l-efâdıl.

Ferhatü'l-müderrisîn bi-zikri'l-müellefâti ve'l-müellifîn.

Fevâid'ul-behiyeti fî terâcim'il-Hanefîyeti.

Meziletu'd-dirayeti li mukaddimeti'l-Hidâye.

Mukaddimet'ut-Ta'lku'l-mumecced.

Mukaddimetu 'Umdetu'r-ri'ayeti fi halli Şerhi'l-Vikâyeti.

Mukaddimetu'l-Hidâye.

en-Nâfi'ul-kebir limen yutali'ul-Camii es-sağîr.

en-Nasîbu'l-evâfir fî terâcimi ulemâi'l-mieti's-sâlisete aşere.

Siyret

Hasretü'l-âlem bi-vefati merci'i'l-âlem. (Babasının vefatı üzerine kaleme aldığı eseridir.)

Mevâlid Ve Vefâyât

İbrâzü'l-ğayyi'l-vâkı'i fî şifâi'l-a'yy.

Tezkiretü'r-râşid bi-reddi tebsıreti'n-nâkid.

Tenbîhu erbâbi'l-hubereti alâ müsâmahâti müellifi'l-hıttati.

Mantık ve Hikmet

el-İfâdetü'l-hatîre fî mebhasi nisbeti sub'i arazin şaîre.

Ta'lîku'l-hamâil alâ ta'lîki's-seyyidi'z-Zâhidi'l-müteallaki bi-şerhi'l-heyâkil.

et-Ta'lîku'l-acîb li-halli hâşiyeti'l-Celâli li-mantıki't-tehzîb.

Ta’lîkun alâ Havâşi’z-zâhid alâ Şerhi’l-mevâkıf.

Ta’lîkun alâ Havâşi’z-zâhid alâ’r-Risâleti’l-kutbiyye.

et-Ta’lîku’n-nefîs alâ hutbeti şerh’il-mûcezi li’n-nefîs.

et-Ta’lîkâtü alâ Şerhi’s-Sadri’ş-Şirâzî li-Hidâyeti’l-hikme.

Hâşiyetü Bedîi’l-mizân.

el-Hâşiyetü alâ Şerhi’t-Tehzîb li Abdillah el-Yezdî.

el-Hâşiyetü alâ şerhi’l-Meybedî li-hidâyeti’l-hikme.

el-Hâşiyetü ale’ş-Şemsi’l-bâziğati.

Hallü’l-muğlak fî bahsi’l-mechûli’l-mutlak.

Defu’l-kelâl an tullâbi ta’likâti’l-kemâl alâ havâşi’z-zâhidiyyeti’l-müteallikati bi-hâşiyeti’t-tehzîbi li’l-celâl.

İlmu’l-hüdâ alâ havâşî nûri’l-hüdâ.

el-Kelâmü’l-metîn fî tahrîri’l-berâhîn.

el-Kelâmü’l-vehbiyyu fî halli ba’zi ibârâti’l-kutbiyyi.

Misbâhu’d-dücâ fî livâi’l-hüdâ.

el-Meârif bi mâ fî havâşî şerhi’l-mevâkıf.

Müfîdü’l-hâidîn fî cevâbi men redde alâ muîni’l-ğâisîn.

Müyessiru’l-asîr fî mebhasi’l-müsennâti bi’t-tekrîr.

Nûru’l-hüdâ li-hameleti livâi’l-hüdâ.

Hidâyetü’l-verâ ilâ livâi’l-hüdâ.

Münâzara

Ta’lîkuhû alâ Hâşiyeti’r-reşîdiyye Şerhi’ş-Şerîfiyye.

el-Hediyyetü’l-muhtâriyye şerhu risâleti’l-adudiyye.

Nahiv

İzâletü'l-cemdi an i'rabi el-hamdü li'llâhi ekmeli'l-hamd.

Hayrü'l-kelâm fî tashîhi kelâmü'l-mulûki mulûku'l-kelâm.

Sarf

İmtihânü't-talebe fi's-siyağı'l-müşkile.

et-Tibyân fî şerhi'l-mîzân.

Tekmiletü'l-mîzân. Bunun şerhi olan şerhu tekmileti'l-mîzân.

Yukardaki şerhin de Farsçası olan Çargul (veya Çargil) fî tasrîfi's-siyağı.

Şerhu tekmiletu'l-mizân.[271]

[271] Bkz: en-Nedvî, **age,** s.166-298.

İKİNCİ BÖLÜM

ABDÜLHAY EL-LEKNEVÎ'NİN BİDAT ANLAYIŞI VE FIKHİ ESERLERİNDE GEÇEN BİD'AT KAVRAMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. Abdülhay el-Leknevî'nin Bid'at Anlayışı

Müellif in yaşadığı zaman diliminde Hint-altkıta birçok fikri, siyasi problem ve buhranlarla mücadele halindeydi. Bunların etkisi ile dini anlamda birçok ayrışma ve taban tabana zıt fikirlerin oluştuğu görülmekteydi. Bu olayların gelişmesine ilmi camianın sessiz kalması düşünülemezdi. Bundan hareketle her cepheden kendini savunma eğilimleri gelirken, müellif Ehl-i sünneti desteklemiş, saf olan dini yaşam biçimini anlatmaktan geri kalmamıştır. Gelişen birçok olayın etkisi ve siyasi derin güçlerin desteği ile de birçok muhalif dini gruplar ve anlayışlar oluşmaya başlamıştır. Bunların çoğu İslam'ın temelden alt kıta silinip yok edilmesi ile alâkalı olduğu hiç şüphesiz gözler önünde olan bir gerçektir. İlk başlarda Osmanlı'nın etkinliğinin zayıflatılması için bölgede yaşayan Müslümanların bağının koparılması ve sahipsiz bırakılması planlanmış bu şekilde gerçekleştirilmek üzere çizilen plan işleme koyulmuştur. Osmanlı Devleti'nin etkinliğinin zayıflatılmasından sonra İngiliz mandasının güdümünde olan gruplar güçlenmiş, desteklerle Müslümanların etkinliği günden güne zayıflatılmıştır. Bunların yanında daha hızlı sonuç alabilmek adına insanların sadırlarında olanların değiştirilmesi adına şüphe tohumlarını atıp ikinci bir hamleyi de göz ardı etmedikleri bilinmektedir. Bölgenin birçok etnik gruptan oluşması bir hayli işlerini kolaylaştırmıştır. Zira güven olmayan yerde hâkim güç dilediği gibi hareket etme kabiliyetine sahip olur. Bu bağlamda alt kıta hızlı bir şeklide çözülme göstermiştir.

Bütün bu olayların etkisi İslam dinini alt kıtada hiç olmadığı kadar sarsmıştır. Müellif Ehl-i sünnet ve özellikle Hanefî mezhebinin müdavimlerinden olarak ömrünün ilk zamanlarından itibaren gayret ve çabasını bu yönde sarf etmiştir. Bid'atı, anlayış olarak, ilk dönemlerde olduğu gibi; sünneti müdafaa şeklinde kullandığı bir kavram olarak görünmektedir. Çünkü eserlerinde sık sık değindiği bu kavramı Fıkıh, Hadis ve farklı ölçekleri göz önünde bulundurarak incelediği görülmekte ve kendisi sıkı bir sünnet takipçisi olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk dönemde olmayan uygulamaların daha sonra insanlar arasında, halk tabakasına yayılmış hali ile yer alması kendisini bu alanda irşat etmenin gerekli olduğu

kanaatine vardırıp, her sorun ile alâkalı risale yazmaya sevk etmiştir. Sünnet olarak telakki edilen mefhumun, bazılarının iddia ettiği Hanefî âlimler hakkında, sadece Hz. Muhammed'den (s.a.v) gelen uygulama olduğunu, ashâbın uygulamalarının kapsam dışında kaldığı iftiralarına cevap vermeye, bilgilerin geçtiği eserleri inceleyip eleştirel bir biçimde yaklaşmaya çalıştığı görülmektedir.[272]

Konunun ehemmiyeti bakımından müellif sünneti ihya etmek, Ramazan ayı ile alâkalı halk arasında yayılmış bazı uygulamaları,[273] tespih ve zikri içeren,[274] çokça ibadet etme,[275] sabah ezanı, tesvîb[276] ile ilgili çeşitli konularla alâkalı risaleler telif etmiştir. Bu bağlamda müellif bu eserlerde bariz bir şekilde geleneği takip ettiği ve aynı mecrada görüş serdettiği görülmektedir. Her makam için bir değerlendirme yapan müellif kendi görüşlerini güçlü delillerle sağlamasını yaparak sonuca vardığı görülmektedir. Bid'at kavramını yeri gelince fıkıhçı kimliğini ortaya çıkararak, yeri gelince hadisçi kimliğinin gerekliliği olarak olguları değerlendirmiştir.

Bid'atı anlayış olarak sünnetin hükmünü iptal, olmayan uygulamaları dine yerleştirme, sahih dinden insanları saptırma veya insanlar arasında bilgisizce yayılıp sorgulanmayan uygulamalar, cahil oldukları halde insanlar arasında âlim diye gezinen insanların öğretileri, insanlara terğîb ve terhîb maksadı ile saf düşünceli vaizlerin anlattıkları uygulamalar olarak değerlendirdiği görülmektedir. Bir kısmını şer'i manada, bir kısmını lügat manasında değerlendirme usulü takip ettiği anlaşılmaktadır. Dini uygulamaya dair olan bid'atları masadır-ı asliyeden kaynaklar kullanarak tespit etme işlemi takip ederken, âdet ve dini uygulamalar haricinde olan bid'atları ulemânın güvenilir olarak değerlendirdikleri eserlerden faydalanarak açıklamaya çalışmıştır[277]. Müellif ilmi kimliğini her zaman muhafaza etmiş, her değerlendirmesini karşısında cevap verilemeyecek bir şekilde yapmaya gayret göstermiştir. Bunun yanında her yeniliğe bid'at demenin doğru olmadığını âdetler ve

[272] Abdülhay el-Leknevî, **Tuhfetü'l-ahyâr fî ihyâi sünneti seyyidi'l-ebrâr**, Mecmûatü resâili'l-Leknevî, C.4, risale: 2, s.241-320, İdaretü'l-Kur'an ve'l-ulumi'l-İslamiyye, Pakistan 1419/1997, s.3.
[273] Abdülhay el-Leknevî, **Red'u'l-ihvân an muhdesât-i âhir-i cumati Ramazan**, s.1-31, Mecmûat'ü-resâili'l-Leknevî, cilt, 2, risale: 8, s.247-276.
[274] Abdülhay el-Leknevî, **Nüzhetü'l-fikr fî sübhati'z-zikr**, s.1-39, Mecmûatü resâili'l-Leknevî, C.1, risale: 2, s.117-155.
[275] Abdülhay el-Leknevî, **İkâmetü'l-hücce alâ enne'l-iksâr fı't-teabbüdi leyse bi-bid'a**, thk: Abdülfettah Ebû Gudde, Dâru'l-beşairi'l-İslamiye, Beyrut 1983.
[276] Abdülhay el- Leknevî, **et-Tahkîku'l 'acîb fi't-tesvîb**, s.3, Mecmûatü resâili'l-Leknevî, C.3, risale: 5, s.381-400, İdaretü'l-Kur'an ve'l-ulumi'l-İslamiyye, Pakistan 1419/1997.
[277] Abdülhay el-Leknevî, **İkâmetü'l-hücce alâ enne'l-iksâr fı't-teabbüdi leyse bi-bid'a**, s.102-103.

sosyal hayatta, dini uygulamalar haricindeki uygulamaları bu değerlendirme dışında tutulması gerektiğini beyan ettiği görülmektedir.[278]

Dini alandaki uygulamaların da zaman içerisinde insanların ihtiyaçlarına binaen geliştiği ve değişime uğradığı görülmektedir. Fakat bazı uygulamaların aslından farklı bir mecraya gittiğini bunların da ayrıca bid'at olarak değerlendirilmesi gerektiğini beyan ettiği görülmektedir.[279] Aslı olan uygulamalar şer'i olarak önem taşımaktadır. Zira din sağlam temeller üzere bina edilmelidir. Bundan dolayı ne kadar sünnete muvafık olursa uygulama o denli sağlam olacaktır. İlk dönemde ezanın insanların duyabileceği yerlerden okunması fikrine binaen minarelere kadar gelen bir serüven makâsıdı gözeterek gelişen ve aslına zarar vermeden günümüze ulaşan uygulamaya örnek gösterilebilir.

İbadet kulu Allah'a (c.c) yaklaştıran araçtır. Kulun gücü nispetinde bu taati arttırma, bağı güçlendirme ve istikamet üzere olması gerekmektedir. İbadetin kulun gücünü aşan kısmına gelince bu tercih edilmeyen yönüdür. Zira zaman içerisinde taati ve bağlılığı artırması gereken ibadet bıkkınlık ve usandırmaya sebep olacağından sonuç olarak istenilenin elde edilmemesine vesile olacaktır. Bu bağlamda zikredilen çok ibadet ile alâkalı bid'atlar Hz. Muhammed'in (s.a.v) menheci ve metodu takip edilerek, bireyin sonuç elde etmesi bakımından ehemmiyetli bir konudur. Müellif çok ibadet etmenin vaki olduğunu fakat bunların şartlar dâhilinde geçerli olacağını beyan etmektedir. Bu bağlamda aslı olan uygulamanın şartları yerine getirilince bid'at olarak değerlendirilemeyeceğini ifade ettiği görülmektedir.[280]

Her bid'atın sapıklık olduğunu bildiren haberlerden iki çıkarımda bulunup âlimlerin iki kısma ayırdıklarını beyan eden müellif, bir manasının umum üzere olup her şeyi kapsadığını, bazı fertlerinin bu kapsamda olmadığını zikrettiği görülmektedir. Diğer mananın ise umum üzere kalıcı olup herhangi bir tahsis olmadığını beyan etmiş, isabetli olan değerlendirmenin bu şekilde şer'i manadaki bid'atın kastedildiğini beyan ettiği anlaşılmaktadır.[281]

Buna bağlı olarak yer yer Hadis, Fıkıh, Kelâm bakımından bid'at kavramını derinlemesine incelediği görülmektedir.[282] Nihayetinde anlayış olarak geleneği takip edip beyan edilen görüşler üzerine sağlam bir şekilde görüş ve fikirlerini inşa ettiği anlaşılmaktadır. Yaşadığı

[278] Abdülhay el-Leknevî, **Nüzhetü'l-fikr fî sübhati'z-zikr**, s.24.
[279] Abdülhay el- Leknevî, **et-Tahkîku'l 'acîb fi't-tesvîb**, s.8.
[280] Abdülhay el-Leknevî, **İkâmetü'l-hücce alâ enne'l-iksâr fı't-teabbüdi leyse bi-bid'a**, s.147-153.
[281] Abdülhay el-Leknevî, **Tuhfetü'l-ahyâr fî ihyâi sünneti seyyidi'l-ebrâr**, s.65-66.
[282] Abdülhay el- Leknevî, **et-Tahkîku'l 'acîb fi't-tesvîb**, s.16-17.

zaman dilimi boyunca sünnetin ne tür tehlikelerle karşı karşıya olduğunu saptamış, usanmadan Allah'ın (c.c) vermiş olduğu bu yeteneği sünneti müdafaa etmek için kullandığını düşünüyoruz.

2.2. Abdülhay el-Leknevî'nin Fıkhi Eserlerinde Bid'at Anlayışının Değerlendirilmesi

Abdülhay el-Leknevî'nin genel olarak fıkıh ile alâkalı risaleler yazmış olduğunu görmekteyiz. Bu risaleler altı cilt şekilde toplanmış ve neşredilmiştir. Söz konusu risaleleri neşretme sebebini genel hatlarıyla mukaddime kısmında zikrettiğini görmekteyiz. Bu risaleleri genel olarak kendi zamanında yaşanan problemlere cevap maksatlı yazdığı açıkça görülmektedir. Bundan hareketle, yazdığı bu risalelerde kendi görüşünü desteklerken karşı tarafın görüşlerini çürütmek maksadı ile bölümler açmış ve onların sordukları sorulara cevap vermeyi amaçlayarak din ve özellikle sünnet müdafaasında bu metodu takip etmiştir. Konumuz ile alâkalı olan bölümlerde konuyu çok sistematik ve gününün akademik üslûbuna göre incelemiş, akılda kalacak bütün soru işaretlerini insaf sahipleri için gidermiş ve belli başlı şüpheleri de bertaraf etmiştir. Yaşadığı zaman diliminde Hint-altkıtada yaşanan geçiş evresi, farklı dini oluşum ve grupların yaymış oldukları fasit din anlayışı ve sünnet fonksiyonunu etkisiz hale getirme çabalarına vermiş olduğu cevapların bir çalışması olarak görülebileceğini söylemekte bir sakınca olmayacağı kanaatindeyiz. Zira 19. yy'da Hindistan çok farklı olaylara şahit olmuştur. Bunların neticesinde insanların intibalarının yanlış yöne sevk edilmek istendiğini fark eden müellif her karşılaştığı sorun ve meseleye bir risale yazmakla, maksadını dile getirmeye çalıştığı görülmektedir. Bid'at konusunu ele alıp incelerken sünneti müdafaa maksadı güttüğü söylenebilir.

Müellif görüşlerinin sağlamasını sünnet çerçevesinde yapmaya gayret göstermiş olmakla beraber çokça kullandığı deliller sünnetten olduğu göülmektedir. Hâlbuki İslam fıkhında kullanılan şeri delillerin çıkarıldığı başka delillerde mevcuttur. Bu bağlamda müellif kitap ve diğer delilleri fazlaca kullanmadığı, genel manada sünnetten temellendirmeler yaptığı görülmektedir. Bunu müellifin sünneti sünnetle temellendirme işinde maharateni gösterip sadece bu bağlamda bile olayı çözebileceğinin göstergesi olarak görülmesi gerektiği düşünülmektedir. Her nekadar maharetini göstermiş olduğu anlaşılsa da bu bağlamda birden fazla delilin kullanılması muarızları karşılık vermekten aciz bırakmakta daha kati olabileceği değerlendirmesinin de yapılabileceği söylenebilir. Bundan hareketle üslûb olarak fevkalade bir metodu takip etmekle beraber diğer şeriî delilleri kullanmama yönünden bir eksikliği

olduğu söylenebilir. Genel olarak görüşlerini sünnetten temellendirmeler çerçevesinde yaptığı, ehl-i sünnet metodunu kullandığı görülmektedir.

Müellifin konumuz ile alâkalı birkaç risale ve müstakil olarak neşredilmiş eserleri bulunmaktadır. Bu konuyu çeşitli yönleri ile ele almış ve delilleri ile beraber sunmuş, ulemânın görüşlerine de yer vermiştir. Aynı üslûb hemen hemen bütün eserlerinde görüldüğü gibi; konumuz ile alâkalı risale ve eserinde de bir mukaddime konunun işleyiş ve gelişimi, varsa şüpheleri giderecek akli ve nakli delilleri ulemânın görüşlerine de yer vererek bir hatime yazarak konuyu sistemli bir halde incelemeye ve vehmi izale etmeye çalışmıştır. Konumuzla alâkalı müstakil olarak neşredilmiş eserinden başlayarak öncelikle görüş ve delillerine yer verdikten sonra değerlendirmesini yapmayı hedeflemekteyiz. Allah'tan (c.c) bize başarı ihsan etmesini niyaz ediyoruz.

2.2.1. İkâmetü'l-hücce alâ enne'l-iksâr fı't-teabbüdi leyse bi-bid'a[283]

Eser beş bölümden oluşup iki asıl, iki maksat ve bir hatimeden müteşekkildir. Leknevî, her gün oruç tutmak, Kur'an'ı bir günde hatmetmek, bütün geceyi ibadetle geçirmek, gece bin rekât namaz kılmak, çok ibadet, ibadet için cehd hükmü ile alâkalı ve ibadet şekillerine hadislerde belirtilen vasat olan şekli ile yol göstermekte, ifrat ve tefritten men eden delilleri nasıl ele alacağı konusunda bilgiye yer vermektedir.

Birinci asıl, bid'at hakkında açıklamalar yaparak sahâbe ve onlardan sonra gelen ilk iki kuşağın yaptıkları ve karşı çıkılmayan şeylerin bid'at olup olmayacağı ile alâkalı bilgiler içermektedir.

İkinci asıl, bu konu ile alâkalı bolca örnekler vererek otuz beş ismi zikretmektedir. Muhakkik Abdülfettâh Ebû Gudde dipnot vererek bunlara yedi kişi daha eklemektedir.

Birinci maksat, güç nispetinde çok ibadetin bid'at olmayacağını işlemektedir.

İkinci maksat, çok ibadet etmeyi nehy eden ve uygulamalardaki uzlaşmaları, belli şartları zikretmektedir.

Hatime, Ramazan ayında yapılan bazı uygulamalar ve hükümleri ile alâkalı bilgiler vermektedir.[284]

---

[283] Abdülhay el-Leknevî, **İkâmetü'l-hücce alâ enne'l-iksâr fı't-teabbüdi leyse bi-bid'a**, thk: Abdülfettah Ebû Gudde, Dâru'l-beşairi'l-İslamiye, Beyrut 1983.
[284] Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.15.

Leknevî, esere giriş bölümünde besmele, hamdele ve duadan sonra bu konuyu ele alma ve inceleme sebebini şu ifadelerle açıklamaktadır:

> Uzun zamandır esma-i rical kitapları ile alâkadar oldum. Kamillerin yoluna girip onların ahlâkı ile ahlâklanmak için menkıbelerini anlatan eserleri gözden geçirdim. Bu eserleri mütalaa ederken selefin çok ibadet etme cehtlerini ve zamanlarının birçok kısmını buna ayırmak gayreti içerisinde olduklarını ve onlardan sonra gelenlerin sevap umarak riyazette bulunduklarına muttali oldum. Bende bu şekilde yüksek mertebelere ulaşılacağına inanıyordum. Hadis kitaplarını okuyup sırlarını keşfetme meziyetim ilerleyince, ibadette aşırı gitmekten men eden bazı eserlere muttali oldum. Bu eserlerle büyüklerin çabaları ile nasıl uygunluk olur düşüncesi aklımdan çıkmaz oldu. Konu ile alâkalı araştırmamı genişletip muhakkik, fukahâ ve muhaddislerin incelemelerini okudum. Neticede bu konu ile alâkalı haberlerin çeşitli olduğunu gördüm. Bir kısmı çok çabalamayı tavsiye ederken bir kısmı ise orta düzeyde olacak şekilde ibadet etmeyi tavsiye ediyordu.[285]

Leknevî, konu ile ilgisini bu şeklide izah ettikten sonra yaptığı çıkarım; çok ibadet etmek ile alâkalı olanlar güç yetirebilecek olanlara mahmul olduğunu, orta yolu tavsiye edenlerin çok ibadet etmekten aciz olanlara mahmul olduğu sonucuna varmıştır.[286]

Leknevî, şu çıkarımın sebebini şu şekilde açıklamaktadır:

> Ben bu kanaate sahip iken, bir kişinin kullukta çok ibadet etme ile alâkalı imamlardan nakledilen "bütün geceyi ihya etme ile alâkalı şeyler bid'attır, her bid'at sapıklıktır" dediğini duydum. Bu sözü işittiğimde çok şaşırdım. Ona dedim ki: "Sen çok ibadet edenlerin içerisinde ashâb, tabiîn ve muhaddislerin olduğunu bilmiyor musun? Bunlar bid'at ehli kişiler midir?" Şöyle cevap verdi: "Sahih kitaplarda bunları men eden rivayetler vardır." Dedim ki: "Bu sözler araştırma yapmamış ve lafızlarda kalmış düşünceye sahip insanların düşünceleridir. Bid'atın kitap, sünnet, icmâ, kıyas ve ilk üç nesil zamanında olmayan uygulama olduğunu hiç duymadın mı? Bu zamanlarda olanların delillerle caiz olduğunu hatta gücü yeten kişiler için müstehab olduğunu gösterir." Cevaben dedi ki: "Görüşleri kabul edilen bazıları bunların bid'at olduğunu söylemişlerdir." Ben de dedim ki: "Bunu söyleyen kimse bunu engelleyen hadisleri anlamamış, diğer şer'i usullere de göz atmamıştır. O bu konuda mazurdur. Önceki ulemâ, fukahâ ve muhaddisler bunun caiz olduğunu söylerken bu konu ile alâkalı diğerlerinin sözlerine nasıl itibar edilir." Bunu duyunca başını önüne eğdi ve şaşkınca düşündü. Daha sonra duydum ki yukardaki sözler avam ve havas olsun herkes arasında yayılmış ve bir kısım insanlar, fazla riyazette bulunmak çirkin bir bid'attır diye yüksek sesle haykırıyor kurtuluşa eren selefi eleştiriyorlardı. Buna karşı çıktım ve bu konu ile alâkalı hak yolun ne olduğu ile ilgili ilmî celselerde araştırdım.[287]

[285] Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.9-11.
[286] Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.11.
[287] Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.11-13.

Leknevî, bu konu ile alâkalı kimsenin yazmadığı ve daha önce benzeri olmayan gönüllere şifa bir risale[288] yazmaya niyetlendiğini, bundan istifade edecek olanın insaf gözü ile bakmasını, görüşleri reddetmekte acele etmemesini ve doğruyu bırakmaması gerektiğini öğütlemektedir.

Birinci asıl:

Sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiînin yaptıklarının, onların zamanında yapılıp reddetmedikleri şeylerin Şari'in bizi sakındırdığı bid'atlardan olmadığı hakkında

Leknevî, bu bölümün girişinde bid'at kelimesi üzerinde durarak ulemânın bu konu ile alâkalı görüşlerine yer verdikten sonra bid'atın özel ve şer'i manalarının olduğunu, bid'atın ilk üç nesilden sonra meydana geldiğini söyleyerek şu açıklamalarda bulunup konu ile ilgili şüphe ve cehaleti izale babında şunları beyan ederek, delilleri şu şekilde sıralamaktadır:

> Resûlullah'ın (s.a.v) "Her bid'at dalâlettir" sözü ile fukahânın: "Elek kullanmak, sürekli buğday unu tüketmek ve doymak gibi bid'atın mübah olanı vardır. Medrese ve minare inşası, kitap tasnif etmek gibi müstehab olanı vardır. Mülhitler için deliller ortaya koymak gibi, vacip olanı vardır, sözleri nasıl bağdaşacak şeklindeki soruya cevaben deriz ki: "Bid'atın genel lügat manası olup, ibadet olsun âdet olsun mutlak olarak hepsini kapsar. Fukahâ bununla mutlak olarak ilk nesilden sonra ortaya çıkan her şey olduğunu söylerler. Şer'i manası ise; kavli, fiili veya işaret yolu ile Şari'in izin vermediği sahâbeden sonra dinde yapılan eksiltme ve ziyadelerdir. Bu asıl olarak âdet cinsini içine almaz. Bazı inanç ve ibadet şekillerini içine alır ki Resûlullah'ın (s.a.v) şu sözleri buna delâlet olduğunu belirtir:
>
> Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: "Kim dinimizde olmayan bir şeyi ortaya çıkarırsa o reddedilir."[289] "Benim sünnetime ve râşit halifelerin sünnetine sıkıca sarılın."[290] İşte bu manalar şer'i manaya delâlet etmektedirler.[291]

Leknevî, ulemânın sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn döneminde ortaya çıkıp kendilerinin karşı çıkmadıkları şeylerin bid'at kavramına dâhil edilmediklerini, onlarla amel etmenin sapıklık olmadığı görüşünü savunur.

[288] Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.13.
[289] Ebû Dâvûd, "Sünnet", 6.
[290] Ebû Dâvûd, "Sünnet", 6.
[291] Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.22-23.

Bu Makamda Tafsilat:

Leknevî'ye göre, Resûlullah (s.a.v) zamanında bizzat kendisinin veya sahâbenin yapıp ta takrir ettikleri şeylerin bid'at olmadığına ittifak vardır. Resûlullah'ın (s.a.v) zamanında olmayan, daha sonra ortaya çıkanlar genel manada lügat açısından bid'at olabileceklerini, bunlar da ya âdet ya da ibâdet cinsinden bid'at olarak değerlendirilebileceklerini savunur.

Leknevî, bu açıklama ile beraber maddeler halinde gerekçe ve delillerini örnekleri ile sıralayarak düşüncelerini beyan etmektedir.

1. Leknevî'ye göre âdet olanlar şer'an bir delil bulunmadıkça ve uygulamanın çirkin olduğuna delâlet etmedikçe sapıklık ve bid'at değildir.

Leknevî, bu makamda şu örnekleri vermektedir:

Bayram namazından evvel hutbe okunması:

Mervan b. Hakem yapmış Ebû Said el-Hudrî buna karşı çıkmıştır. Buhârî ve diğerlerinin yaptıkları tahrice göre Ebû Said el-Hudrî şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.v) kurban ve ramazan günlerinde musallaya çıktı, onun yaptığı ilk şey namaz kılmaktı. Daha sonra insanlar saflarında oldukları halde kalkar insanlara vaaz ve nasihatte bulunur onlara emirler verirdi. İnsanlar bu hal üzere devam ettiler. Ben Medine emiri Mervan ile kurban veya ramazan bayram namazını kılmak için çıktım. Musallaya geldiğimizde Kesîr b. Salt'ın yaptığı minberi gördük. Mervan namazdan önce minbere çıkmak isteyince onu eteğinden tutup hızlıca çekmek istedim. O da beni iterek çıkıp hutbe okudu. Ona dedim ki: "Vallahi siz durumu değiştirdiniz." O da dedi ki: "Ey! Ebû Said senin bildiğin gitti." Ben de dedim ki: "Vallahi bildiğim bilmediğimden hayırlıdır." O da: "İnsanlar namazdan sonra bizi dinlemek için oturmuyorlar. Ben de hutbeyi namazdan evvele aldım"[292] dedi.[293]

Cuma hutbesinde dua için elleri kaldırmak

Bişr b. Mervan bunu yapmış, 'Umare (r.a) buna karşı çıkmıştır. Müslim ve Ebû Dâvûd'un rivayet ettiklerine göre Husayn b. Abdurrahman şöyle dedi: "Ûmare b. Rueybe, Bişr b. Mervan'ı Cuma günü hutbede dua ederken gördü ve dedi ki: "Allah (cc) bu iki elin cezasını versin. Resûlullah (s.a.v) minberde iken şu işaret parmağına bir şey eklemiyordu." [294]

[292] Hutbelerde yapmış oldukları çirkinlik ve ehl-i beyte ashâbın bazısına beddua ettiklerinden kaynaklanan bir maruzattan dolayı insanlar onların vermiş oldukları hutbeleri dinlememek için çıkmaktadırlar.
[293] Buhârî, "'İdeyn", 6; Müslim "Salâtu'l-ideyn" , 9; Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.26-27.
[294] Ebû Dâvûd, "Salat", 230; Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.27.

2. Leknevî'ye göre ibadet cinsinden olan; ya ashâb zamanında ortaya çıkıp uygulanmış veya bir kısmı bunu uygulayarak buna muttali olup, tâbiîn, tebe-i tâbiîn, döneminden sonra ortaya çıkmış olabilir. Sahâbe döneminde ortaya çıkanlara ashâb ya karşı çıkmış veya çıkmamışlardır.

Leknevî, sahâbe hayatta iken karşılaştıkları ve karşı çıkmadıkları şeylerin şer'i anlamda bid'at olmadığını ifade ederek, bu uygulamalara genel manada bid'at denilecekse bid'at-i hasene denilebileceğini savunmaktadır.

Leknevî bu makamda şu örnekleri vermektedir.

Cuma namazı için okunan birinci ezan:

Sâib b. Yezîd şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.v), Ebû Bekir (r.a), Ömer (r.a) zamanında ilk ezan imam minbere oturduğu zaman okunan ezan idi. Osman (r.a) döneminde insanlar çoğalınca zevra üzerine üçüncü (birinci ezan ve kamet) ezanı ekledi.[295]

Buhârî'nin Enes'ten (r.a) rivayet ettiğine göre: "Enes (r.a) cemaatle namaz kılınmış bir mescide (Basra'da) geldi. Ezan ve kamet okuyup namaz kıldı."[296]

Vaaz etme:

Leknevî'ye göre, daha önce yapılmayan ve daha sonra ortaya çıkan bir uygulama olup bid'at-ı hasene kısmında değerlendirilir.[297]

Teravih namazı için insanların mescide toplanıp cemaatle namaz kılmaları:

Leknevî, Ömer (r.a) zamanında ortayı çıkmış ve kendisi "Bu ne güzel bid'attır" dediğini, ortaya çıkan her şeyin kötü olarak nitelendirilmemesi için güzellikle nitelendirmiş olduğunu ifade etmektedir. Bu manada şer'i anlamın kastedilmediğini, eğer her bid'at sapıklık olmuş olsa nasıl güzellikle nitelendirilmeyeceğini ifade eder.[298]

---

[295] Ebû Dâvûd, "Salat", 225; Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.30; Bir mescitte cemaatle namaz kıldıktan sonra ikinci cemaat için ezan ve kametle alâkalı verilmiş olan kaynaklarda (Zeyla'i ve İbn Nüceym Kenz, Tahtâvî ve İbn Âbidîn) bu konu ile alâkalı bilgilere ulaşılmadığı bilgisi Abdülfettâh Ebû Gudde tarafından tahkikte eklenmiştir.

[296] Buhârî, "Ezân", 30; Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.31-32; Müellif bu konu ile alâkalı tafsilatı Vikaye şerhi'nin şerhi olan es-Siâye'de yer vereceğini söylemiştir. Ama ömrü buna vefa etmemiş ezan kısmında bu bilgiler geçmemektedir.

[297] Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.32.

[298] Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.33; Müellif, "bu konu ile alâkalı Tuhfetü'l-ahyâr adlı eserimde bunu tahkik ettim" ifadesini eklemektedir.

Vitir namazında kunut okumak için tekbir alıp ellerin kaldırılması:

Leknevî'ye göre, bazı Hanefîler bunun vacip olduğunu ve halk arasında böylece yaygın olduğunu açıklar. Fakat muhakkik âlimlerin bunun vacip olmadığını açıkladıklarını söyler.[299] Bununla ilgili herhangi bir haber gelmediğini, fakat haber gelmemesi bunun bid'at olarak görülme vehmine ve hatasına kapılmak yanlış olup belki bunlar müstehab olarak değerlendirilebileceğini savunur.[300] Leknevî, bu konu ile alâkalı ulemânın fetvalarına değindiğinden dolayı bunlara yer vermemeyi, kendisinin görüşlerine destek olan hadis ve nasları çıkarıp bunlar üzerinde yapmış oldukları yorum ve çıkarımlarının üzerinde durup değerlendirmenin daha isabetli olacağı kanaatindeyiz. Leknevî bu konuda hiçbir eserde delil bulmadığını lakin Hanefîlere olan hüsn-ü zannından dolayı elleri kaldırmanın vacip olmadığına inandığını söyleyerek bazı kaynaklardan da delil göstermeyi ihmal etmeyerek diğer yönlerini farklı kaynaklardan beyan eder.[301] Leknevî, ilk dönemde bu konu ile alâkalı sabit bir nas olmamakla Aynî, İbn-i Kudâme, İbrahim el-Halebî (ö. 956/1549), Kıvâmuddîn el-İtkânî (ö. 758/1357) ve diğerlerinden gelen bilgiler doğrultusunda bazı sahâbe ve tâbiînden sabit olduğunu belirtir.[302]

Leknevî, bazı Hanefîler'in söyledikleri gibi kunutta elleri kaldırmanın vacip olmasının sabit olmasına bir delil bulunmadığından dolayı bir problem olduğunu, bu konu ile alâkalı söylenecek son sözün, bir kimse tâbiîn ve sahâbeye uymak için bunu yapsa sevap kazanacağını, yapmazsa cezalandırılıp kınanmayacağı şeklinde olması gerektiğini savunur.[303]

Sahâbe'nin kendi zamanlarında ortaya çıkan bazı şeylere karşı tavırları

Leknevî, bazı sahâbelerin kendi zamanlarında ortaya çıkan çeşitli uygulamalara bid'at hükmü vermiş olduklarını, bir şey hakkında karşı çıktıklarına bir delil var ise onlar için çirkin bir bid'at olduğunu, güzel olduğunu gösterecek veya güzelliğine delâlet edecek delil varsa daha sonra ortaya çıkmış muhdes olma anlamında, genel manada kullanıldığına delâlet ettiğini savunur.[304]

Ashâbın eleştirdiği şeylerden birine örnek: Ebû Dâvûd (ö. 275/889) Mücahit'ten yaptığı nakilde şöyle demiştir: "İbn-i Ömer (r.a) ile beraberdim. Bir adam öğlen veya ikindi

[299] Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.33.
[300] Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.34.
[301] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.34-40.
[302] Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.41-42.
[303] Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.41.
[304] Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.42.

namazından sonra tesvîb (i'lamdan sonra i'lam) yaptı. İbn-i Ömer (r.a): "Haydi buradan gidelim zira bu bid'attır." dedi.[305]

Bu rivayetten sonra Leknevî uygulamanın daha sonra başlatılabilip başlatılamayacağı ile alâkalı görüşlerini serdetmektedir:

Leknevî'ye göre, bu konuda iki hadisin varlığı âlimleri namazda tesvîbin güzel olup olmaması konusunda ihtilaf ederek üç görüş bildirmelermelerine sevk etmiştir.

1. Sabah namazı haricinde tesvîb yapmanın mekruh olduğunu savunanlar, sabah namazında insanlar uykuda olduklarından dolayı istihsanen kabul etmişlerdir. Ebû Bekre'den (r.a) yapılan rivayete göre o şöyle demiştir: "Hz. Muhammed (s.a.v) ile birlikte sabah namazına çıktım. Uğradığı her adamı ya namaza çağırıyor ya da uyandırmak için kımıldatıyordu."[306]
2. Müslümanların işleri ile ilgilenen herkes için caiz olduğunu savunanlar, "Bilâl (r.a) ezan ve kamet arasında Hz. Muhammed'in (s.a.v) kapısına gelir, namaz için seslenirdi" rivayetini esas alırlar.[307]
3. Sonraki âlimlerin görüşü olup akşam namazı hariç her Müslümanın yapması güzel görüldüğünü savunanlardır. Bunların görüşleri de insanların daha sonra gevşek davranması ve bunun ilk zamanlarda olmaması olarak gösterilebilir.[308]

Ashâbın eleştirmedikleri şeylerle alâkalı örnek; Ömer (r.a) daha önce olmayan ve kendi zamanında görmüş olduğu teravih uygulaması hakkında "ne güzel bid'attır" demiştir. Leknevî buna benzer başka örnekler de verildiğini beyan ederek eleştirilmeyen uygulamaların bid'at olmadığını belirtir.[309]

Ashâbın ortaya koyduklarının bid'at olmadığının delilleri:

Leknevî'ye göre, ashâba uymaya delâlet eden birçok hadis vardır. "Ashâbım yıldızlar gibidir hangisine uyarsanız doğru yolu bulursunuz" hadisi buna örnektir.[310] Bu rivayet hasen olarak kaynaklarda geçmektedir.[311]

---

[305] Ebû Dâvûd, "Salat", 45; Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.42.
[306] Ebû Dâvûd, "Salat", 293; Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.43.
[307] Ebû Dâvûd, "Salat", 292; Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.44.
[308] Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.44; müellif, "bu konu ile alâkalı Tahkiku'l-'acib fi't-tesvîb eserime bakılsın" ifadesini zikretmektedir.
[309] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.44-48.
[310] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.48. Bu konu ile alâkalı farklı âlimlerin tahriçleri ve değerlendirmeleri olup, hadisin kaynağını müellif belirtmemiştir. Farklı şeklillerde gelen benzer rivayetlerden de söz eden müellif değerlendirmelere de epeyce yer verdiğinden dolayı bunları kendi değerlendirmemizde delil olarak kullanma'nın daha faydalı olacağını düşünüyoruz.
[311] Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.44-45.

Irbâd b. Sâriye es-Sülemi şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur. "Allah'a (c.c) karşı takvalı olmanızı, Habeşi bir köle dahi olsa devlet başkanını dinleyip itaat etmenizi tavsiye ediyorum. Zira sizden benden sonra yaşayacak olanlar birçok ihtilaf göreceklerdir. Bu durumda benim sünnetime ve doğruyu gösteren râşit halifelerimin sünnetlerine sarılın. Azı dişlerinizle bir şeyi ısırdığınız gibi sarılın. Sonradan ortaya çıkan işlerden sakının. Sonradan ortaya çıkan her şey bid'attır ve her bid'at dalâlettir."[312]

Bu bağlamda ashâbın uygulamalarının bid'at olarak görülmeyeceği ve hangi uygulamalara ittiba edileceği ile alâkalı görüşlerini aşağıda ki gibi sıralamaya başlayan Leknevî, delillerini karşı tarafa açıklayarak meselenin iyice anlaşılmasını sağlamayı hedeflemiştir.

Leknevî'ye göre, sahâbenin ortaya koyduklarında ya güzelliğine delâlet eden bir Kur'an veya hadisten nas vardır, ya ona muhalif bir nas vardır, ya da ne uygun ne muhalif bir nas vardır. Bunlardan güzelliğine delâlet eden nas bulunanlara uymanın evla olduğunu savunur. Eğer zıt olan nass varsa ikisinin arası cem' edilebiliyorsa bu yol tercih edilir. Eğer cem' edilemezse nasa uymanın daha evla olduğunu beyan eder. Eğer lehine ve aleyhine bir nas yok ise sahâbeyi taklit etmenin evla olduğunu, ona muvafık bir haberi bulana kadar tavakkuf etmememiz gerektiğini, bu konu fürûda birçok meselenin üzerine bina edildiği kıymetli bir asıl olması gerekçesi ile iyice anlaşılması gerektiğini beyan eder.[313]

Ashâbın ittifak ettiklerine uymanın evla olduğu bilgisini beyan ettikten sonra ihtilaf ettikleri konularda kişinn bu konuda muhayyer olup hangisine uyarsa doğru yolu bulabileceğini ifade eder.[314]

Leknevî, sahâbe ile ilgili delilleri ele aldıktan sonra tâbiîn döneminde cerayan eden konulara değinip, delillerini sunma yoluna gitmiştir.

Leknevî, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn zamanında ortaya konulan şeylere karşı olumsuz olarak tavır sergilemişlerse bid'at olarak değerlendirilip, aksi ise bid'at olmayacaklarını beyan eder. Bu dönemlerden sonra ortaya çıkanlar ise şer'i şu delillere arz edilmesi gerektiğini; ortaya çıkan şeyin benzeri ilk üç nesil zamanında varsa veya şer'i bir delil onu kapsıyorsa bid'at olmadığını savunur. Çünkü bid'atın ilk üç nesilde aslı bulunmayan şey şeklinde tanımlamaktadır. Eğer bu şartları taşıyorsa ona hasene bid'at adı verildiğini, bunun zıttı olsa

[312] Tirmizî, "İlim", 16; Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.52; Bu konu ile alâkalı muvafık hadis ve görüşler Leknevî'nin Tuhfetü'l-ahyâr adlı eserinde ele alınacağı için bunlarla yetinmenin isabetli olacağını düşünüyoruz.
[313] Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.55.
[314] Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.54-55.

ona bid'at-ı dâlle şeklinde tanımlandığını belirtir. Çünkü şeriata uygun olmadıkça âlim ve abidlerin fiillerinin delil olmayacaklarını savunur.[315]

Leknevî, Âlimlerin "Her bid'at dalâlettir" lafzı ile alâkalı, lafzın amm-ı mahsus anhü'l-ba'z kabilinden olup olmadığının lafzi bir ihtilaf olduğunu anlatmaya çalışmaktadır. Resûlullah'tan (s.a.v) sonra herşeye bid'at diyenler bunu vacib, müstehab, mubah, mekruh ve haram olarak değerlendirdiklerini ifade etmektedir. Bu durumda hadisin umumunun tahsis edilmesi ve ilk üç çeşidin (vacib, müstehab, mubah) dışarıda tutulması gerektiğini Şer'i manasında kullananlar ise hadisi umum üzere işlediklerini ifade eder.[316]

Leknevî kendi döneminde yaşayan âlimlerin bu konuda ikiye ayrılıdıklarını, yaptıklarının kötü bir şey olduğunu izah eder.

1. **Birinci grup**: Sünneti ilk üç nesil dönemine hasredip bundan sonra çıkan herşeyi bid'at sayanlar.
2. **İkinci grup**: "Her bid'at dalâlettir" hadisi ortaya atıldığında bunu tahsis edip bu ayrımda bid'at-ı dalle olanın kastedildiği bid'at-ı haseneyi kapsamadığı görüşüne sarılanlar.[317]

İkinci asıl

Leknevî, yukarıdaki bilgilere yer verdikten sonra konunun temellendirmesini ilmi ölçekte yapıp delilleri sunarak, bu bağlamda ashâbın yaptıklarının bid'at olmadığı sonucuna varmıştır. Bundan dolayı bid'at sayılmayan uygulamalar çerçevesinde çok ibadet etmenin bid'at olmadığını temellendirmek maksadı ile sahâbe, tâbiîn, tebe-i tâbiîn hayatlarından örnekler vererek açıklamaya çalışmaktadır. Fakat bu örnekleri aldığı eserlerin ilmi ölçekte çok fazla itibar edilen cinsten olmadıklarını beyan edebiliriz. Leknevî kendisi de bu konuyu beyan ederek o eserlerden güvenilir bilgileri almaya çalıştığını ifade etmektedir.

Çok ibadet eden ve ömrünü itaatte harcayan kişilerden örnekler

Leknevî bu başlık altında birden çok eserden delil getirerek konuyu her yönü ile ele almaya çalışmaktadır. Bu bağlamda sunmuş olduğu delillerin bir kısmı terceme-i hal kitaplarından oldukları için muteber olma derecesi ve sıhhatleri o kadar sağlam değillerdir. Fakat bunların sıhhatlerinin zayıf olması demek reddedilebileceği manasına gelmemektedir.

[315] Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.55-56.
[316] Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.56-57.
[317] Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.57-58.

Sahâbe-i kiramdan örnekler

Hz. Osman (r.a): Ahmed b. Ca'fer b. Hammad, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Hammad b. Halid, Zübeyr b. Abdullah nenelerinden, Zuheyme[318] adında biri tariki ile rivayet ettiğine göre: "Osman b. Affan bütün seneyi oruçla, gecenin başında uyuması hariç bütün geceyi namaz kılarak geçirirdi."[319]

Süleyman b. Ahmed, Ebû Yezîd el-Karatisi, Esed b. Musa, Sellam b. Miskin yolu ile Muhammed b. Sîrîn'in şöyle dediğini nakletmiştir: Onu öldürmek isteyenler etrafında toplanınca Osman'ın (r.a) hanımlarından biri dedi ki: "Onu ister öldürün ister bırakın, bir rekâtta Kur'an'ı hatmederek geceyi ihya eden biridir."[320]

Hz. Ömer (r.a): Ölüm onu oruçlu olduğu halde yakaladı.[321]

Abdullah b. Ömer (r.a): Süleyman b. Ahmed, Yezîd el-Karatisi, Esed b. Musa, Velid b. Müslim, İbn-i Cabir, Süleyman b. Musa yolu ile Nafi'den şöyle rivayet eder: "İbn-i Ömer (r.a) geceyi ibadetle ihya eder sonra ey Nafi'! Seherde uyanık olduk mu? Hayır deyince, tekrar namaz kılmaya dönerdi. Sonra tekrar ey Nafi'! Seherde uyanık olduk mu? Evet deyince, oturur sabaha kadar dua ederdi."[322]

Şeddad b. Evs: İbrahim b. Abdullah, Muhammed b. İshak, Kuteybe b Said, Ferac b. Fadale, Esed b. Vedaâ tariki ile Şeddad el-Ensarî'den şöyle rivayet eder: "Yatağına girdiğinde kıvranır, uykusu gelmezdi. Allah'ım! Ateş korkusu uykumu yok etmiştir diyerek sabaha kadar namaz kılardı."[323]

Ali b. Ebi Talib (r.a): Buhârî'nin şarihlerinin dediğine göre, bir günde sekiz hatim yapardı.[324]

---

[318] Müellif kendi nüshasında ruheyme şeklinde almış fakat elimizdeki asıl kaynağın baskısında zuheyme şeklinde geçmektedir. Biz de kitabın asıl baskısını esas alarak zuheyme yazılmasının isabetli olacağı kanaatindeyiz.

[319] Ebû Nu'aym, **age**, C.1, s.56.

[320] Ebû Nu'aym, **age**, C.1, s.57.

[321] İsmail b. Kesîr ed-Dımeşki eş-Şafi'i(ö. 774/1373), **el-Bidaye ve'n-nihaye**, Dâru'l-hecr, Beyrut 1997, C.10, s.185; Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.91.

[322] Ebû Nu'aym, **age**, C.1, s.303-304.

[323] Ebû Nu'aym, **age**, C.1, s.264.

[324] Muhakkik Abdülfettah Ebû Gudde bu eserin dipnotunda herhangi bir kaynak belirtmemiş ve müellifin de kaynak belirtmediğinden dolayı sadece öyle bir bilginin varlığının kitapta olmasından dolayı buraya alıyoruz.

Tâbiînden Örnekler

Umeyr b. Hani: Mesleme b. ‘Amr’dan rivayet edildiğine göre: “Umeyr b. Hani her gün bin rekât namaz kılar, yüz bin tesbihat çekerdi.”[325]

Âmir b. Abdullah b. Kays: Ahmed b. Muhammed el-‘Abdî, babası, Ebû Bekir b. Ubeyd, Muhammed b. Yahya el-Ezdi, Ca’fer b. Ebi Ca’fer er-Razî, Ebû Ca’fer es-Sâih, İbn-i Vehb yolu ile rivayet ettiğine göre: “Âmir abidlerin en faziletlilerindendir. Her gün bin rekât namaz kılmayı kendine zorunlu kılmıştır.”[326]

Mesruk b. Abdurrahman el-Hemdâni el-Kûfî: Muhammed b. Ali, Abdullah b. Muhammed, el-Ca’d, Şu’be yoluyla Ebû İshak tariki ile rivayet ettiğine göre: “Mesruk hac görevini yerine getirdi ve hiçbir geceyi secdesiz geçirmedi.”[327]

Esved b. Yezîd en-Neha’i: Ebû Bekir b. Mâlik, Abdullah b. Ahmed b. Mendel, Fudayl b. İyaz, Mansur tariki ile İbrahim en-Neha’i’den rivayet etmiştir: “Esved, ramazan ayında her iki gecede bir Kur’an’ı hatmeder, akşam ve yatsı arası uyur, ramazan dışında her altı gecede bir Kur’an’ı hatmederdi.”[328]

Sa’id b. Müseyyeb: Ebû Muhammed b. Ravh, Ahmed b. Hâmid, Abdulmun’im b. İdris’in babası tariki ile rivayet ettiğine göre: “Sa’id b. Müseyyeb yatsı[329] abdesti ile elli sene sabah namazını kılmıştır.”[330]

Katade b. Da’ime: Muhammed b. Ahmed, Muhammed b. Eyyub, Musâ b. İsmail, Sellam b. Ebi Muti’in rivayet ettiğine göre: “Katade her yedi günde bir Kur’an’ı hatmeder, ramazanda üç günde bir, Muharem’in ilk on gününde ise her gün hatim yapardı.”[331]

Sa’id b. Cübeyr: Ahmed b. Ca’fer, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Sa’id b. Ebi Rabi’, Ebû Bekir es-Seman, Ebû Avâne, Abdullah b. Ömer b. Hilal b. Yesa (r) f’in[332] mevlasından rivayet edildiğine göre: “Said b. Cübeyr Beytü’l-Harama girdi, Kur’an’ı bir rekâtta okudu.”[333]

---

[325] Tirmizî, “Deavat”, 26.
[326] Ebû Nu’aym, **age**, C.1, s.88-89.
[327] Ebû Nu’aym, **age**, C.1, s.95.
[328] Ebû Nu’aym, **age**, C.2, s.102-103.
[329] العتمة, şeklinde geçen kelime العشاء olarak müellifin kitabında dipnotta zikredilmiştir.
[330] Ebû Nu’aym, **age**, C.2, s.163.
[331] Ebû Nu’aym, **age**, C.2, s.338-339.
[332] Müellif bu kelimeyi يسار şeklinde yazmıştır. Fakat elimideki nüshada يساف şeklinde yazılmıştır. Burada müstensihlerden kaynaklanan bir nedenden dolayı bu şekilde yazılmış olabilir. Elimizde bulunan nüshayı esas aldığımızdan doalayı bunu yazılmasını uygun görmekle birlikte yesar olma ihtimali yüksektir.
[333] Ebû Nu’aym, **age**, C.4, s.273.

Mâlik b. Dinar: Ebû Hamid, Muhammed b. İshak, Harun b. Abdullah, Sayyar tariki ile Ca'fer'in rivayet ettiğine göre: Muğire b. Habib Ebû Salih, Mâlik b. Dinar'ın damadı şöyle söyledi:

> Yatsıyı Mâlik'le kıldım. Gelip yemek yedi, sonra namaza tekrar durdu. İftitah tekbirinden sonra sakalından tutup: "Öncekileri ve sonrakileri topladığın zaman Mâlik'in beyaz sakallarına ateşi haram kıl" demeye başladı. Vallahi bu durum gözlerim beni uykuya yenik hale getirene kadar devam etti. Sonra uyandım bir de ne göreyim bu durumu hala devam etmektedir. Malik bu hal üzere fecr doğuncaya kadar kaldı."[334]

Ali b. Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib el-Medeni: Ahmed b. Ca'fer b. Müslim, Ahmed b. Ali, Damra tariki ile Ali b. Ebû Hamele ve Evzaî'nin şöyle dediği rivayet edilir: "Ali b. Abdullah her gün bin secde ederdi."[335]

Nu'man b. Sabit el-Kûfî (İmam-ı Azam Ebû Hanife): Hureys b. Ebi'l Verkâ, Ali b. İshak es-Semerkandi, Ebû Yusuf tariki ile rivayet edildiğine göre: "Ebû Hanife her gece bir rekâtta Kur'an'ı hatmederdi."[336] Yakub b. Şeybe, Bekr, Ebû Asım en-Nebil'den rivayet edildiğine göre: "Ebû Hanife çok ibadet ettiğinden dolayı veted[337] diye isimlendirilmiştir."[338] Mi'sar b. Mikdam şöyle der: "Ebû Hanife'nin bir rekâtta Kur'an'ı hatmettiğini gördüm."[339]

Leknevî, Ebû Hanife'yi anlattığı kısımda onun büyük bir âlim ve mezhep imamı olması münasebeti ile daha çok rivayete yer vermeyi gerekli görmüş ve onun tâbiînden olup olmaması ile alâkalı bir başlık açmış, bu konuyu tenbih başlığı altında inceleme gereği görmüştür.[340] Konumuzla ilgili olmadığından dolayı burada işlemeyip değerlendirme kısmında ihtiyaç dâhilinde değinmenin faydalı olacağını düşünüyoruz.

Tâbiînden daha başka isimlere yer veren Leknevî'den sadece bunları ele almayla iktifa ettik zira kendisinin delillerini arttırmak babında bunları almayı uygun gördüğünü düşünüyoruz.

Leknevî ayrıca Uveys el-Karanî, Urve b. Zubeyr, Sile b. Eşyem, Sabit b. Eşlem el-Bünani, Ali b. Hüseyin b. Ali el-Haşimi, Muhammed b. Vasi', Süleyman b. Tarhan et-Teymi, Mensur b. Zâzân gibi âbid ve zahitleri de incelemiş ve haklarında bilgi vererek yelpazesini geniş tutmayı hedeflemiştir.[341]

---

[334] Ebû Nu'aym, **age**, C.2, s.361-362.
[335] Ebû Nu'aym, **age**, C.3, s.207.
[336] Zehebî Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748/1348), **Menakıb-ı Ebi Hanife**, thk: Muhammed Zahid el-Kevseri, Marif-i Numaniye Yay., Haydarâbâd 1986, s.21.
[337] Kıyamdaki uzun duruşundan dolayı çadır direğine benzetilmiştir: Müellif Abdülhay el-Leknevî.
[338] Zehebî, **age**, s.21.
[339] Zehebî, **age**, s.24.
[340] Bkz, Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.65-77.
[341] Bkz, Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.65-77.

Tâbiînden Sonraki Zahid Ve Müçtehit İmamlardan Örnekler:

Sa'd b. İbrahim b. Abdurrahman b. Avf ez-Zührî: İbrahim b. Sa'd'ın babasından rivayet ettiğine göre: "Babam (Sa'd b. İbrahim), ramazan ayının 21, 25, 27. Gecelerinde Kur'an'ı hatmetmeden iftar yapmazdı."[342]

İbrahim b. Ethem: Ebû İshak el-Fezarî'nin şöyle dediği rivayet edilir: "Ramazan ayı boyunca gündüzleri ekin biçer, geceleri de namaz kılardı. Gece gündüz boyunca hiç uyumamıştır."[343]

Şu'be b. Haccac: Ömer b. Harun'un şöyle dediği rivayet edilir: "Şu'be yılın tamamını oruçlu geçirirdi. Süfyan es-Sevrî her aydan üç gün oruç tutardı."[344]

Muhammed b. İdris eş-Şafiî (ö. 204/819): Muhammed b. Ali, Hasan b. Ali tariki ile Rebi' b. Süleyman'ın şöyle dediğini işittiğini rivayet eder: "İmam Şafiî hepsi namazda olmak üzere ramazan ayında Kur'an'ı altmış defa hatmederdi."[345]

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855): Süleyman b. Ahmed'in, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel tariki ile rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "Babam gündüz ve gece her gün üç yüz rekât namaz kılardı. Kırbaçlandığından dolayı (Mihne hadisesinde hapsedilip işkenceye maruz kaldığı zamandan sonra) hastalandığında bu onu zayıflattı. Bundan sonra seksenli yaşlardayken her gün yüz elli rekât namaz kılardı."[346]

Leknevî, bu örneklere ek olarak Feth b. Sa'id el-Mevsilî, Ahmed b. Muhammed b. Sehl b. Ata, Mansur Ebû Attab es-Sülemî, Vasıl b. Abdurrahman el-Basrî, Muhammed b. Abdurrahman el-Medenî, Veki' b. Cerrah gibi zâhid ve âbid olan kişileri de eklemiştir.[347] Leknevî bu şekilde otuz beş civarında kişinin ismi zikretmekle yetinmiştir.

Muhakkik Abdülfettâh Ebû Gudde ise ek olarak sekiz kişi daha eklemektedir. Bunlar: Süleym b. 'Itır et-Tucîbî, Mi'sar b. Kidâm el-Kufî, Hasan b. Salih b. Hayy es-Sevrî, Ebû

[342] Ebû Nu'aym, **age**, C.3, s.170.
[343] Ebû Nu'aym, **age**, C.7, s.378.
[344] Ebû Nu'aym, **age**, C.7, s.145.
[345] Ebû Nu'aym, **age**, C.9, s.134.
[346] Ebû Nu'aym, **age**, C.9, s.181.
[347] Bkz, Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.90-95.

Muhammed Abdullah b. İdris b. Yezîd el-Evdî, Ebû Bekir b. Ayyaş, Ebû Bişr Ahmed b. Muhammed b. Hasnube en-Nisaburî, Ca'fer b. Hasan ed-Derzicânî, imam Nevevî'dirler.[348]

Bundan sonra Leknevî bu konuda yararlandığı eserlerin birçok tarih, rical ve tabakât kitaplarından oluştuklarını ifade eder. Bazısını baştan sona kadar mütalaa ettiğini, cehd sahiplerinin çabaları fazlası ile bu kitaplarda zikredilmekte olduğunu gördüğünü izah eder. Bunları belli bir sayı ile sınırlandırmanın imkânsız olduğunu, burada insaflı olan faziletli insanlara yetecek kadarını almakla yetindiğini, uzatmanın bundan fazla halinin cahillere fayda vermeyeceğini ifade ederek bu kadarı ile yetinmektedir.[349]

Leknevî bilgileri aldığı ve kaynak gösterdiği eserleri kullanma şekline ve ilim camiası tarafından bu eserlere verilen ehemmiyetin boyutunu zikrederek kendisinin ne derece mütebahhir bir âlim olduğunu göstermek için çeşitli izahlarda bulunarak şöyle devam eder:

Leknevî, "muttasıl senetlerle zikredilmeyen menkıbelere nasıl güvenilir?" şeklindeki bir vehmi hemen izale ederek, Hilye'den aldığı senetlerin hepsinin muttasıl olduğunu ve menkıbeleri zikredenlen kişiler kendilerine itimat edilmeyen kimseler veya hüccet olmayan kimseler olmadıklarını beyan ederek kendini savunur. Bunların zikrettikleri kat'i hükmünde olabileceğini, kitaplarına yalan olan şeyleri doldurup iftira etmiş olma ihtimallerinin olmadığını, yazdıkları hakkında tartışılmayan kişiler olduklarını savunur.

Leknevî, bir gün ve gecede sekiz hatim yapmak, bir gecede bin rekât namaz kılma ve benzeri şeylerin aklın kabul etmesinin avam için uzak görülebileceğini ve Allah (c.c) dostu olanlar için bunların uzak görülmeyeceğini düşünür. Çünkü onlara Allah'tan (c.c) kuvvet ve meleke verilip ve bu sıfatlarla o vasıflara eriştirildiklerini, ancak kerametleri kabul etmeyenlerin bu durumları inkâr edebileceklerini savunur.[350]

Birinci Maksat

Leknevî, bu zikredilenler gibi çok ibadete delâlet eden haberlerin bid'at olmadığı birçok şekilde ispatlanabileceğini belirterek delillerini şu şekilde sıralamaktadır:

1. Takat nispetinde çok ibadet sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn yaşantılarında mevcuttur. Bu uygulama ile bize ittisal eden hiçbir şey bid'at değildir. Yani uygulama alanında çok ibadet vardır ve kimse buna karşı çıkmamıştır.
2. Bu gibi çok ibadet şekli ikinci asılda geçtiği üzere Osman (r.a) ve Ömer (r.a) gibi halifelerde de mevcuttur. Karşı çıkılmayıp onlardan sadır olan uygulamalar sünnettir.

[348] Bkz, Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.96-100.
[349] Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.100.
[350] Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.102-103.

3. Bu durum müçtehit imamlar, fakih ve muhaddislerde de vardır. Eğer bid'at olsa onların sapık ve bid'atçı olmaları gerekirdi. Oysa bunun onlara yakıştırılmaması bütün müslümanların icmâsıyladır.
4. Verâ' sahibi ve bid'attan sakındırmakla meşhur ve Müslümanlar arasında güven duyulan büyük tarihçiler âlimlerin terceme-i hallerini anlattıkları kitaplarında, onların ibadetlerdeki cehtlerini serdetmiş ve onarı övmek için kitaplarına kaydetmişlerdir.[351]

   Ulemânın birbirinin eleştirilmesi gereken yönlerini eleştirdiklerini bundan dolayı âlimler sadece verâ' sahibi Allah (c.c) dostlarının ve ulemanın sadece iyi yönlerini almamış eleştirilecek yönü eleştirmiş diğer kısımlara halel getirmediklerini savunur.[352]

5. Bu durumlar Resûlullah'tan (s.a.v) da sadır olmuştur. Ondan sadır olan hiçbir şey bid'at olamaz.

Leknevî, beşinci madde ile ilgili dayanmış olduğu delilleri şöyle sıralamıştır:

Hz. Âişe'den (r.anha) rivayet edildiğine göre: "Hz. Peygamber (s.a.v) gece kalkmış ve ayakları şişinceye kadar namaz kılmıştır. Ona (s.a.v) neden bu kadar namaz kıldığı sorulunca, "şükreden bir kul olmayayım mı?" cevabını vermiştir.[353]

Hz. Âişe'den (r.anha) rivayet edildiğine göre: "Resûlullah (s.a.v) sabaha kadar hiçbir geceyi kıyamla geçirmemiştir. Ramazan hariç hiçbir ayı oruçlu geçirmemiştir. Bir namazı âdet haline getirmiş ise devamlı kılmıştır."[354]

Bu rivayete göre bundan fazla yapılan; bir gecede Kur'an'ı hatmetmek sabaha kadar ibadet bid'at sayılır mı? Şeklindeki soruya farklı yönlerle cevap verilebileceğini beyan eden Leknevî şu yönleri zikreder:

1. Geceyi ihya etmek Resûlullah'tan (s.a.v) sabit olmuştur, bütün geceyi ibadetle geçirmiştir. Hz. Âişe'den (r.anha) rivayet edildiğine göre: "Resûlullah (s.a.v) ramazan ayının son on günü geldiğinde bütün geceyi ihya eder, yakınlarını ibâdet için kaldırır, izarını bağlardı."[355]
2. Resûlullah'ın (s.a.v) bütün geceyi namazla geçirmediğini, bir gecede hatim etmediğini, on bir rekâttan fazla namaz kılmadığını kabul ederek deriz ki; çok ibadet konusunda benzerini yaptığı sabittir. Bu da onun ayakları şişinceye kadar namaz kılması olup, tek başına dahi çok ibadet etmeye bid'at adının verilmesini ortadan kaldırmaya yeterlidir. Çünkü bid'at ilk zamanda bizzat kendisi ve benzerinin bulunmadığı şeydir. Onun Resûlullah'tan (s.a.v) bizzat sabit olması şart değildir.[356]

[351] Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.104-106.
[352] Bkz, Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.106-108.
[353] Buhârî, "Teheccüd", 6.
[354] Ebû Dâvûd, "Salat", 316; Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.110.
[355] Ebû Dâvûd, "Salat", 318; Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.111.
[356] Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.114.

3. Her ne kadar Resûlullah (s.a.v) ümmete şefkatinden dolayı bunları yapmasa da, doğru yolu bulmak için sünnetine uymamızı emrettiği kişiler bunu yapmışken bunlar nasıl bid'at olur?[357]

6. Resûlullah (s.a.v) gücü nispetinde ibadete cevaz vermiştir. Hz. Âişe'den (r.anha) rivayet edildiğine göre: "Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: "Gücünüzün yeteceği ameli yapınız. Muhakkak ki siz usanmadıkça Allah (c.c) usanmaz. Allah'a (c.c) en sevimli amel az da olsa devamlı olandır. Resûlullah (s.a.v) bir şey yaptığı zaman en güzel şekilde yapardı."[358]

Leknevî'nin, bu madde ile ilgili görüşleri özetle şu şekilde verilebilir:

1. Leknevî'ye göre, bıktırıcı olmayan ibadetin caiz olduğu sabit olduğuna göre insanların gücü farklılaşır. Birçok kişinin yapabileceğini diğerleri yapamaz. Birçok kişinin yapmasından usandığı şeyi yapmaktan usanmaz. Birçok kişiye hızlı okuma bahşedilmiş diğerleri buna nâil olmamıştır.[359]
2. Leknevî'ye göre, âlimlerin hayatını anlatan rical kitaplarını mütalaa eden kimsenin rahatlıkla görebileceği bu ve benzeri örnekler, insanlar güç yetirebileceği şeylerdir.[360]
3. Leknevî'ye göre, bütün bunlarda asıl olan: Allah (c.c) insan fıtratını ibadetle zevk alacak şekilde, bir an geri durmayacak melek nefsine benzer yaratmıştır. Nefis zevk alıyorsa ne olursa olsun ibadetten bıkmaz usanmaz. Ama zevk almadığı şeyin çoğundan usanır.[361]
4. Leknevî'ye göre, meşhur âlimlerimiz ömürlerinde en küçük zamanı zayi etmeden, kitap mütalaası ve tasniflerle uğraşmışlardır. Bundan dolayı herhangi bir bıkkınlık yaşamamışlardır.[362]

Leknevî, bu hasletin kendisinde etkisi olduğunu şu şekilde açıklar:

> Bu satırları bir araya getiren zayıf kul da kitap mütalaa ve tasnif işleminden lezzet duymaktadır. Büyük kitapları birkaç saatte mütalaa edebiliyor. Bazı geceler oturuyor gece yarısına kadar hiç durmadan kitap tasnifi yapıyor ve bundan dolayı bana hiç bıkkınlık hissi gelmiyor.[363]

5. Leknevî'ye göre, güç bakımından insanlar farklı olabilir. Kimin çok Kur'an okumak, gece namaz kılmak gibi ibadetlere gücü yetiyorsa ve bıkkınlık duymuyorsa yukarıda

[357] Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.114.
[358] Ebû Dâvûd, "Salat", 317; bir önceki safada bulunan maddelerin devamı olan maddedir.
[359] Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.115.
[360] Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.116.
[361] Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.117.
[362] Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.117.
[363] Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.118.

geçen rivayetler kapsamında çok ibadet etmek onun için caizdir. Kim de bıkkınlık yaşarsa bunları bırakması lazım.[364]

6. Resûlullah (s.a.v) insanların en faziletlisi ve en kâmili idi.

Leknevî, altıncı madde ile ilgili, Resûlullah'ın (s.a.v) insanların güç yetiremeyeceklerine gücü olduğunu, fakat ümmet'e meşakkat olmaması için ve merhametinden, ona tabi olanlara zorluk çıkabileceğinden dolayı terk etmiş olduğunu ifade eder. Bu konuda Hz. Âişe (r.anha) şöyle rivayet eder: "Eğer yapmaktan hoşlandığı bir şeyi terk etmişse onu, sadece insanlar bununla amel eder de, üzerlerine farz olur korkusu ile terk etmiştir."[365]

İkinci Maksat

Leknevî, birinci maksatta kendisinin kabul ettiği görüşün delillerine yer verdikten sonra bu bölümde çok ibâdet etmeyi yasaklama bağlamındaki rivayetleri makâsıd açısından anlatmaya çalışmaktadır.

Bu bölüm mücahede çeşitleri hakkında ortaya çıkan şek ve şüphelerin izale edilmesi, belli ölçülerde ve şartlarda çok ibadet etmenin caiz olduğu hakkındaki âlimlerin görüşleri hakkındadır.[366]

Leknevî, çok ibadet etmeyi engelleyen haberlerin gelmiş olmasından, zan ve şüphe ile amel eden kişiler bunun kesin olarak engellendiğine inandıklarını, bunun engellenmesinin sebeplerini düşünmediklerini beyan ettikten sonra bu konu ile alâkalı lehine ve aleyhine olan rivayetleri aşağdaki gibi ifade etmektedir:[367]

1. **Havla el-Esediyye Hadisi**: Hz. Âişe'den (r.anha) rivayet edildiğine göre: Resûlullah (s.a.v) Hz. Âişe'nin (r.anha) yanındayken Havla b. Tüveyt b. Habib b. Esed b. Abduluzza, yanına gelir. Hz. Âişe (r.anha), Resûlullah'a (s.a.v): "Bu var ya; Havla b. Tüveyt geceleri uymadığını söylüyor" deyince, Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: "Geceleri uyumuyor mu? Gücünüz olan amellere sarılın. Allah'a (c.c) yemin olsun ki, siz bıkmadıkça Allah (c.c) usanmaz."[368]
2. **Zeyneb (r.anha) hadisi:** Enes b. Mâlik'ten (r.a) rivayet edildiğine göre: Resûlullah (s.a.v) bürgün mescide girdi, iki direk arasında bağlanıp çekilmiş bir ip gördü. Dedi ki: "Bu nedir?" "İp Zeyneb'e (r.anha) aittir. Zeyneb (r.anha) namaz kılıp yorulduğu zaman

[364] Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.118.
[365] Ebû Dâvûd, "Salat", 301, 318.
[366] Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.120.
[367] Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.120.
[368] Müslim, "Salatu'l-Musafirin", 220; bkz: Ebû Dâvûd, "salat", 317; Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.120-121.

gücü tükenince ipe tutunur." Dediler. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v): "Kaldırın bunu! Sizden biri dinç haldeyken namaz kılsın, üşenip yorulunca bıraksın" buyurdu.[369]

3. **Abdullah b. 'Amr b. 'As (r.a)**: Abdullah b. Amr şöyle rivayet eder: Yaşadığım sürece bütün geceleri namazla, gündüzleri oruçla geçireceğim" dediğim Resûlullah'a (s.a.v) ulaşınca, bana, "Bunları söyleyen sen misin?" diye sordu. "Evet, ben böyle söyledim ya Resûlallah!" deyince o, "Sen buna güç yetiremezsin. Bazen oruç tut bazen tutma, bazen namaz kıl bazen kılma, her aydan üç gün oruç tut. Zira iyilikler on katı ile karşılık görür, bu da bütün yıla denk gelir" buyurdu. Ben "bundan daha fazlasını yapabilirim" deyince, o (s.a.v): "O zaman bir gün tut iki gün tutma" buyurdu. Ben "bundan daha fazlasını yapabilirim" deyince o (s.a.v): "O zaman bir gün tut bir gün tutma, bu Dâvûd'un (a.s) orucudur, oruçların en güzelidir" buyurdu. Ben "bundan daha fazlasını yapabilirim" deyince o (s.a.v): "Bundan fazlası olmaz" buyurdu. Abdullah b. Amr dedi ki, "Resûlullah'ın (s.a.v) bana ayda üç gün oruç tut demesini keşke kabul etseydim. Bu benim için ailem ve malımdan daha sevimli olurdu.[370] Başka yerde: "Ben kendime zorluğu istedim ve bana zor olan verildi. Resûlullah (s.a.v) "belki ömrün uzun olur nereden bileceksin" diye beni uyarmıştı. Resûlullah'ın (s.a.v) söylediği gibi oldum. Yaşlandığım zaman o ruhsatı kabul etseydim diye çok arzuladım.[371]
4. **Ebû'd-Derdâ (r.a) hadisi:** Ebû Cuhfeden rivayet edildiğine göre: Selman, Ebü'd-Derdâ'yı ziyarete gelmişti. Ümmü'd-Derdâ'yı eskimiş elbiseler içinde görünce "bu ne hal?" diye sordu. Ümmü'd-Derdâ, "kardeşin Ebü'd-Derdâ'nın dünyalık hiç bir şeye ihtiyacı yok, gece namaz kılar, gündüz oruç tutar" dedi. Ebü'd-Derdâ gelince Selman'ı selamladı ve yemeği önüne koydu, "ye!" dedi. O da: "Ben oruçluyum" dedi. Selman "yemin olsun ki, sen yemedikçe ben de yemeyeceğim" dedi. Birlikte yemek yediler ve Selman geceyi Ebü'd-Derdâ'nın yanında geçirdi. Gece Ebü'd-Derdâ namaz için kalkınca Selman engel oldu ve "ey! Ebü'd-Derdâ! Rabbinin senin üzerinde hakkı var, ailenin ve bedeninin senin üzerinde hakları vardır. Her hak sahibine hakkını ver, bazen oruç tut bazen tutma, bazen gece kalk bazen kalkma ve ailene de yaklaş" dedi.[372]
5. **Resûlullah'ın (s.a.v) amelini soran sahâbeler:** Enes'ten (r.a) rivayet edildiğine göre, üç kişi Hz. Muhammed'in (s.a.v) hanımlarının evlerine gelip, onun ibadetini sordular. Onlar da anlatınca bunları azımsar bir tavırla, "Biz nerde günahları bağışlanan

[369] Müslim, "Salatu'l-Musafirin", 219; Ebû Dâvûd, "Salat", 308; Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.121-122.
[370] Bkz: Buhârî, "Nikâh", 1, "Savm", 55, 56, "Teheccüd", 20; Müslim, "Sıyam", 181, 186; Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.124.
[371] Müslim, "Sıyam", 182; Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.125; bkz: Ebû Nu'aym, **age**, C.1, s.283-284.
[372] Buhârî, "Savm", 51, "Edeb", 78; Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.130.

Peygamber nerde" dediler. Onlardan biri, "ölünceye kadar geceleri namaz kılacağım" dedi. Diğeri, "ben de bütün günleri oruçlu geçireceğim" dedi. Diğeri ise, "asla evlenmeyeceğim" dedi. Resûlullah (s.a.v) onların yanına geldi ve şöyle buyurdu:
"Allah'a (c.c) yemin olsun ki sizin en çok Allah'tan (c.c) korkanınız ve en çok takvalı olanınız benim. Ben bazen oruç tutar bazen iftar yaparım. Bazen namaz kılar bazen dinlenir ve kadınlarla da evlenirim. Kim benim sünnetimden yüz çevirse benden değildir."[373]

Leknevî'nin, çok ibadet etmenin bid'at olma ve yasaklanma şartları ile alakalı görüşlerini aşağdaki şekilde özetleyebiliriz:

Nakletmiş olduğu haberler ibadette zor olanı seçmenin engellendiğini ve olması gereken açık, gerçek dinden olmadığını bildirmekte olmaları ile beraber, bütün güçleri ile ibadet ve cehtte aşırı giden kimseler Resûlullah'ın (s.a.v) nehyetmiş olduğu işi yapmakta olup, bu amellerine itibar edilmeyeceğini söyleyenler için Leknevî çeşitli cevaplar vermektedir.[374]

Havla hadisinde, Resûlullah (s.a.v) onu çok namaz kılmaktan men etmediğini, tâkati aşmayacak şekilde ve onu usandırmayacak şekilde amel etmesine cevaz verildiğini savunur.

Zeynep hadisinde, Zeynep (r.anha) usanıp bitkin düşünceye kadar namaz kılıp gücü tükendiği yerde ipe dayanıp namaz kılmasından hareketle Resûlullah'ın (s.a.v) menettiğini ifade eder.

Abdullah b. Amr hadisi, Resûlullah (s.a.v) onu tanıyıp halini bildiğinden dolayı ona ruhsat vermiş olduğunu, ailesi ve nefsinin üzerinde hakkı olduğunu, bedeni ve zihni yoracağını belirtiğinden hareketle böyle ibadetin zihni bıktırıp yoracağı veya ihlal edilmesi engellenen şer'i bir hakkı engelleyeceği sebebiyle olduğunu ifade eder.

Ebü'd-Derdâ hadisi, o, vacip olan hakları terk etmesinden dolayı engellenmiş, bu da mutlak olarak ibâdetin çokluğundan değil vacip olan hakların aksatılıp, ihmal edilmesinden kaynaklandığını savunur.

Sahâbeden bir grup olayı, onlar Allah'ın (c.c) vacip kılmadığı bir şeyi kendilerine vacip kılıp Hz. Muhammed'in (s.a.v) ibadetini az gördüklerini, kendileri Hz. Muhammed'in (s.a.v) yolu olmayan bir yolu tercih edip kendilerince gerçek olan bir yolu tercih etmiş olduklarını, fakat bunu Hz. Muhammed (s.a.v) "kim sünnetimden yüz çevirse benden değildir" hadisi ile

[373] Buhârî, "Nikâh", 1, "Edeb", 78; Abdülhay el-Leknevî, **age**, s.131.
[374] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.136.

dikkat çekmiş olduğunu savunur. Bu da güçten daha fazlası ve fıtratın kabul etmediği şekilde ibadete cevaz vermediğinin anlaşılmakta olduğunu ifade eder.[375]

Leknevî, Peygamber'in (s.a.v) de çok ibadet ettiğini ve oruç tuttuğu rivayetlerle sabit olup hatta karnına şiddetli açlıktan dolayı taş bağladığı[376] rivayet edildiğini, Zeynep (r.anha) için asılan ipin sökülmesini emretmesi, ona olan şefkatinden dolayı olup zevcelerinin de Peygamber (s.a.v) gibi çok ibadet etmeleri, ayrıca Abdullah b. Amr'ın davranışlarını değiştirdiği zaman bu değişiklik bir günah ve çirkin bir şey gibi düzeltilmediğini savunmaktadır.[377]

Sonuç olarak Leknevî, konuyu her yönü ile ele alıp delillerini beyan ettikten sonra çok ibadet etmenin bid'at olmadığı yönündeki görüşlerini şu şekilde bildirir:

> Kim bunların hepsini düşünür ve anlarsa bunların ümmet için bir kolaylık, mü'minler için bir ruhsat olduğunu, uygulayabilenler için dinde bir zorluk olmadığını kavrar. Zira Allah (c.c) "Ey! İman edenler, Allah'ın (c.c) size helal kıldığı şeyleri haram kılmayın."[378] Bu konuda size verilen ruhsatın haram olduğuna inanmayıp kendinize bunları haram etmeyin manasındadır. Kişi bunları haram kılmadan züht ve riyazet yaparsa bunda bir engel yoktur. "De ki: Allah'ın (c.c) kulları için yarattığı süs ve temiz şeyleri kim haram kıldı."[379] Ayeti ise kim Resûlullah'ın (s.a.v) gösterdiğinin doğru olduğuna inanmaz ve daha zor olanı tercih etmek isterse ve bu konuda ruhsatı iptal etmek isterse bu engellenir. Gelen sahâbelerin hadisinde olduğu gibi, "Kim benim sünnetimden yüz çevirse o benden değildir demiştir."[380] Ulemâya tabi olarak benim tercihim şudur, bütün geceyi ihya, Kur'an'ı bir gecede hatim ve bir gecede bin rekât namaz kılmak bid'at olmayıp şeriat bunları engellemiş değildir.

Leknevî'ye göre, çok ibadet etmek kendisine teşvik edilen bir iş olup, şartları vardır.

1. Bundan dolayı zihinde bir usanma ve bıkkınlık meydana gelmemeli.
2. Nefsin kaldıramayacağı şeyi yükleyip, gücünün yetmediği bir şey olmamalı.
3. Bundan dolayı daha önemli veya vacip olan bir şeyi kaçırmamalı. (aile beden vb. haklar)
4. Çok ibadet eş, çocuk, misafir ve diğer şer'i bir hakkı ihlal etmemelidir.
5. Şer'i ruhsatları batıl saymayacak, onlarla amel edenleri gayretsiz saymayıp, ruhsatları iptal yoluna gitmemeli.

---

[375] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.136-138.
[376] Buhârî, "Meğazi", 29; Müslim, "Eşribe", 141; Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.142.
[377] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.142.
[378] Maide, 5/87.
[379] A'raf, 7/32.
[380] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.143.

6. Dinde vacib olanı haram, haram olanı vacip olmasına sebep olmamalıdır.
7. İbadetler ta'dili erkân'a uyularak hakkı yerine getirilerek yapılmalıdır.
8. Sünnete aykırı olmamak kaydıyla, seçilmiş olan âdet ve ibadet üzerine devam edilmeli, özür haricinde terkedilmemelidir.
9. İnsanlarla toplu yapılan ibadetlerde insanlara bıkkınlık verecek derecede olmamalıdır. (cemaatle namazda çok kıraat gibi)
10. Çok ibadet etmek, bu ibadet şeklinin sahâbe ve Resûlullah'ın (s.a.v) yaptığı ibadetten daha faziletli olduğu düşüncesine sahip olunmamalı.[381]

Leknevî, bu şartları taşıyan kişilerin çokça ibadet edebileceğini, bu şartlardan biri olmazsa onun için amelde orta yollu olanın daha evla olduğunu beyan etmektedir.[382]

Hatime

Leknevî sonuç bölümünde kitapta işlediği konudan farklı bir konu ele almakta ve incelemektedir. Fakat bu konu da daha sonradan ihdas edilen bir uygulama olduğundan dolayı burada yer vermiştir. Ramazan ayı ile alâkalı bu bölümü kaleme almasının nedenini şu şekilde açıklar:

> İnsanlar bize yaptıkları birçok şeyle alâkalı soru sorarlar, bunlardan biri de ramazanın 27. gecesinde veya diğer gecelerinde camileri süslemek, döşemek ve kandiller yakarak, lamba asarak hafızlığı kuvvetli olanları belirleyip, bunlara iki veya daha fazla rekât kıldırarak sabaha yakın bir zamana kadar teravih kılıp bir gecede Kur'an'ı hatmetmektir. Buna da şebîne (farsça da bir gecede hatim) diyorlardı.
>
> Bir gecede Kur'an'ı hatmetmek teşvik edilen ve sevilen bir iştir. Fakat ona eklenen çirkin şeyler kötüdür. Onların güzel dedikleri bazı şeyler kötüdür.[383]

Leknevî, bununla beraber söz konusu uygulamalara dair şartların olduğunu beyan etmektedir. Bu şartların uygulamaları bid'at yapıp yapmayacağını açıklamaktadır.

1. Kur'an'ı bir gecede hatmetmek güzel olup selefin uygulaması da bu yöndedir.
2. Hızlı olarak, kural ve şartlara riayet etmemeleri çirkindir. Hızlı okuyunca bazı ayetleri yanlış okuyor ve arkadan düzeltecek olan fatihlere de kulak asmıyorlar. Bunlar çok çirkindir. Bir de namaz bittiğinde onlara övgü ve ihsanlar yapılıp sesinin güzelliği, hızı ile alâkalı yorum yapıp, bu yapılanın çirkin olduğunu söylemiyorlar.

[381] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.147-153.
[382] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.153.
[383] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.154-156.

3. Dinleyenlerin tembelliği, kıyamda olan hocanın rükûya eğilmesini bekliyor, rükûda ona tabi oluyorlar.
4. Cemaatin nefret etmesi, kıraat uzatıldığı için dinleyenlere bir bıkkınlık geliyor. Bir kısmı oturup bir kısmı ayakları üzerinde dilleniyor.
5. İhtiyaçtan fazla lamba ve kandil asmak, fukahâ ve ulemânın sakındırdığı gereksiz bir şeydir.

Leknevî, bu ve benzeri işlerin güzellikleri kötü olan şeye çevirdiğini, nice şeylere bazı şeylerin eklenmesi ile çirkin olabileceğini savunmaktadır. Doğrusunu Allah (c.c) bilir."[384]

2.2.1.1. Değerlendirme

Buraya kadar İmam Abdülhay el-Leknevî kendisinin savunmuş olduğu ve halk arasında avam ve havasın dillerinde dolaşan bir soruya cevap vermek maksadı ile bu eseri kaleme almıştır. Konuyu işleme bakımından doyurucu kaynaklara müracaat ederek konu hakkında geçmişten günümüze örnekleri sermiş ve sistematik halde işlemiştir. Eleştirilere cevap mahiyetinde ve bunu kabul etmeyenlerin ağızlarına kelimelerini tıkayacak, duymak isteyen, ders almak ve bilgi edinmek isteyen insaf ve fazilet sahiplerine bir hitap üslûbu ile yazmıştır. Esas aldığı kaynakların bir kısmı her ne kadar masadır-ı asliye olmasa da içerisinde bulduğu en sahih ve sağlam olanlardan örnek ve çıkarımda bulunmaya gayret göstermiştir.[385]

Bu bağlamda kitabı değerlendirme aşamasına geçmeden evvel bu kitapta bize de delil olacak olan yerleri almayı hedefledik. Dikkatli ve kendisinin maksadına uygun bir anlayışla muhakkik Abdülfettâh Ebû Gudde hocanın eklemeleri ve tahkikleri ile yolumuzu, Leknevî'nin anlatmak istediğini anlama ve aktarma prensibine bağlı kalmaya önem verdik. Allah'ın (c.c) kitabından başka her kitapta bir eksiklik ve noksanlık olacaktır. Biz değerlendirmemizi yaptığımızda insafı ve i'tidali elden bırakmadan bunu yapmaya rabbimizin muvaffak kılmasını umuyoruz.

Evvela Leknevî birden çok kaynak ve eseri kullanmaya gayret göstermiş, almış olduğu bilgileri hep kendi anlattıklarına delil olacak mahiyette kullanmıştır. Bu konuyu işlerken daha çok bilgi verme ve yanlış anlaşılmış bilgileri düzeltmek istemesinden dolayı genellikle güvenilir kaynaklardan faydalanmış, nadiren çoğu ulemâ tarafından delil olarak kullanılmayan, kaynak kabul edilmeyen eserleri de kullanmıştır. Bu eserlerde söylenti

[384] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.154-156.
[385] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.101.

mahiyetinde olmayan haber ve bilgileri delil almaya önem vermiş, ulemânın reddedeceği bilgileri almamaya gayret göstermiştir.

Alan olarak İslam hukuku mevzu olması hasebi ile bu kaynakların fukaha ve usulcüler tarafından delil mahiyetinde olması bizim için önemlidir. Zira Leknevî bunları yazarken kendisi imkânları ile derlemiş olduğu bilgileri istifadeye sunma ve tartışmayı muhal hale getirmeye çalışmıştır. Bir konuda ulemânın üzerinde ittifakla asli bilgi değeri olmayan kaynakları kullanmadığından dolayı kendi döneminde de daha sonra da eleştirilmemiştir. Eksiklik olması yanında sahâbe ve tâbiînden gelen rivayetleri alması bakımından, Hadis âlimleri ve fıkıh açısından sahâbe ve tâbiîn kavlinin hüccet olup olamayacağı konusu ulemâ tarafından tartışmalı bir durumdur. İşte burada sahâbe kavlinin delil olup olmadığı hakkında fıkıhçıların görüşleri üzerinde durmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Sahâbe kavlinin, rey ve içtihat ile kavranamayacak bir konuda olması halinde, bunun kaynak olduğunu ve ona göre amel etmek gerektiğini bütün bilginler ihtilafsız kabul ederler. Zira böyle bir durumda ilk ihtimal, sahâbe kavlinin Hz. Muhammed'den (s.a.v) duyulan bir bilgiye dayanmış olmasıdır. O halde bu bir nevi sünnet sayılır. Sünnet ise bütün Müslümanların ittifak ile şer'i hüccetlerin en kuvvetlilerindendir. Hanefî âlimler bu tarz sahâbe kavli için, en az hayız süresinin üç gün olduğuna dair Abdullah b. Mes'ûd'tan ve hamilelik süresinin iki yıldan fazla olamayacağına dair, Hz. Âişe'den (r. anha) rivayet edilen görüşleri örnek gösterirler. Çünkü (dinî konulardaki) miktarlar rey ve akıl ile bilinemez. Bu gibi hususlarda sahâbe görüş belirtmiş ise, bu onun Hz. Muhammed'den (s.a.v) duyduğu bir bilgiye dayandığını gösterir. Bu da aynı konuda örnek olarak gösterilebilir: Ali'nin (r.a) bir gece her bir rekâtında altı secde yaparak altı rekât namaz kıldığı rivayet edilmiştir. Bilindiği gibi namaz, teabbüdî bir iştir. Rey ve akıl ile bilinemez, mutlaka nakli delile dayanmak gerekir.[386]

Bundan dolayı İmam Şâfiî şöyle demiştir: Şayet Ali'nin (r.a) böyle yaptığı sabit olsaydı, ona uygun olarak hüküm verirdim. Çünkü bu konuda kıyasa yer yoktur ve ilk ihtimal onun bunu naklî bir delile dayanarak yapmış olduğudur. Yine bilginler fikir birliği etmişlerdir ki, bir sahâbenin kavli diğer sahâbe müçtehitleri için bağlayıcı olamaz. Çünkü onlar birçok meselede ihtilâf etmişler, bazıları diğer bazılarından farklı görüşlere sahip olmuşlardır. Eğer birisinin kavli, diğer müçtehit sahâbelere karşı hüccet teşkil etse idi, böyle bir ihtilâf caiz

[386] Bkz: Zekiyuddin Şa'bân, **Usulü'l-fıkhi'l-İslâmi**, Mektebetü'l-İrşad, İstanbul 2016, s.228-231; Abdulvahhâb Hallâf, **İlmu usuli'l-fıkh**, Müessesetü'r-risale, Beyrut 2012, s.74-75.

olmazdı. Esasen bilginlerin bu konuda ihtilâf ettikleri nokta rey ve içtihada dayanan sahâbe kavlinin, sahâbeden sonra gelen nesiller için bağlayıcı bir kaynak teşkil edip etmeyeceği hususudur.

Bazı âlimler: Bu bir kaynak sayılmaz, demişlerdir. İmam Şâfiî'nin kabul ettiği görüş budur. Sonraki Hanefî, Şâfiî ve Mâlikîler'den bir grup ve kelâmcıların çoğunluğu da bu görüşü kabul etmişlerdir. Delilleri şudur: Sahâbe de diğer müçtehitler gibi birer müçtehittir. Diğer müçtehitlerin hataya düşebildiği gibi, sahâbenin hata yapması da mümkündür. Şu halde sahâbe kavli diğer müçtehitler hakkında şer'î bir kaynak ve hüccet teşkil edemez.

Bazı âlimler ise, Kitab, Sünnet ve icmâda hüküm bulunmadığı zaman sahâbe kavli bağlayıcı bir kaynak olur, demişlerdir. Bu, Hanefîlerin, eski görüşüne göre İmam Şâfiî'nin ve kendilerinden yapılan iki rivayetten birine göre İmam Mâlik ve İmam Ahmed b. Hanbel'in görüşüdür. Bu görüş şu delile dayandırılmaktadır:

"Her ne kadar sahâbenin de, diğer müçtehitler gibi hataya düşmesi muhtemel ise de, çoğunlukla sahâbenin görüşü doğrudur. Çünkü o Hz. Muhammed'in (s.a.v) mektebinde yetişmiştir, Arap diline hâkimdir, Kur'an âyetlerinin nüzul ve hadislerin vürud sebeplerine, hangi münasebetlerle indiğine veya ifade edildiğine, vâkıftır, Hz. Muhammed'in (s.a.v) davranışlarını bizzat müşahede edip, söylediklerini dinlemiş ve şer'î hükümlerin gayelerini kavramıştır. Bu özellikler daha sonra gelen müçtehitlerin hiçbirinde bulunamaz. Şu halde sahâbe görüşü diğer müçtehitlerin görüşlerinden üstündür ve diğer müçtehitler için bağlayıcıdır."[387]

Bizce bir müçtehit daha sonra gelip sahâbe kavline zıt bir görüş beyan edebilmesi yanında onların görüşlerini de kabul edebilir. Bunun diğer müçtehitlerle hiçbir farkı yoktur. Zira sahâbenin hepsi birbirlerinin içtihad ve sözlerine uymuş olduğunu gösteren bir delil yoktur. Bunu delil olması gerektiğini gösteren şer'i bir nas da yoktur. Sahâbeden sonra gelen tâbiîn bütün işlerinde sahâbe söz ve içtihatları ile mi amel ettiler? Zira ashâptan sonra tâbiînden gelen bir kısım müçtehit ashâb görüşlerine muhalif davranmış ve kabul etmemişlerdir.[388] Ashâb Hz. Muhammed'in (s.a.v) arkadaşları olmaları ve Kur'an'ı en iyi bilenler olması hasebi ile içtihada kapalı konularda yorum yapmaları sahih sayılır ve itiraz da kabul etmezler. Zira içtihad ve kıyası kabul etmeyen mevzuları muhakkak Hz. Muhammed'den (s.a.v) duymuşlardır. Bu şekilde olan konularda onlara muhalefet edilmez.

[387]Zekiyuddin Şa'bân, **age**, s.228-231; bkz: Abdulvahhâb Hallâf, **age**, s.74-75.
[388] Bkz: Zekiyuddin Şa'bân, **age,** s.228-231.

Abdülhay el-Leknevî'nin işlemiş olduğu konuda ibadetin insan gücünü aşmaması dâhilinde mubah olduğu, yasaklamanın belirli asli görev ve vazifeleri engelledikleri nden, insan hayatını olumsuz etkilediğinden dolayı yasaklandığını zikretmektedir.

Kendisinin ele aldığı konunun yaşam boyutuyla değerlendirilmemesi gerektiğini, itikâdî olarak zemine oturtulması gerektiği kanaatine varmış bulunmaktayız. Bundan dolayı alınan kaynaklarda çok ta'n edilen haberler ve zayıflık derecesi şiddetli olacak derecede merdûd olacak haber yoktur. Özellikle terceme-i hal kaynak ve tabakâtlarından alınan bilgiler çok kuvvetli değillerdir. Zira önemli ölçüde eserde yer alan Ebû Nu'aym'ın (ö. 430/1038) eseri tasavvuf erbabı tarafından hüsnü kabul görmüş, kaynak olarak kullanılacak bir eser değildir. İlk başta da belirttiğimiz gibi merdûd olan bir eser de değildir.[389]

Kitabın ilk bölümünde bid'at kavramı ve manalarını ele alan Leknevî bu bağlamda kendisi âdet babında olan bid'ate bid'at demeyip şer'i uygulamalara ve ilk üç nesilde uygulanmamış, var olduğuna dair hiç bilgi olamayan şeyleri kabul eder. Bizce de bid'at Leknevîin öngördüğü şekilde olması tercihe şayan olan görüştür. Zira diğer türlü ilk/lügavi ayrımda eğer âdetleri de ele alacak olursak bir karmaşa olur ki, içinden çıkılmaz bir hal alır. Çünkü âdetler ve örf değişkendir. Bunların ilk döneme göre uygun olması imkânsızdır. Fakat dinin, inanç boyutunda uygulanması gereken İslam'ın âdetleri elbette ki bu dediğimiz şeyin dışında kalır ki bunlar olmazsa olmaz olma özelliğine sahiptirler.

Abdülhay el-Leknevî sadece üç nesilden sonra ortaya çıkmış ve bu üç nesil döneminde ortaya çıkıp kabul edilmeyen uygulamalara bid'at adını verir.[390] Bu dönemlerin herhangi birinde yapılıp genel tarafından bir karşı çıkma olmadı ise bid'at olarak karşılanmaz. Çünkü ümmet olarak günah olan ve olmayan bir şey üzere ittifak etmek ve dini model olarak ileri sürülen uygulamalara kulak asmayarak susmak ve karşı çıkmamak imkânsızdır. Bu durumda biz ümmetin ilmi aldığı bütün ulemâyı adaletsizlik ve zulümle suçlamış oluruz. Kendileri her nerde olurlarsa olsunlar yapılan yeniliklere dinde bir aslı olmazsa karşı çıkmış ve her zaman bunu haykırmışlardır.[391]

Leknevî sünnet ve bid'atın arasını ayırıcı bir mahiyette olan bir görüşe sahip olup bizce de bu görüş tercihe şayandır. Zira Sahâbe, Hulefâ-i râşidîn, tâbiîn sünnetlerinden yüz çevirip bunları Seyyidu'l-beşer'e (s.a.v) yakınlıklarından dolayı daha sahih, daha salt ve doğru bilgilere sahip olduklarını kabul etmez, görüşlerini özellikle Hulefâ-i râşidîn'in görüşlerini

[389] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.101.
[390] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.24.
[391] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.26.

benimsemez isek bu dinin temellerini dinamitlemiş oluruz. Çünkü bu tariki ile bize gelen Kur'an'da dahi hata arayıp, uydurmuş olduklarını kabul edip, yaptıkları icmâların geçersiz olduğunu kabul etmemiz gerekecektir. Ki bu tarz bir hata onları ta'n etme sebebi ile muhtemel olan bir yanılgı olacaktır. Beyan ettikleri görüşler birbirinden sağlam yolla bize kadar gelmiş ve kesinliği hakkında şüphe duyulmaması gereken önemli mevzulardır.

Bu şekilde takip edilen yolla Kur'an bize kadar gelmiş, Hz. Muhammed (s.a.v) menheci ile toplanan Kur'an parçaları, onların içtihadına tabi tutularak tasarlanmış ve ümmetin büyüklerinin kabul ettiği bir metotla bize kadar ulaştırılmıştır. Bunların din adına üzerine ittifak ettikleri şeyler sünnet olarak görülmesi elzemdir. O güzide ashâb ve dizlerinde, rahle-i tedristen geçen tâbiînin akıllı ve samimi bireyleri vesilesi ile tedvin edildikleri döneme kadar ilimler hem uygulama hem de sema' yolu ile nakledilmiştir. Nasıl olur da böyle bir üslûpla yetişen bireyler zulme, uydurulmuş olan şeylere göz yumabilir, bunları kabullenebilirler. Bu tarz gelişen olaylara karşı çıktıkları ilk dönemlerden beri vakidir.

Bundan dolayı Şir'atü'l-İslâm Leknevî'yi İmam Zâde es-Semerkandî'nin (ö. 573/1178) görüş ve naklettiği bilgiler bizi destekler mahiyettedir. İmam Zâdê şunları zikreder:

"Kendisine bağlanmanın vacip olduğu sünnetten maksat, kendileri lehinde iyilik, rüşt ve ıslah edici olunmak ile şahit olunmuş nesillerin üzerinde bulundukları şeydir. Bunlar Hz. Muhammed (s.a.v) döneminde yaşamış, Hulefâ-i râşidîn ve onlardan sonra gelen tâbiîn, tebe-i tâbiîndirler. Bunların belirlemiş oldukları metoda muhalif olarak ortaya çıkmış her şey bid'at sayılır. Her bid'at da yolu kaybedilmiş bir sapıklığa saplanmaktır. Sahâbe-i kiram büyük, küçük, az, çok Hz. Muhammed (s.a.v) döneminde olmayan ve bilmedikleri bir şey ile karşılaştıkları zaman bunları yapanlara şiddetle karşı çıkıyorlardı."[392]

Bununla beraber değişen hayat şartları ve farklı milletten insanların İslam'a akın akın, fevç fevç İslam'a rağbet gösterip, dini kabul etmelerinden dolayı, farklı âdetler de dine karışmıştır. Bunların, dinin ruhuna uygun olanları elbette kabul edilmesi gerekir. Daha sonra İslam coğrafyasının genişlemesi ve şehirlerde insan nüfusunun artması vesilesi ile eski olan âdetler geliştirilerek ihtiyaca cevap verecek niteliğe kavuşturulmuştur. Zira İslam kanunları sınırlı hükümlerle sınırsız konu ve problemlere çözüm bulmak için var olmuştur.

Uygulanan bir şeyin sözgelimi; daha evvel bir yere yeterli olan bir cami daha sonra ihtiyaca binaen iki veya daha fazla cami yapılması veya daha evvel sesin her yere ulaşması kolay

[392] Muhammed b. Ebû Bekir İmam Zâde es-Semerkandî (ö. 573/1177), **Şir'atü'l-İslam**, Thk: Muhammed Rahmetullah Hafız Muhammed Nazım en-Nedvî, Dâru'l-beşairi'l İslamiye, Beyrut 2007, s.33.

olduğundan minarelerin ihtiyaca binaen geliştirilmiş ve günümüzdeki şeklini alana kadar çeşitli merhalelerle gelmiş olması, bid'at olarak sayılması insaf ehli birinin değerlendirmesi olamaz. Makâsıdı iyi kavrayıp bu makâsıd çerçevesinde düşünmek gerektiğini her zaman hatırlanması gerekmektedir. Zira din kolaylık temin eder. Bundan hareketle müellif'nin kabul ettiği gibi[393] bid'atın lügat manasına giren kısmı âdetlerle alâkalı olup, bunlara bid'at ismi verilmez. Zira ashâb Hz. Muhammed (s.a.v) zamanında yemedikleri yemekler, daha sonra gelen refahın ilk dönemde olmadığı için bid'at olarak ele alınması gerekecektir ki bu da insaf ve akıl sahibi bir kişinin bakış açısı olamaz.

Ashâb döneminde yeni olarak hiç görülmemiş şeylere karşı sahâbenin karşı çıktığı hakkında bilgi vermektedir ki, bu konuda hakikat vakidir. Sa'id el-Hudri'nin Mervan b. Hakem'e bayram hutbesindeki karşı duruşu, Umara'nın hutbede dua için ellerini kaldırmasında Bişr b. Mervan'a karşı çıkması ve daha birçok vakıa buna örnek olarak verilebilir.[394] Cuma namazı ile alâkalı ezan[395] sayısının arttırılması, Ali (r.a) döneminde birden fazla camide bayram ve Cuma namazlarının kılınması[396] gibi uygulamalar sahâbenin karşı çıkmadıkları fakat Hz. Muhammed (s.a.v) zamanında mevcut olmayan uygulamalardır. Ashâbın bunları benimsemesi bid'at olmadığı ve makâsıd doğrultusunda ortaya çıkan şeylere cevap ve ihtiyacı giderme yönünde bir adım olarak telakki etmişlerdir.

Dinin asıl temellerini oluşturan ve ilmin bize kendilerinin vasıtası ile gelen ashâb tarafından bir uygulama hakkında çirkin görecek şekilde ya sözlü veya da fiili bir inkâr gerçekleşmiş ise buna rahatlıkla bid'at denilebileceğini düşünüyoruz. Zıttı durumun ise bid'at olmayacağı fikrinin bu açıdan ashâbın mürüveti ve güvenirliği bakımından isabetli olacağını ayrıca ifade etmekte fayda vardır.

Bütün bunların yanında ashâbın daha önce ortada olmayan bir şeyi ortaya koymaları da bid'at olmadığını onlara uymanın gerekliliği ile alâkalı hadislerin varlığı açısından değerlendirince belirli şartları taşıdığında bid'at olmadığı anlaşılmaktadır. Bunlara karşı bir şer'i nassın olması halinde elbette ki bid'at sayılacaklardır. Diğer durumlarda herhangi bir hükmü içermeyen veya bunların ortaya koyduklarının güzelliğine delil olacak nas varsa onlara ittiba etmek evladır.[397]

---

[393] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.22-26.
[394] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.26-27.
[395] Ebû Dâvûd, "Salat", 225.
[396] İbn-i Teymiyye, **age,** s.291.
[397] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.54-55.

İttiba konusundaki ihtilaflarla beraber ilk üç neslin uygulamalarının esas alınıp sünnet mesabesine yükseltmenin belirli şartlara bağlı kalarak olabileceğini düşünmekteyiz. Ashâb ve tâbiînden sözlü ve fiili olarak bize kadar intikal eden bilgilerde bunların dinin aslından olup kendi yorumları olma ihtimali olmama durumu olan konular (muvakkit, şer'i ölçüler, esbap-ı nüzul) sünnet gibi tabi olunması gerektiğini beyan etmekte herhangi bir sakınca görmemekteyiz. Zira ashâb kendilerinin yorumu ve uygulaması olan durumlarda ittiba etmek veya etmemek, ittifak etmedikleri konularda tercih etmekte bir sakınca olacağını düşünmüyoruz.

Sahih sünnetin, ashâbın ve tâbiînin görüşlerinin desteklemiş olduğu diğer zamanlarda ortaya çıkan şeyler de aksine bir delil bulunmayanlar da ayrıca bu kategoride değerlendirilebileceğini beyan eden Leknevî isabetli bir şekilde değerlendirme yaptığı görünmektedir.[398]

Leknevî döneminde yaşayan kimseler bid'at hakkında ya üç nesilden sonra çıkan her şeye bid'at, ya da şeriatta olmadığı halde babaları, şeyhleri ve büyüklerinden almış oldukları şeriata arz etmedikleri her şeyi bid'at-ı hasene şeklinde değerlendirmiş olup biri ifrat diğeri tefride sürükleyen iki görüşü oluşturmuşlardır.[399] Leknevî her ikisinden de Allah'a (c.c) sığınıp daha i'tidalli görüşü benimsemiştir.

Günümüzde ortaya çıkan yenilikleri de bu bağlamda ele alıp İslam'ın ruhuna ve şer'i delillere arz ettikten sonra bid'at olup olmayacağına dair karar isabetli olacaktır. Sünnet olarak günümüzde şekilcilik ve taklitten başka bir şey olmadığını söylemek, bağlamdan ne kadar koptuğumuzun ve kıt anlayışlı insanların topluma öğrettiklerini toplum tarafından esas olarak benimsenmesi, üzerine üzülmemiz gereken bir eksiklik olduğunu düşünüyoruz. Zira anlayış açısından insanların günümüzde de büyükleri ve lideri olan kimseler, olabilir ki dinin ve Şâri'nin maksadını anlamamış ve doğru yönde görüş beyan etmemiştir. Lakin ne hazindir ki, bu liderler hiçbir zaman eleştirilmez, yaptıkları her şey doğru görülüp, verdikleri her şeye din denilmektedir. Bizim daha da üzüldüğümüz diğer bir nokta her grup kendi uygulamalarının hakikat olduğunu beyan etmektedir. En doğrusunu Allah (c.c) bilir. Her şeye kadir, tedebbürü altında olanları hikmetle evirip çevirmektedir.

Eserin ilk bölümünde bid'at hakkında detaylı malumat sunan Leknevî neyin bid'at neyin bid'at olmadığını beyan etmiştir. Kendisi orta yolu tutmaya gayret göstermeye çalışan, bir

[398] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.56-57.
[399] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.57.

eda ile eski ulemânın menhecini takip ederek, kendi görüşlerini beyan etmiştir. Görüşlerinde herhangi bir aşırılık ve usule aykırılık görmemekteyiz. Kendi yaşadığı dönemde meydana gelen olayları da hesaba katacak olursak, sünnet aleyhtarlarına karşı bir nevi sünneti müdafaa girişimlerinde bulunmuş neyin sünnet olup olmayacağı hakkında bilgileri delilleri ile sunmuştur. Bu delillerle aleyhtar olanlardan doğru yolu bulmaya çalışanlar için ciddi değerler vardır. Geçmişten gelen hakikat ile gününe tam anlamı ile sunmayı hedefleyen Leknevî bu açıdan amacına ulaştığı söylenebilir. Zira kendi döneminde yaşının genç olmasına rağmen ciddi bir ses getirmiş birçok İslam ülkesinde eserleri rağbet görmüş ve saygı ile anılmıştır.

İkinci kısımda ise ilk kısımda belirlemiş olduğu menhec üzere durmuş ve sunmuş olduğu delillerle yetinmeyip bu bölümde de birçok örnek vererek konuyu açıklığa kavuşturmayı hedeflemiştir. Birçok sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiînin hal tercemlerine yer veren kitaplardan tarih, rical ve tabakât kitabında yer alan bilgilere yer vermiştir.[400] Daha önce belirttiğimiz gibi bu bölümde yer verdiği eserlerin bir kısmı sahihliği ile şöhret bulmuş olmasa da sağlam olmadığına veya zayıf, merdûd oluklarına dair bir ittifak ta yoktur. Konunun açıklanması bakımından Leknevî canlı örnekler vermeye daha çok teorik bilgiler vermekten isabetli olacağını düşünmüş olacak ki bu usulü bu eserde ve daha incelediğimiz diğer eserlerde de takip etmiştir.

Verdiği örneklerde sadece çok ibadet etmenin bid'at olmadığını kanıtlayan örnekler vermekle kalmamış muarızlara cevap mahiyetinde olması için çok ibadette aşırılığa kaçmış ve eleştiri almış kişilerin örneklerini vererek bir ölçü oturtmaya gayret göstermiştir.

Zikredilen bu örneklerde elbette ki avam için çok uç örnekler olduğunu, bu kadar ibadet örneğinde insanın bir gününe ve hayatına sığmayacak kadar ibadet örnekleri olduğunu, bunun akıl ve mantık tarafından kabul edilemeyeceğini beyan edenler için bu yetinin Allah (c.c) tarafından vehbî olarak, bir vüsat verilerek gerçekleştiğini Allah'ın (c.c) onlara vermiş olduğu bir güçle bunu yapabildiklerini beyan etmektedir.[401]

Fıkıh ve Hadis çerçevesinde verilen bu örneklerin delil sayılabileceğini, insan için Allah'ın (c.c) belirttiği ölçüde helal ve harama dikkat edip emirlere imtisal etme olduğu müddetçe bu kadar çok ibadet değil de az da olsa devamlı zikir ve evrâd daha isabetli olacaktır. Yapılan ibadet insanı hayati olan bir şeyden, vucubu ehemmiyetli başka bir şeyden engelleyip

[400] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.59-102.
[401] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.101-102.

sağlığına zarar veriyorsa bu ibadet olmaktan çıkıp daha çok külfetli olan bir zulme dönüşecektir. Bundan dolayı çok ibadet sadece kişiye has olup şer'i açıdan diğer yapmayan bireyler yadırganmaz. Allah'ın (c.c) ve Hz. Muhammed'in (s.a.v) belirlediği ölçüde fukahânın da belirlediği minimum düzeye ulaştıkça herhangi bir yükümlülük kalmamaktadır.

Yapılan ibadet yapana has olduğundan dolayı yapan birey bunu dinin aslı olarak veya diğer farz ve vaciplerden üstün görme vehmine kapılmaması gerektiğini ve belli ölçülerde bunun karşılığının olacağını beyan eder.[402]

Yapılan ibadette Allah'ın (c.c) sevap vermekten usanmayacağını Allah'ı (c.c) rahmeti ile bir müsabakaya girişilmemesi için Hz. Muhammed'in (s.a.v) uyarılarını zikrettikten sonra nebevî menheci çok ibadet etmekte uygulanması gereken metot olarak benimsenmesi gerektiğine de değinmiştir.[403]

İnsana zor gelmesi durumunda en çok Hz. Muhammed'in (s.a.v) yaptığı kadarını yapıp ondan daha takvalı olma ve daha fazla ibadet edebileceği zannına kapılarak dinde uygulaması olmayan ibadet şekillerini ihdas etmek çirkin bir iştir. Namaz kılarken bir rekâtta on secde, beş ruku' şeklinde bir uygulama olmadığından dolayı bu tamamen zıt olan bir şekildir. Kendini iltizam altında bırakıp çokça ibadet edip sıhhat bakımından çöküntü yaşanmamalı, aile ve çevreye de vakit ayırılmalıdır. Biz, en isabetli olanın, Hz. Muhammed'in (s.a.v) uygulaması olduğunu, ondan daha fazla olan ibadetin insana külfet getireceğini söyleyerek bu yönde fikir beyan etmenin olacağını düşünüyoruz. Zira Hz. Muhammed (s.a.v) her gün oruçlu, her zaman namazda, her gece kıyamda olmadı. Ailesine, ashâbına ve akrabalarına, devlet işlerine de vakit ayırırdı. Hz. Muhammed (s.a.v) bu dinin yaşayan örneği olarak seçilmiş bir elçi ise onun yolundan gitmenin daha kısa yoldan sonuca vardıracağı kanaatindeyiz. Sonuç olarak her yaptığını ilmek ilmek hayatımıza nakşedip uygulamaya çalışmamızda, maksadın doğru kaynaklardan alınıp, iyi anlaşılması ile beraber uygulanması dâhilinde Rabbimizin izni ile kurtuluş yolu bulunacağından şüphe olmamalıdır.

Resûlullah (s.a.v) çok ibadet etmekle beraber insanları bundan engellemiş ve ondan fazla yapmamaları gerektiğini telkin etmiştir. Çünkü en güzel yaşam modeli Allah'ın (c.c) ona gösterip vahy ettiği şekilde yaşanılabilir. Bundan dolayı Leknevî'nin ümmetine şefkatinden dolayı[404] bunları engellediği görüşü manidardır. Zira diğer ümmetlerin kendilerine dini

[402] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.104-105.
[403] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.114-119.
[404] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.118-119.

zorlaştırdıkları gibi zorlamalarına izin vermemiş bu potansiyel ile orta yolu benimsemiş ve bunu anlatmıştır.

Bütün bu cehd ve gayretler Allah'ın (c.c) rızasını celp etmek dünya süsüne aldanmamak ve ahiretine hazırlık için yapılmıştır. Sayılan şartları taşımaması halinde bu ibadet tarzı yasaklanmış, Leknevî bunlarla alâkalı hükümlere üçüncü bölümde değinmiş bu sefer eleştirilen çok ibadet şekillerinden çokça örnek vermiş, aynı şekilde yaşanan örneklerle olayı pekiştirmiştir.[405]

Leknevî bu bağlamda eseri tamamlarken çokça ibadet etmenin bid'at olmadığını aksine teşvik edilen bir durum olduğunu belirterek bunun gerçekleşmesi için belirli şartlar dâhilinde olabileceğini söylemektedir.[406]

Bu açıdan ileri sürdüğü şartlar hakikaten çok kapsamlı ve içeriği tam olarak yansıtmış mahiyette oldukları çok rahatlıkla söylenebilir. Şartları yukarıda zikrettiğimizden dolayı tekrar yazmayı lüzumlu görmedik. Nihayetinde Leknevî'nin tercih ettiği görüş kişinin günlük hayatındaki gerekli işlerini engellemeyecek, sağlığı ve sıhhatine olumsuz etkisi olmayacak, zihne bıkkınlık ve usandırma getirmeyecek ölçüde kişinin fıtri tabiatına uygun olarak dilediği kadar ibadet etmesinde bir beis olmadığı yönündedir.[407]

Hatime bölümünde ise ramazan ayının son geceleri ile alâkalı yaşadığı bölgede yaygın olan âdetlerin İslam ile alâkalarının olup olmadığı hakkında bir değerlendirme yapmakta olup, bu uygulamalarda doğru ve yanlış yönleri sayar.[408]

Modern çağın insanları koymuş olduğu bu değirmende yavaşça öğüterek yaşadıklarında dini esas almalarını değil maddi menfaatleri göz önünde bulundurmalarını fısıldıyor. Hal böyle olunca insanların dine verdikleri önem azalmış, dini söylentilerden ve ağızlardan öğrenmekle iktifa ediyorlar. Bu durum insanların bid'atlara daha çok değer vermelerine ve bid'atları din olarak telakki etmelerine sevk etmektedir. Tabiri caiz ise bid'at matik olmuş âdetler, dinin önüne geçmiş, din zannedilerek yaşanan birçok şeyin bid'at kapsamına girdiğini göstermektedir. Eserde eleştirilen, genelde ibadet alanından çok ibadet etmenin bid'at olup olmadığı konusu bugün tam aksine tesir etmiş, ibadet etmemek maksadı ile uydurulan haberler dört biryandan duyulmaktadır. Bu durum dini yaşamın ne boyutta olduğunun göstergesi olup üzücü olan bir gerçekliği yansıtmaktadır.

---

[405] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.120-135.
[406] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.146-148.
[407] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.136-144.
[408] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.154-156.

2.2.2. Tuhfetü'l-ahyâr fî ihyâi sünneti seyyidi'l-ebrâr mea hâşiyetihi nuhbetü'l-enzâr

Eser bir mukaddime, üç asıl ve bir hatimeden müteşekkildir. Konumuzla alâkalı olan bu eserde kitabın yarısından fazla olan hatime bölümüdür. Fakat ilk başlardaki konulara da değinmek gerektiğini lüzumlu görüyoruz. Bundan mütevellit eser hakkında genel bilgiler verdikten sonra hatime bölümünde Leknevî'nin görüş beyanları ve delilleri üzerinde iyice tedris ettikten sonra değerlendirme yapmanın isabetli olacağını düşünüyoruz.

Takdim kısmında Leknevî kısaca eseri kaleme alma sebebini şöyle dile getirmektedir:

> Bu risaleyi yazmamdaki amaç, insanların Hanefî âlimlerinin söyledikleri ile alâkalı boş konuşmalardır. Bunlar derler ki: Hanefî âlimlerine göre sünnet sadece Hz. Muhammed'in (s.a.v) üzerine devam ederek yaptığı şeylerdir. Hulefâ-i râşidîn'in yaptıkları sünnet değildir. Aksine Hanefî âlimlerine göre bunlar menduptur. Buna binaen şu hükmü veriyorlar: Teravih namazını sekiz rekâttan fazla kılmak menduptur. Yani sekiz rekâtı sünnet geri kalan 12 rekâtı menduptur. Çünkü Resûlullah (s.a.v) buna devam etmemiştir.[409]
>
> Bu Hanefîlerin açıklamalarını bilmemekten kaynaklanan bir iftiradan başka bir şey değildir. Hanefî âlimleri Hulefâ-i râşidîn'in itina göstererek sürdürdükleri şeylerin sünnet olduğunu açıklamadıklarını farz edecek olursak, sahih hadisler Hulefâ-i râşidîn'in sünnetine sarılmanın vacip olduğuna delâlet etmektedir. Bu konuda gelen hadislerle amel etmemek caiz midir?[410]
>
> Bu zamanda cehaletin yaygınlaşmasından, azgınlığın genele yayılmasından, sapıklık ve aşırılıktan kaynaklanan haykırmaları Allah'a (c.c) havale ediyorum. Fakih olmayan kendini fakih biliyor, ilmi olmayan kendini âlim zannediyor, cahiller fakih kabul edilip, onlara sorular soruluyor, bu kişiler de hüküm vererek hem kendilerini hem de hüküm verdikleri kişileri saptırıyorlar.[411]

Bu sözlerden Leknevî'nin risaleyi yazma nedenini açıkça görmekteyiz. Kendisi bu üslûbu yol edinmiş gününe uygun olabilecek en iyi akademik usul ile diğer eserlerinde de görüldüğü üzere eserleri kaleme almıştır.

Birinci asıl: Hulefâ-i râşidîn ve diğer sahâbelere uymayı gerektiren rivayetler.

İkinci asıl: Sünnetin ne olduğu ile alâkalı Hanefî âlimlerinin yaptıkları tarifler.

Üçüncü asıl: Müekked sünneti terk hükmü.

Hatime: Teravih namazı, hükümleri ile alâkalıdır.

---

[409] Abdülhay el-Leknevî, **Tuhfetü'l-ahyâr fî ihyâi sünneti seyyidi'l-ebrâr**, Mecmûatü resâili'l-Leknevî, C.4, risale: 2, s.241-320, İdaretü'l-Kur'an ve'l-ulumi'l-İslamiyye, Pakistan 1419/1997, s.3.
[410] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.3.
[411] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.4.

Leknevî bu eserinde sünnettin genel olarak çerçevesini çizmeye çalışmış, Hanefî âlimleri hakkında konuşulan olumsuzlukları cevaplama mahiyetinde bir usul takip etmektedir. İlk olarak Hanefî âlimleri hakkında Hulefâ-i râşidînin uygulamalarının sünnet olarak kabul edilmediği iddiasının arka planını inceleyip asıl olan görüşleri sunmaya çalışmaktadır.

Birinci Asıl

Leknevî, söz, fiil ve eserlerinde sahâbeye uymak hakkında çeşitli rivayetlerin gelmiş olduğunu, sahâbe bir konuda ittifak etmemiş ise bile onların herhangi birine uymanın mendup olduğunu, özellikle Hulefâ-i râşidînin sünnetine uymanın Hz. Muhammed'in (s.a.v) sünnetine uymak gibi olduğunu beyan ettikten sonra bu uygulamaların bağlayıcılığını ispat etmek için aşağıda olduğu gibi çeşitli delilleri ileri sürmektedir.[412]

Rivayetler:

Müslümanlar'ın güzel gördüğü şey Allah (c.c) katında da güzeldir.

Leknevî bu hadisi rivayet eden Şemseddin Sehâvî'nin (ö. 902/1496)[413] eserinde şöyle dediğini ifade eder:

"Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) Kitabu's-Sünne'de bunu Abdullah b. Mes'ûd'un sözü olarak nakletmiştir. Ayrıca Bezzar (ö. 292/904), Ebû Dâvûd et-Teyalisî (ö. 204/819), Taberanî (ö. 360/970) de rivayet etmişlerdir. Ebû Nu'aym (ö. 430/1038) Hilyetu'l-evliya eserinde Abdullah b. Mes'ûd'un hal tercemesinde rivayet etmiştir."

Leknevî bu rivayetle alâkalı birçok yorum zikretmiştir. Bu kadar yorumu eklemenin lüzumlu olmadığını düşündüğümüzden dolayı sadece rivayet edildiği yerleri vermekle iktifa etmeyi ve Leknevî'nin bunun sahâbe sözü olarak kabul edilip zikredilmesi gerektiği üzerinde durmanın daha isabetli olacağını düşünüyoruz. Zira Abdullah b. Mes'ûd'tan (r.a) gelen mevkuf bir hadisin parçası olduğunu savunur.[414] Bunun kaynak sayılmasında bir sakınca olmadığını kabul edip, hadis usulü ile alâkalı tartışmaya yer vermemektedir. Konumuzla alâkalı olan kısmı ilk işlediğimiz kitap İkametü'l-Hucce'de sahâbe sözü ve içtihadı kaynak olur mu olmaz mı şeklinde ele aldığımızdan dolayı aynı şeyleri burada zikretmenin yersiz olduğunu düşünüyoruz.

---

[412] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.5.
[413] Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed b. Ebû Bekir es-Sahâvî (ö. 902/1497), **Makasidul hasene fi beyani kesirin min'el-ahadisi'l-meşhurati ala'l elsineti**, Hadis no: 959, Dâru'l-kitabu'l-Arabi, Beyrut 1985, s.581.
[414] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.6-7.

Benim ve Hulefâ-i râşidîn'in yoluna uyun.

Ebû Dâvûd, 'Irbâd b. Sâriye'den şöyle rivayet etmiştir:

Bir gün Resûlullah (s.a.v) bize namaz kıldırdı, sonra bize çok etkili bir vaaz edince gözler yaşarıp kalpler ürperdi. Bu arada biri soru sordu ve dedi ki: "Ya Resûlallah! (s.a.v) Sizin bu vaazınız yolculuğa çıkacak birinin geride kalanlara veda eden bir kimsenin vaazına benziyor. Bize neyi tavsiye edersiniz? Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: "Size Allah'tan (c.c) korkmanızı, başınızdaki idareci Habeşli bir köle dahi olsa ona uymanızı tavsiye ederim. Çünkü benden sonra yaşayacaklar birçok ihtilafla karşılaşacaklar. Bundan dolayı benim sünnetime ve râşit halifelerimin sünnetine uymanızı ve sarılmanızı tavsiye ederim. Bu sünnetlere azı dişlerinizle bir şeyi ısırıp bırakmamak üzere sımsıkı tutunun. Sizi din adına sonradan ortaya çıkan bid'attan sakındırırım. Çünkü sonradan çıkan her şey bid'at, her bid'at dalâlettir."[415]

Bu bağlamda Leknevî belirli tartışmalara ve değerlendirmelere yer verdikten sonra kendisi burada istiğrak manasında olan lam-ı tarifin sadece dört halifenin ittifak ettiği sünnet düşüncesinin batıl olduğunu beyan etmektedir. Bazılarının burada halifelerin sünnetinden maksadın cihat ve siyaset alanı ile alâkalı olan sünnetleri olduğunu beyan ettiklerini herhangi bir sınırlandırma bulunmamasına rağmen bunu bu şekilde tahsis etmenin yanlış olduğunu bütün işlerini kapsadığını beyan etmektedir.[416]

Leknevî, sünnetin sadece Hz. Muhammed'in (s.a.v) sürekli yaptığı işler olduğu tanımına katılmadığını, bunun bir açıdan sınırlandırılması Hanefîlerin de kabul etmediği bir görüş olduğunu, bu hadisten açıkça anlaşılmakta olanın halifelerin sünnetlerine tabi olmanın gerekli olduğunu, bunu mecaz yolu ile te'vil etmeye başka şeyler çıkarmaya gerek olmadığı görüşünü savunur.[417]

عليكم ifadesi Leknevî'ye göre ya menduba veya lüzuma ya da her ikisine birlikte delâlet eder. Mendup olmaya hamledilemeyeceğini, ikisine manaya da delâlet etmeyeceği için lüzum ifade ettiğini ifade eder.[418]

Leknevî'ye göre, muamelat ve ferâiz kısmında bu ifade her hâlükârda ilzam manasında olup gereklilik ifade ettiği su götürmez bir gerçekliktir. Râşid halifelere, ittifak ettikleri noktalarda

[415] Ebû Dâvûd, "Sünnet", 6.
[416] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.10.
[417] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.10.
[418] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.10.

şüphesiz ittiba gerekli olup, ihtilaf ettikleri konularda da akıl sahibi birinin tercih yapabilmesinin imkân dâhilinde olabileceğini söyleyebiliriz.

Leknevî, bu hadiste her iki sünnetin ard arda ve tek bir siyakla gelmesi ikisinin aynı şey olduğunu gösterdiğini savunur.[419]

Benden sonra iki kişiye tabi olunuz.

Tirmizî, Huzeyfe (r.a) Hz. Muhammed'in (s.a.v) şöyle dediğini rivayet eder: "Benden sonra iki kişi: Ebû Bekir (r.a) ve Ömer'e (r.a) tabi olunuz."[420] Başka bir nakilde ise: Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: "Aranızda ne kadar kalacağımı bilmiyorum. Benden sonra iki kişiye (Ebû Bekir (r.a) ve Ömer'e (r.a) işaret ederek) uyunuz."[421]

Ashâbım yıldızlar gibidir.

Bu hadis birçok lafızla rivayet edilmiş çok kişi tarafından cerh edilmiş ve zayıflığı konusunda görüşler beyan edilmiştir. Fakat Leknevî bunu kabul etmez. Rivayet yolunun zayıf olması hadisin zayıf olmasını gerektirmeyeceğini savunur.[422]

Müslim Ebû Burde'den rivayetle şöyle nakleder:

Resûlullah (s.a.v) ile akşam namazı kıldık, sonra oturup yatsıyı bekledik. Resûlullah (s.a.v) yanımıza geldi ve "siz daha burada mısınız?" dedi. Biz de: "Ya Resûlallah! (s.a.v) seninle akşam namazı kıldık yatsıyı da kılalım diye bekliyoruz" dedik. "İyi yaptınız" dedi. Sonra yüzünü gökyüzüne döndü ve dedi ki: "Yıldızlar gökyüzünün güvencesidir. Yıldızlar yok oldu mu semaya vadedilen gelir ve yıkılır. Ben de ashâbın güvencesiyim. Ben gidince ashâbıma vadedilenler gelir,[423]ashâb gitti mi ümmete vadedilen gelir" buyurdu.[424]

Leknevî, bu rivayetin birçok tarik ile birbirine benzer zayıf şekilde tahriç edildiğini, mevzu olup olmadığı ihtilaflı olduğunu, hadis sabit olması manası, "hangi sahâbeye uyulursa uyulsun doğru yol bulunur", şeklinde olacağını savunur. Diğer hadis dört halifeye ittiba etmeyi, bir diğeri Ebû Bekir (r.a) ve Ömer'e (r.a) tabi olmaya delâlet ettiğini ifade eder.[425]

---

[419] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.11.
[420] Tirmizî, "Menakıb", 35.
[421] Tirmizî, "Menakıb", 35.
[422] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.13.
[423] Gökyüzüne vadedilen, yıldızların dökülmesi ve sönmesidir. Sahabilere vadedilen İse Resûlullah'tan (s.a.v) sonra fitne, bazı kabilelerin irtidat etmeleridir. Ümmete vadedilen murat ise sahâbeden sonra sünnetin yok olması, dinde olmayan bid'atların ortaya çıkmasıdır.(müellifin bu risaleye yazmış olduğu talik, nuhbetu'n-nazar), s.16.
[424] Müslim, "Fedailu's-Sahâbe", 207.
[425] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.20.

Ulu'l-emr, akıl, fıkıh ve din ehlidir.

"Ey iman edenler, Allah'a (c.c) itaat edin, Resûl'e itaat edin ve sizden olan ulu-l emre itaat edin."[426]

Ayet hakkında Mücahid'in şöyle dediği rivayet edilir: "Ulu'l-emr Hz. Muhammed'in (s.a.v) ashâbıdır. Onlar akıl, fıkıh ve din ehlidirler."[427] Leknevî, bazılarının Ebû Bekir (r.a), Ömer (r.a), Osman (r.a), Ali (r.a), İbn-i Mes'ûd (r.anhum) gibilerinin olduklarını ve onlara ittiba edilmesi gerektiğini beyan ettiklerini ifade eder.[428]

İkinci Asıl

Leknevî, Hulefâ-i râşidîn uygulamalarının bağlayıcı olduğuna, sünnetten delilleri getirdikten sonra konu ile alâkalı iddiaların cevaplanması mahiyetinde birçok Hanefî âliminin sünnet tanımına yer vermek sureti ile tanımları yorumlamaya ve bu bağlamdaki iddiaların asılsız olduğunu ve iddiaların yanlışlığını aşağıdaki gibi ispatlamaya çalışmaktadır.

Fıkıhçı ve Usulcülerin Müekked Sünnet Tarifleri:

Hâherzâde'nin (ö. 483/1090) sünnet tarifi, Sünnet Resûlullah'ın (s.a.v) düzenli olarak sürekli yaptıklarıdır. Yapan ecir alır, yapmayan kınanır.[429] el-Binâye li şerhi'l-Hidâye müellifi bunun en güzel tarif olduğunu beyan eder.[430]

Leknevî, bu tarifin birçok yönden eksikliği olma sebebi ile en kötü tarif olduğunu ve bu tespitle alâkalı görüşlerini şu şekilde sunmaktadır:

1. Farz ve vacipleri de kapsar; çünkü Resûlullah (s.a.v) onları hiç terk etmemiştir.
2. Sadece Resûlullah'a (s.a.v) has olan teheccüd namazı gibi şeyleri de kapsamaktadır. Çünkü Resûlullah (s.a.v) bunları terk etmemiştir. Bunlar bizim için müekked değil nafiledir.
3. Resûlullah'ın (s.a.v) takrirlerini kapsamaz.
4. Âlimler ezan okumanın müekked sünnet olduğunu söylerler. Fakat ezanı Hz. Muhammed (s.a.v) bir defa dahi okumamıştır.
5. Hz. Muhammed'in (s.a.v) abdest alırken uzuvları üç defa yıkamak gibi bazen terk ettiği uygulamaları kapsamamaktadır. Hâlbuki üçer defa yıkamam müekked sünnet olduğu âlimler tarafından beyan edilmiştir. Hz. Muhammed (s.a.v) bazen birer bazen ikişer defa da uzuvları yıkamıştır.

---

[426] Nisa, 4/59.
[427] Abdullah b. Muhammed b. İbn-i ebi Şeybe İbrâhîm b. Osman el-Absî (ö. 235/849), **Musannef**, Dâru'l-kıble, Thk: Muhammed Avame, Cidde 2006, C.17, s.367; Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.20.
[428] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.20-21.
[429] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.22; Ebû'l-Berakat Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefî, **el-Mustasfa şerhu'l-fıkhi'n-nafi'** isimli eserinde geçtiğini beyan ediyor.
[430] Muhammed b.Ahmed b. Musa b. Ahmed b. Hüseyin Bedreddin Aynî (ö. 855/1451), **el-Binaye li şerhi'l-Hidâye**, thk: Emin Salih Şa'bân, Dâru'l-kutubu'l-'ilmiye, Beyrut 2000, C.1, s.179.

6. Hz. Muhammed'in (s.a.v) sürekli yaptığı izar giymek, ayakkabı giyerken sağdan başlamak gibi âdetleri içermektedir. Bunları terk kınanmaya götürmeyeceği açıktır.
7. Abdest almak için uyanan kişinin kaba eli daldırmadan önce yıkaması gibi sözlü sünnetleri kapsamamaktadır.
8. Teravih namazını kapsamamaktadır. Zira Hz. Muhammed (s.a.v) bunu her zaman kılmamıştır. Bu da müekked sünnet hükmündedir.
9. Hulefâ-i râşidîn'in sürekli yaptıklarını kapsamamaktadır. Bunların yaptıkları da sünnettir.[431]

Şumunnî'nin (ö. 872/1468) sünnet tarifi: Sünnet, Resûlullah'ın (s.a.v) vacib, farz ve müstehab dışında sözü ve fiilleri olan şeylerdir.[432]

Leknevî, bu tanımın müekked sünnetin tarifinden başka bir tarif olmadığını, zira bazı sünnetler takrir edilerek sünnet olduğunu ifade eder. Eğer bu takrir fiil olarak yorumlanacak olursa buna dâhil edilebilmesi yanında itiraz ve eleştiriye açık olan bir tanım olabileceğini savunur.[433]

İbn-i Hümâm'ın (ö. 861/1457) sünnet tarifi: Bazen terk etmekle beraber Hz. Muhammed'in (s.a.v) sürekli uygulamalarıdır.[434]

Leknevî, bu tarifin bazı yönlerden eksik olduğunu, sürekli yapılan şeyin ibadet hüviyeti olması gerekmekdiğini savunur. Teravih namazının bu tanıma eklenebilmesi için Hulefâ-i râşidîn'in de yaptıkları ibaresi eklenmesi gerektiğini, bunlar gibi çeşitli eleştirilere açık bir tanım olduğunu izah eder.[435]

Ez-Zahidî'nin (ö. 658/1260) sünnet tarifi: Rükneddin el-Usulî'den naklettiği tarif; Resûlullah'ın (s.a.v) sürekli yaptığı, kolaylık olması veya eğitim amacıyla ancak bir veya iki defa terk ettiği, ona has olmayan şeylerdir.[436]

Ğayetü-l beyan müellifi, el-İtkânî'nin (ö. 758/1357) tarifi: Yapılmasında sevap olan terkinde azabın değil azarlamanın olduğu şeylerdir. [437]

---

[431] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.22-23.
[432] Şumunnî Ahmed b. Muhammed b. Muhammed (ö. 872/1468), **Şerhu'n-nukaye**, Mektebetü'l-Ezher, yazma eser, Mısır, t.y, s.6.
[433] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.23.
[434] Kemaleddin Muhammed b. Abdulvahid b. Hümâm es-Sivasi el-İskenderi, **Şerhu fethu'l kadir a'la'l-Hidâye**, Thk: Şeyh Abdürrezzak Ğalib el-Mehdî, Dâru'l-kutubu'l-ilmiye, Beyrut 2003, C.1, s.17.
[435] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.25.
[436] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.25; esere ulaşamadığımızdan dolayı kittapta geçen hali ile dipnot verdik. Ebû'r-Reca Necmeddin b. Mahmud b. Muhammed ez-Zahidî el-Ğazmini, "Şerhu muhtasaru'l-Kudûrî" eserinde geçtiği bilgisi mevcut.
[437] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.25; Emir Katib b. Emir Ömer b. Emir Gazi el-İtkanî, "Ğayetü'l-beyan" da geçtiğini beyan eder. Aynî'nin bu tanıma yönelttiği eleştiri kısmında böyle bir eleştirnin olduğunu fakat itkani isminin geçmediğini قال الاترازي ve قال الاكمل ifadelerinin geçtiğini gördük.

Leknevî'ye göre, bu tanım terkinde itabın olduğunu söylemek nafileyi dışında tutmak içindir. Aynî'nin (ö. 855/1451) bu tanıma itiraz ederek: Yapılmasında sevap olması farz ve nafileleri kapsar, terkinde kınanma vardır tabiri ile de farz dışında kalmadığını aktardığını beyan eder. İtabın ikab olmadığı söylense dahi müekked sünnetleri kapsamadığını beyan ettiğini ifade eder. Fakat müekked sünnetin terkinde cezalandırma olduğunu, bu tarifin Resûlullah'ın (s.a.v) dışındakilerinde yaptığını içermekte olduğunu, zira Ebû Bekir (r.a) ve Ömer'in (r.a) yaptıklarını terk etmekte de ikâb olduğunu beyan ettiğini açıklar.[438]

Leknevî, itabın ikâbtan farklı olmasından hareketle Aynî'nin zikrettiklerinin bir kıymetinin olmadığını ifade etmektedir. Farz ve vacibin terkinin ikâbı cehennem, sünneti terkin itabının ise kınanma olduğu kastedildiğini, farz ve vacibin bunun haricinde olduğunu, vacip mesabesinde olan sünnetler her ne kadar sünnet diye isimlendirilse de bunların vacip kısmında değerlendirilebileceğini savunur. Bu tanımın, herkesin sünnetini ve uygulamasını kapsamasında herhangi bir sakınca olmadığı yorumunu yaparak görüşünü beyan etmektedir.[439]

Tahrîr'de geçen sünnet tanımı: İbn-i Hümâm'ın (ö. 861/1457) tercih ettiği tariftir. Herhangi bir engel olmaksızın bazen terk etmekle beraber Hz. Muhammed'in (s.a.v) sürekli uygulamalarıdır.[440] Leknevî, farzların bu tanımın dışında kaldığını, çünkü bazen mazeret nedeni ile terk edilebileceğini savunur.[441]

İbn-i Hümâm'ın tahkikinden çıkarılan tanım: Yapmayanın hükmi olarak tevbih edilmemesi olsa da, bazen terk ederek Hz. Muhammed'in (s.a.v) sürekli yaptıklarıdır. Leknevî'ye göre, tanımdaki bu tevbih terk menzilesine indirilmediğini, itikâfın da bu tanıma dâhil olabileceğini, çünkü bunda terk edilmeden devam ettirilmeye özen gösterildiği, lakin itikâfa girmeyenin kınanmadığını açıklar.[442]

Tahtâvî'nin (ö. 1231/1816) sünnet tanımı: Terkinde tevbih olmayan ve Hz. Muhammed (s.a.v) için özel olmayan, lüzumlu olmayarak söz ve fiili olarak dinde gidilen yoldur.

Leknevî'ye göre, bu tanımda ifade edilen gidilen yol ifadesi, ayırıcı bir ifade olup farzları dışında tutmaktadır. Terkinde tevbih olmayan ifadesi ise vacibi dışında bırakan ayırıcı unsur

---

[438] Aynî, **age,** C.1, s.178-179. Müellifin zikrettiği bilgi bu eserde olmamakla beraber İtkanî ile alâkalı olup olmadığı konusunda bir sonuca varmış bulunmamaktayız. Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.25.
[439] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.26.
[440] İbn-i Hümâm, **et-Tahrîr fi usuli'l-fıkhi**, s.303, Mustafa el-Babî el-Halebî matbaası, 1351/1929, s.303; Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.27.
[441] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.27.
[442] İbn-i Hümâm, **age**, C.2, s.394; Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.27.

olma özelliğini taşımaktadır. Hz. Muhammed (s.a.v) için özel olmayan ifadesine gelince nebevî özellikleri çerçevenin dışında tutar. Dâvûd'un (a.s) visal orucu buna örnek verilebilir.[443]

Leknevî'nin tercih ettiği görüş ise: Sünnet, Resûlullah'ın (s.a.v) ve sahâbelerin uygulamaları olup, "raşit halifelerin sünnetine uyun, ashâbım yıldızlar gibidir" hadisleri ile ashâbın sünnetine uymanın lüzumu zikredildiğini beyan ederek görüşünü açıklar.[444]

Bu tanımlara benzer tanımlar getirildiği için İbn Nüceym (ö. 970/1562), İbn Kemal, (ö. 940/1534) Abdulaziz el-Buhârî (ö. 730/1329), İtkânî (ö. 758/1357), Molla Hüsrev (ö. 885/1480), Sadru'ş-Şeri'a (ö. 747/1346) gibi âlimlerin tanımları almayı lüzumlu bulmamaktayız.[445]

Leknevî, kendi zamana kadar Hanefîler'in gücü nispetinde toplayabildiği tanımların olduğunu ifade etmektedir. Ele aldıklarından anlaşılmaktadır ki sünnetin tanımını Hulefâ-i râşidînin uygulamalarını içine alarak dar kapsamdan çıkarmış, sünneti terk edenin tevbih edileceğini beyan etmektedir. Aynî terkte cezalandırma olacağını beyan etmiştir. İbn-i Hümâm ise halifelerin bazı uygulamalarının da böyle olduklarını açıklamaktadır.[446]

Merğinânî halifelerin devam ettirmesi münasebeti ile teravih namazının sünnet olduğuna delil getirmiştir. Çoğunlukla fukahânın görüşleri bu meyanda olduğunu savunmaktadır.[447]

Leknevî, söz konusu açıklamalar yapıldıktan sonra Hanefî ulemâsı hakkındaki iddiaların asılsız olduklarını ispatlamaya çalışmıştır. Bu iddiaların sahiplerine bu görüşlerinin tutarsızlığını ilmi bir uslup ile kendilerine bildirmeye gayret göstermiştir. Hanefî âlimlerinin hiç biri sünnet için genelleme yapmadıklarını ifade eder. Sadece bir görüşe sığınarak bu şekilde genelleme yapılamayacağını İbni Hümâm'ın tanımının eleştirildiğini ifade etmektedir.[448]

---

[443] Muhammed b. İsmail Tahtâvî (ö. 1231/1816), **Hâşiyetu meraki'l-felah**, Dâru'l-kutubu'l-'ilmiye, Beyrut 1997, s.64.
[444] Tahtâvî, **age,** s.64-65.
[445] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.28-32.
[446] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.33.
[447] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.33.
[448] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.34.

Üçüncü Asıl

Müekked Sünnet Ve Terk Hükmü

Leknevî, Telvih'te: "Vacibi terk etmenin haram olduğu, terk edenin ateşle cezalandırılacağı" ifadeleri geçtiğini, müekked sünnetin terkinin harama yakın olduğunu beyan eder.

"Benim sünnetimi terk eden şefaatimi elde edemez."[449] Hadisi ile mahrum kalacağının belirli olduğunu, harama yakın olması demek azap olmadan şefaatten mahrumiyet ile ilgili olduğunu bildirmektedir.[450]

Leknevî, tahrimen mekruh, şefaatten mahrumiyet benzeri ateş azabından daha aşağıda olup sakınılması gereken ve harama yakın olan bir mertebede olacağından, onun büyük günahlardan olabileceğini destekler. Fakat bu farz ve vacibin terkinden daha düşük mertebede olacağını ifade eder.[451]

Leknevî, zevaid sünnetlerle dahi hafife alma ve alaya almanın küfür olarak değerlendirilebileceğini, hafife almadan terk ise tahrimen mekruh olup günah olduğu görüşünü beyan eder. Müekked sünnetin terki tenzihen mekruh olduğu görüşü itibara alınacak bir görüş söyler.[452]

Hatime

Leknevî, Hanefî ulemâsının görüşlerini savunarak teravih namazı ile alâkalı Peygamber'in (s.a.v) farz edilmesi korkusu olduğu için bu namazı ashâb ondan pek uygulanma şeklini görmediklerini, Hulefâ-i râşidîn tarafından uygulanma ve uygulatılma yönü ile sünnet olduğunu savunur.

Leknevî, Hanefî fukahâsının görüşlerini desteklediğini şu ifadelerle belirtir:

> Ashâbımız (Hanefîler), teravih namazı ile alâkalı, Hz. Muhammed'in (s.a.v) farz olma korkusu ile sürekli kılmamasına rağmen, râşit halifelerin kılmasından dolayı teravih namazının sünnet olduğu hükmünü vermişlerdir. Ayrıca Ömer (r.a), Osman (r.a), Ali (r.a) teravih namazını yirmi rekât olarak uygulamalarından mütevellit bu şekilde kılınmasının müekked sünnet olduğunu beyan ederler.[453]

---

[449] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.37; zikredilen lafız "sünnetimi terk eden şefaatimi elde edemez" şeklinde müellifin almış olduğu ibare, hadis kaynaklarında bulamayıp buna benzer rivayetlerin Buhârî, "Nikâh", 1; Müslim, "Nikâh", 5, gibi yerlerde "sünnetimi terk eden benden değildir" şeklindeki ifadelerle geçmektedir.
[450] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.36.
[451] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.36.
[452] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.39.
[453] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.40.

Leknevî, buna itiraz edenlerin: Resûlullah'a (s.a.v) teheccüdün farz kılınıp kaç rekât olduğuna kimsenin şahit olmadığı şeklinde ifadelerde bulunduklarını açıklar. Bunun bize/ümmete nafile kategorisinde olup ilk üç halifenin bu namazı sürekli yirmi rekât kıldıklarına dair bilginin sabit olmadığını söylediklerini ifade eder.[454]

Leknevî, bu bölümde teravih namazıyla ilgili rivayetleri zikredip Hanefî ulemâsının görüşlerini değerlendirmeyi hedeflemektedir.

Teravih namazı ile alâkalı rivayetler

Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.v) emir vermeksizin Ramazan gecelerini ihyaya teşvik ederek şöyle buyururdu: "Kim inanarak ve karşılığını Allah'tan (c.c) bekleyerek oruç tutsa geçmiş günahları affedilir." Durum böyleyken Resûlullah (s.a.v) vefat etti. Ebû Bekir (r.a) ve Ömer'in (r.a) döneminde bu aynı şekilde devam etti.[455]

Hz. Âişe (r.anha) şöyle söylemiştir: "İnsanlar Ramazan ayı geceleri dağınık bir şekilde namaz kılıyorlardı. Resûlullah (s.a.v) geldi ona bir hasır serdim üzerinde namaz kıldı. İnsanlar arkasına namaza durdu cemaatle namaz kıldılar. İkinci gecede cemaat arttı aynı şekilde kıldı. Üçüncü ve dördüncü gün cemaat artınca çıkıp kılmadı. Sabah olunca şöyle buyurdu: "Gece toplandığınızı gördüm fakat teravih size farz olmasından korktuğum için çıkmadım."[456]

Ebû Zerr (r.a) şöyle rivayet eder: Hz. Muhammed (s.a.v) ile oruç tuttuk. Ramazanın bitmesine yedi gün kalana kadar farz olan namazdan başka bir namaz kıldırmadı. Yedi gün kalınca gecenin üçte biri geçene kadar namaz kıldırdı. Altı gün kalınca yine bir şey kıldırmadı. Beş gün kalınca gecenin yarısına kadar namaz kıldırdı. Bunun üzerine ya Resûlallah! (s.a.v) İhya için bize daha fazla namaz kıldırmaz mısınız? Şeklinde talepte bulunduk. Şöyle buyurdu: "Bir kimse imam çekilene kadar namaz kılsa geceyi ihya etmiş gibi olur." Dört gün kalınca bize namaz kıldırmadı. Üç gün kalınca herkesi toplayıp, namaz kıldırdı. Öyle ki sahurun geçeceğinden korktuk. Geri kalan zamanda bize bir şey kıldırmadı.[457]

Leknevî bu hadislerin şerhlerine epeyce yer vermiş bulunmaktadır. Hepsini mütalaa ettiğimizde aynı şeylerin tekrarından ibaret olduğunu, rivayet tarikleri ve ufak lafız

[454] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.40.
[455] Ebû Dâvûd, "Salat", 318. "من صام رمضان ايمانا و احتسابا غفر له ما تقدم من ذنبه"; Müslim, "Salatu'l-Musafirin", 174; bkz: Mâlik b. Enes, "Ramazan", 2, s.115, Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.40.
[456] Ebû Dâvûd, "Salat", 318; Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.40.
[457] Ebû Dâvûd, "Salat", 318; Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.41.

farklılıklarından teşekkül ettiklerini, cerh ve ta'dile de yer verdiğine müşahede etmiş bulunmaktayız. İhtiyacımız olan rivayetlerle yetinmenin daha isabetli olacağını düşünmekteyiz.[458] Zira Leknevî bu namazın bid'at olmadığı üzerinde durup delillerini sunmaya çalışmaktadır. İlk dönemde en az bir karine ile kendisine delalet edilen bir uygulamanın bid'at dairesi içerisinde değerlendirilmemesi görüşünü savunur. Bu bağlamda delil olması bakımından birçok rivayete yer vermiş olup, hadisçi kimliğiyle de rivayetleri aşağıda olduğu gibi değerlendirmeye almaktadır.

Rekât sayısı

Cabir b. Abdullah'tan rivayet edildiğine göre:

Resûlullah (s.a.v) sekiz rekât namaz kıldırdı, ardından vitir namazı kıldı.[459]

İbn-i Hacer eserinde rekât sayısı ile alakalı şunları nakleder:

> Beyhâki Sünenü'l-kübra eserinde bunu İbn-i Abbas'tan rivayet eder: Resûlullah (s.a.v) ramazanda tek başına yirmi rekât namaz kılardı. Süleym er-Razî (ö. 447/1055) Terğîb isimli eserinde üç rekât vitir kılardı ifadesini ekledi. Beyhâki Süneninde şöyle söyler: Bu rivayet sadece Ebû Şeybe İbrahim b. Osman tarafında zayıf olarak rivayet edildi. İbn Ebi Şeybe Musannef'te, Beyhakî'nin Sünen'de Ömer'in (r.a) insanları Ubey b. Ka'b'ın (r.a) arkasında toplayıp yirmi rekât namaz kıldırdığı rivayet edilir.[460]

İbn-i Hümâm Fethu'l-kadir eserinde bu rivayetle ilgili şunları nakleder:

> Ebû Seleme'nin Hz. Âişe'ye (r.anha) Resûlullah'ın (s.a.v) Ramazanda kıldığı namaz hakkında nafileler babında yer vermiştik. Hz. Âişe'den (r.anha) on bir rekâttan fazla kılmadığını Buhârî (ö. 256/869) savm babında rivayet edilmiştir. Ebû Bekir b. Ebi Şeybe, Taberanî (ö. 360/970) ve Beyhakî'nin İbn-i Abbas'tan (r.a) rivayet ettiği: "Hz. Peygamber ramazanda vitir hariç yirmi rekât namaz kılardı" şeklindeki hadis İbn Ebi Şeybe'nin dedesi Ebû Şeybe İbrahim b. Osman dolayısı ile zayıftır. Sahih hadislere muhalefeti ile ittifak edilerek zayıf denilmiştir. Yirmi rekât Hz. Ömer (r.a) zamanında meydana gelmiştir.[461]

Zehebî, Mizân'ul-i'tidal eserinde şu değerlendirmeleri yapmaktadır:

> Ebu Şeybe İbrahim b. Osman rivayet ettiği münker hadislerden biri de Resûlullah'ın (s.a.v) cemaatsiz yirmi rekât namaz kıldığını rivayettir. Bunu Hakem Miksem tariki ile İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Kendisinin Hakem'den sadece bir hadis naklettiği rivayeti olduğu halde

[458] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.42-51.
[459] Alaaddin Ali b. Balbalî el-Farîsî, **el-İhsan fi takribi sahih-i İbn-i Hibban**, Hadis no: 2409/2415, Thk: Şuayb el-Arnavutî, Müessesetü'r-risale, Beyrut 1988, s.169-173.
[460] Şeyhu'l-islam Kadîu'l-Kudât hafız Ebû'l-Fadl Şihabeddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn-i Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), **Telhisu'l-habîr**, 541. Rivayet şerhi, Thk: Ebû Asım Hasan b. Abbas el-kutub, Müessesetü'l-Kurtuba 1995, C.2, s.45
[461] İbn-i Hümâm, **age,** C.1, s.485.

Hakem'den başka rivayetleri de mevcut olduğunu söylerken bu rivayete zayıf hükmü vermektedir.[462]

Süyûtî (ö. 911/1505) el-Mesabih eserinde bu hadisin reddedilmesi için beş vecih zikrettiğini ifade eder.

1. Teravih ile alâkalı haberlerin varit olmaması ile birlikte bir kısmı sahih bir kısmı hasen ve zayıftırlar.[463]

Leknevî, teravih namazı için sayı belirleyenlerin bu konuda rivayet edilen, fakat delil gösterilemeyecek şekilde zayıf olan hadisleri zikretmiş olduklarını, bu hadisler İbn-i Ebi Şeybe, Taberanî, İbn Humeyd ve Beğavî'nin rivayet ettiği hadislerden olup zayıf hadisler olduğunu savunur. Zehebî'nin Mizân[464] eserinde, İbrahim b. Osman b. Ebi Şeybe için Şu'be yalancı olduğunu, İbn Ma'in sika olmadığını, İbn Hanbel zayıf olduğunu, Nesâî metruk olduğunu söylerken, Buhârî hakkında sukut etmiş olduğunu aktardığını nakletmektedir. Leknevî de bunun çok zayıf bir rivayet olduğunu söylemektedir.[465]

2. Resûlullah (s.a.v) Hz. Âişe'ye sorulduğu şekilde on bir rekâttan fazla namaz kılmamıştır.[466]
3. Sahih-i Buhârî'de zikredildiğine göre Ömer (r.a) teravih için "ne güzel bid'attır", demesi bunu daha sonra oluşmuş olmasına delâlet etmektedir.[467]
4. Ulemâ teravih rekâtları konusunda ittifak etmemişlerdir.[468]
5. Medine ahalisinin Mekke ahalisine tabi olmak maksadı ile otuz altı rekât kılmaları müstehaptır. Eğer bu sayı nas ile sübut olmuş olsaydı değişiklik yapılması imkânsız olurdu.[469]

Leknevî bütün bu haberlerden yola çıkarak belli ilke ve çıkarımlarda bulunmuştur. Bu ilke ve çıkarımları başlıklar halinde zikretmenin daha isabetli olacağını düşündüğümüzden dolayı tek tek belirterek aşağıda olduğu gibi görüşlerini sunmanın sistematik olacağını düşünmekteyiz.

---

[462] Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, **Mizanu'l-i'tidâl**, Dâru'l-marife, Beyrut s.48; Celaleddin Ebû'l-Fazl Abdurrahman b. Kemaleddin b. Ebi Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî (ö. 911/1505), **el-Mesabih fi salati't-teravih**, Dâru'l-ammar, Amman 1406/1984, s.16.
[463] Süyûtî, **age,** s.14-16.
[464] Zehebî, **age,** s.48; Süyûtî, **age,** s.16.
[465] Süyûtî, **age,** s.16.
[466] Süyûtî, **age,** s.21.
[467] Süyûtî, **age,** s.21-29.
[468] Süyûtî, **age,** s.29-31.
[469] Süyûtî, **age,** s.31-33, Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.51-54.

1. **Ramazanda namaz müekked sünnettir.**

Leknevî, Resûlullah'ın (s.a.v) buna teşvik etmiş olduğunu ve bu yönde delilleri olduğunu iddia eder. Selman-ı Farisî'den nakledildiğine göre: Şa'ban ayının son günü Resûlullah (s.a.v) bize şöyle dedi: "Ey İnsanlar! Orucun farz kılındığı gece namazının ise nafile olduğu bereketli bir ayın gölgesi üstünüze yayıldı, bu ay içerisinde bin aydan hayırlı kadir gecesi vardır. Kim bu ayda bir iyilik yapsa diğer zamanlarda yaptığı yetmiş iyilik gibi sevap alıp, bir farzı yerine getirse diğer zamanlarda yetmiş farz yerine getirmiş gibi olur."[470]

Abdurrahman b. 'Avf'ın rivayet ettiğine göre, Resûlullah (s.a.v) Ramazan ayını anlatırken şöyle buyurdu: "Bu ayda oruç farz kılınmıştır. Kıyam/namaz da benim sünnetimle uygulandı. Kim karşılığını Allah'tan (c.c) umarak oruç tutar ve kıyam ederse anasından doğduğu gün gibi günahları bağışlanır."[471]

2. **Hz. Muhammed (s.a.v) cemaatle kılmış olmasından cemaatle teravih müekked sünnettir.**

Leknevî, eğer Hz. Muhammed'in (s.a.v) ümmete şefkatinden, farz olma korkusu olmasaydı devam etmesinin muhtemel olduğunu savunur. Lakin Hulefâ-i râşidîn bu namazı cemaatle kıldırıp, imam tayin ettiklerini ifade eder. Bu konudaki şüpheleri izale babında Leknevî görüşlerini beyan etme yoluna gider.

Sahâbenin bir kısmı cemaatten geri kaldıkları halde bu nasıl sünnet olabilir? Bu sebeptendir ki, Tahâvî (ö. 321/933) Şerhu Meâni'l-Asar eserinde Buhârî, Müslim ve Ebû Dâvûd'un rivayet ettikleri hadisi naklederek teravihin evde kılınmasının daha efdal olduğunu söylemekte[472] ve çeşitli rivayetleri de buna delil olarak sıraladıklarını ifade eden görüşlere Leknevî çeşitli yönlerle cevap vermektedir.[473]

Leknevî, bu sözlerde eksik yönlerin olduğunu ve bu eksiklikleri tespit edip delilleri ile çürütme yoluna şu şekilde gitmektedir:[474]

1. İlk üç gece Resûlullah'ın (s.a.v) kıldığı sabit olmakla beraber eğer farz kılınma korkusu olmasaydı bunun üzerine devam edecekti. Bu da onun devamlı ve cemaatle kılınma ve

[470] Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbûrî (ö. 311/924), **Sahih**, "Savm", (Fezail-i şehri ramazan), 8, thk: Musatafa el-Azamî, Mektebetu's-selam, Beyrut 1996, C.3, s.191-192.
[471] İbn-i Ebi Şeybe, **age,** C.5, s.229-230.
[472] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.56.
[473] Bkz: Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî et-Tahâvî (ö. 321/933), **Şerhu meâni'l-âsâr,** Daru'l-kutubu'l-ilmiye, Beyrut 1407/1987, C.1, s.349-352; Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.57-58.
[474] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.58.

sünnet olduğu anlaşılır. Eğer bu şekilde anlaşılmış olsa ve evde tek başına kılmak faziletli olmuş olsa râşid halifeler cemaatle kılınması için uygulama başlatmazlardı.[475]

2. Kişinin en hayırlı namazı farzlar dışında evinde kıldığı namazdan teravih namazı tahsis edilebilir. Zikredilen rivayetler teravih namazının cemaatle kılınmasını geçersiz hale getirmez. Bu namazın li-aynihi sünnet olduğunu değil sünnet-i kifayedir. Zira bazı sahâbeler evinde bazısı mescitte kılmışlardır. Eğer mescide gidenler bundan bilinçli bir şekilde kılmak istemezlerse kötülük işlemiş olurlar. Cumhur bu görüşü reddederek cemaatle kılınmasının sünnet olduğunu ve buna halifelerin uygulamalarını örnek gösterirler.[476]

Leknevî, İbn-i Hümâm (ö. 861/1457) Ömer, Nafi', İbrahim, Salim ve Kasım'dan rivayetle: Resûlullah'ın (s.a.v) "Evlerinizde de namaz kılın, kişinin en hayırlı namazı farzlar haricinde evinde kıldığı namazıdır" emrine uyarak Ebû Yusuf'tan eğer sünnet ve kıraati yapabiliyorsa evinde kılsın" dediklerini nakletmektedir.[477]

Leknevî, Nevevî (ö. 676/1277) Müslim şerhinde, imam Şâfiî, Ebû Hanife, Ahmed b. Hanbel, bazı Mâlikîler ve daha başkaları teravih namazının cemaatle kılınmasının daha faziletli olduğunu beyan etikleri şeklinde bir nakilde bulunur.[478]

Leknevî, âlimlerin beyan etmiş oldukları bu görüşlerde halifelerin fiillerine dayanarak teravihin cemaatle kılınmasına delâlet ettiğini savunur. Tahâvî ve benzerleri alimlerin görüşlerinin isabetli olmamanın yanında bunlara dayanarak namazı terk etmenin caiz olup olmayacağını izah etmeye çalışmaktadır.

Leknevî'nin naklettiklerinde halifelere uymak gerektiğine delâlet vardır. Zikrettiği rivayetlerde Ebû Dâvûd'un rivayet ettiği şekli ile Ubey b. Ka'b'ın arkasında cemaatle namaz kıldıklarını görünce Resûlullah (s.a.v), "isabet ettiler ne güzel yaptılar" tarzında rivayetlerin mevcut olduğunu ifade eder. Bunun Müslim b. Halid sebebi ile zayıf olduğunu söylenlerin varlığına işaret eder ki, Ebû Dâvûd da bunun zayıf olduğunu delil getirerek kendi görüşüne dayanak sağlamaktadır. Ayrıca Ömer (r.a) döneminde Ubey b. Ka'b arkasında insanların toplandıkları rivayetleri hakkında ulemânın sözlerinin apaçık olduklarını, bu rivayetin toplanma işleminin Hz. Muhammed (s.a.v) döneminde olduğuna delil olduğunu beyan ederek, Müslim b. Halid hadisi terk edilecek derecede zayıf olmadığını belirtmektedir.[479]

[475] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.58.
[476] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.58-59.
[477] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.59; İbn-i Hümâm, **age**, C.1, s.486.
[478] Şeyhu'l-İslam Muhyiddin Ebû Zekeriya Yahya b. Şeref en-Nevevî (ö. 676/1277) **el-Minhâc**, Dâru'l-fikir, Amman 1981, C.6, s.39.
[479] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.61.

Leknevî, ulemânın ilk teravihin Ömer (r.a) zamanında kılındığına delâlet eden sözlerinin kabul ederek naklettiği rivayeti nefyedici olmadığını belirtir. Zira âlimlerin ilk olarak buna önem veren, cemaatle kılınmasını emreden kişinin Ömer (r.a) olduğunu belirttiklerini belirtmektedir. Übey b. Ka'b'ın cemaatle kılması Hz. Muhammed'in (s.a.v) emri ile vuku bulmamasından dolayı bu eylemi kendileri yapmış ve Hz. Muhammed'in (s.a.v) haberi olunca bunu hoş karşıladığını belirtmektedir. Leknevî Ömer'in (r.a) Ubey b. Ka'b'ı imam olarak seçmesini Ubey'in Hz. Muhammed (s.a.v) zamanında cemaatle namazı ilk kıldıran kişi olup, Hz. Muhammed (s.a.v) bu durumu haber alınca hoş karşılaması inceliğine bağlı bir karar olabileceğini savunarak şöyle devam eder:[480]

Resûlullah'ın (s.a.v) ramazan gecelerinde üç gecede teheccüd kıldırdığı namazdan başka namaz kıldırdığı, Cabir'in rivayeti ile kıldırdığı sekiz rekât ve üç rekât vitir namazı teheccüd miktarı olduğu konusunda açık olduğunu beyan etmekle yetinmektedir.

Şerhu fethu'l-kadir adlı eserde şu bilgiler geçmektedir:

> Hanefîlere göre teheccüd Resûlullah'ın (s.a.v) üzerine farz bir namazdı, ona farz olma tariki ile kılınan namaz bize sünnet olmaz. Sünnet gereklilik olmadığı halde sürekli yaptığı işlerdir. İbn-i Hümâm: "Biz teheccüdün sünnet olduğunu beyan etmiyoruz. Çünkü sünnet farz olması haricinde Hz. Muhammed'in (s.a.v) sürekli yaptıklarıdır. Teheccüd Hz. Muhammed (s.a.v) için farz idi ve her zaman bu namazı farz olarak eda etti."[481]

Devamında bu namaz ile alâkalı aynı eserde şu bilgilere yer verilmektedir:

> Gece namazı hükmü bizim için sünnet mi müstehab mı? Bu Peygamber'e (s.a.v) bağlı olup ona farz ise bize menduptur. Çünkü bu bağlamdaki rivayetler buna delildir. Fiilen devam ettirmesi Hz. Muhammed (s.a.v) için tatavvu olmadığından dolayı bizim hakkımızda sünnet olmaz. Eğer teheccüd tatavvu ise bizim için sünnet olarak değerlendirilebileceği kanaatini beyan etmektedir.[482] Ulemâ bu konuda ihtilaf etmiştir. Bir kısmı, gece namazının Hz. Muhammed (s.a.v) için farzdır. Âlimlerimiz ve usulcülerimizin görüşü bu yöndedir. "Azı hariç geceleri kalk namaz kıl."[483] ayetine dayanarak bu hükmü verirler. Diğer bir kısım, "Gecenin bir kısmında kalkarak sana mahsus nafile namaz kıl."[484] ayetine istinaden tatavvu' olduğunu beyan ederler.[485]

Yukarıdaki açıklamayı yaptıktan sonra Leknevî, ilk görüşün sahiplerinin rivayeti ile bu rivayetlerin arasında tezadın olmadığını, nafilenin farz üzerine bir fazlalık olduğunu beyan

[480] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.62.
[481] İbn-i Hümâm, **age,** C.1, s.461.
[482] İbn-i Hümâm, **age,** C.1, s.465.
[483] Müzemmil, 73/2.
[484] İsrâ, 17/79.
[485] İbn-i Hümâm, **age,** C.1, s.466.

ettiklerini nakleder. Yani onlara göre teheccüd, başkalarına farz namazlara fazlalık şeklinde Peygamber'e (s.a.v) farz olduğunu beyan ettiklerini bildirir.[486]

Sa'd b. Hişam'ın şöyle dediği rivayet edilir: O, "Hz. Âişe'ye (r.anha) "ey Ümmü'l-mü'minin! Bana Hz. Muhammed'in (s.a.v) ahlâkını anlatırmısınız" dedim. O, "sen Kur'an okur musun" dedi. Evet deyince, "onun ahlâkı Kur'an'dır" dedi. Kalkmaya karar verdim ve daha hiç kimseye soru sormamaya niyetlendim. Bu arada onun gece namazı aklıma geldi. "Onun gece namazını bana anlatırmısınız" dedim. Oda "sen Müzemmil süresini okuyor musun" dedi. "Evet, okuyorum" deyince, o "Allah (c.c) surenin başında ona bu namazı farz kılmıştır. Bu ayetler inince Resûlullah (s.a.v) bir yıl boyunca namaz kıldı. Surenin son kısmı semada on iki ay kaldı. Daha sonra bu surenin son kısmını indirmek sureti ile Allah (c.c) bu hükmü hafifletti. Gece namazı farzdan sonra kılınan nafileye döndü" şeklinde cevap verdi.[487] Bu rivayet gece namazının vucûbunun neshedilmiş olduğuna delâlet etmektedir.[488]

Leknevî, bütün bu delillerden sonra bu açıklama ve itirazların yüzeysel bakanlar için güçlü olabileceğini, derinlemesine düşünenler için bu itirazların cevaplanmasının basit bir şey olduğunu, Sa'd b. Hişam'ın rivayetine dayanarak bunun neshedilmiş olması hükmüne gelince bunda bir çelişki olmadığını savunur. Çünkü bu namazın cemaatle kılınmasına ve halifelerin sünneti olduğuna delâlet etmiş olduğunu, bu namazı terk eden ism (günah) kazanmayacağını, Resûlullah'ın (s.a.v) bu namazı üç gün kıldırması insanların ona tabi olmalarını murad etmesinden dolayı olduğunu ifade eder. Eğer farz olma endişesi olmuş olmasaydı kılmaya devam etmiş olmasının muhtemel olduğu görüşünü bildirir.[489]

Soru: Üç halifenin ramazanda cemaatle namaz kılmalarına dair itibar sahipleri tarafından nakiller yapılmış olsa da bunun kesinliğinin çelişkili olduğunu, çünkü onların rivayetinden en fazla anlaşılan insanların cemaatle kıldıklarını gösterdiğini, halifelerin devam ettiğine dair bilgi bulunmadığı nasıl izah edilir?

Cevap: Leknevî, Aynî Hidâye şerhinde bu konuya değinip, Raşit halifelerin buna devam ettiklerini beyan eder. Bâbertî bununla alâkalı Resûlullah'ın (s.a.v) benden sonra râşit halifelere uyun hadisini delil getirir. Aynî bu hadisin halifelerin teravihe devam ettiklerine delâlet etmeyeceği görüşündedir.[490]

---

[486] İbn-i Hümâm, **age,** C.1, s.466.
[487] İbn-i Hümâm, **age,** C.1, s.466; Müslim, "Salatu'l-Müsafirin", 139; Ebû Dâvûd, "Salat", 316; Nesâî (ö. 303/915), **Sünen,** "Kıyamu'l-Leyl", 2.
[488] İbn-i Hümâm, **age,** C.1, s.466.
[489] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.63.
[490] Aynî, **age**, C.2, s.552; Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.63.

Leknevî bu konuyu ispat ve delillerini sunarak devamla şu şekilde izah eder:

> Bunlar ne kadar zor olarak görülse de cevaplaması kolay kadiyelerdir. Zira herkes için ortak olan Hz. Muhammed'in (s.a.v) yaptığı şeylerin sünnet olarak kabul edilmesidir. Bu da iki kategoride değerlendirilir.
>
> 1. Fiili, revatip sünnetler gibi Peygamber'in (s.a.v) sürekli yaptığı ve devam ettiği uygulamalar olduğunu ifade etmektedir.
> 2. Takriri sünnetleri buna dâhil edecek şekilde, bir şeye teşvik sureti ile devamlılık. Ezan, Hz. Muhammed (s.a.v) bir defa ezan okumamış olmasına rağmen müekked sünnet hükmünde olduğu örneğini vermektedir.[491]

Leknevî, halifelerin uygulamalarını bu meyanda değerlendirip, eğer fiil olarak ve teşri' açısından süreklilik şartını taşıyorsa diğer şartları da barındırıyorsa, sünnet sayılabileceğini, bunları terk eden kimsenin bundan dolayı kötülenebileceğine dair hadislerin delâlet ettiklerini savunur.[492]

Leknevî, Hanefî âlimlerinin ve diğer âlimlerin üç halifenin teravih namazını cemaatle kılmak manasında olan rivayetlerini teşri' devamlılığı ile alâkalı olduğunu, fiili devamlılığı ile alâkalı olmadığını Aynî'nin bu durumu yanlış (fiili süreklilik) anladığını ifade eder.[493]

Leknevî, halifeler döneminde kılınan teravih ile ilgili gelen rivayetlerin, halifelerin emretmeleri ve hoş karşılamalarından ibaret olduğunu, ashâbın karşı çıkmadığını savunur. Sonuç olarak Leknevî: Bazı sahâbelerin bu namazı evlerinde eda ettiğini, Onların bu uygulamaları cemaatle kılınmasına razı olmadıklarına delâlet etmeyeceğini, halifelerin hatta sahâbelerin teşri' devamlılığına delil olabileceğini, hepsinin bundan razı olduklarını göstererek karşı çıkılmamış olması dolayısı ile müekked sünnet olabileceği kanaatini belirtir.[494]

Bundan sonra Leknevî genel olarak bid'atı ele aldığından dolayı buraya ayrıca bir bid'at başlığını koymanın isabetli olacağını konu işleyişi bakımından daha sistemli olacağı kanaatindeyiz. Buraya kadar Leknevî bu uygulamaların bid'at olarak değerlendirilemeyeceklerini ispatlamaya çalışmış, bu bağlamdaki delil ve görüşleri sunduktan sonra bid'atın çerçevesini çizmeye çalışmış ve nihayetinde çeşitli açıklamalarla teravih namazının bu kapsamda olmayacağı sonucuna varmaktadır.

---

[491] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.64.
[492] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.64.
[493] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.65.
[494] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.65.

Bid'at ve çeşitleri

Leknevî'ye göre, bu konuda âlimler iki görüş belirtmektedirler.

1. "Her bid'at sapıklıktır" hadisi ki, bu bir kısım fertleri dışında tutulmuş, tahsise uğramış umum bir lafız olduğunu savunan grup, bundan maksat kötü olan bid'atın kastedildiğini, bunun çeşitlerinin vacib, mendub, mekruh, haram, mübah olarak beş çeşit olduklarını savunurlar.[495] İmam Şafiî'nin bid'atı ikiye ayırdığını, kitap, sünnet, icmâya muhalif olan ki bu çeşidin sapıklık içerikli olduğunu, diğerinin hayır maksadı ile ileri sürülüp hoş görülen bid'atlar olduklarını savunmaktadırlar. Daha önce olmayıp daha sonra ortaya koyulan şeyler olduğunu savunmaktadırlar.[496]
2. Her bid'at sapıklıktır hadisi genellik üzere hükmü kalıcı olup, şer'i manadaki bid'atın kastedilen tanım olduğunu, sahih olan görüşün bu olabileceğini, ilk üç nesilde aslı olmayan uygulamaların da bu kapsamda olduklarını ifade ederler. Zira ilk üç nesil hayır üzere birleşmiş ve aslı olan değişiklikler yaptıklarını açıklayıp teravih namazını da bu kapsamda değerlendirilebileceğini savunurlar. [497]

Leknevî, bu açıklamardan sonra şu sonuçlara temas eder:

Teravih bid'at ile gelişmiş bir uygulama değildir

Leknevî, şer'i bir manada sapıklık adı verilemeyip mevcut sünnete zıt bir uygulama olduğu söylenemeyeceğini belirtir. Ömer'in (r.a) daha sonra bunu yapmış olması bakımından değerlendirince dildeki manası bakımından yenilik manasında bir bid'at olduğu söylenebileceğini savunur. Bunu şer'i bir bid'at olarak görmemek gerektiğini, lügat açısından bu şekilde söylenmiş ve "ne güzel" kelimesi eklenerek bid'at olmadığı beyan edilmesi sebebi ile bu uygulamanın şer'i bağlamda sünnet olmadığını desteklediğini ifade eder.[498]

Leknevî, âlimlerin delil olarak cemaatle kılınmasına delil olan hadisleri esas alınıp, onlarla amel edilebileceğini, "Allah (c.c) bu ayda orucu farz kılmış, ben de namazı sünnet yapıyorum" hadisi ve "bir imam ayrılmadıkça arkasında namaz kılan kişi gece boyu sevap almıştır" hadisleri buna delil olabileceğini beyan eder. Bu hadislerde ramazanda imamla kıyam teşvik edildiğini, insanlar Hz. Muhammed (s.a.v) döneminde mescitlerde cemaatle

[495] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.65.
[496] Ebû Nu'aym, **age,** C.9, s.113.
[497] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.66.
[498] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.66.

namaz kılarken Resûlullah'ın (s.a.v) onayını almış oldukalarını, bu onayı da sünnet nevinden değerlendirilebileceği görüşünü savunur.[499]

3. **Bu namazı yirmi rekât olarak kılmak sünnet-i müekkededir.[500]**

Leknevî, halifelerin buna önemle devam ettiklerini, bu namazı terk edenin Hz. Muhammed'in (s.a.v) sünnetini terk eden kadar günahkâr olmasa da yine de günahkâr olacağını, kıyas yolu ile şöyle yapılabileceğini ifade eder:

Yirmi rekât halifelerin yaptıklarıdır.

Halifelerin yaptıkları sünnet-i müekkededir.

Bundan dolayı yirmi rekât kılmak sünnet-i müekkededir.

Müekked sünneti terk eden ise günahkâr olur.[501]

Bu bağlamda Leknevî'nin sonuç olarak savunduğu görüşler maddeler halinde şöyledir:

1. Halifelerin bu namazı kıldıklarını teşr'i devam olması bakımından kesin olduğunu söylenebileceğini ifade eder.
2. Bu namazın halifeler döneminde olmaması "bana ve halifelerimin yoluna uyun" hadisi ile çelişmeyip buradaki ال istiğrak olduğu için diğer halifeleri kapsamadığını belirtir.
3. Yirmi rekât sekiz rekâtı da kapsadığından dolayı Hz. peygamber'in (s.a.v) sekiz rekât kılması ile muhalefet olmadığını, yirmi rekât halifelerin uygulamaları ile vaki olduğundan bunda günah olmadığını beyan eder.
4. Sekiz rekât kılan Hz. Muhammed'in (s.a.v) sünnetine uymuş olur şeklindeki önermeyi, teheccüdü bu şekilde kılmış olması ile yirmi rekât kılan buna muhalefet etmiş olmayacağını, bu rakamın kati olmadan sekiz olduğunu, dileyen ziyade yaparak kılabileceğini ifade eder.
5. Resûlullah'ın (s.a.v) Ramazanda Cabir'in hadisine dayanarak sekiz rekat namaz kıldığı söylenebileceğini ifade eder.
6. İbn-i Ebi Şeybe'nin rivayet ettiği hadise istinaden Resûlullah'ın (s.a.v) nadiren yirmi rekât kıldığını savunarak, zayıf hadisle bunun sabit olduğunu belirtir.[502]

[499] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.66.
[500] Bu madde tezimizde müellifin çıkarımlarının başladığı, sayfa 148'da bulunan maddelerin devamıdır.
[501] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.67; bu mantık önermesini kullanarak bu uygulamaların müekked sünnet olduğu sonucunu paylaşıp bu şekli ile görüşünü ifade etmektedir.
[502] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.70.

7. Bunun on bir, on üç rekât kıldığını gösteren rivayetlerle çelişmediğini herzaman aynı rekatlarda namaz kılmadığına dayanarak ifade eder. Hz. Âişe'den (r.anha) gelen "her zaman on bir rekât kılardı." Önce dört kılar, sonra tekrar dört, daha sonra vitri kılardı. Hadisinin yirmi rekât kıldığına delâlet eden hadise muhalif olduğu görülmüş olsa da Leknevî, Resûlullah'ın (s.a.v) bazen bundan fazla, bazen bundan az kıldığı olmuş olabileceği ihtimaline dayanarak bunun güçlü olmayan bir iddia olduğunu ifade etmektedir.[503]

Bu bağlamda olan hadisleri delil olması için şu şekilde sıralamaktadır:

Halid el-Cühenî'den rivayet edildiğine göre o şöyle anlatır:

> Bir gece Resûlullah'ın (s.a.v) nasıl namaz kıldığını gözetlemeye karar verdim. Eşiğini veya çadırını yastık olarak kendime düzelttim. Resûlullah (s.a.v) çok kısa iki rekât namaz kıldı, sonra çok uzun iki rekât namaz kıldı, sonra iki rekât daha namaz kıldı, bunlar öncekinden kısaydılar. Sonra artarda birbirinden kısa ikişer rekât namaz kıldı, vitir namazı ile beraber on üç rekât oldu.[504]

İbn-i Abbas'tan rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir:

> Hz. Muhammed (s.a.v) bir gün hanımı Meymune'nin (İbn-i Abbas'ın teyzesi) yanında geceledim. Yastığa uzunlamasına yattım. Resûlullah (s.a.v) hanımı ile enine uyudu hemen daldı. Gece yarısı kalkıp eli ile yüzünü ovaladı. Daha sonra Al-i İmran süresinin son on ayetini okudu, askıdaki tulumu alıp abdest aldı. Sonra namaz kılmaya başladı. Ben de kalkarak onun yaptıklarının aynısını yaptım. Sonra yanında namaza durdum, elini başıma koydu, tuttu kulağımı çevirdi. Sonra iki rekât namaz kıldı. Sonra iki, sonra iki, sonra iki, sonra iki, sonra iki rekât namaz kıldı, sonra vitri kıldı. Sabah namazı için müezzin çağırınca kısa iki rekât daha kılıp mescide çıkıp sabah namazını kıldırdı.[505]

İbn-i Abbas'ın (r.a) rivayet ettiğine göre: "Resûlullah (s.a.v) geceleri on üç rekât namaz kılardı."[506] Resûlullah'ın (s.a.v) gece namazı vitirle beraber on üç olup en azı dokuzdur.[507]

Hz. Âişe'den (r.anha) rivayet edildiğine göre: Resûlullah'ın (s.a.v) namaz şekli sorulmasına şu cevabı verdi: "Sabah namazı sünneti hariç yedi, dokuz, on bir rekât olarak kılardı."[508]

Bu bağlamda Leknevî daha evvel görüşlerini beyan ettiği Süyûtî'yi görüşleri sebebi ile tenkit etmektedir:

---

[503] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.70.
[504] Ebû Dâvûd, "Salat", 316.
[505] Ebû Dâvûd, "Salat", 316.
[506] Buhârî, "Teheccüd", 10.
[507] Buhârî, "Teheccüd", 10.
[508] Buhârî, "Teheccüd", 10.

Süyûtî'nin[509] (ö. 911/1505) zikrettiği vecihlerden:

Üçüncü vecih: Leknevî'ye göre, "teravihin yirmi rekât olarak Hz. Muhammed (s.a.v) döneminde olmadığına delâlet eder" şeklindeki yorumu makbul değildir. Bu rivayette Hz. Muhammed'in (s.a.v) yirmi rekât kılıp kılmadığı ile alâkalı haber yoktur.

Dördüncü vecih: Leknevî'ye göre htilaf rekât sayısındadır. "Yirmiden az kılınması ile alâkalı haber bana ulaşmadı" yorumu da makbul değildir.

Beşincisi vecih: Leknevî'ye göre "eğer bu konuda nasta varit olsa sayısında oynama olması caiz olmazdı" şeklindeki yorumunun araştırılması gerekir. Çünkü sünnetlere ekleme ve çıkarma yapmak tatavvu' olanlar için ittifak ile caizdir, caiz olmayan sünnet adına yapılan eklemedir. Teravihte ki ekleme de tatavvu' şeklinde görülmektedir. Ben otuz altı veya kırk rekât sünnet olduğunu düşünen kimse görmedim. Bu yorumlar teravihin Resûlullah (s.a.v) zamanında yirmi rekât olduğunu göstermemekle birlikte, onun bu miktarı hiç kılmadığını beyan etmemektedir. Zira cemaatsiz yirmi rekât kılmış olması muhtemeldir.[510]

Leknevî, bunun haricinde bir başka eleştiriyi şu şekilde cevaplamaktadır:

> Resûlullah (s.a.v) yirmi rekât kılsaydı bunu terk etmezdi, sözüne gelince, dikkate alınacak bir söz değildir. Çünkü o geceleri farklı sayılarda namaz kılmıştır. Bu olmuş olsaydı Hz. Âişe bunu bilirdi sözü ise, çok ilginçtir. Savaşta, seferde veya her zaman onu takip edecek değiller. Zira Hz. Muhammed'in (s.a.v) yapmış olduğu bir şeyi diğer hanımlarının yanında iken, mescitte veya başka bir nedenle Hz. Âişe'ye (r.anha) gizli kalmış olabilir.[511]

4. **Teravih bütün gecelerde sünnettir.[512]**

Leknevî, Hanefîler için sahih olan görüşün bu yönde olduğunu, bazı Hanefî fetva kitaplarında teravihin hikmetinin hatim yapma olduğuna binaen on gün veya daha kısa sürede Kur'an'ı hatmetmeden kimsenin ramazanın geri kalan kısmında teravih namazını terk edebileceğini ifade ettiklerini söyler. Bu son görüşün araştırılması gerektiğini, zira bu namazın bütün gecelerde bireysel olarak sünnet-i müekkede olduğunu ifade eder.[513]

Bu risalede özet olarak anlatmak istediğini şu şekilde ifade eder:

- Teravih namazı müekked sünnettir.

[509] Tezimizin 148. Sayfasında geçen Süyutî'nin 5 görüşünün son iki görüşünü kabul etmediğinden dolayı burada tutarsız oldukları yönleri ifade etmek için burada değinme ihtiyacı hissetmiştir müellif.
[510] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.73.
[511] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.73-74.
[512] Bu madde tezimizde müellifin çıkarımlarının başladığı, sayfa 152'de bulunan maddelerin devamıdır.
[513] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.74-75.

- Sünnet olması bütün geceler içindir.
- Cemaatle kılınması sünnet-i müekkededir.
- Yirmi rekât olması sünnet-i müekkededir.
- Bunu terk eden günahkâr olur.
- Bu şartlardan ilk üçü ihlal eden kişi Hz. Muhammed'in (s.a.v) sünnetine muhalefet ettiği için daha fazla günahkâr olur.
- Halifelerin uygulaması olduğundan küçük günah işlemiş sayılır.
- Hz. Muhammed'in (s.a.v) ve halifelerin sünneti ile meşruiyyet kazanmıştır.[514]

Leknevî, sünnet-i müekkedeyi terk etmenin günah olduğunu, sahâbeden varit olanla Hz. Muhammed'den (s.a.v) varit olan sünnet arasında farkın olmadığını belirtir.[515]

2.2.2.1. Değerlendirme

Birinci bölümde ele alınan konuda Leknevî sahâbenin ve râşit halifelerin sünnetine tabi olmaya delâlet eden rivayetleri ele alıp incelemekte bu hadislerle ilgili ulemânın görüşlerine yer vermektedir. Müslümanların güzel gördüğü Allah (c.c) katında da güzeldir, hadisi birçok yönden eleştirilmiştir. Zira mana olarak ele alındığında Leknevî işâri bir yorum yaparak burada kulların kalbine bakmasına şahitlik manası vermiştir. Allah'ın (c.c) vermiş olduğu olgunluğun yerinin kalp olduğunu beyan ederek bu manayı pekiştirir. Buna dayanarak sahâbe ve dört halifenin güzel gördüğü şeyin Allah (c.c) katında güzel göründüğüne delâlet eder. Böylelikle onların yoluna tabi olmak bir zorunluluk olup hükmü mendup olarak değerlendirmiştir.[516]

İlk olarak bu hadisin derûnî manalarına vukufiyeti olabileceği hüsnü zannımızı koruyarak Leknevî'nin çıkarmış olduğu yorumun isabetli olabileceğini belirtirken, bu konuda kullanılacak başka birçok hadis varken bu hadisi alması bizim için bir garabet olduğunu söylemekte fayda vardır. Zira Leknevî birçok yönden donanımlı ve kendi alanında ekol olabilecek kapasitede olduğunu, hakkındaki bu araştırmalarımızı yaparken bir nebze de olsa görmüş olduk. Varmış olduğu sonuçlar, yapmış olduğu çıkarımlar göz önünde olup

[514] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.75.
[515] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.75, Bu risaleyi en sonda beyan ettiği üzere görmüş olduğu iki rüyadan dolayı kaleme aldığını belirtmektedir. Peygamber'i (s.a.v) ve Hz. Ömer'i (r.a) gördüğü rüyasından sonra İmam Mâlik'i rüyada gördüğünü ve ona mana âleminde Muvatta'sı ile alâkalı şüphelerini gidermek için Muvatta'yı okuduğunu beyan etmektedir. 1288 yılında risalesini yazdığını açıklar.
[516] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.5-6.

aşikârdır. Bundan mütevellit kendisinin yapmış olduğu bu yorumu heva ve hevesine göre yapmadığını, kendi düşüncelerini her birine sunmuş olduğu delillerden görmek bize son derece güven kaynağı olmuştur.

Râşid halifelerin sünnetine uymaya teşvik eden hadisleri ele aldığı zaman Leknevî bunları ilmi uslûpla değerlendirmiş ve sonuç elde etmiştir. Bizce de bu açıdan incelediği hadisler güvenilir olup herhangi bir şekilde zayıf veya amel edilemeyeceğine dair üzerinde icmâ olmamış hadislerdir. Diğer eserinde de belirttiğimiz gibi kendisi buna büyük ölçüde ehemmiyet vermiştir. Bu hadisten çıkarım olarak Arap diline dayanarak bunu sadece halifelerin değil, onların şahsında diğer halifelerin de ilklerin yolunu takip ettikleri surette uyulabileceğini beyan etmektedir. Burada kullanılan emir siğasının imtisale ve lüzuma delâlet olduğunu da beyan etmektedir.[517]

Bu açıdan biz İbn-i Hümâm'ın[518] zikrettiği gibi bunun tam olarak bağlayıcı olmadığını ve mendup olabileceğini düşündüğümüzü beyan etmek istiyoruz. Zira Hz. Muhammed'in (s.a.v) onların sünnetine teşvik etmesi bir emir olarak karşılanmayıp bunların yaptıklarını Hz. Muhammed'in (s.a.v) sünneti gibi görmemek gerekir. Zira insanın olduğu her yerde bir hata veya bir eksiklik vardır. Bunu söylerken şunu da ifade etmek gerekir ki yaptıklarının hiç biri esas alınmayıp bağlayıcı olmadığını söylemiyoruz. Daha evvel ifade ettiğimiz gibi ashâb ve halifeler ümmete zulüm ile sonuçlanacak ve haksızlığa yol açacak, dinde aslı olmayan bir şey üzerinde birleşmez. Bundan dolayı onların uygulamaları akıbet bakımından ikab ve itab'ı Hz. Muhammed'in (s.a.v) sünnetinin terki kadar bağlayıcı olmamasını elbette ki gerekli olduğunu düşünüyoruz. Ele aldığımız ilk eserde fıkhi açıdan sahâbe kavli adı altında bunların yaptıklarının bağlayıcı olup olmadığını değerlendirmiştik.

Direk olarak Ömer (r.a) ve Ebû Bekir'e (r.a) uymayı işaret eden haberlerde herhangi bir şüphe yoktur. Bunun böyle olduğunu aynı şekilde düşünüp, gelen haberler bu bağlamda sağlam eserlerde bize ulaşmışlardır. Fakat onlara gelenek gözü ile bakıldığı zaman sünnetlerini değiştirmeme, yaptıklarını kabul edip tasdik etme açısından geçerli olup, herhangi bir şekilde hiçbir âlim ta'n etmemiş ve hepsine güvenilir oldukları gözü ile bakılmıştır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi kitabın sadece hatime bölümü konumuzu ilgilendiren bölümdür. Fakat bu sonuca gidebilmek için teravih namazının daha sonradan ortaya çıkmış

[517] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.10.
[518] İbn-i Hümâm, **age,** C.1, s.484.

olması durumunda nasıl ittiba edilecek, nasıl sünnet olacak, gibi konularda görüşünü beyan etmeden temellendirmesini yapma ve görüşünü bildirmeden âlimlerin görüşünün serd ederek konu ile alâkalı ne tür ayet ve hadis varsa onları ustaca almaya çalışmıştır. Bundan dolayı ilk bölüm ashâba uymanın gerekliliği, ikinci bölüm sünnetin kriterini, üçüncü bölüm ele aldığı şartlara göre sünnet olduğu kesin olan bir şeye muhalefet ve ittiba durumu hatimede de işlemiş olduğu konunun semeresini gösterip hükmü vermektedir.

Bu temellendirmede bir kısım âlimin uydurma dediği ashâbım yıldızlar gibidir, hadisinin râvisinin metruk olmadığını bu manada olan başka sahih bir hadise binaen söylemektedir.[519] Rivayet edilen sahih hadiste mana olarak zikredilen manaya yakınlık arz etmektedir. Fakat diğer hadisin sahih olmadığı kabul edilmelidir. Zira aynı manayı güçlendirip seviyesini yükseltecek hadis yoktur. Şu da unutulmamalıdır ki, şayet mana olarak hadis ashâbı Hz. Muhammed'i (s.a.v) görme şerefine nail olmalarından dolayı yüceltiyorsa da hepsini aynı kefede değerlendirmemek gerekir. Eğer bu mananın doğruluğunu kabul edecek olursak ashâbı Hz. Muhammed'e (s.a.v) yakınlık ve devamlılık seviyesine değerlendirmenin gerektiğini düşünmemizi gerektirecektir. İttiba' edilmeye layık olanlar şüphesiz onlar olurdu.

Leknevî hadisin sabit olması halinde hangi sahâbeye uyulursa onlarla doğru yol bulunacağını düşünür. Fakat bu konuda zikrettiği hadislerin çoğu ulu'l-emr olanlarla alâkalı olup, genel kabul gören görüşe göre bunlar halifelerdir. Bunun bu şekilde olması bizim açımızdan tercihe şayan olan görüştür. Zira bütün ashâb aynı şekilde üstün bir yetenekle Hz. Muhammed'i (s.a.v) anladıkları söylenemez. Hz. Muhammed (s.a.v) ile olan birliktelikleri uzun süren, devamlılığı daha fazla olan ve ilk dönemden beri iman edenlerin İslam davasında da yönetimde de başlarda olduğu görülmektedir. Büyük ihtimalle bu rivayetlerden bu anlaşılmaktadır. Allah (c.c) daha iyi bilir.

İkinci bölümde, Leknevî yirmi iki sünnet tanımına yer vermiştir. Bu tanımların ekserisi Hanefî âlimlerine ait tanımlardır. Zira Leknevî mukaddimede Hanefîlerin aleyhine olan söylentilerden dolayı bu risaleyi yazmayı murad ettiğinden dolayı bu bölümde daha çok Hanefî âlimlerinin tanımlarını inceleyip belli başlı eleştiriler yapmıştır. Kendisi incelediği birçok tanımı efradına cami' ağyarına mani' olmadığı gerekçesi ile eleştirmiş ve eleştirileri tanım bazında sıralamıştır. Her tanımın eksik bir yönünün ispatlamış kuru bir mezhep taassubu yapmamıştır. Kendisinin Hanefî mezhebi kalelerinden olup savunuculuğunu

[519] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.13-20.

yaptığı bilinen bir şahsiyet olmasına rağmen her açıdan eleştirilmesi gereken yerleri yüreklilikle eleştirmiştir. Bazen mantık, bazen dil, bazen hadis, bazen kelâm açısından dar ölçekte Hanefî âlimlerinin eleştirilmesi gereken yerleri, geniş ölçekte bütün İslam âlimlerinin eleştirilmesi gereken yönlerini eleştirmekten imtina etmemiştir. Bu bağlamda Leknevî'nin tam ilmi hüviyete sahip bir şahsiyet olduğunu söyleyebiliriz.[520]

Her tanım için eleştirilecek bir yön bulunması yanında Leknevî kendisi bizzat herhangi bir ölçüde tarif belirtmemiştir. Fakat Hanefî ulemâsı sünnet kapsamını geniş tutmuş, sahâbe uygulamaları ve sözlerini de bu tanımın içine dâhil etmişlerdir.[521] Sünnete imtisal etmeyenin kınanacağı da belirtilen görüşler arasında vardır. Bu açıdan ister Hz. Muhammed (s.a.v) olsun ister ashâb olsun onların sünnetleri, uygulamalarından yüz çevirmek ceza ve kınanmayı, imtisal etmek ise sevabı getirir.[522]

Sünnet tanımlarının daha fazla olduğu, hemen hemen her fıkıh eserinde geçen bir tanımın olduğu malumdur. Bize göre sadece bu tanımlardan biri ile hareket edip, sünnet sadece budur demek yanlış olur. Yukarıda sunmuş olduğumuz itirazlardan da anlaşılmaktadır ki tam anlamı ile bir tanım yapılamamaktadır. Bundan dolayı en genel olan tanımla amel etmek evladır. Bundan dolayı olacak ki Leknevî birçok görüşü itirazlarla beyan ederken kendisi bir görüş beyan etmemiştir. Allah (c.c) en iyisini bilir.

Bu bağlamda sünnetin bir çerçeve olduğunu rahatlıkla beyan edebiliriz. Halis bir niyetle yapılıp aslı olan her uygulama bu çerçeveye girecek kadar kapsamı geniş olan bir çerçevedir. Leknevî'nin beyan etmiş olduğu görüşlerden şu çıkarımlar yapılabilir.

- Hz. Muhammed'in (s.a.v) vacip ve farz hariç (sürekli) yapıp bazen terk ettikleridir.
- Hz. Muhammed'in (s.a.v) sözleridir.
- Hz. Muhammed'in (s.a.v) ikrarlarıdır.
- Hz. Muhammed'e (s.a.v) has olan (teheccüd) şeyler dışındakilerdir.
- Hz. Muhammed'in (s.a.v) insan olma hasebi ile âdeten (elbise, ayakkabı giymek, saçlarını taramak) yaptıkları dışındakilerdir.
- Hulefâ-i râşidîn'in yaptıklarıdır.
- Yapıldığında Hz. Muhammed'in (s.a.v) onaylayıp yapmadıklarıdır.
- Sahâbenin yaptıklarıdır.

[520] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.22-35.
[521] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.33.
[522] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.33-34.

- Yapıldığında sevap kazanılandır.
- Yapılmadığında cezayı (ikab veya itab) hak ettiren uygulamalardır.
- Hz. Muhammed'in (s.a.v) arada bir terk ettikleridir.
- Müekked ve ğayr-ı müekked, hüda olmak üzere çeşitleri vardır.[523]

Üçüncü bölümde, müekked sünnet ve onu terk etmeye taalluk eden konuları inceleyen Leknevî kendi görüşlerini desteklediği ve eleştirdiği değerlendirmeleri aynı şekilde burada kaleme almıştır.

Âlimler birçok değerlendirme ile buna uymayanın cezalandırılacağını beyan etmişlerdir. Leknevî ise bunu terk etmenin büyük bir günah olmadığını ancak tahrimen mekruh olabileceğini beyan eder. Fakat sünneti hafife alıp alay etme yolu ile terk etmenin büyük günah olduğunu beyan eder.[524] Bu açıdan düşünüldüğünde günümüz en problemli konularından birini de kapsadığını beyan edebiliriz. Zira insanlar arasında din ile alâkalı her konunun konuşulduğu, dini değerlerin ehil olmayan kişiler tarafından tartışma konusu yapılması dini ve dinin değerlerini hafife alma işlemini insanların gözünde pasifize etmektedir. Bundan kaynaklanan sonuçlara bakacak olursak bunların aynı şekilde ikab ve itabı hak edebilecekleri, insanları saptırmaları sebebi ile sonucuna varılabilir. Bu ilmi müktesebe sahip olmayan ehliyetsiz kişiler hem sapıtır hem de saptırırlar.

Mütekeddimun âlimler bir şeyin sünnet olduğunu söylemişlerse onun çoğunlukla Hz. Muhammed'in (s.a.v) sünnetini beyan ettiğini söylemiştir. Bunun bağlayıcılığı Hz. Muhammed (s.a.v) ve sahâbeden gelmiş olması aynıdır.[525]

Sünnet dinin yaşam modelidir. Zira ona ittiba ayetlerle sabittir. Sünnetin Kur'an'ı tebyîn, takrir ve teşrii fonksiyonları vardır. Allah (c.c) Hz. Muhammed'e (s.a.v) bu dini kolaylaştırması için gerekli yetkiyi vermiştir. Kendisi din adına bir uygulama başlatıp bu konuda vahy almadı ise batıni bir vecih ile Allah (c.c) tarafından onaylanmış manasına gelmektedir. Eğer bir yanlış yaptı ise zaten düzeltilmiştir.

"O hevâsı ile konuşmaz konuştuğu ancak vahiydir."[526]

"Ancak bana vahy olunana tabi olurum."[527]

---

[523] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.22-35, Bu çıkarımları müellifin yapmış olduğu eleştirilerden derleyip maddeler halinde sunduk. Çünkü müellif bu bölümde bir tanım beyan etmemiştir. Zira eleştirileri onun görüşlerini beyan ettiği için ona göre sünnet olabilecek uygulama ve kıstasları maddler halinde beyan ettik.
[524] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.36-37.
[525] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.36-39.
[526] Necm, 53/3-4.
[527] Yunus, 10/15.

“Kendi içinizden âyetlerimi size okuyan, sizi kötülüklerden arındıran, size Kitap (Kur’an) ve hikmeti ve bilmediklerinizi öğreten bir peygamber gönderdik.”[528]

“Hayır, Rabbin’e yemin olsun ki onlar aralarında çıkan, çekişmekte oldukları işlerde seni hakem yapıp, sonra da senin verdiğin hükme karşı içlerinde bir yamukluk duymadan, tam anlamıyla teslim olmadıkça iman etmiş olamazlar.”[529]

“Allah ve Resûlü, bir iş hakkında hüküm verdikten sonra, artık iman eden bir kadın ve erkeğe, o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Kim Allah’a ve Resûlü’ne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur.”[530]

“Bize isnad ederek bazı sözler uydursaydı, elbette onu kuvvetli bir azab ile yakalardık. Sonra onun can damarını keserdik.”[531]
“Kim, Peygamber’e itâat ederse Allah’a itâat etmiş olur.”[532]

“Peygamber size ne verirse onu alın, sizi neyden sakındırıyorsa ondan da sakının.”[533]

“Deki: Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın Allah çok merhametli ve bağışlayıcıdır. De ki: Allah’a ve Peygamber’e itaat edin. Eğer imanlarından sonra gerisin geriye dönerlerse, muhakkak ki Allah, kâfirleri sevmez.”[534]

Bu ayetlerden anlaşılmaktadır ki onun sünnetine ittiba etmek gereklidir. O halde kendisinin tavsiye ederek, yolunu takip eden râşid halifelerin sünnetine uymak gereklidir. Ki bu konuda daha evvel görüşümüzü beyan ettik. Çünkü onlara uyma hakkında Hz. Muhammed’den (s.a.v) haberler sadır olmuştur. Yani bir nevi onlara uymak Peygamber’e uymak gibidir.

Dördüncü bölümde, teravih namazına taalluk eden hükümleri kaleme almıştır. Teravih namazı hükmü Hanefî âlimlerine göre sünnettir. Peygamber’in bunu sürekli yapmamasında ki özrü, ümmete zorluk olmayıp farz kılınma korkusu olduğunu hadislerde beyan etmektedir. Bu namazın yirmi rekât olarak uygulanması ise râşid halifelerin uygulaması olarak gelmiş, aynı şekilde bu da sünnettir.[535]

[528] Bakara, 2/151.
[529] Nisa, 4/65.
[530] Ahzab, 33/36.
[531] Hakka, 69/44-46.
[532] Nisa, 4/80.
[533] Haşr, 59/7.
[534] Al-i İmran, 3/31-32.
[535] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.40.

Gece namazının Hz. Muhammed'e (s.a.v) farz olduğu varid olan rivayetlerden başka bir namazın kaç rekât kılındığı ile alâkalı açık ve sabit olan rivayet yoktur. Aynı şekilde halifelerin devamlı kıldığı ile alâkalı kesin bilgi de yoktur. Bundan dolayı bu namaz sünnet değil nafile olur demişlerdir.[536]

Bu girişi teravih namazı çevresindeki şüphelerin def edilmesi için genel bir çerçeve çizip bu bağlamda bu şüpheleri defetmek için takip edeceği yolu belirtmek maksadı ile yapmıştır. Daha sonra teravih namazı ile alâkalı rivayetleri sıralayıp bunlardan hüküm çıkarma yoluna gitmiştir.

Bu minvalde delil olarak getirdiği hadisler güvenilir kaynaklardan alınmış olup, herhangi bir kapalılığı barındırmıyorlar. Hz. Muhammed (s.a.v) emir olmadan teşvik ettiği rivayetler yukarıda zikredildi. Bundan dolayı sünnet olduğunu halifelerin buna devam ederek önem verdiklerini beyan eden hadislerle amel etmeyi tercih eder. Fakat bunun cemaatle olması hakkındaki rivayetlerden hareketle bazılarının bunu ferdi kılmanın daha faziletli olduğunu savunmaları üzerine, Leknevî cemaatle namazın önemine delâlet eden hadisleri zikrederek bunun Hz. Muhammed'in (s.a.v) hadislerinden, halifelerin uygulamalarından cemaatle kılınmasının aynı şekilde sünnet olduğunu beyan eder.[537]

Bu konuda Leknevî'nin görüşünün mutedil olduğunu, dayandığı rivayetlerin güvenirliği sebebi ile aynı görüşü beyan ettiğimizi belirtmek isteriz. Teravih namazının sübutunda herhangi bir şüphe olmaması, Hz. Muhammed'in (s.a.v) teşvik etmesi, toplanan cemaate herhangi bir şekilde müdahale etmemesi bizi bunun bu şekilde olması gerektiğini düşünmeye sevk etmektedir. Ashâb bu mevzuda rey ve içtihad etmiş olup, karşı çıkan olmamıştır. Bundan dolayı bazı sahâbelerin camide kılmaması buna karşı oldukları anlamına geleceğini düşünmek mantık hatası olur. Ashâbın bir uygulamaya razı olması demek, bunun benzerinin olduğunu sonradan ortaya çıkmadığının göstergesidir. Zira daha evvel zikrettiğimiz gibi eğer bir eğrilik görmüşlerse buna hemen müdahaleden kaçınmamışlardır.

Zikrettiği rivayetlerin birçok eserde salat, teravih, teheccüd, vitir, ramazan gibi bölümlerde geçtiğini, bu eserlerinde ehl-i sünnet ve'l-cemaatin itibar ettiği eserler olduğu açıktır. Leknevî kendi temellendirmesini tez ve hipotezini sağlam bir şekilde, reddedilemeyecek derecede sağlamlaştırmaktadır. Bunun yanında elbette ufak eleştireler her eser için geçerli olduğu gibi burada da olabilir.[538]

---

[536] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.40.
[537] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.40-41.
[538] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.42-46.

Rekât sayıları hakkında Şâfiî ve Hanefîlere göre yirmi olup Şafiîler ikişer rekât kılınması efdal, Hanefîlerde dört rekât halinde kılmak efdaldir. Mâliki ise vitir namazı ile beraber otuz dokuz rekât olduğunu beyan eder. Hanbeliler için de yirmi rekât olup bunda fazlalaştırmada bir sakınca yoktur.[539]

Teravih namazı ile alâkalı hadisleri sunmakla yetinmeyip kendisinin mahir ve mütebahhir bir hadisçi olduğunu göstererek bu hadislerin hepsinin tahricine de ayrıca yer vermiştir. Yani bizim daha evvel masadırı asliyede olmadığını söylediğimiz hadislerin hemen hemen çoğunun masadır-ı asliyede olan aynısı veya manası ile çıkarmış, münekkitlerin yorumlarına da yer vermeyi ihmal etmemiştir.[540]

Hz. Muhammed'in (s.a.v) Ramazanda yirmi rekât namaz kıldırıp kıldırmadığı ile alâkalı birçok rivayeti inceleyen Leknevî bu rivayetlerde bunun açık bir şekilde sayısını bildiren hadis olmadığını, ulemânın bu konuda ihtilaf ettiğin beyan etmektedir. Bunun nas ile belirlenmiş olmaması nedeni ile bu tarz ikilemlerin yaşandığına dikkat çekerek bunu halifelerin sünneti olduğundan ve bu sünnetinde bağlayıcı olarak görüldüğünden hareketle sünnet hükmünde yirmi rekât olduğunu kabul eder.[541]

Biz bu konuda yaygın olarak şöhret bulan ve ashâbın yaptığında şüphe olmayan devam etmese de iltizam olarak bunun kılınmasını emreden halifelerin belirlemiş olduğu sayının Leknevî'ninde kabul ettiği gibi yirmi rekât olması gerektiği kanaatindeyiz. Hz. Muhammed'in (s.a.v) bu namazı cemaatle kıldırması bu yöndeki iradesi olup sevilen ve müstehab olan bir şey olmazsa hiçbir zaman bunu yapmazdı. İllet kaim olduğundan, farz olma korkusu olması hasebi ile bunu terk etmiştir. Mescitte cemaatle kılan ashâba doğru bir şey yaptıklarından dolayı herhangi bir müdahalede bulunmamıştır.

Bu namazın cemaatle kılınması yanında ferdi olarak kılanlarında olduğu rivayetlerden malum olmuştur. Fakat devletin büyüyüp farklı uygulamaların olmasının önünü kesmek, insanların ibadet yönündeki gevşeklikleri nedeni ile bu ibadetler düzenleme ve tek tipe indirgeme ihtiyacı hâsıl olmuştur. Zira bunların, hatta diğer ibadetlerin uygulanması anlayış açısından ilk olan ashâptan farklı düşünen ve nasları anlamayan düşüncelerin oluşmaya başlaması bunun elzem bir şekilde meydana geldiğinin göstergesidir. Zira Arap olmayan kişilerin Arapça bilmemesi veya bedevi bir kimsenin gelip okuduğu lafızdan anladığı ile amel etmesi vuku bulma tehlikesi hâsıl olacağından dolayı bu ibadetlerin sistematik olarak

[539] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.47-48.
[540] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.45-60.
[541] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.50-60.

uygulanmasının yaygınlaştırılması sağlanma çabası olma ihtimalini barındırmaktadır. En iyisini Allah (c.c) bilir.

Teravihin cemaat ile kılınması hakkında Hanefî, Şafiî, Mâlikî ve Hanbelî mezhep imamları ve bu mezheplerin ashâbı cemaatle kılınmasının efdal olduğunu belirtmişlerdir. Leknevî Hanefî ulemâsının cemaatle kılınmasının halifelerin teravih namazına devam etmelerine istidlal ettiklerini delil getirmiştir.[542] Burada halifelerin devamlılığı hakkında şüphe varid olduğu ve haberlerin çeşitlilik göstermesi münasebeti ile bu yöndeki emirlerinin devamlılık yönünde olmasının delil getirilmesi daha kuvvetli bir delil olabileceğini düşünüyoruz.

Bu namazın bid'at olmadığı, teravih namazının kendilerini âlim ve fakih zannedip Hanefîlere bunun sünnet olmadığı iftirasını atıp, Hz. Muhammed (s.a.v) döneminde olamaması gerekçesi ile bid'at olduğunu savunanlara karşı görüşler beyan etmiştir. Bid'at şartlarını ve görüşlerini beyan eden Leknevî bu namazın ilk dönemde belirli bir uygulamadan faydalanıp geliştirilmiş olduğunu, halifelerin bunu emrettiği ve ashâbın bunu benimsediğini kimseden buna karşı sadır olan bir söylemini olmama sebebi ile bu namazın bağlamından koparılmadan anlaşılması gerektiğine dikkat çekip sonucu bildirmiştir.[543]

Leknevî bid'atı şer'i bid'at ve âdetlerde olan bid'at olarak değerlendirmiştir. Şer'i bid'at denilen kısım, dinin muamelat, ibadet ve ukubât gibi temel esasa bağlı kalınıp amel edilmesi gereken ve mükelleflerin fiillerinin sonuçlarını teşkil edecek şekilde etkileyen hükümler hakkındaki bid'atlardır. Bu bağlamda ki bid'at haram olarak değerlendirilmiş kabul edilmeyen bid'at kısmının bu olduğunu beyan etmiştir. Âdet ve insanların fiillerinin sonuç doğurmayacak derecede olanlarını bid'at olarak âdetlerin değişip gelişmesi kısmında değerlendirmiştir. Zira eskiden insanlar savaşları kılıç ve oklarla gerçekleştirirken, günümüzde silah, kimyasal saldırılar, toplarla yapılmaktadır. Eskiden insanlar at ve deve sırtında yolculuk yaparken günümüzde uçak, tren ve araçlarla bunları daha kısa sürede gerçekleştirmektedirler. Bunlara bid'at hükmü verip bunların daha evvel olmamalarından hareketle hükmen ve şer'an engel getirme düşünceleri makâsıdı anlamama, dinin sadece lafızcı olarak anlayabildiği kadar yorumlama çabasının insafsızlığından başka bir şey değildir. Zira gelenek kültürümüzün bize hükümlerin sadece söylendiği şekilde anlaşılmayacağını, bunların arkasındaki maksadı gözeterek düşünmemiz gerektiğini göstermektedir. Leknevî bu konuda selefin yolunu takip etmiş, sünnet aleyhtarlarına

[542] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.63.
[543] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.65-75.

vereceği en iyi cevapları vermiş, ehl-i sünnet çizgisinde görüş belirtmiş olduğu anlaşılmaktadır.

İnsaf ehli her okuyucu ve araştırmacının bu değerlendirme ve görüş beyanlarına kulak vereceğini, deliller karşısında; belli başlı ufak teknik eksikliklerin mevcut bulunması ile beraber susacağını ve tedebbür edeceğini düşünmekteyiz. Hemen hemen her açıdan konuyu değerlendirmiş konunun önemine binaen hükümleri ele alıp, incelerken ince eleyip sık dokumuş ehl-i sünnet menhecinden ayrılmamıştır.

Teravih namazından maksadın Kur'an hatmi olması, bütün gecelerde ayrı ayrı kılınmasının müekked sünnet olduğunu belirtir. Fakat son gecelerde maksad olarak Kur'an hatmi muradı varsa bu namazı terk edip Kur'an daha kısa sürede bir veya birkaç defa hatmedebileceğini Hanefî ulemâsının görüş belirttiği bir nokta olarak göstermektedir.[544]

Buna bağlı olarak gündüz oruç ve gece kıyam yapılarak değerlendirilen mübarek ayda birden fazla ibadet yapmanın, özellikle günümüz toplumunda ümmet olma ve uhuvvet duygularının pekiştirilmesi hasebi ile toplu yapılan ibâdetlerin maksada daha uygun olabileceğini düşünmekteyiz. Zira teravih namazı ve Ramazan ayında yapılan diğer uygulamalarda insanların bir yıl boyunca yapmadığı kadar ibadeti bu ayda yapmaya gayret ettiğini ve çoğu insanın Kur'an'ı okumayı bilmediklerinden dolayı bu namaza yüksek derecede ehemmiyet gösterip, mescitlerde kılmayı şiar edinmenin daha isabetli olacağı kanaatindeyiz. Zira bu ay insanları bütünleştirici ve manevi etkileri yüksekte tutma özelliğine sahip olmasından dolayı ümmet olma bilinci, uhuvvet bilinci pekiştirilme bakımından öneme haiz bir aydır. Bu aydaki ibadetlerin yapılması makâsıd doğrultusunda değerlendirilip insanlar doğru uygulamalara kanalize edilmesi ehemmiyetli diğer bir noktayı oluşturmaktadır. Çünkü toplum her geçen gün farklılıklarla karşılaşmakta ve değişiklikleri kabul etme potansiyelindedir. Bu potansiyelin belirleyicisi din olmaz ve insanlar bu yöne kanalize edilmez ise din bir kenara bırakılmak sureti ile madde perest bir toplumla karşılaşıverilir. Bundan dolayı İslam sınırlı hükümlerle sınırsız problemlere çözüm üretme özelliğine sahip bir sistemi teşekkül etmektedir. Bu bağlamda düşünüldüğünde bu zikrettiğimiz bilincin ancak toplu olarak birlikte hareket etme, birbirimize karşı görevlerimizi bilme bakımından önem arz etmektedir. Günümüzde kaybedilen değerler çok fazla olmakla birlikte din sadece ritüelleştirilme, ibadetten müteşekkil bir düzen haline getirilip dış dünya ile ilişkisi maalesef kesilmektedir. Bunların sonucu olarak din hakkında birçok bilinçsiz uygulamayla insanlar

[544] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.74.

karşılamakta ve hatta temeli olmayan uygulamalar dinden daha önemli hale getirilip tabulaştırılmaktadır. Bid'atla mücadele bu yönü ile önemli bir yere sahip olup sünneti muhafaza etmek için kurulmuş bir kale olabileceğini söyleyebiliriz.

Sonuçta her zamankinden daha fazla ibadetlere önem verme, yüksek derecede itina gösterip ibadetlerimizi daha fazla topluluk ruhu ile mescitlerde eda etme, önemli bir noktayı oluşturmaktadır. Bundan dolayı Leknevî'nin de beyan etiği gibi teravih namazı kendisi, uygulama biçimi ve cemaatle olma konusunda müekked sünnet olduğunu beyan etmek istiyoruz.

2.2.3. et-Tahkîku'l-acîb fi't-tesvîb

Tesvîbin tanımı: Dilde, bir adamın bağırarak, haykırarak gelmesi manasında kullanılmaktadır. Bundan dolayı bu çağrıya tesvîb adı verilmiştir.

Istılah olarak tesvîb: Ezan ve Kamet arasında beldenin örf ve âdetine göre müezzinin ezan okunup namaz kılınacağını ilan etmesi anlamına da olmakla birlikte kaynaklarda daha çok sabah ezanında, حي علي الفلاح'tan sonra, الصلاة خير من النوم sözünün iki defa tekrarlanması anlamında kullanılan tesvîbi ele alan bir risâledir. Abdülhay el-Leknevî, tesvîb kelimesinin sözlük manasını vererek risâleye başlamıştır.[545]

Leknevî'ye göre bu kelime birçok manada kullanılmakta olup şu manalarda kullanıldığını deliletmektedir:

Kamet manasına geldiği hakkında rivayet

Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet edildiğine göre: Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Ezan okununca şeytan sesi duymayacağı yerlere kaçar, ezan bitince geri gelir, kamet başlayınca yine kaçar, kamet bitince geri gelir ve insana vesvese vermeye, aklına gelmeyen şeyleri düşündürmeye, yapması gerekenleri namazda hatırlatır ta ki kaç rekât kıldığını hatırlamasın."[546]

[545] Abdülhay el- Leknevî, **et-Tahkîku'l 'acîb fi't-tesvîb**, Mecmûatü resâili'l-Leknevî, C.3, risale: 5, s.381-400, İdaretü'l-Kur'an ve'l-ulumi'l-İslamiyye, Pakistan 1419/1997, s.3.

[546] Buhârî, "Ezan",4; Müslim, "Salat", 19; Abdülhay el- Leknevî, **age,** s.4.

الصلاة خير من النوم lafızlarının manasında da kullanıldığına dair rivayetler

Enes'ten (r.a) rivayet edildiğine göre: "Tesvîb sabah namazında müezzininالصلاة خير من النوم demesidir" şeklindeki sözleridir.[547]

Leknevî, âlimlerin tesvîb manası ve yorumu hakkında ihtilaf ettiklerini, Ahmed b. Hanbel ve İbn-i Mübarek bunun sabah ezanındaki الصلاة خير من النوم ibaresi olduğunu beyan etiklerini nakleder.

قد قامت الصلاة حي علي الصلاة حي علي الفلاح olarak kullanıldığı ifade edilir.

Leknevî, bazılarının bu uygulamanın sonradan namaza geç kalanlar için müezzinin ezan ve kamet arasında قد قامت الصلاة حي علي الصلاة حي علي الفلاح sureti ile söylemiş olduğu sözler olarak ortaya çıkarıldığını, Hz. Muhammed (s.a.v) zamanında böyle bir uygulamanın olmadığını beyan ettiklerini açıklar. Bu şekilde olan tesvîbin mekruh görüldüğünü savunur.

Leknevî, tesvîbin nasıl olduğu hakkındaki sahih görüşün Ahmed b. Hanbel ve İbn-i Mübarek'in beyan ettikleri görüş olduğunu kabul eder.[548]

Tirmizî, Ebu İsrail yolu ile Hakem'den o da Abdirrahman b. Ebi Leyla'dan o da Bilâl'den (r.a) Hz. Peygamberin "Sabah namazı dışında hiçbir namazda tesvîb yapmayın" buyurduğunu rivayet etmiştir.[549]

İbn-i Mâce Hz. Bilâl'in (r.a) şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Resûlullah (s.a.v.) bana sabah ezanında tesvîb yapmamı emretti, yatsı namazında da tesvîb yapmamı yasakladı"dedi.[550]

Tirmizî, Beyhakî ve İbni-i Mâce zayıf senetle Hz. Bilâl'in (r.a) "Resûlullah sabah dışında hiçbir namazda tesvîb yapmamamı emretti" şeklinde rivayet etmişlerdir.[551]

Bir rivayete göre de tesvîb ezana dâhildir.

Hz. Muhammed (s.a.v) "Onu ezanla beraber söyle" buyurmuştur.[552] el-Kafî'de "Sabah ezanındaki tesvîb daha evvel ezandan sonra idi, Kûfe âlimleri (Hanefîler) onu ezana eklediler" denmektedir.[553]

[547] Tahâvî, **age**, C.1, s.136-137
[548] Abdülhay el- Leknevî, **age,** s.4.
[549] Tirmizî, "Salat", 32.
[550] İbn-i Mâce, "Ezan" 3.
[551] Abdülhay el- Leknevî, **age,** s.5.
[552] Abdülhay el- Leknevî, **age,** s.5.
[553] Abdülhay el- Leknevî, **age,** s.5.

Leknevî, tesvîbin ezanın içinde olduğuna dair rivayetlerin var olmasından dolayı bunun bu şekilde uygulanıp geldiği kabul edilmesi gereken bir gerçek olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda delil olarak zikrettiği rivayetler aşağda verildiği şekilde Leknevî tarafından sıralnmaktadır.

Nesâî Ebû Mahzûra'nın (r.a) şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ben Hz. Muhammed (s.a.v) için ezan okuyordum, sabah ezanında (tesvîb yaptığına delâlet eden sözlerinin nasıl olduğunu göstermek maksadı ile) حي علي الفلاح, الصلاة خير من النوم, الله اكبر لا اله الا الله, şeklinde söylediğini belirtmiştir.[554]

Ebû Dâvûd, Ebû Mahzurâ'dan (r.a) Resûlullah'ın kendisine ezanı öğrettiğinde sabah namazında حي علي الفلاح tan sonra الصلاة خير من النوم okumasını buyurmuştur. [555] İbn Sirîn sabah namazında müezzinin حي على الصلاة و الصلاة خير من النوم demesinin sünnet olduğunu belirtmiştir.[556]

İbn-i Ömer'den (r.a) rivayet edildiğine göre bu lafız ilk ezanda mevcuttu. Bu rivayet Enes ve İbn-i Ömer'den (r.a) sabit olduğu için Ebû Hanife bu yönde görüş beyan etmiştir.[557]

Sa'id b. Müseyyeb'ten rivayet edildiğine göre: Bilâl (r.a) Hz. Muhammed'i (s.a.v) sabah namazına uyandırmak için ona ezan okurken bu kelimeleri söyledi, bunlar tekrar edilip sabah ezanında söylerdi" demiştir.[558]

Ebû Mahzura (r.a) Hz. Muhammed'e (s.a.v) Ebû Bekir'e (r.a) ve Ömer'e (r.a) ezan okudu. Sabah ezanında bu kelimeleri söylüyordu.[559]

Bu rivayetleri zikreden Leknevî bunlardan şu sonuçları çıkarmaktadır:

1. Bu rivayetlerden anlaşıldığı gibi sabah ezanında ki bu kelimelerin ezanın içinde olduğu anlaşılmakta olup fakihlerin çoğu bu görüştedirler. Ezanın içine sonradan eklendiği kabul edilemez."[560]
2. Bu rivayetlerin imam Mâlik'ten gelen Ömer'in (r.a) beğenip, ezana eklediğine dair rivayetlerle çeliştiği söylenemez. Bunu ilk olarak Resûlullah (s.a.v) ezana eklettirdi. Ömer'in (r.a) ilkten emrettiği bir şey değil aksine Hz. Peygamber'den işittiği bir sünnettir.[561]

---

[554] Ebû Dâvûd, "Salât", 28.
[555] Ebû Dâvûd, "Salât", 28.
[556] Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî (ö. 458/1066), **Sünen**, C.1, s.422-423, Dâru'l-ma'rife, Beyrut t.y; Ali b. Ömer ed-Dârekutnî (ö.385/995), **Sünen**, Âlemu'l-kutub, Beyrut 1406/1986, C.1, s.243.
[557] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.6.
[558] İbn-i Mâce, "Ezan" 3; Abdülhay el- Leknevî, **age,** s.6.
[559] İbn-i Ebi Şeybe, **age,** C.2, s.329.
[560] İbn-i Ebi Şeybe, **age,** C.2, s.326-334; Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.7.
[561] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.7.

3. Bu rivayetlerin Ömer'in (r.a) muvafakâtından olup onun hilafeti döneminde olduğunu söylemek, Ebû Mahzura'nın (r.a) rivayeti Ömer'e (r.a) ulaşmadan bunu kendi içtihadı ile ezana ekledi ve içtihadı nassa muvafık oldu veya daha önce bunu biliyordu unuttu daha sonra hatırlayınca ezana ekletti gibi görüşler merdut ve uzak ihtimallerdir.[562]

Şia'nın yaptığı حي علي خير العمل gibi şeylerin eklenmesinin de caiz olmadığını, söz konusu olan tesvîbin ezanın başlangıcında yoksa da daha sonra Şâri tarafından varid oluşunun meşhur rivayetlerde sabit olduğunu savunur. Şîa'nın eklediği bu kelimenin ise Resûlullah'tan nakledilmediğini beyan etmektedir.[563] Bu rivayetin sağlam hadis kaynaklarında yer almadığını ve aksine, sabit olmadığına dair rivayetlerin bulunduğunu söyler.[564] Bu rivayetlerde olduğu gibi eğer Bilâl'in (r.a) ezanında bu şekilde olmuş olsaydı bu elbette الصلاة خير من النوم gibi şöhret bulur, yayılır, herkesçe malum olurdu ifadeleri ile görüşlerini beyan etmektedir.[565]

Âlimler'in ıstılahında ki tesvîb ise ezan ve kamet arasındaki farklı lafızlarla bildiri yapmaktan ibarettir.

Leknevî, Tirmizî'nin de dediği bunun gibi Resûlullah ve sahâbe döneminde mevcut olmadığını savunur. Mücahid'ten rivayet edildiğine göre: "İbn-i Ömer'le (r.a) beraberken bir adam ya öğlen veya ikindi ezanında tesvîb yaptı. İbn-i Ömer (r.a): "Hadi! Buradan çıkalım, bu bid'attır" dedi.[566]

Mücahid'ten rivayet edildiğine göre: "Ebû Mahzura tesvîb maksadı ile الصلاة الصلاة deyince, Ömer (r.a): "Yazık sana, delirdin mi sen? Senin bizi çağırmak için okuduğun ezanda bu yok muydu?" şeklinde karşılık vermiştir."[567]

Leknevî, bu çeşit tesvîb hakkında ulemânın üç görüş beyan ettiklerini delilleri ile beraber aşağıdaki gibi ifade eder:

[562] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.7-8.
[563] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.8.
[564] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.9.
[565] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.9.
[566] Ebû Dâvûd, "Salat", 45.
[567] İbn-i Ebi Şeybe, **age,** C.2, s.326-334, İbn-i Ebi Şeybe'nin eserinde geçtiği münasebeti ile alınan bu rivayetleri ilgili bablarda bulamadığımızı ifade ederek, müellif bu bilgilere yer verdiğinden dolayı bu rivayeti almayı lüzumlu bulduk.

1. Sabah namazı hariç diğer namazlarda mekruh olduğunu savunanlar.[568]

Mücahid şöyle rivayet etmektedir: "Hz. Muhammed (s.a.v) ile birlikte sabah namazına çıktım. Uğradığı her adamı ya namaza çağırıyor ya da uyandırmak için dürtüyordu."[569]

Leknevî, âlimlerin bunun ezan ve kamet arasında olabileceğine delil olarak kullandığı en sağlam görüş olduğunu, tesvîbin i'lamdan sonra i'lam olmadığını ifade eder.[570]

2. Tesvîb uygulamasının emirler **(**devlet başkanları) için caiz olduğunu savunanlar.[571]

Merğinanî, insanların eşit olmalarından dolayı Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî'nin bunun uzak bir ihtimal olduğunu, Tûsî ise Ebu Yusuf'un bu çeşit tesvîbin kendi zamanında istihsânen insanların işleri ile meşgul olmarından dolayı eklendiğini, Tûsî'ninn zamanında da böyle olduğunu beyan ettiklerini izah eder.[572]

Leknevî'ye göre bu görüşten çıkan sonuçlar şunlardır:

1. İmam Muhammed'in bunu uzak bir ihtimal görmesinin delili yoktur. Bilâl'in (r.a) sabah ezanını okuduktan sonra Hz. Muhammed'e (s.a.v) gelip onu uyandırmak maksadı ile ona ezan okuması ile alâkalı hadis kitaplarındaki rivayetler ona ulaşmadı mı? Müezzinin ezandan sonra gelip Ömer'e (r.a) ezan okuması i'lamdan sonra i'lam'ın cevazına delil olabileceğini delildir.[573]
2. Emirler için olan uygulamanın Muaviye'nin (r.a) ortaya koyduğu ve bunun bid'at olmayacağını göstermektedir. Rivayetlerden de anlaşılacağı gibi Hz. Muhammed (s.a.v) döneminde Bilâl'ın (r.a) bunu yaptığını ifade eden Leknevî, bunun caiz olduğunu söyleyenler bu uygulamayı delil olarak getirip Muaviye'nin (r.a) bunu ortaya çıkarmadığını söylediklerin ifade ettiğini açıklar.[574]

Hz. Muhammed (s.a.v) hastalandığı zaman Bilâl (r.a) ona gelip namaza çağırdı. Hz. Muhammed (s.a.v) Bilâl'e (r.a): "Ebû Bekir'e (r.a) git ona insanlara namaz kıldırmasını söyle" dedi. Leknevî, bu hadisin buna delil olduğunu, bunu mekruh görenler ise Ömer'in (r.a) Ebû Mahzura'ya (r.a) kızdığı rivayeti naklederler.[575]

---

[568] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.10.
[569] Ebû Dâvûd, "Salat", 293.
[570] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.11.
[571] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.11.
[572] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.11.
[573] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.11.
[574] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.11-12.
[575] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.12.

Leknevî, Hz. Muhammed (s.a.v) döneminde müezzinin gelerek selam verip, namaza çağırıdığını, Ebû Bekir (r.a) döneminde müezzinin gelip, selam vererek Allah Resûlü'nün halifesi haydi namaza şeklinde çağırıçağırdığını, Ömer (r.a) döneminde müezzinin gelip selam verdiğini, Allah Resûlü'nün halifesi'nin halifesi haydi namaza şeklinde çağırdığını nakleder. Bu durumun Emevîler ve Abbasîler döneminde de bu şekilde devam ettikten sonra,[576] Şîa güç elde edince, Abbasî halifeleri halk ile beraber namaz kılmayı diğer sünnetleri terk ettikleri gibi terk edince, Fâtimîlerde de halife halkla namaz kılmayınca halife için tesvîb artık minarelerden yapılmaya başlandığını ifade etmektedir.[577]

3. Son dönem âlimlerinin namaz konusunda gevşekliğine şahit olunca bu uygulamanın istihsanen bütün insanlar için her namaz vaktinde yapılacağını kabul edenler. Leknevî, bu uygulamanın bid'atın en kötüsü olduğu, hakiki tesvibin sabah ezanındaki lafız olduğunu, muteahhirin âlimler örfe uygun olarak akşam namazı hariç bunu çıkarıp uyguladıklarını izah eder.[578]

Ek bilgi

Leknevî, tesvîbib ezandan sonra olduğu görüşünün sahih olan görüş olduğunu, ezandan sonra bir miktar duraksayıp daha sonra bunun sabah namazında ezanın akabinde sünnet kılındıktan sonra yapılmasında bir beis olmadığını, her yerde örfe uygun olan bilinen usul ile yapılabileceği görüşünü ayrıca savunur.[579]

Hâtime

Leknevî, herkes için her namazda ayrı ayrı tesvîbin caiz olabileceğini söyleyenlerin, Hz. Muhammed (s.a.v) zamanında olamamasına rağmen bunu nasıl istihsan olarak uygulamayı uygun gördüklerini şaşkınlık ifadesi ile açıklar. Bunun dâlle olan bid'at olduğunu, dalâlet olması demek güzel olan bid'at olmadığını gösterdiğini, zira iyi ve çirkin tek şeyde birleşmeyeceğini, buna cevabın iki şekilde verilebileceğini kaydeder.[580]

[576] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.13-14.
[577] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.14.
[578] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.15; bu kısım ulemanın beyan ettiği görüşlerin üçüncü kısmıdır.
[579] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.15.
[580] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.16.

1. **Her bid'at dalâlettir lafzı amm-ı mahsustur.**

Leknevî, bid'atın vacip, haram, mendup, mekruh ve mubah olmak üzere beş kısım olduğunu, dalâletinin ise haram ve mekruh olarak iki kısım olduğunu beyan eder.[581]

Bununla beraber Leknevî, İmam Şâfiî'nin bid'atı ikiye ayırıdığını, kitap, sünnet, icmâya muhalif olanalrının sapıklık içerikli olduğunu, hayır maksadı ile ileri sürülen uygulamaların ise hoş görülen bid'atlar olduklarını nakleder.[582] Leknevî'ye göre bid'atın şer'i kısımları şunlardır.

Vacib: Nahiv ilmi ile meşgul olmak, zira Allah'ın (c.c) kelâmı ve sünnette anlayışı arttırır. İslam Şeriatını korumak vacip olup ancak bu şeklide olur. Fıkıh ve ğaribul Kur'an ile meşgul olmak, sözün doğru olanını yanlış olanından ayırmak maksadı ile cerh ve ta'dil alanında konuşmak.[583]

Haram: Cebriyye, Kaderiyye ve Mürcie mezheplerinin yaptıkları. Bunlara reddiye yapmak vacip bid'at olur.[584]

Mendub: Kale, medrese inşa gibi ilk dönemde mevcut olmayan güzellikler. Teravih, tasavvuf'un incelikleri hakkında görüşler, Allah (c.c) rızası için meseleleri çözmek için toplantılar düzenlemek.[585]

Mekruh: Mescitleri süslemek, Mushafları aşırı süslemek gibi örnekler verilebilir.[586]

Mubah: Yeme ve içmeyi çeşitlendirme, omuz üstünden teyalis giymek, paça ve yenleri genişletme gibi uygulamalardır.[587]

Dalâlet: Bid'atın bu çeşidini kapsayanın böylece dinde aslı olmayan, şer'i bir zemini olmayan uygulamalar olduğu sonucuna varılmıştır. Tesvîbin böyle olmadığını savunarak, şer'i bir dayanağı olduğunu gerekçe göstererek, son dönem âlimleri istihsân ile birlikte bid'at-i hasene olarak değerlendirdiklerini ifade eder.[588]

[581] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.16-17.
[582] Ebû Nu'aym, **age,** C.9, s.113.
[583] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.17.
[584] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.17.
[585] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.17.
[586] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.17.
[587] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.17.
[588] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.18.

2. **Tercih edilen görüş olmakla beraber lafzı amm-ı mahsus olmayıp şer'i bir şeyi içermeyen bid'atları dışında tutar.**

Leknevî, ilk dönemde uygulanmadığına rağmen tesvîbin şer'i bir meseleye taalluk ettiğinden dolayı bid'at olamayacağını, ilk dönemde aslı olan bir uygulama olduğunu belirtir.[589]

Sonuç olarak Leknevî tesvîb ile alâkalı, bid'atın ilk dönemde aslı ve şer'i bir dayanağı bulunmayan, ashâbın hoş görmediği uygulamalar olduğuklarını savunur. Ashâb döneminde bir konunun uygulanması esnasında inkâr, eleştiri ve kabullenmeme yoksa onun bid'at olmadığını beyan eder. Tesvîb sahâbe döneminde meydana gelmiş ve hakkında çirkin ve münker olduğuna dair görüşler beyan edilmiş olduğunu, İbn-i Ömer'in (r.a) mescitteki uygulamaya şahit olduğu buna örnek olabileceğini ifade etmektedir.[590]

Leknevî'ye göre, tesvîbin i'lamdan sonra i'lam olduğu bilinmesi gerekir. Bu da onun ya beş vakit namaz da veya Cuma namazında olmasını gerektirdiğini ifade eder. Cuma için birinci ezandan sonra "namaz Hz. Muhammed'in (s.a.v) sünnetidir" şeklindeki i'lam sözlerinin şer'i bir dayanağı olmadığını, fukahâ bunu hoş görmemiş ve bunu terk etmek gerektiğini savunur.[591]

2.2.3.1. Değerlendirme

Leknevî bu risaleyi herhangi bir asıl ve bölüme ayırmadan bir makale üslûbu ile kaleme almıştır. Bu risaleye herhangi bir tahkik çalışması yapılmadığından dolayı kaynak bulmaya epeyce zaman harcadığımızı, her şeye rağmen çok bereketli olduğunu söyleyebiliriz. Evvela Leknevî bid'at anlayışından taviz vermeden bu risaleyi kaleme aldığını görmüş bulunmaktayız. Bu konuda usule uygun görüş beyan etmekten kaçınmayan Leknevî'nin ele aldığımız konu ile alâkalı üçüncü eseri olup diğer eserlerde de incelediğimiz gibi bid'at görüşünün aynı olduğunu görmekteyiz.

Sınıflandırma, tanımlama gibi işlemleri aynı usul ve metotla ele aldığı konuyu yeterli düzeyde delil ve kaynaklarla zikretmektedir. Bu risalede Leknevî tesvîb adı verilen bir uygulamayı Hz. Muhammed'in (s.a.v) zamanında olan ve daha sonra ihdas edilmiş bid'at olan tesvîbi ele almaktadır. Hz. Muhammed (s.a.v) döneminde sabah ezanında الصلاة خير من

[589] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.18.
[590] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.19.
[591] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.19.

النوم bid’at olmayanı oluşturmaktadır. Daha sonra ihdas edilen ise ezandan sonrakine de bid’at demektedir.[592]

Leknevî ilk dönemden bir uygulamayı oluşturan hiçbir şeye bid’at dememektedir. Eğer yapılan uygulamanın maksadına uygun bir yenilik dahi yapılırsa buna da bid’at adını vermemiştir. Bundan hareketle Leknevî’nin isabetli düşündüğünü beyan edip, aynı görüşte olduğumuzu söylemekte fayda buluyoruz. Zira Leknevî şer’i uygulamalara taalluk etmeyen, halk arasında şer’i bir hükmü etkilemeyen meselelere bid’at denilmeyeceğini defaatle beyan etmiştir. Bu görüşlerini ilgili geçen her yerde beyan edip açıklamıştır.

Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî’ye bulunduğu eleştiride haklılık payının olduğunu, daha sonra ortaya çıkan bir uygulama olmadığını Hz. Muhammed’in (s.a.v) sabah ezanında bu lafızları söylettiğini beyan etmiştir. Aslı olduğunu gelen rivayetlerle sağlam bir zemine oturtmuştur. Bundan hareketle ilk döneme uygun olanı ve uygun olamayanı zikretmek sureti ile cevap vermektedir. Hz. Muhammed (s.a.v) döneminde olmayıp tesvîbe benzer Şîa’nın sokuşturmuş olduğu rivayetlerin uydurma olduğunu beyan etmektedir. Aklen de Hz. Muhammed (s.a.v) hayatta iken Ali (r.a) küçük bir çocuk olmasının yanında, ezan okunma uygulaması başladığında delikanlı bir genç iken nasıl olur da böyle bir uygulamadan bahsedilebilir. Şîa Ali (r.a) ve Hüseyin’in (r.a) şehadetlerinden sonra onların kanları üzerinden kendilerine pay çıkarma çabaları daha sonraları çıkarmış oldukları dini bozmaktan başka şey olmayan uygulamalarıdır. Bunlar zaten reddedilmişlerdir. Eğer zikredilen uyulma mevcut olmuş olsa bunun şuyu’ bulması gerekmez miydi? Günde beş defa okunan bir ezandan elbette bir kere dahi olsa bunun duyulmuş olması gerekirdi. İtibara alınmayan bu konuda Leknevî iki cümle ile cevap verip iktifa etmektedir.[593]

Ulemâdan caiz görenlerin, mekruh olarak telakki edenlerin ve sadece emirler için olabileceğini kabul edenlerin görüş ve dayanaklarına yer verip, bunun sadece sabah namazında olanına tesvîb denilebileceğini değerlendirmektedir.

Daha sonra insanların gevşeklik göstermeleri, Müslümanlar’ın işleri ile meşgul olan emirlerin ve bunların mesabesinde olanlar için ihdas edilen uygulamanın i’lamdan sonra i’lam olduğunu tesvîb olmadığını beyan eder.[594]

[592] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.5-19.
[593] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.5-19.
[594] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.14-19.

Leknevî bu risalede bid'at çeşitlerine yer vererek örnek vermeyi ihmal etmemiştir. Ele aldığı konu bağlamında genele olarak isabetli düşünüp belli bir çizgide yol aldığını görmekteyiz. Belli bir üslûb ve metotla görüşlerini beyan etmektedir. Söylediklerinde daha çok Hanefî mezhebinin görüşlerini gösterip onların yanlış anlaşılmaya müsait görüşlerini delil getirmek sureti ile açıklamaktadır. Bildirdiği görüşlerinde selefin yolunu terk etmemeyi kendine şiar edinen Leknevî onların menhecini ve düşüncelerini delil olarak kullanmaktadır. Birçok eser ve rivayetten düşünceleri sunmaya çalışmış her zamanki gibi sağlam bir şekilde bulabildiği her eseri kullanmaya gayret göstermiştir.

2.2.4. Red'u'l-ihvân an muhdesât-i âhir-i cumat-i Ramazan[595]

Ramazan ayının son cumasında cemaatle, ezan ve kamet getirerek kılınacak beş rekâtlık bir namazın kişinin, babası ve geçmişlerinin kılmadığı bütün namazlara kefaret olma inancının dini uygulamalara aykırılığına dair kaleme aldığı risaledir. Risalede belli başlı yerlerde Farsça eklemeler yaparak bunların ayrıca Arapça tercümelerini de yapmayı ihmal etmemiştir.

Risale üslûb olarak diğer ele aldığımız risaleler gibi herhangi bir asıl, fasıl ve hatimeden oluşmamaktadır. Bir makale formunda kaleme alınmıştır. Kanaatimizce Leknevî konuya direk girmesinin ve bölümlere ayrılmamasının sebebi bu zikredeceği uygulamaların herhangi bir kaynağının olmamasına dayanmaktadır. Bu risaleyi asıl ve fasıl olarak ele almamasındaki nükte hepten asılsız bir şeyin asıl ve fasıla bölünüp değerlendirilemeyeceği mesajını vermek olabilir. Zira kendi ifadeleri ile risaleyi kaleme alma amacını belirttiği satırların en başında insanların asılsız uydurmaların oluştuğuna değinmektedir. 27 safer/ Pazartesi gecesi 1297/h yılında yazmasını tamamladığını en son kısımda belirtmiştir.

Leknevî, bu risaleyi kaleme almadaki hedefini şu ifadelerle anlatır:

> Aslı ve faslı olmayan malumatlar ramazan ayının son cuması ile ilgili uydurulmuş ve insanlar için gerekli olmayan uygulamalar gerekli görülmüştür. Bu konuda ki kanaatimi belirtmek, bu konuyu bütün yönleri ile ele almak, bu konu ile alâkalı caiz olan ve caiz olmayan tarafları insaflı bir değerlendirmeyle ifrat ve tefrite sapmadan açıklamak istedim.[596]

Genel olarak bu konuya dair rivayetler Şîa kaynaklarından gelmekte olup Ehl-i sünnet kaynaklarından sahih ve muteber olanlarında bu nevi bilgiler ve rivayetler geçmemektedir.

---

[595] Abdülhay el-Leknevî, **Red'u'l-ihvân an muhdesât-i âhir-i cumati Ramazan**, s.1-31, Mecmûat'ü-resâili'l-Leknevî, C.2, risale: 8, 1429/2008, s.247-276.
[596] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.4.

Bu risalede delil olarak aldığı rivayetleri bundan dolayı Fars dilinde yazılmış eserlerden göstermektedir. Bu bağlamda bizim esas olarak aldığımız Ehl-i sünnet kaynakları olacağından bu rivayetleri Leknevî'nin de kabul ettiği gibi güvenilir kaynaklar değillerdir. Leknevî bu konu ile alâkalı bütün kaynak ve delilleri toplayıp bunun üzerinden döneminde yaşayanlara insaflı bir çıkarımda bulunması açısından güvenilir bir metodu takip ettiği söylenebilir.

Bu namaza delil olarak zikredilen rivayetler:

Ali b. Ebi Talib'in (r.a) Hz. Muhammed'den (s.a.v) rivayetle şöyle söylediği nakledilir: "Kaç namazının kazaya kaldığını bilmeyen kişi Cuma günü nafile olarak Fatiha suresinden sonra yedi defa ayete'l-kürsi ve Kevser suresini okuyup bir selamla bitireceği dört rekâtlı namaz kılsın. Bu kişinin 700 yıl kaza namazı kalmışsa bile ona kefaret olur."[597] Sahâbe bu ümmet insanlarının ömrünün yetmiş veya seksen yıl olduğunu söyleyince Hz. Muhammed'in (s.a.v) şöyle söylediğini naklederler: "Bu namaz kendisinin, ebeveyninin, bütün geçmiş ve evlatları için kefarettir." Bu namaza niyet ettim dört rekât taksir ve kefaret olarak geçmiş bütün namazlarım için nafile ve Kâbe'ye yönelmiş olarak kılmaya şeklindedir.[598]

Leknevî, bu namazın meşruiyetini savunanların üzerine ittifak ettiklerini, Ehl-i sünnet âlimlerinin bunda şüphe ve ihtilaf etmedikleri, bu namazı inkârın eden sapıtmış ve saptırmış olduğunu ve sonuçta İslam dairesinden çıktığını, söz konusu namazın cemaatle kılınıp kılınmayacağı hakkında ihtilafın olduğu şeklindeki fetvaları verdiklerini beyan etmektedir.[599]

Ebû Bekir'den (r.a) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) bu namazı kılan kişinin yirmi iki yılın kılmadığı namazlarına kefaret olur. Ömer'in (r.a) rivayetinde ise dört yüz yıllık namazın kefareti olduğunu söyler. Osman'ın (r.a) rivayetinde ise altı yüz yıllık namaza kefaret olacağını söylüyor. Ali'nin (r.a) rivayetinde ise yedi yüz yıllık kaza namazının yerine geçer.[600]

Leknevî, konuya dair delil olan rivayetleri sıraladıktan sonra bu uygulamaları yapanları eleştirmekte, yapıp inandıkları bu şeylerin gafillerin davranışları olduğunu ifade etmektedir. Namaza karşı insanları gevşekliğe sevk edip kılacakları bir ömür kazasına

[597] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.5.
[598] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.5.
[599] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.6.
[600] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.7.

yönlendirdiklerini, bu çirkin işlerin en çirkini olduğunu, hâlbuki sünnet, namazın devamına teşvik etmekte namazın kazaya bırakılmayıp, vaktinde kılınmaya özen gösterilmesi gerektiğini beyan etmekte olduğunu bildirdiğini savunur. Namaz iman ile küfür arasında bir ölçü olarak belirtilmiş, birçok müçtehit tarafından kılmayanın küfrüne hüküm verildiğini ifade etmektedir.[601]

Leknevî, bir veya beş rekâtlık namazın ömürde kılınmayan namazların yerine geçmesini iddiası rezalet yönü olan bir uygulama olduğunu farklı açılardan İslam'a uymayan yönlerinin ele alınabileceğini izah eder. Leknevî'ye göre bu yönler şunlardır:

1. Bu durumun asılda hiçbir karşılığı, kaynaklık edecek hiçbir delili ve birçok ibadet yerine kaim tek bir ibadet yoktur.
2. Kaza namazı kulların Allah'a (c.c) olan borcu olup mükellef boynundaki borcun sorumluluğundan ya edâ ile ya da ibra ile kurtulur. Bir tek namaz veya beş rekâtlık namaz birçok namaz yerine geçemez.
3. Kaza vacibin mislini yerine getirmekten ibarettir. Mesela dört rekât kaza namazı yerine üç veya beş rekât namaz kılan kişi o namazın kazasını kılmış olmaz ve zimmetinden düşeceğini ulemâ kabul etmemişlerdir.
4. Farz namazının kazası nas ile sabit olduğu gibi farzdır. Ancak bir farz, farza yapılacak olan niyetle mükellefin üzerinden düşer. Nasıl olur da birçok belirsiz kaza namazı bir namazla zimmetten düşer.
5. Kaza kılınacağı zaman hangi namazın kazasının edâ edileceğine niyet edilmelidir. Birden çok olan ve vakti belli olmayan namazlar nasıl tek bir namazla zimmetten çıkar.
6. Amellerin niyetlere göre değerlendirildiğini göz önünde bulunduracak olursak, niyeti edilmemiş bir şeyin nasıl bir karşılığı olacak?
7. Unutularak kazaya kalmış olan namaz hatıra geldiği anda diğer vakit namazının vakti girmeden kaza edilmelidir.[602]

Leknevî'ye göre, bu uygulamanın İslam'ın esas ruhuna aykırı olduğu yönlerin delillerini şu maddelerle kısaca özetlenebilir.

[601] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.8.
[602] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.10-11.

1. Kazaya kalmış olan namaz ancak misli ile zimmetten çıkarılabilir.[603]
2. Bu namazın; dedeler, baba ve çocukların kılmadığı namazlara kefaret olmasına ve sevabının onlara ulaşacağına inanmalarının sahih olamayacağını, belki ibadet, yapana sevap kazandırabilir.[604]
3. Mescitte kılınacak bu namazın onlar nezdinde bütün kazaya kalmış namazların yerine geçmeye inançları da olayın diğer yönden rezaletini ortaya çıkarmaktadır. Bazı kaynaklarda kaza namazının evde kılınması gerektiğine işaret ettiği için tutarsız olduğunu belirtir.[605]
4. Leknevî, tatavvu üzere cemaatle kılınması gerektiği inancının tutarsızlığı diğer bir rezaleti göstermektedir. İnsanları bir araya toplayarak nafile namazların cemaatle kılınması hakkında fukahanın mekruh olduğu görüşlerinin varlığı olup, Ramazan ayı teravih namazının cemaatle kılınma durumu bundan istisna edilmiş olduğunu savunur.[606]

Bu görüşleri beyan ettikten sonra Leknevî, böylece bunların fikirlerinin tutarsızlıkları ortaya çıktığını, ne kadar bunun kazaların yerine geçtiğini iddia etseler dahi onu tattavvu' olmasından çıkarmayacağını, zira onların zikrettiği bazı kaynaklarda bu namaz nafile olarak zikredilmekte olduğunu izah etmektedir. Cemaatle kılınmasının mekruh sayıldığını nakletmektedir.[607] Sonradan düzmece bir şekilde uydurmuş oldukları bu namaz birçok fesadı barındırdığını, bu namazı kılarak bütün ömür için bir kaza olacağı akıl ve nakil tarafından kabul edilecek bir şey olmayıp, usul ve furû'a da aykırı olduğunu, bu namazın aslının olmadığı, dört mezhebin ve birçok kitapta geçmiş olmadığını belirtmektedir. Bu namazın bir aslı olmuş olsa muhakkak bu eserlerde zikri ve hakkında bilgiler geçmesi gerektiğinin altını çizmektedir.[608]

Leknevî, onların, satırlarda geçen bu ibareleri farklı gerekçelerle tutarsız ve geçersiz olduklarını şu maddelerle belirtir:

1. Kaynak olarak esas aldıkları kitaplar kendilerine güvenilen meşhur kitaplar değillerdir. Meşhur olmayan kitaplardan fetva vermek caiz değildir.
2. Bu namaz hakkında imamlarımız, Ebû Hanife, İmam Muhammed, İmam Yusuf ve diğer öğrencilerinden herhangi bir bilgi gelmemiştir.

[603] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.11.
[604] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.11.
[605] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.12.
[606] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.12.
[607] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.13.
[608] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.14.

3. Kaynak olarak kabul ettikleri bu kitaplar muteber metin ve şerh kitaplarından değil, aksine fetva kitapları cinsindendir.
4. Kitaplardan fetva verilirken müelliflerinin durumlarına bakılmalı ve müellifin kitabında sadece sahih görüşleri naklettiğinden emin olunmalıdır, aksi halde kitabı fetvaya esas alınmaz. Söz konusu rivayetlerin nakleden kimselerin bazıları ise her bulduklarını alan kürekçi ve gece odun toplayan kişi gibidirler.
5. Müelliflerin hangi fukaha tabakasından olduklarına bakılır. Çünkü her ilmin hocası her makam içinde söylenecek bir söz vardır.
6. Söz konusu olan rivayetlerin senetleri zikredilmemiştir. Bu hadisleri rivayet edenler ve Hz. Muhammed (s.a.v) arasında herhangi bir nakil bağlantısı bulunmamaktadır. Bizce bu vasıtaların bilinir olması ve durumları hakkında yeterli derecede malumatın olması gerekmektedir.[609]

Leknevî'ye göre, nice halk arasında meşhur olan rivayetin şer'i şerife uygun olmayıp mevzu, değersiz, zayıf olduğu görülmektedir. "Sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım", "cennet ehlinin dili Arapça, Farsçanın Dari lehçesidir." gibi rivayetler bunlara örnek verilebilir. Bu alanda hadis tenkit eden müelliflerin kitaplarına bakılması gerekmektedir. İbnü'l-Cevzî "Mevzu'ât", İbn-i Hacer "el-Lealeyi'l-masnu'a", Süyûti "Dureru'l-müntesira", Sehâvî "Makasidu'l-hesene", Aliyu'l-Kari "Tezkiratu'l-mevzu'at" gibi eserler bu alanda yazılmış eserlerdir.[610]

Bu rivayetlerin, fukahanın yanında meşhur olan rivayetler olup senede ihtiyaç duyup duymayacakları konusundaki izahı da önem arzetmektedir.

Leknevî'ye göre, bunlar dört mezhep kitaplarında yer almaz. Hadisçiler nezdinde meşhur olduğu iddiaları bire bir iftira ve yalandır. Çünkü ilk dönmelerde bu tarz rivayetlerin eseri bile görünmemektedir. Bu haberleri rivayet edenlerin büyüklüğünden dolayı isnadının zikredilmemesi iddiası kabul edilecek bir iddia değildir. "İhya-ı ulumu'd-din" müellifinin (Gazâlî) büyüklüğüne rağmen bu eserinde aslı olmayan birçok rivayetin olduğunu görürsün. Hanefîlerin büyük âlimi "Hidâye" müellifi, Hâfız Irakî'nin eserinde garip ve uydurma rivayetlerin olduğu görülür şeklinde fikir beyan eder.[611]

7. Bu rivayetler uydurma alametleri açık, ihtilaf karineleri üzerine kaimdir. Çünkü bunların akla, nakle ve sahih rivayetlere zıt olması, meşhur hadis eserlerde bunların bir benzerlerinin olmaması, derin ilim sahipleri için zayıf lafızları içermesi, az bir amele fazlaca sevap vaadinden uydurma olduğunun göstergeleridir.[612]

[609] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.14-17.
[610] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.17.
[611] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.17-18.
[612] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.19-20.

Bunlarla beraber Leknevî ilgili rivayetlerin cahil abidlerin uydurduklarına, onların bu rivayetleri ile iyilik yaptıklarını zannettiklerini izah etmektedir. Bazıları, bazılarından kendilerine güvenerek ve siyretlerinin güzelliğine aldanarak nakillerde bulunduklarını, bu rivayetler evrâd, görevler ve garip rivayetleri toplayan risalelerden başka bir yerde geçmediklerini, bunların aslı olmuş olması halinde mutlaka sahih, sünen, müsned veya diğer hadisçilerin tasnif ettikleri kaynaklarda veya fukahânın muteber olanlarının kaynaklarında aslının olamsı gerektiği değerlendirmesini yapmaktadır.[613]

Leknevî, muhaddislerin bu rivayetlerin uydurma olduklarını ve bu namazla alâkalı rivayetlerin bid'at olduğunu belirttiklerini ifade eder.[614]

Leknevî, bazı nakillerin fıkıh adına Ramazan ayının son cumasında ömür kazası denilen namazın olmadığını beyan ettiklerini, bu namazın yetmiş yıllık kaza namazlarına kefaret olacağına dair rivayetlerin muhaddisler tarafından mevzu hükmüne bağlandığını söylediklerini belirtir.[615]

Leknevî, bu babta anlatılacak sonucu kısaca; bu namazla alâkalı rivayetler uydurma, bid'at ve yalandan başka bir şey olmadıklarını, bu hadislerle amelin reğaib ve Şa'ban ayındaki namazlar ile alâkalı hadislerle amelden farklı olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunur.[616]

Leknevî, bid'at olan bu uygulamaya ek olarak şu uygulamaları da izafe etmektedir:

1. Ramazan ayının son Cuma günü ile ilgili diğer bir bid'at bu günün veda cuması olarak isimlendirilmesi.

Leknevî'ye göre, bu hadis ve sünnette geçen bir isimlendirme değildir. Fakat bu isimlendirmeyi almakta bir sakınca yoktur. Çünkü Hz. Muhammed'in (s.a.v) son haccına veda haccı denilmektedir. Bunun benzer isimlendirmesi olduğundan dolayı engellenmiş ve sonradan çıkarılmış bir şey değildir.[617]

[613] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.20.
[614] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.21.
[615] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.21.
[616] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.22.
[617] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.24.

2. Bu namazla alâkalı diğer bir bid'at Ramazan ayının son cumasında "Ramazan hafizesi" adlı bir metinin ikindi namazından sonra hutbede okunması ve okunanların cemaat tarafından yazılmasıdır. Leknevî'ye göre, bu aslı olmayan bir bid'attır.[618]
3. Ramazanın son cumasında Hint ve Dekken memleketlerinde yaygın diğer bir bid'at ise hutbelerde Fars ve Hint dillerinde ramazan ayının sona ermesine dair hüzünlerini dile getiren şiirlerin okunmasıdır.

Leknevî'ye göre, bu işin âlimler tarafından yasaklanması gerekmektedir. Bu hutbenin çoğundan fazlası Arapça olmayacak şekilde okunması Hz. Muhammed'den (s.a.v) bize miras kalan, sahâbe ve onlara tabi olanların uygulamalarına muhalefettir.[619]

4. Ramazan'ın son cuması ile alâkalı Hint ve Dekken memleketlerinde yaygın diğer bir bid'at bu Cuma'nın veda cuması olarak isimlendirilmesidir.

Leknevî'ye göre, bu ramazanın son bulmasına yakın olan ve ramazanın fazilet ve üstünlüklerine dair cümlelerin sarf edilmesi şeklinde olmaktadır. Elveda elveda Ramazan ayı ayrılıp gitmekte bereket ve faziletine dair cümleler sarf edilmektedir.[620]

5. Bayramda veda hutbesinin okunması: Leknevî'ye göre, bu bid'atın ne zaman, nasıl, kim tarafından ortaya çıkarıldığı bilinmemektedir. Bu uygulamaya dair bilgiler ne mütekaddim ne de müteahhir ulemânın tedvinleri arasında mevcuttur.[621]

Leknevî, kendi döneminde bu bid'atlarla mücadele babında bazı âlimlerin bu durum hakkında ihtilaf edip bir kısım ifrat, tefrit, tesahül ve müteşeddid tavırlar sergilediklerini izah etmektedir.[622] Bu bağlamda kendi dönemindeki ulemânın bu mücadelede iki gruba ayrıldıklarını belirtmektedir.

Birinci grup: Bid'atların engellenmesinde müteşeddid davranan, farklı vecihlerle sapıklık ve dalâlet olduklarını beyan eden grup.

1. Hutbede vedaya dair sözlerin uygulamasına dair Hz. Muhammed (s.a.v), ashâb ve tâbiînden bize ulaşan herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu üç dönemde bulunmayan her uygulama da bid'at olup her bid'at ve yenilik de sapıklıktır. Bu bid'attan kasıt büyük ölçekte lügavi bakımdan değerlendirilmiş, küçük ölçekte şer'i

[618] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.23, bu okunan lafızlar şöyledir: " لا الأء الا آلاءك يا الله انك سميع عليم محيط به علمك **كعسهلون** و بالحق انزلناه وبالحق نزل" altı çizili kelime manasız bir kelime olup içeriği bilinmemektedir.
[619] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.24.
[620] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.24.
[621] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.24.
[622] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.24.

manada kullanılmıştır. Şer'i bid'at ise ilk üç dönemde aslı bulunmayan, herhangi bir şer'i delilin delâlet yolu ile de olsa delâlet etmediği uygulamalardır. Eğer lügavi mana kastedilmiş ise tümden bu uygulamalar engellenmiş ve aslı olmayan uygulamalar olduğunu belirtir. Bu bağlamda verilecek olan hüküm bunun her bir ferdinin bid'at olduğu olacaktır. Şer'i bağlamda da bu uygulama bid'attır. Lügavi manada kullanılan bid'atın beş kısmı vardır:

- Mübah
- Vacib
- Muharrem
- Mekruh
- Mendub[623]

Leknevî'ye göre, eğer büyük ölçekte bid'attan maksad şer'i bid'at olduğu kabul edilse bunun engellenmesi gerekir. Bu bağlamda konunun çözümü hutbenin konulmasındaki asıl maksadın Allah'ı (c.c) zikirle nimetlerini ve azabını insanlara hatırlatmak, hükümlerini açıklayıp, iyiliğe yönlendirip kötülükten alıkoymak olduğunu, bu meramı dile getirmek isterse etkileyici olan aynı manalar ve Arapça lafızlar kullanılarak yapılması gerektiğini veya isterse yeni bir usul ve farklı bir üslûp ile yapılabileceğini ifade eder. Bazı hatiplerin hutbenin maksadını aşacak farklı ve garip lafızlarla, insanları etkilemek maksadı ile farklı üslûplar ve Arapçadan ziyade yabancı dil kullanarak hutbe vermelerinin aslı olmayan bir üslûb olduğunu ifade eder. Zira hutbe bu esaslar üzerine bina edilmiş olduğu görüşünü ifade ettiğini, Arapçanın diğer dillerden az olarak kullanılmaması gerektiği kanaatini öne sürer.[624]

2. Leknevî'nin asrında yaşayan bazı önde gelen ilim adamları risale, güzel öğütler ve nehye dair eserlerinde ramazan ayının son cumasında uygulanan hutbe usullerinin meşr'u olmadıklarını beyan etmektedirler. Çünkü oruçlunun iftar yapması bir sevinç kaynağıdır. Bu bağlamda gelen rivayetler bunu göstermektedir.[625]

Bu görüşü Leknevî şu şekilde değerlendirmektedir:

> Bayram namazının da Ramazan ayının son bulduğunu haber verme aracı olarak değerlendirilmesi gerektiğini açıkladım. Bunda herhangi bir hüzün ve umutsuzluk alameti bulunmamaktadır.[626] Aksine bayramda sevinç vardır; fakat bu sevinç şer'i bir sevinç olmayıp

[623] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.24-25.
[624] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.25.
[625] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.25-26.
[626] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.26.

fıtrî, insanın içinden gelen bir sevinçtir. Çünkü insan fıtrat ve yaratılış gereği olarak yemek, içmek, lezzet ve zevk alacağı şeyler karşısında sevinir. İftar esnasında ki sevinç hakeza yemek yemeğe yaklaşmış olma sevincini göstermesinden dolayı fıtri ve normal olduğunu gösterir. Diğer bir sevinç ise Rabb'ini göreceği zamanın sevincidir. Şer'i sevinç ise oruç esnasında olan sevinçtir. İşte yüce gönüllerin elde edebileceği sevinç, ibadet esnasında olan ve son bulmasında olmayan bir sevinçtir. Yüce gönül sahibi insanın göz aydınlığı ibadetleri uygulama esnasındadır. Onların hüzünleri bereket ve rahmet günleri vesilesi olan orucun bitmesi içindir.[627]

3. İslam'ın beş esasının oluşumu ilk zamanlara dayanır. Bunlarda Ramazanın çıkmasında herhangi bir hüzün tahsis edilmiş olmasına dair herhangi bir delil yoktur. Eğer bu hüzne dair bir delil olmuş olsa kıyas yolu ile diğer ibadetlerden söz gelimi namaz, hac, zekât içinde uygulanması gerektirdiğini ifade etmektedirler.[628]

İkinci grup: Veda hutbesinin cevazı hakkında mübalağa eden gruptur. Bu hutbenin okunmasını Hz. Muhammed'in (s.a.v) Şa'ban ayı sonunda Ramazanın gelişini haber verme maksadı ile okuduğu hutbeye kıyas ederek gerekli olduğu konusunda fikir beyan etmişlerdir. Bir şeyin gelişine müjde ve haber verme onun sonunun yaklaşmasının hüznünü ortaya çıkarma maksadı ile bir hüzün göstergesi olması bakımından haber vermeyi gerekli kılmadığını belirtirler.[629]

Leknevî bu görüşü şu ifadelerle değerlendirmektedir:

Bu konuda insafla söylenecek söz, hutbe sahih ve latif sözlerden oluşup, içinde bid'at ve dalâlete işaret eden bir şey olmazsa, hayır konusunda Hz. Muhammed'in (s.a.v) ashâb ve tâbiînin yoluna uymak gereklidir. Gerekli olmayan bir şeyin gerekli olarak görünmeye başlaması, sünnet olmayanın sünnet olarak telakki edilmesi, şer'i şerife uygun olmayanın şer'i olarak zorunlu görünmeye başlanması halinde bunun sakındırılması ve bundan uzak durulması gerektiği söylenebilir.[630]

[627] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.26-27.
[628] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.28.
[629] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.29.
[630] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.29.

2.2.4.1. Değerlendirme

Leknevî evvel emirde bu uygulamaya dair rivayetleri toplamış ve bunların kaynaklık derecelerini açıklığa kavuşturmaya çalışmıştır. Bu risalede daha ziyade şer'i bid'at kavramı üzerinde durmuş lügat manasındaki bid'atı esas almamıştır. Çünkü söz konusu olan şey ibadet ile alâkalı olduğundan dolayı daha çok şer'i manada ki kavramın kullanılmasını zaruri kılmaktadır. Zira dini uygulamalarla alâkalı meseleler hafife alınmayacak derecede hassas meselelerdir. Bunlara tamamen şer'i bir nazarla bakıp değerlendirilmesi zorunludur.

Yukarıda mevzu bahis olan uygulama, olabilir ki bize normal görünebilir. Lakin daha sonraki zamanlarda ortaya çıkarılan bu uygulama bir sünneti ortadan kaldırıp yerine kaim olacaktır. Bunun engellenmesi babında önemli adımlar atarak ulemânın halka gerçek sahih dini anlatarak insanları aydınlatmaya başlamalarından geçmektedir. Hakkını veren ve ilimde derinleşen ulemâ bu vazifeyi üstlenmezse, hakkını vermeyen, ulemâ kılığında olan kişiler, işinin ehli olmayanlar insanları hem saptırır hem sapıtırlar. İnsanları yoldan çıkarmak için ihtiyari veya gayrı ihtiyari, insanları etkileyip dinde aslı olamayan uygulamaları telkin ederler.

Sözü edilen konu hakkında Leknevî insaflı bir değerlendirme yapıp konunun dine uygun olan ve olmayan tarafları inceleyip konuyu değerlendirmeye çalışmış ve varmış olduğu neticeyi, ulemâdan nakillerle destekleyerek sonucu ortaya çıkarmıştır. Ramazan ayının son cumasının veda cuması şeklinde adlandırılması kısmını lügat manasında ele alıp bunun Hz. Muhammed'in (s.a.v) döneminde son haccın veda haccı ismi ile isimlendirilmesine kıyas yapıp bu adlandırmanın mevcut olduğunu beyan etmektedirler.[631] İsimlendirme şeklindeki bid'atı, bid'at kısmında değerlendirmemesi bizce de tercih edilen bir değerlendirme olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü şer'i manada uygulamaya benzer bir uygulama veya delâlet eden bir karine olmuş olması kâfidir. İsim olarak farklı bir ibadetin ismini buna kıyas yapma yolu tartışılabilir. Veda hacc'ı için olan kullanımın bu bağlamda sakıncası yoksa sadece lügat manasında olması şartı ile veda cuması olarak yapılacak adlandırmada da bir sakınca görmemekteyiz.

Konuyu farklı şekillerde değerlendirmeye alan Leknevî akli ve nakli kaynaklara dayanarak konunun açık yönlerini, akıl ve nakil bakımından ne kadar tutarsız olduğunu işlemektedir. Bu bağlamda düşünüldüğünde Leknevî ve zamanında yaygın olan bu probleme cevap verme mahiyetinde yazmış olduğu bu risale günümüzde ortaya çıkan ve dinde aslı olmayan olayları

[631] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.24.

değerlendirme aşamalarında takip edilmesi gereken metoda öncülük yapması yanında kendisinin ayna vazifesi gördüğü de açık yüreklilikle söylenebilir. Kaynak olarak kullanılan eserlerin tutarsız, masadır-ı asliyeden olmamaları nedeni ile içlerinde geçen bilgilerin üzerine hüküm bina edilemeyeceğinin beyanını tercih ettiğimizi ifade etmek isteriz. Asıl kaynağa binaen şer'i hükümler oluşturulur. Birçok kişi tarafından sıhhat derecesi tartışılan eserler üzerine ihtiyaten ulemâ görüş bina emememiştir. Fakat şer'i meseleler hariç o kaynaklara bakılabilir. Önümüze çıkan değerlendirme ölçüsü şer'i şerif'e aykırı olmamasıdır. Bu ölçüye riayet edildiği müddetçe amel, zikir, evrâd kısmında bunlardan faydalanılabileceğini düşünüyoruz.

Konunun bazı yönlerinin şer'i şerif'e uygunluğu münasebeti ile parçalara bölmüş, uygun olmayan yönlerine dikkatlice değinmiş ve değerlendirmesini bu metotla yapmıştır. Bu bağlamda Leknevî'nin diğer risalelerindeki metot gibi takdire şayan bir metodu takip edip ilmi bir insafla konuyu, hakikatine değinmek maksadı ile ele alıp incelemesini dakik bir şekilde yapmış olduğu görülmektedir.

Ramazan ayının son cumasında ikindi namazı ile beraber okunan hutbenin ve bu hutbe eşliğinde yazılan yazının hiçbir delil ve referansının olmadığını beyan etmektedir. Bu uygulamalar ya iyi niyetli vaizler, halkı saptırmaya çalışan ard niyetli çevreler tarafından ya da insanları kötülükten sakındırıp iyiliğe teşvik eden insanların yazdıkları ve konuştukları neticesinde toplumda yer edinmişlerdir. Bunların elbette asılda kaynağı yoktur.[632]

Daha evvel belirttiğimiz gibi iş ehline kalmayınca, ehil olanlar konuşmayınca ortada ilmi tam olmayan ve ilim edebi almamış bir takım kimselerin kedilerine itibar edileceği bir ortam sağlanmış olacağından dolayı daha fazla kaynaksız uygulamalar insanlar arasında yayılmaya devam edecektir.

Ramazan ayının bitmesine yakın son Cuma gününde yapılan uygulamaların ayrıca şer'i şerif'e uygun olmadıklarından dolayı sahih olmayan uygulamalardan müteşekkil olduklarını ve insanları iyiliğe teşvik etme babında ortaya çıkmış uygulamalar olarak görmektedir. Kendi zamanında yaşayan bazı kişilerin yanlış kıyas yaparak bu uygulamaları meşru görmesini de eleştirerek bunların ilk üç dönemde uygulanarak gelmiş olmadıklarını, itibar edilen hadis ve fıkıh eserlerinde bunların herhangi bir eserinin bulunmadığını beyan etmektedir.[633] Bu değerlendirmenin ilmi ve insaflı bir değerlendirme olduğu söylenebilir.

[632] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.23.
[633] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.24-25.

Çünkü din konusunda kaynak olarak kullanılacak bilginin güvenilir ve asli kaynak olması ilmi değer oluşturması bakımından önemli olup, görünürde varsa ehemmiyeti delil olarak kullanılabilir. Kapalı olan, sahih olmayan bilgi mantık olarak doğru gibi görünse de bu açıdan olaya bakılmayacağını ilmi olarak kaynakları esas aldığımızı, Leknevî ile aynı çizgide olduğumuzu beyan etmek isteriz.

Söz konusu din adına uygulanacak ibadet şekilleri olarak halk arasında yayılmış olan uygulamaların ilk dönemlerde uygulanıyor olmasını ve itibar edilen kaynaklarda eserlerinin olması gerektiği kanaatine katıldığımızı da belirtmek isteriz. Zira günümüzde de insanların çoğunun asıl kaynaklara uzak olarak, asıl sahih dini bilgileri almaktan uzak etkiler altında kulaktan dolma bilgilerle hayatlarını idame ettikleri inkâr edilemez bir gerçektir. Bundan hareketle daha çok uygulanan değil sahih olarak kaynağı var olan uygulamaların insanlar arasında yaygınlaştırılması, sahih dini insanlara anlatma bakımından önem arz etmektedir. Leknevî'nin eserlerine baktığımız zaman dahi kendisinin bid'at olarak görüp hakkında eser yazdığı meseleleri sünneti müdafaa ve sahih dini insanlara yayma maksadı yürüttüğünü rahatlıkla söyleyebiliriz.

Genel olarak bid'at din adına uydurulunca dikkat edilmesi ve düzeltilmesi gerekli uygulamalar olarak görülmelidir. İnsanların hayatlarını kolaylaştıracak, dini alan haricinde hayat şartlarının gelişmesi ile meydana gelen yeniliklerin bid'at olarak değerlendirilmemesi gerektiğini daha evvel de beyan etmiştik. Bunları bid'at kategorisinde değerlendirmek dini anlamamış ve dini şekilci bir yaşam tarzından ibaret olduğunu düşünmekten başka bir şey değildir.

Sonuç olarak Leknevî'nin değerlendirme usulünün ilmi bir usul olduğunu, konuyu bütün parçalarına ayırarak değerlendirip, her konuya dair hükümleri ayrı ayrı ölçekleri esas alarak tümden silme ve ilmin insaf boyutunu göz ardı etmeden, sonuçta uygun olan ve olmayan yönleri, delilleri ile sunmuştur. Leknevî'nin üslûbunun günümüzde değerlendirilip bu minvalde eser verilmesi ve reddiyelerin yazılması, açıklanması gereken bazı konuların açığa çıkarılması gerektiğini düşünmekteyiz. Dini yaşamın ne kadarının satırlardaki dine, sahih dine uygunluğunu araştırıp insanları gerçek bilgilerle sahih dini öğrenmeleri sağlanmasının ehemmiyeti bir konu olduğunu söylemekte fayda vardır.

2.2.5. Nüzhetü'l-fikr fî sübhati'z-zikr[634]

Risale, namazdan sonra tespih çekmenin bid'at olup olmadığı kendisine sık sorulmasından dolayı kaleme alınmıştır. Risale bir mukaddime, on fasıldan oluşmaktadır. Genel olarak tespihin tanım ve şekli, tespih olarak kullanılacak araçlar, tespih ile alâkalı hadisler, sahâbe uygulamaları, bunun sünnetteki yerini ve bid'at olmadığı ile alâkalı konuları ele almaktadır. Bu risalenin elimizde olan baskısında müellifin "en-Nefhatü bi-tahşiyeti'n-nüzhe" şerhi ve "Hediyyetü'l-ebrâr fî sübhati'l-ezkâr" lakabı ile mevcuttur. Leknevî, bu risaleden sonra şerhini de yazmış okuyucuların faydalanmasının yolunu kolaylaştırmayı murad etmiştir.

Mukaddime

Leknevî, tespih kelimesini dil bakımından inceleyip hangi kelimelerden türediğine, nasıl kullanıldığına, anlamlarına değinmektedir. Bunun mana olarak sözlükte kendisi ile düzenli zikir çekilen sıralı boncuklardan oluşan bir tespih aleti olduğunu söyler.[635]

Birinci Fasıl

Parmak, çakıl taşı ve çekirdekler ile tespih saymanın caiz olduğunu gösteren hadislerin sunulması ile alâkalı bölümdür. Leknevî, bunlardan herhangi biri ile tespih çekmek caiz olup aralarında hüküm bakımından farklılık olmadığını savunur.[636]

Tespih ile ilgili delil olarak kullandığı rivayetler:

Âişe bint Sa'd b. Ebi Vakkas babasından rivayetle şöyle nakleder: "Babam ve Resûlullah (s.a.v) elinde çekirdek veya çakıl taşı ile tespih çeken bir kadına uğradılar. Resûlullah (s.a.v) kadına; "Bu yaptığından daha kolay ve faziletli olan bir şeyi söyliyeyim mi?" buyurdu ve dedi ki: "O, Gökte yarattıkları adedince Allah'ı (c.c) tesbîh ederim, yerde yarattıkları adedince Allah'ı (c.c) tesbîh ederim, yer ve gök arasında yarattıkları adedince Allah'ı (c.c) tesbîh ederim, yaratmakta oldukları adedince Allah'ı (c.c) tesbîh ederim. Bunun gibi الحمد لله, الله اكبر, لا اله الا الله, لاحول ولا قوة الا بالله' demendir."[637] Hasen li-ğayrihi olarak rivayet edilmiştir.[638]

Ebû Nadra'dan rivayet edildiğine göre, Tafavet'ten bir adamın anlattığı olayı şöyle nakleder: Medine'de Ebû Hüreyre'ye (r.a) misafir oldum. Resûlullah'ın (s.a.v) ashâbında ondan daha çok hizmetkâr ve misafirperver olanını görmedim. Bir gün onunla beraber iken yatağının

[634] Abdülhay el-Leknevî, **Nüzhetü'l-fikr fî sübhati'z-zikr**, s.1-39, Mecmûatü resâili'l-Leknevî, C.1, risale: 2, 1429/2008, s.117-155.
[635] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.6-7.
[636] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.6-7.
[637] Ebû Dâvûd, "Salât", 359; Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.8.
[638] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.8.

üzerinde yanında kendileri ile tespih çektiği çakıl veya hurma çekirdeği dolu bir kesesi vardı. Tespih olarak çektikleri aşağı düşerdi. Bitirdiği zaman o keseyi cariyesine uzatır onları keseye doldurur tekrar ona uzatırdı."[639]

Bu rivayetlerin hükmüne hadisçi kimliğine binaen çokça değinmiştir. Biz konunun özüne olan bağlantıdan kopmamak adına o hükümlere değinmenin gerekli olmadığı kanaatindeyiz. Zira bu değerlendirmeler hadis ilmi bakımından ele alınıp hüküm vermek için yapılacak olan değerlendirmelerdir.

Leknevî'ye göre, bu rivayetler parmak, hurma çekirdeği ve çakıl taşları ile tespih çekmenin mendup olup Hz. Muhammed'in (s.a.v) teşvik ettiği işlerden olduğunu göstermektedir. Hidayet kaynağı olan, ashâbı bu durum üzere devam edip bunu bize seçtiler. Kim bunun mekruh olduğunu beyan ederse onun sözü reddedilir ve ona itibar edilmez. Çekirdek, çakıl taşı ve parmaklarla tespih çekmek caiz ise elbette günümüzde bu iş için çıkarılmış ve düzenli boncuklardan oluşan tespih de caizdir.[640]

İkinci Fasıl

Tespih edinmenin cevazına işaret eden açık delillerden oluşan bölümdür.[641]

Tespih edinme ile ilgili delil olarak kullandığı rivayet:

Ahmed b. Ca'fer b. Hamdan, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'den, o da Hasan Sabbah'tan, o da Zeyd b. Habbab'tan, Abdulvâhid b. Musa'nın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bana Nu'aym b. Muhayriz b. Ebi Hüreyre dedesi Ebû Hüreyre'nin (r.a) her gece bitirmeden uyumadığı bin düğümlü bir ipi olduğunu söyledi.[642]

Leknevî, bu rivayetin mevcut zikirlerin sayılmasının caiz olduğunu gösterdiğini, bunun hangi araçla yapıldığının önemli olmadığını beyan eder. Bu tespih için uygun olan her araç ile icra edilebileceğini, asıl olan araç değil amaçlanan maksad olduğu yönde değerlendirme yapmaktadır.[643]

[639] Ebû Dâvûd, "Nikâh", 50; Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.11.
[640] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.13.
[641] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.13.
[642] Ebû Nu'aym, **age,** C.1, s.383.
[643] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.13.

Üçüncü Fasıl

Tespih edinmenin caiz olduğuna dair şüpheyi izale etme maksatlı merfu rivayetlerin zikredilmesiyle ilgili olan bölümdür.[644]

Leknevî'ye göre, mescitte çakıl taşları ile uğraşmakla alâkalı rivayetler, secdeye giderken secde yerinde olan taşlarla oynamak ilgilidir.[645] Söz konusu hüküm tespihin Hz. Muhammed (s.a.v) döneminde mevcut olmadığını göstermektedir.[646]

Dördüncü Fasıl

Tespihin sahâbe döneminde kullanıldığına dair olan bölümdür.

Ebû Hüreyre (r.a) ile alâkalı hadis, geçtiği üzere tespihin var olduğu görülmektedir.[647] Müselsel[648]olarak Hasan-ı Basri'nin tespih kullandığı rivayet edilmektedir. Kendisi sahâbe döneminde yaşayanlardandır.[649]

Beşinci Fasıl

Tespih edinme hakkında âlimlerin geçmiş bölümlerden aldıkları deliller ile alâkalı bölümdür.

Leknevî, zikredilen rivayetlerden tespihe bid'at, Şeytanın sesi olduğunu beyan edenlerin sözlerine itimat edilmeyeceğini, Cüneyd-i Bağdadî'nin vefat ettiği son anda elinde tespih olduğu rivayet edildiği, bu konuda kendisine soru sorulunca, "Allah'a (c.c) bununla yaklaştık, onu nasıl terkederiz?" şeklinde cevap vermiş olmasını delil olarak ifade eder.[650]

Leknevî kendi zamanında tespih kullanımı ile alâkalı şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

> Büyük, riyazet sahibi âlimler, müritler, çok ibadet edenler bu konuda tespih edinmeyi iyi bir şey olarak görmüşlerdir. Ben de bazı rüyalarımda Hz. Muhammed'i (s.a.v) görünce yanında sâlihlerden bir cemaat ve tespihler olduğunu görüyordum.[651] Bu haber en sağlam delillerden biridir. Çünkü Hz. Muhammed'i (s.a.v) görmek hak rüyadır, zira Şeytan Resûlullah'ın (s.a.v)

---

644 Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.14.
645 Ebû Dâvûd, "Salât", 209.
646 Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.16.
647 Bkz: Ebû Nu'aym, **age,** C.1, s.383.
648 Hadis usulü kavramlarından müselsel hadis: bir rivayeti lafız, hareket, uslub olarak Peygamber'in (s.a.v) sergilemiş olduğu tavrın aynısı ile rivayet etmektir. Söz gelimi bir yerde durup bir söz söylemiş ise onu nakleden aynı yerde durup: şurda durup şöyle söyledi diyerek nakil yapmasıdır.
649 Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.17; bu fasılda zikredilen silsile çok uzun olduğundan dolayı sadece değinmenin yeterli olacağı kanaatindeyiz. Konumuz bağlamından kopmaması bakımından bu hadis ıstılahlarına değinmenin gerekli olmadığını düşünmekteyiz.
650 Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.20.
651 Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.22.

suretinde görünemez. Ulemâ bu konuya delâlet eden sahih bir şeyin olamamasını kötü görürler. Hz. Muhammed'in (s.a.v) iyi olarak gördüğü şey Allah (c.c) katında da iyi olabilir.[652]

Altıncı Fasıl

Bu fasıl, tespih edinmenin mekruh olduğuna dair şüpheleri giderme hakkında olan bölümdür. Leknevî, bu bölümde tespih ile alâkalı olan şüpheleri değerlendirip cevaplar vermeyi hedeflemektedir.

Leknevî tespih ile ilgili şüpheleri izale etmek için aşağdaki metodu kullanarak cevap vermektedir.

1. **Soru**: "Tespih Hz. Muhammed (s.a.v) döneminde olmadığı için bid'attır, her bid'at da sapıklıktır" sözünü nasıl değerlendirebiliriz?

Cevap: "Sapıklık olan bid'at şer'i manada olan bid'atlardır, bunlar da ilk üç asırda bulunmayan ve varlığına herhangi bir delil olmayan uygulamadır". Leknevî, bunun ise bu bağlamda zikredilmeyeceğini,[653] tespihin sahâbe ve tâbiîn döneminde var olduğunda şüphenin bulunmadığını açıklar. Sahâbenin kullanmış olmarından dolayı bid'at denilemeyeceğini savunur.[654] Diğer yönden tespih tâbiîn ve tebe-i tâbiîn tarafından, onlardan sonra bir grup fukahâ, muhaddis ve mutasavvıf kimseler tarafından kullanılmış olması nedeni ile bid'at denilmeyeceğini savunarak cevap verir.[655]

Tespih edinmede gösteriş ve riya şüphesinin olduğu ve dolayısıyla uzak durulması gereken bir uygulama olduğu vehmine karşı, eğer bu riya göstergesi ise bundan kaçınılmanın gerekli olduğu konusunda şüphe olmadığını, nitekim diğer tatavvu ibadetlerde de durumun aynı olduğunu söyleyerek cevap verir.[656]

2. **Soru**: Eğer bunda bir iyilik olsaydı Hz. Muhammed (s.a.v) bunu kullanıp ashâbını bu işe teşvik etmez miydi?

Cevap: Hz. Muhammed'in (s.a.v) her yapmadığı kötü olarak görülmemeli, aksine onu ikrar etmiş veya ona rağbet ettirmiş olabime ihtimalinin olduğu yönde fikir beyan edip cevabını bildirir."[657]

[652] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.23.
[653] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.24.
[654] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.25.
[655] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.26.
[656] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.26.
[657] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.26.

Yedinci Fasıl

Leknevî'nin tespih edinmenin faydaları ile alâkalı bazı meselelerden bahsettiği bölümdür. Leknevî'ye göre bu fadalar şunlardır:

- Allah'ı (c.c) hatırlatma araçlarındandır.
- Allah'a (c.c) sığınmayı süreklilik üzere devam ettirir.
- İnsan gördüğü anda zikir aracı olduğunu hatırlar.
- Hadis ve Tasavvuf büyüklerine ve çeşitli âlimlere uyma vardır.
- Dünya ve ahiret afetlerinden korur.
- Sayılı birçok zikri tekrarlama vardır.[658]

Sekizinci Fasıl

Leknevî'nin tespihin farklı adlandırılmaları ile alâkalı kelime manalarını zikrettiği bölümdür.

- Ulaştıran bağ
- Kalplerin bağı
- Sahibinin çevirdiği alet
- Zikir aleti[659]

Dokuzuncu Fasıl

Namazda tespihleri, ayetleri ve başka şeyleri saymanın hükmü ile alâkalı olan bölümdür.

Farklı ölçeklerle konuyu değerlendiren Leknevî şunları belirtir:

1. Dil ile sayma şeklinde olan, mutlak surette namazı bozar.
2. Kalple sayma şeklinde olan, ittifakla caizdir.
3. Parmak uçları ile yapılan, ittifakla mekruh değildir.
4. El ile sayma şeklinde olan, mekruh olduğu ifade edilen şekildir.
5. Tespih ve benzer ile olan, mekruh olduğu açıklanan şekildir.[660]

Leknevî, son iki kısımın; İmam Ebû Hanife tarafında da mübah olmadığını belirtildiğini, imameynin bunda herhangi bir sakınca olmadığı hükmünü vermediklerini, âlimlerimizden bazıları bunda tatavvu olduğu için mekruh hükmü verilmeyeceğini beyan ettiklerini, bu kerahiyetin farz namazlarda olabileceği görüşlerini aktarır.[661]

---

[658] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.27.
[659] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.28.
[660] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.28-29.
[661] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.30.

Leknevî'ye göre, genel olarak el ile yapılan tespih için, karşıdakiye namazda değilmiş izlenimi uyandırmadığı müddetçe herhangi bir engel teşkil etmeme yönünde hükümler zikredilir. Bununla beraber bunun mutlak mekruh olduğu yönünde görüş beyan edenler de vardır. Zira bu namaz fiilleri haricinde olup kesret-i amel içermektedir. Bu bağlamda hakikat şudur ki, farz namazda tahrimen, nafilede tenzihen mekruhdur. Nafileye farz namazın içerisine olmayanlar eklenebilir fakat farz olan namazlara bunlar eklenemez.[662]

Onuncu Fasıl

Namaz dışındaki zikirlerle alâkalı olan bölümdür.

Leknevî, namaz dışında mutlak olarak mekruh olmadığı, bu konuya delâlet eden nasların varlığı sebebi ile sonuç olarak herhangi bir sakındırma ve mekruhluk söz konusu olmadığı, mutlak olarak mekruh diyenlerin dayandıkları bir delil olmadığından bu hükme itimat edilmeyeceğini savunur.[663]

Leknevî, tespihin bid'at olduğunu söyleyenlere sünnetten varid olan haberlere rağmen şaşırdığını, Hz. Muhammed'in (s.a.v) başkası yapınca takrir ettiği bir şeye mekruh veya bid'at denilmeyeceğini, bu uygulamanın takrir edilmesi ve bazı sahâbeler tarafından uygulanması onu bid'at çerçevesinin dışında tutmaya yeterli olabileceğini savunur.[664]

Hatime

Leknevî'nin, çeşitli konuları sıralayıp saydığı bölümdür. Bu konular hakkındaki değerlendirmeleri şu şekildedir:

1. Parmaklarla zikir, tespihle zikirden daha faziletlidir.
2. Namazda şaşırmadan emin ise tespihsiz, eğer emin değil ise tespih ile yapması daha faziletlidir.
3. Tespih ipinin ipekten olması caizdir.
4. İpeğin haramlığı elbise olarak kullanılması ile alâkalı olup, bütün bir şekilde farklı alanlarda kullanılması yasaklanmış değildir.
    1. Tespihin ipekten bir fer'e bağlanması.
    2. Kur'an-ı Kerim için veya para için ipek kumaştan bir kılıfın yapılması.
    3. Kap kaçağı örtme maksadı ile örtü olarak kullanılması.
    4. Elbiseleri sarmak için kullanılması şeklinde de her hangi bir sakınca yoktur.[665]

[662] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.34.
[663] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.34-36.
[664] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.36-37.
[665] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.37-38.

2.2.5.1. Değerlendirme

İnsana Allah'ı (c.c) hatırlatma aracı olarak meşru zeminde karşılığı olan her aracı kullanmak caizdir. Bu risalede Leknevî tespih ile alâkalı bütün değinilmesi gereken konulara değinmiş şer'i bir uygulama olarak görülmemesi gerektiğini defaatle açıklamıştır.[666]

Allah'ı (c.c) zikretmede bir araç olan tespih ilk dönemlerden beri varlığını devam ettirmiş bir uygulamadır. Fakat ilk dönemden günümüze kadar farklı formlarda değişiklik arz etmiştir. Söz gelimi günümüzde dahi farklı elektronik aletler geliştirilmiş zikir aleti olarak halka sunulmuştur. Birçok iletişim aracına dair programda uygulama olarak sunulan, farklı şekillerde tabana yayılmış olarak görünmektedir. Bu bağlamda değerlendirdiğimiz zaman, Leknevî dinin şer'i uygulamaların kısmı ile alâkalı olmayan, âdet olan yeniliklere sıcak bakmış ve bunları bu çerçevede değerlendirmemiştir.[667]

Günümüz gelişmelerinin bu bağlamda değerlendirilebileceğeni düşünüyoruz. Çünkü ilk dönemde olmayan birçok uygulama iki veya üçüncü asırdan sonra meydana gelmiş, gelişmeler hızla devam ederek günümüze kadar devamlılığını sürdürmüştür. Gelişmelerin dini yaşama uygun olarak yapılabildiği ölçüde uygunluk devam edecektir. Merkeze din haricinde başka bir uygulama alınırsa doğal olarak farklılıklar din açısından değerlendirmeye alınamaz seviyede değişik olacaklardır. Hayatımızdaki gelişmeleri ana hedef olarak dinimizi daha kolay nasıl yaşarız sorusuna cevap aramak maksadı ile olduğu müddetçe gelişmeler ve dini hayat birbirinin benzeri olmaya devam edecektir.

Yaşanan gelişmeler, farklı kültürlerin etkisi ve sosyal hayatın hızla değişimi İslam dinini olumsuz olarak etkilediği gerçeği saklanamaz ve göz ardı edilemez. Dünya küçük bir köy haline gelmeye başladığından beri insanlar dünyanın dört bir yanında benzeşmeye, dinin hayat alanındaki etkinliği zayıflamaya başlamıştır. Bu açıdan bütün gelişmelerden insanların haberdar olması, herkesi farklı bir dünya anlayışı benimsemeye itmektedir. Söz konusu gelişmelerin olumlu yönlerini alarak olumsuz ve dini yaşantımıza uygun olmayanları ya törpüleyip uyarlamak veya da bir kenara bırakarak faydalanmamız gerekmektedir. Günümüzde şer odakları eski zamanlardan daha fazla çalışmakta ve insanlar üzerindeki etkinlikleri daha yoğun bir şekilde devam etmektedir. İnsanlar uyguladıkları şeylerin dine uygunluğunu sorgulamaz hale gelip, bütünüyle herkes aynı şeyleri yapıyorsa zihniyette doğru olarak telakki edilmektedir.

---

[666] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.34-36.
[667] Bkz: Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.25.

Sonuç olarak dini yaşamı kolaylaştıracak ve Allah'ı (c.c) daha çok hatırlatacak gelişmelerin beşer açısından faydalı olması kaçınılmazdır. Bunlar dinin ana temellerinden görülmediği müddetçe uygulanmasında herhangi bir sakınca olmadığı kanaatindeyiz. Leknevî'nin kaleme aldığı risalelerin genelinde ilmi bir üslûpla mefhumları değerlendirmiş ve ilminde ne kadar mütebahhir olduğunu göstermiştir.

Tespih için gerekli değerlendirmeyi yapmış ve günümüz şartlarında da bu değerlendirmenin geçerli olması gerektiğini düşünmekteyiz. Zira temellendirme ve sağlam bir zemine oturtma açısından kabul edilmeyecek bir tarafının olmadığı değerlendirmesi bu denli mahir bir âlim için yerinde ve hakkını veren bir değerlendirme olabileceğini söyleyebiliriz.[668]

Delil olarak kullanılan eserlere çeşitli eleştiriler yönlendirilebilir. Fakat Leknevî'ninde açıkladığı gibi dinin aslı ile alâkalı olmayan konularda fezâil-i amâl konusunda zayıf haberlerle amel etmek ulemânın kabul ettiği bir meseledir. Bu açıdan bakıldığında geleneği aşmış bir ifrat ve tefrit olmadığı gözler önündedir. Kendisi her değerlendirmesinde geleneği takip etmiş ve gelenek âlimlerine gerekli ilmi değeri vermiştir. Bu bağlamda ilmi iliklerine kadar hem edebi hem yaşantısı ile soluyan bir âlim olduğunu söylemek mübalağalı bir ifade olmaması gerektiğini düşünüyoruz.

[668] Abdülhay el-Leknevî, **age,** s.1-25.

SONUÇ

Bu çalışmamızı sonuçlandırmaya muvaffak kılan Allah'a (c.c) hamdolsun. Onun dilemesi ve yardımı olmadan hiçbir kudret sahibi muktedir olamaz. Rabbimizin yardım ve inayeti ile bid'at hakkında birçok eseri inceleyip, geleneğe bağlı kalarak âlimlerimizin ilk dönemlerden beri ilgilenip, kafa yordukları bir mesele olduğuna müşahede ettik. Bid'at geçmişten günümüze hakkında birçok eser ve risale yazılan bir konu olmuş ve olmaya da devam edecektir. Bu konunun, dinin aslını koruma olduğunu düşünecek olursak, her zaman dine ard niyetli zihniyetlerin veya saf, iyi niyetli kişilerin elleri ile yenilikler ve kendi zanlarınca düzenlemeler yapılmaya devam edecektir. Bu devamlılık bid'at kapısını geçen zamandan daha fazla aralayıp dinde olmayan uygulamalar koyulmaya devam edecektir. Bu açıdan geleneğe sarılma ve müdafaa adına dinin aslına en yakın kültürünü korunmaya çalışılması azami derecede ehemmiyetli bir meseledir.

Bid'at ve bid'at ehli geçmişten günümüze varlığını sürdürmüş, sünneti müdafaa edenlerle sürekli cephe halinde olmuşlardır. Bu kavram birçok açıdan ele alınabilir. Biz şer'i zeminde olan bid'at kavramına daha çok ehemmiyet verdiğimizi ve Leknevî ile aynı kanaati paylaştığımızı daha evvel yeri geldiği zaman konu hakkındaki görüşlerimizi serdederek, ihmal etmemeye gayret gösterdik. Bu bağlamda değerlendirdiğimiz zaman, bid'at kavramının lügavi manası ve toplumda oluşan değişiklikler olarak telakki edilmesi bizim ilgi alanımız dışında kalmaktadır. Nitekim bunların şer'i bir şekilde uygulamaya muhalif olmadıkları müddetçe haklarında bir hüküm verilmeyeceği kanaatine vardık.

İlk dönem âlimlerimiz bu konu üzerinde düşünmüş ve gerekli çalışmaları yaparak insanları bu yeniliklere karşı uyarmışlardır. Bu alanda yazılan eserler ilk dönemlere dayanmaktadır. Daha sonra farkına varılıp önlem almak amacı ile bu alandaki eserler yazılmamıştır. Geçmişten günümüze bid'atların özellikleri genel olarak benzerlik göstermiştir. Bunları ana hatları ile bilmek, dinin aslının nasıl teşekkül ettiğini bilmek, aslı olup olmamasına göre değerlendirebilmek bizi bu uygulamalara karşı teyakkuz halinde tutacaktır. Bunlara karşı suçlayıcı davranmaktan ziyade ilmi zeminde tutarsızlıklarını ispat ve reddiye yolu ile araştırmak, geleneğe bağlılığın sürdürülerek hareket etmek elbette ilim ve insaf sahibi

bireyin davranışı olacaktır. Bu açıdan bakıldığında aslında bu yenilikleri ve bid'atları ortaya çıkaran grup ve çevrelere göre karşı tarafın dini anlayıştan yoksun ve düşüncesiz olduğu düşünülerek yapılmaktadır. Bu bağlamda her insan inancının bir gereği olarak hareket etmekte ve bu yönde çaba sarf etmektedir. Herkesin üstüne düşeni yaptığını varsayacak olursak, bizim yapmamız gereken asıl inanç esaslarına bağlı kalarak, anlamaya ve araştırmaya, başımızdaki soru işaretlerini silmeye uğraşarak sağlam bir şekilde inandığını rahatlıkla anlatabilmeye yetecek seviyede bilgi ve donanıma sahip olmaktır.

Bid'ate özellikle uydurulan dini yaşam biçimi de demeyi uygun görmekteyiz. Zira tabana yayılmış ve gündelik hayata girip, uygulandığı şekle hurafe adını kullananlar olmuştur. Bid'at teorik olarak üzerinde konuşulan bir kavram olarak karşımıza çıkarken, uygulanma şekilde hurafe olarak görülmektedir. Bu bağlamda "bid'at dinden olmayan bir yolun belirlenip, benimsenmesidir" denilebilir.

Bid'at uyduranlara çeşitli hükümlerin verilmesi ihmal edilmemiştir. Fakat dikkat çekici olan kısım fırkaların her biri diğerini bu açıdan değerlendirmesidir. Bizim açımızdan Ehl-i sünnet ve'l-cemaat haricindeki yolların hepsi bid'at olarak uydurulmuş ve sapıtmış yollardır. Zira diğer fırkaların gözü ile bakıldığında kendileri de bu açıdan bakmakta ve kendilerini haklı görmektedirler. Hz. Muhammed'in (s.a.v) müstakim ve vasat olan yolu herkesin kendi yaşadığı yol olarak görülür ve bu açıdan ispatlamak için çaba ve gayretler sarf edilmiştir. Bizim için bilgilerin güvenirliği, çoğunluğun bu tarafta olması ve kabul edilen yolun bu olması hasebi ile vasat bir yol olarak ehl-i sünnet yolu kalmaktadır.

İslam âlimlerinin gelişen olaylara kayıtsız kalıp herhangi bir müdahale edilmeden kaynakların uydurmalarla dolu bir şekilde geldiği iddiasını kabul etmediğimizi âlimlerin yazmış oldukları eserlerden de örnekler vererek beyan ettik. Bu bakımdan çeşitli ithamlarda bulunmaları kabul edilecek bir şey değildir.

Leknevî bu açıdan hayatında yaşamış olduğu sorunları, problem ve soruları değerlendirmeye alıp, ilmi cevaplar vermek maksadı ile risaleler telif etmiştir. İçerik olarak kendisine sorulan ve karşılaştığı sorunları kendi ilmi kimliğini ortaya çıkarıp, insanları o konuda irşât etmek için elinden gelen gayret ve çabayı sarf etmiştir. Diğer açıdan yaşamış olduğu zaman dilimi ve coğrafya çok sıkıntılı tarihi bir buhran evresini yaşamaktaydı. Bunların hepsi ilmi yönelimini ve vermiş olduğu telifleri etkilemiştir.

Leknevî'nin yaşadığı zaman dilimi, altkıta açısından münbit ve velüd âlimlerin yaşadığı bir süreye denk gelmesi yanında, birçok ilmi, itikâdî problemin yaşandığı bir zamandır ayrıca.

Buna bağlı olarak bunalımın zirveye tırmanmaya başlaması, özellikle Leknevî'nin vefatından (1886) sonra meydana gelmiştir. Farklı dini düşünce ve anlayışa sahip grupların dinin temelini bozma adına, dış güçler tarafından desteklenip, istedikleri dini anlayışı insanların kafalarını bulandırmak amacı ile vermeye başlamışlardı. Bu açıdan sünneti müdafaa fikri benimsenmiş, ilme bu açıdan yön verilmeye başlanmıştır.

Leknevî daha evvel zikrettiğimiz gibi hayatına sığmayacak çoklukta, birçok alanda hacimli kitaplar telif etmiş, farklı konulara dair ufak fasikül ebatında risaleler yazmış, birçok klasik esere de şerh, haşiye ve talikler yapmıştır. Kendisinin geldiği seviye yaşadığı ömre göre takdire şayan bir seviyedir. Kendisine Allah (c.c) tarafından bahşedilen bu imkân çok verimli bir şekilde değerlendirilmiş, ailesinin ilmi bir gelenekten gelmesi, kendisine bu yolda ilerleme fırsatı vermiştir.

Kendisi hakkında bu konuyu araştırınca açığa çıkan şey, onun ülkemizde hak ettiği bir yerde olmadığı, gereği kadar araştırılıp bilinmediğidir. Daha evvel kendisi ile alâkalı yapılan araştırmalara değinmiş ve bunların çok az sayıda olduğunu beyan etmiştik. İlmi camianın bu açıdan kendisine yönelmeyi ve hakkında araştırma yapmayı hak eden bir Leknevî olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Konu ile alâkalı eserlerini ayrı ayrı inceleyip değerlendirme fırsatı bulduk. Konuya göre bir bid'at kavramını kullandığını, bazen konunun şer'i boyutuna değinirken, bazen lügavi manasından hüküm çıkarmayı daha evla görmüştür. Kendisi fıkhi açıdan değerlendirdiği meselelerde taviz vermeden ve çekinmeden, ilmi bir eda ile konunun yanlış olduğu yönlerini açıklamaktan çekinmemiştir. Sosyal hayatta insanların yaşamalarına yardımcı olacak uygulamamaları din alanına müdahil olmadığı müddetçe bid'at kavramı haricinde değerlendirmiş kavram olarak hasen kavramını kullanmayı tercih etmiştir.

Eserlerinde karşısında kendisine olayın detayı hakkında soru soran bir birey varmış ve cevap veriyormuş gibi bir üslûbu kullanmıştır. Bu üslûbu kullanmasının nedenlerinden biri konu ile alâkalı ince ayrıntıları bu şekilde belirterek daha soru sorulmadan okuyucuyu tatmin etmektir. Çalışmalarında birçok klasik eserden kaynak göstermeyi ihmal etmeden, geleneği takip eden bir çizgide görüşlerini beyan etmiştir. Kendisinin takdir edilecek ilmi üslûbu ve açıklığı sebebi ile birçok kişi tarafından okunacak sadelikte eser telifettmiştir. Kendisinin çok yönlü olmasından dolayı meseleleri farklı ölçeklerden değerlendirmeyi de ihmal etmemiştir. Bir meselede telif edeceği eserin veya risalenin başında detaylı bilgileri verip, eseri kaleme alma sebebini de açıklamıştır.

Leknevî bid'atı ilk üç dönemde meydana gelmeyen ve din ile alâkalı olmayana lügat bakımından değerlendirilmesi gerektiğini söyler. Bunun bu şekilde değerlendirilmesi ele aldığımız eserlerden ve bunlardaki delillerden olması gerekenin bu açıdan kabul ettiği görüş olduğunu beyan etmiştik. Bunun yanında daha sonra meydana gelen yeniliklere bid'at demek için karşı çıkılmış olması gereken bir uygulama olduğunu da beyan etmiştir. Elbette her şey olduğu gibi kalmayarak, dinamik bir şekilde hareket eder. Bu hareket olumsuz veya olumlu olabilir. Bu dinamik hareket içerisinde meydana gelen yenilik karşı çıkılmamış ise tavsip edilen bir uygulama olduğu söylenebilir.

Çok ibadet etmenin bid'at olmadığına dair değerlendirmesi bizim açımızdan da tercih edilen bir sonuçtur. Zira zikredilen örnekler avam için uzak görülse de Allah (c.c) veli kullarına zamanı durdurup genişletebilir. Bunların meydana gelmesi olağandır. Bu bağlamda örnekler çokça verilmiştir. Gelenek âlimlerimizin çoğunun bu meziyetleri olduğu nakledilmiştir. Dört mezhep imamının da nakilleri göz önünde bulundurulunca, durumun bu yönde olabilme ihtimalini desteklemektedir. Leknevî kaynak olarak kullandığı eserlerin güvenilir olduğunu dinin esasları haricinde fezâil-i amal konusunda amel edilebilecek kaynaklar olduklarını zikrederek, güvenilir olmalarında şüphe olmadığını söyler. Bu açıdan Leknevî'nin değerlendirmesinin haklı bir değerlendirme olduğu söylenebilir. Bu bağlamda çok ibadet etme uygulama olarak Hz. Muhammed (s.a.v) tarafından uygulanmış, sahâbeden ve tâbiînden örnekleri gelmiştir. Bu uygulamalara dair elimizde bilgiler varken nasıl bid'at olarak değerlendirilebilir. Sakındırmaya dair olan haberlerin doğru anlaşılması gerektiği fikrine katıldığımızı delilleri ile sunmuş olduğu açıdan kabul görme bakımından desteklenecek bir değerlendirme olduğunu söyleyebiliriz.

Sünnetin zıttı olarak bid'at, değerlendirilecek olursa karşımıza sünnetin ne olduğu sorusu çıkacaktır. Leknevî'nin bu açıdan değerlendirilen sünnetin ilk üç asırda mevcut olan uygulama olduğunu beyan eder. Tuhfetü'l-ahyâr adlı risalede bu konuya gerekli temasta bulunur. Sünnet olarak kabul edilen olgudan sahâbe ve ilk halifelerin uygulamalarını dışında tutmanın bunca rivayete rağmen doğru olmadığını, yanlış bir anlayış olduğunu beyan eder. Sünnetin ilk olarak Hz. Muhammed'in (s.a.v) söz, fiil ve takrirleri olduğunu, daha sonra bu sözlere muhatap olan ilk nesil ve çocuklarının bunlara muhalif hareket etme ihtimali olmaması, bilgisinin künhünün içtihatla ile elde edilemeyecek malumatların Hz. Muhammed'den (s.a.v) gelmiş olma ihtimalinin daha fazla olduğunu göstermektedir. Bu açıdan sünnet tanım olarak bid'at uygulamalara zıt olarak kastediliyorsa hadis usulü kavramından daha geniş açıdan uygulamaları kapsamaktadır.

Leknevî'nin eserleri bağlamında bid'at anlayışını değerlendirme fırsatı veren Allah'a (c.c) sonsuz hamd ve senâ olsun. Farklı konulara dair yazılan bu risalelerde hareket prensip ve metoduna muttali olduk. Genel olarak bid'at kavramını şer'i ölçekte itibar edilmemesi gereken bir olgu olduğu üzerine değinmiştir. Diğer ölçeklerde olanları değerlendirip bid'at olabilecekleri olamayacak olanlardan ayırmıştır. Bunu farklı ölçüleri kullanarak sağlayabilen Leknevî'nin bu hareket prensibinin takdire şayan olduğunu tekrar ifade etmenin yerinde olacağını düşünmekteyiz.

Sonuç olarak bid'atın şu şekilde değerlendirilmesi kanaati bizde hâsıl oldu.

- Şer'i ölçekte bir benzeri yoksa itibar edilmez.
- Şer'i kaynaklardaki bilgilere muhalif olan uygulama ne derece mantıklı olursa olsun itibar edilmez.
- Uygulamaya işaret eden bir karine yoksa yeniliğe itibar edilmez.
- Lügat manası olarak ele alınan bid'at dinin esası ile alâkalı bir nokta ile bağdaştırılmaz.
- Hz. Muhammed (s.a.v) gibi ashâb ve tâbiîn de ilk dönemde benzeri olması şartı ile yaptıkları sünnet olarak değerlendirilebilir.
- İnsanların yaşam şartlarını kolaylaştıran din dışı olgular şer'i manadaki kapsamda değerlendirilmez.
- Farklı alanlara göre farklı çeşitlere ayrılabilir.
- Fıkhî manada sadece din ile alâkalı uygulamalar bu bağlamda değerlendirilebilir.
- Hadis açısından sünnette aslı olmayan uygulama kastedilir.
- Kelâm açısından sapık fırkaların ortaya çıkardıkları yenilikler olarak değerlendirilir.
- Bid'at değerlendirmesi yapılınca uygulama hakkında derin tahkikat ve araştırma yapılmalı, insaf elden bırakılmamalı.
- İnsanları bu konuda irşât edilmeli.
- Değerlendirmede esas alınacak eserlerin güvenilir olması esas alınmalı.
- Dinin esasları hariç olan uygulamaların değerlendirilmesinde meşhur ve zayıf ölçekte rivayetler esas alınabilir.
- Uygulama çok yönlü incelenip, farklı değerlendirmelere tabi tutulduktan sonra uygun olan ve olmayan yönleri tespit edilerek hüküm verilmeli.
- Dini uygulamalar haricinde olan yeniliklere dini hüküm verilmemeli.

- Değerlendirmeye tabi tutulan uygulamanın yerine geçerek değişime uğradığı ilk dönemde uygulanan şekli varsa bunlar alternatif olarak sunulmalıdır.
- Bi'datin dini manada olanının bir sünneti yıkıp yerine koyulan asılsız bir uygulama olduğu bilinmeli.
- Âlimlerin bid'at hakkında sürekli araştırma yapmaları, yeniliklerin dini uygulama ile olan ilişkilerini tespit etmeleri gerekmektedir.
- Toplamda yaşanacak farklılıklarda ölçü belirtilmeli.
- Değerlendirmede esaslar nizam ve insicamlı kıstaslarından oluşmalı.
- Her uygulamayı içerisinde bulunduğu yere göre değerlendirmeli. Dini, sosyal vb. gibi farklı değerlendirmeye tabi tutulmalı.

Bu maddeler sıralanıp artırılabilir. Fakat İslam dininde aslına uygun makâsıdı gözettiğini göz önünde bulunduracak olursak, bizim de bu açıdan bir çerçeve ve bir ölçümüzün olması gerektiği kanaati ayrıca hâsıl oldu. Ölçü ve çerçevesi belli olan ilimler yeni bir uygulama meydana geldiğinde ölçü veya formül uygulanınca direk olarak bir sonuca varma ihtimali daha yüksek olup, doğruya yakın bir netice elde etme işlemi yüksek derecede yakalanabilir. Bu bakımdan Leknevî'nin metodundan anladığımız, uygulama dinin kıstas ve ölçüsüne göre değerlendirilip bir sonuca varılabileceğidir.

Yapmamız gereken insanları doğru yola ulaştırmak için Allah'ın (c.c) vermiş olduğu imkânları üst düzeyde kullanıp, kendimizi de bu açıdan sürekli sorgulamaktır. Sorgu ve ihtiyaç hâsıl olmadığı müddetçe bir ilim ve yeni artı değer sağlanamaz. Etrafımızdaki olaylara bakış açımızı değiştirip, öğrendiğimiz her bilgiyi bir an evvel uygulamaya koyup, hayatımızın bir yerine yerleştirmemiz elzemdir.

Özellikle yaşadığımız şu asırda İslam'ın kalelerinden sünnete zarar verme çabalarına girilmiş olduğu bilinen bir gerçektir. Zira İslam dini birbirini çevreleyen sağlam katmanlardan oluşmaktadır. Bu katmanların merkezinde Kur'an'ı düşünecek olursak onun etrafında İslam fıkhını, onun da etrafına hadis ve sünnetin kapsadığını düşünebiliriz. Merkezde bulunan kalbe ulaşıp yıkabilmek için bu sağlam kalelerin teker teker yıkılmasını elzem görmektedirler. İlk başta hayat ve yaşantılardan başlayıp ilerleme kaydettiler. Daha sonra dinin Hz. Muhammed'i (s.a.v) saf dışı bırakmak maksadı ile saldırıya geçtiler. Bunu ne nebze başarabildikleri tartışılması gereken bir gerçek olduğu düşünülmektedir. Basitleştirilip hakaretlere konu edilmeye başlayan hak elçi sorgulanıp ulemâ ve hatta ashâb itham altında bırakılarak iftiralara maruz kalmakta, gelenek halinde bizlere miras kalan bu

kültürün kökünden sökülüp alınması planlanmakta olduğu görülmektedir. Ne hazindir ki bunca geleneği itham altında bırakmaya çalışan bid'at ehli bu insanlar din hakkında teşri' yetkisini Hz. Muhammed'den (s.a.v) almayı uygun görürken kendileri çok rahat bir şekilde teşri' vazifesi görmektedirler. Bu kisvelerin yapmak ve gerçekleştirmek istedikleri emelleri, din-i mübin-i İslam'ın ana kalelerini bir bir yıkarak kalbinde bulunan Kur'an'ın hükümlerini iptal etmek istemeleridir. Zira sünnete atılan yafta ve ithaflardan sonra sıra şüphesiz Kur'an'a gelmiştir. Bu açıdan geleneğe dört elle sarılıp geleneksiz bir islamı oluşturma çabalarına giren bid'at ehline karşı uyanık olup çalışmak gerekmektedir.

Allah'ı (c.c) hamd eder bütün övgüleri ona has kılarız. Bize imkân vermemiş olsa bu çalışmayı yapma kudretini başka bir yerden alamazdık. Bizi sırat-ı müstakim üzere kılmasını diler, son nefesimizde iman üzere emanet-i iade etmeyi nasip ve müyesser eylemesini niyaz ederiz. Kelimeler onu övmeye yetmez, son nefesimize kadar istikamet üzere olmayı temenni ederiz. Bütün salât ve selamlar önderimiz, Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v) üzerine olsun. Bu kadar yazıdan sonra her şeyin en doğrusunu bilen Allah'tır (c.c).

En büyük başarı hayatı imana şahit kılmaktır.

KAYNAKÇA

AĞIRAKÇA ŞAHYAR Ayşe Esra, **Kütüb-i Sitte'den Örneklerle Zayıf Hadis Rivayeti, Metodolojik Anlam ve Yorum**, İstanbul 2011.

AHMED Aziz, **Hindistan ve Pakistan'da Modernizm**, Çev: Ahmet Küskün, Yöneliş Yay., İstanbul 1990.

AHMED B. HANBEL (ö. 241/855), **Müsned**, Ofset Yay., İstanbul 1981.

ASRAR Ahmed, "Hint-Alt Kıtası", **Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıklar Sempozyumu**, İstanbul 1998, s.288-293.

ATİYYE İzzet Ali, **el-Bid'a tahdidüha ve mevkifü'l-islam minha**, Dâru kitabi'l-Arabi, Beyrut 1400/1980.

AYDINLI Abdullah, "Ehli Hadis", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 1994, C.10, s.507-508.

AYNÎ Bedreddin Muhammed b. Ahmed b. Musa b. Ahmed b. Hüseyin (ö. 855/1451), **el-Binaye li şerhi'l-Hidâye**, Thk: Emin Salih Şa'bân, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiye, Beyrut 2000.

AYNÎ Bedreddin Muhammed b. Ahmed b. Musa b. Ahmed b. Hüseyin (ö. 855/1451), **Umdetü'l-kari**, Kahire 1972.

BAĞDÂDÎ Ebû Mansur Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed et-Temimî (ö. 429/1037), **Mezhepler Arasındaki Farklar**, Çev: Ethem Ruhi Fığlalı, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2001.

BAHÎT Muhammed el-Mutî'i el-Hanefî (ö. 1935), **Ahsenü'l kelâm fima yete'alleku bi's-sünneti ve'l-bida'i mine'l-ahkâm**, Kahire 1329/1909.

BEYHAKÎ Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali (ö. 458/1065), **Sünenü'l-kübrâ**, Dâru'l ma'rife, Beyrut T.y.

BİRGİVÎ Mehmet (ö. 981/1573), **Tarikatü'l-Muhammediyye ve's-siretü'l-Ahmediyye**, Trc: Muhammed Taha, Muallim neşriyat, İstanbul 2016.

BİRIŞIK Abdulhamit, "Kur'aniyyûn", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Ankara 2002, C.26, s.428-429.

BİRIŞIK Abdulhamit, "Rızâ Han Birelvî", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 2008, C.35, s.61-64.

BİRIŞIK Abdülhamit, "Hindistan", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 1998, C.18, s.95-101.

BİRIŞIK Abdülhamit, "Hint Alt Kıtası'nda İslam Araştırmalarının Dünü, Bugünü", **Divan İlmî Araştırmalar Dergisi**, S.17, 2004/2, s.1-62.

BUHÂRÎ Muhammed b. İsmail (ö. 256/869), **Sahihu'l-Buhârî**, Müessesetü'r-risale, Beyrut 2015.

BÜYÜKMUTLU Mehmet, **Muhammed Abdülhay el-Leknevî'nin Hayatı, Eserleri ve Fıkıh İlmindeki Yeri**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

ÇAKAN İsmail Lütfi, KÜÇÜK Reşit, KANDEMİR Yaşar, **Riyazü's-Salihin Peygamberimizden Hayat Ölçüleri**, Erkam Yay., İstanbul 2006.

ÇELİK Ali, **Kavram ve Mahiyet Olarak Sünnet ve Bid'at**, Beyan Yay., İstanbul 1997.

DEMİREL Harun Reşit, **Temel Hadis Meseleleri**, Hüner Yay., Konya 2014.

DIRÂZ Muhammed Abdullah (ö. 1958), **el-Mizan beyne's-sünne ve'l-bid'a**, Dâru'd-Da've, İskenderiye 2014.

DOĞRU Yasin, **İslam Kelâmında Bid'at Kavramı**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ 2004.

DÜZGÜN Şaban Ali, **Seyyid Ahmed Han ve Entelektüel Modernizmi**, Akçağ Yay., Ankara 1997.

EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî (ö. 275/889), **Sünen**, Dâru İbn-i Hazm, Beyrut 2010.

ed-DÂREKUTNÎ, Ali b. Ömer (ö. 385/995), **Sünen**, Âlemu'l-kutub, Beyrut 1406/1986.

ed-DÂRİMÎ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman es-Semerkandi (ö. 255/869), **Sünen-i Dârimî Tercüme ve Şerhi**, Trc: Abdullah Aydınlı, Madve Yay., Erzurum 1992.

el-ASKALÂNÎ İbn-i Hacer Şeyhu'l-İslam kadîu'l-kudât hafız Ebû'l-Fadl Şihabeddin Ahmet b. Ali b. Muhammed (ö. 852/1449), **Telhisu'l-habîr**, Thk: Ebû Asım Hasan b. Abbas el-Kutub, Müessesetü'l-Kurtuba, 1995.

el-LEKNEVÎ Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî (ö. 1886), **en-Nâfi'u'l-kebîr limen yutâli'u'l-Câmi'a's-sağîr**, İdâretü'l-Kur'an, Pakistan 1990.

el-LEKNEVÎ Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî (ö. 1886), **et-Ta'lîku'l-mümecced alâ Muvatta'i Muhammed**, Tahkîk ve Ta'lîk: Takıyyüddîn en-Nedvî, Dâru'l-kalem, Dımeşk 1991.

el-LEKNEVÎ Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî (ö. 1886), **el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-hanefîyye mea't-Ta'lîkâti's-seniyye ale'l-Fevâidi'l-behiyye**, Dâru'l-Erkam, Beyrut 1998.

el-LEKNEVÎ Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî (ö. 1886), **Mecmûatu resâili'l-Leknevî**, İdâretu'l-Kur'an ve ulûmi'l-İslamiye, 3. Baskı, Pakistan 1429/2008.

el-LEKNEVÎ Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî (ö. 1886), **Ecvibetü'l-fazıla li esiletil aşeratil kâmile**, Dâru's-selam, İskenderiye 2009.

el-LEKNEVÎ Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî (ö. 1886), "Âkâmü'n-nefâis fî edâi'l-ezkâr bi-lisâni'l-Fâris", **Mecmûatü resâili'l-Leknevî**, C.4, İdâretü'l-Kurân ve'l- ulûmi'l-İslâmiyye, Pakistan 1429/2008, s.333-392.

el-LEKNEVÎ Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî (ö. 1886), "İhkâmü'l-kantara fî ahkâmi'l-besmele", **Mecmûatü resâili'l-Leknevî**, C.1, İdâretü'l-Kurân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, Pakistan 1429/2008, s.33-116.

el-LEKNEVÎ Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî (ö. 1886), "İfâdetü'l-hayr fi'l-istiyâk bi-sivâki'l-gayr", **Mecmûatü resâili'l-Leknevî**, C.3, İdâretü'l-Kurân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, Pakistan 1429/2008, s.375-380.

el-LEKNEVÎ Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî (ö. 1886), "el-İfsâh an şehâdeti'l-mer'eti fi'l-irdâ", **Mecmûatü resâili'l-Leknevî**, C.5, İdâretü'l-Kurân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, Pakistan 1429/2008, s.201-209

el-LEKNEVÎ Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî (ö. 1886), "İkâmetü'l-hücce alâ enne'l-iksâr fi't-teabbüdi leyse bi-bid'a", **Mecmûatü resâili'l-Leknevî**, C.2 İdâretü'l-Kurân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, Pakistan 1429/2008, s.153-208.

el-LEKNEVÎ Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî (ö. 1886), "el-İnsâf fî hükmi'l-i'tikâf", **Mecmûatü resâili'l-Leknevî**, C.2, İdâretü'l-Kurân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, Pakistan 1429/2008, s.377-399.

el-LEKNEVÎ Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî (ö. 1886), "Tuhfetü't-talebe fî tahkiki meshi'r-rakabe", **Mecmûatü resâili'l-Leknevî**, C.1, İdâretü'l-Kurân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, Pakistan 1429/2008, s.249-271.

el-LEKNEVÎ Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî (ö. 1886), "Tuhfetü'n-nübelâ fî cemâ'ati'n-nisâ", **Mecmûatü resâili'l-Leknevî**, C.5, İdâretü'l-Kurân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, Pakistan 1429/2008, s.211-238.

el-LEKNEVÎ Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî (ö. 1886), "et-Tahkîku'l-acîb fi't-tesvîb", **Mecmûatü resâili'l-Leknevî**, C.3, İdâretü'l-Kurân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, Pakistan 1429/2008, s.381-400.

el-LEKNEVÎ Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî (ö. 1886), "Tedvîrü'1-felek fî husûsi'l-cemâ'ati bi'l-cinni ve'l-melek", **Mecmûatü resâili'l-Leknevî**, C.1, İdâretü'l-Kurân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, Pakistan 1429/2008, s.369-392.

el-LEKNEVÎ Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî (ö. 1886), "Tervîhu'l-cinân bi-teşrîhi hükmi şürbi'd-duhân", **Mecmûatü resâili'l-Leknevî**, C.2, İdâretü'l-Kurân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, Pakistan 1429/2008, s.251-310.

el-LEKNEVÎ Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî (ö. 1886), **el-Hidâye şerhu bidâyeti'l-mübtedî mea**

şerhi'l-allâme Abdülhay el-Leknevî, Tahrîc: Naîm Eşref Nûr Ahmed, İdâretü'l-Kurân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, Pakistan 1417/1996.

el-LEKNEVÎ Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî (ö. 1886), "Red'u'l-ihvân an muhdesât-i âhir-i cumati Ramazan", **Mecmûatü resâili'l-Leknevî**, C.2, İdâretü'l-Kurân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, Pakistan 1429/2008, s.247-276.

el-LEKNEVÎ Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî (ö. 1886), "Ref'u's-setr an keyfiyyeti idhâli'l-meyyiti ve tevcîhihî ile'l-kıbleti fi'l-kabri", **Mecmûatü resâili'l-Leknevî**, C.3, İdâretü'l-Kurân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, Pakistan 1429/2008, s.357-374.

el-LEKNEVÎ Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî (ö. 1886), "Zecrü erbâbi'r-reyyân an şürbi'd-duhân", **Mecmûatü resâili'l-Leknevî**, C.2, İdâretü'l-Kurân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, Pakistan 1429/2008, s.311-346.

el-LEKNEVÎ Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî (ö. 1886), "Sibâhatü'l-fikr fi'l-cehri bi'z-zikr", **Mecmûatü resâili'l-Leknevî**, C.3, İdâretü'l-Kurân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, Pakistan 1429/2008, s.457-512.

el-LEKNEVÎ Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî (ö. 1886), "Ğâyetü'l-makâl fî mâ yete'allaku bi'n-niâl mea hâşiyetihi Zaferü'l-enfâl alâ havâşî Ğâyeti'l-makâl", **Mecmûatü resâili'l-Leknevî**, C.1, İdâretü'l-Kurân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, Pakistan 1429/2008, s.157-248.

el-LEKNEVÎ Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî (ö. 1886), "İmâmü'l-kelâm fî mâ yete'allaku bi'l-kırâ'ati halfe'l-imâm mea ğaysi'l-ğamâm alâ havâşî imâmi'l-kelâm", **Mecmûatü Resâili'l-Leknevî**, C.3, İdâretü'l-Kurân ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, Pakistan 1429/2008, s.1-279.

el-LEKNEVÎ Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî (ö. 1886), "el-Felekü'd-devvâr fî rüyeti'l-hilâli bi'n-nehâr", **Mecmûatü resâili'l-Leknevî**, C.2, İdâretü'l-Kurân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, Pakistan 1429/2008, s.219-234.

el-LEKNEVÎ Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî (ö. 1886), "el-Fulkü'l-meşhûn fî mâ yete'allaku bi-intifâi'l-mürtehini bi'l-merhûn", **Mecmûatü resâili'l-Leknevî**, C.3, İdâretü'l-Kurân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, Pakistan 1429/2008, s.401-416.

el-LEKNEVÎ Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî (ö. 1886), "Kûtü'l-muğtezîn bi fethi'l-Muktedîn", **Mecmûatü resâili'l-Leknevî**, C.2, İdâretü'l-Kurân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, Pakistan 1429/2008, s.235-250.

el-LEKNEVÎ Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî (ö. 1886), "el-Kavlü'l-menşûr fî hilâli hayri'ş-şühûr", **Mecmûatü resâili'l-Leknevî**, C.2, İdâretü'l-Kurân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, Pakistan 1429/2008, s.209-218.

el-LEKNEVÎ Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî (ö. 1886), "el-Kelâmü'l-celîl fî mâ yete'allaku bi'l-mindîl", **Mecmûatü resâili'l-Leknevî**, C.5, İdâretü'l-Kurân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, Pakistan 1429/2008, s.367-382.

el-LEKNEVÎ Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî (ö. 1886), "Nüzhetü'l-fikr fî sübhati'z-zikr", **Mecmûatü resâili'l-Leknevî**, C.1, İdâretü'l-Kurân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, Pakistan 1429/2008, s.117-155.

el-LEKNEVÎ Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî (ö. 1886), "Nefu'l-müftî ve's-sâil bi cem'i müteferrikâti'l-mesâil", **Mecmûatü resâili'l-Leknevî**, C.4, İdâretü'l-Kurân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, Pakistan 1429/2008, s.1-235.

el-LEKNEVÎ Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî (ö. 1886), "el-Heshese bi nakzi'l-vuzûi bi'l-kahkaha", **Mecmûatü Resâili'l-Leknevî**, C.3, İdâretü'l-Kurân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, Pakistan 1429/2008, s.417-456.

el-LEKNEVÎ Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî (ö. 1886), **İkâmetü'l-hücce alâ enne'l-iksâr fı't-**

teabbüdi leyse bi-bid'a, Thk: Abdülfettah Ebû Gudde, Dâru-l beşairi'l-İslamiye, Beyrut 1983.

el-LEKNEVÎ Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî (ö. 1886), "Tuhfetü'l-ahyâr fî ihyâi sünneti seyyidi'l-ebrâr", **Mecmûatü resâili'l-Leknevî**, C.4, İdâretü'l-Kur'an ve ulûmi'l-İslamiyye, Pakistan 1499/2008, s.241-320.

en-NEDVÎ Veliyyüddîn, **el-İmam Abdülhay Leknevî**, Dâru'l kalem, Dımaşk 1995.

EREN Halit, "Aligarh", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.2, İstanbul 1989, s.460.

es-SEMERKANDÎ İmam zâde Muhammed b. Ebû Bekir (ö. 539/1144), **Şir'etü'l-islam**, Thk: Muhammed Rahmetullâh Hafız Muhammed Nazım en-Nedvî, Dâru'l-beşairi'l İslamiye, Beyrut 2007.

FARÎSÎ Alaaddin Ali b. Balbalî, **el-İhsan fi takribi sahih-i İbn-i Hibban**, Thk: Şuayb el-Arnavutî, Müessesetü'r-risale, Beyrut 1988.

FIĞLALI Ethem Ruhi, "19. Yüzyıl Sonlarında Hindistan", **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.1, 1983, s.10-13.

FIĞLALI Ethem Ruhi, "Kâdiyânîlik", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,** C.14, İstanbul 2001, s.137-139.

HALLÂF Abdulvahhâb (ö. 1956), **İlmu usuli'l-fıkh**, Müesseset'ür-risale, Beyrut 2012.

İBN-İ EBİ ŞEYBE Abdullah b. Muhammed b. İbrâhîm b. Osman el-Absî (ö. 235/849), **Musannef**, Müessesetü ulûmi'l-Kur'an, Beyrut 2006.

İBN-İ HUZEYME Ebû Bekr b. Muhammed b. İshak es-Sülemi en-Nisaburî (ö. 311/924), **Sahih**, Thk: Musatafa el-Azamî, Mektebetu's-selam, Beyrut 1996.

İBN-İ HÜMÂM Kemaleddîn Muhammed b. Abdulvahid es-Sivasî el-İskenderî (ö. 861/1457), **Şerhu fethu'l-kadir a'la'l-Hidâye**, Thk: Şeyh Abdürrezzak Ğalib el-Mehdî, Dâru'l-kutubu'l-ilmiye, Beyrut 2003.

İBN-İ HÜMÂM Kemaleddîn Muhammed b. Abdulvâhid es-Sivasî el-İskenderî (ö. 861/1457), **et-Tahrîr fi usuli'l-fıkhi**, Mustafa el-Babi el-Halebî Matbaası, Haleb 1351/1929.

İBN-İ KESîR İsmail ed-dımeşkî eş-Şâfiî (ö. 774/1373), **el-Bidaye ve'n-nihaye**, Dâru'l mearif, Beyrut 1410/1990.

İBNİ MÂCE, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî (ö. 273/887), **Sünen**, Müessesetü'r-risale, Beyrut 2015.

İBN-İ TEYMİYYE Ahmed b. Abdülhalim b. Abdüsselam b. Ubeydullah b. Abdullah b. ebi'l-Kasım (ö. 728/1328), **Minhacü's-sünne**, Thk: Dr. Reşad Salim, Suud İslam Üniversitesi Neşriyat, 1986.

İBRAHİMOĞLU Nizamettin, "Kendi Kaleminden İmam Leknevî (1264-1304/1848-1887); Hayatı ve Eserleri", **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S.6, 2005, s.41-54

İSFEHANÎ Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdilleh b. İshak (ö. 430/1038), **Hilyetü'l evliya ve tabakatu'l esfiya**, Dâru'l-fikr, Kahire 1996.

İZMİRLİ İsmail Hakkı, **Yeni İlmi Kelâm**, Hz: Sabri Hizmetli, Ümran Yay., Ankara 1981.

KANDEMİR M. Yaşar, "Şa'bî", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.38, İstanbul 2010, s.217-218

KÂTİB ÇELEBİ, Mustafa b. Abdullah (ö. 1067/1657), **Mizanü'l-hak fi ihtiyari'lehak**, Nşr: Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1980.

KHALİQ Ahmet Nizami, "Hindistan", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.18, İstanbul 1998, s.85-92.

KILAVUZ Salim, **Ana Harları ile İslam Âkâidi ve Kelâma Giriş**, Ensar Yay., İstanbul 2018.

KILIÇ Muhammed Tayyib, "Hint Alt Kıtası Hanefî Fıkıh Birikimine Bir Örnek: Fakih Olarak İmam Leknevî", **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.16, S.1, Diyarbakır 2014, s.89-140.

KİYAK ORAL Abide Eser, **İmam Leknevî'nin Fetâvâ'sının Değerlendirilmesi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.

KOÇYİĞİT Talat, "İslam Hadisinde İsnad ve Hadis Ravîlerinin Cerhi", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.1, S.9, 1961, s.47-57.

KOÇYİĞİT Talat, "İbni Şihab ez-Zührî", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.21, 1976, s.51-84.

KOÇYİĞİT Talat, **Hadis Istılahları**, Ankara İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1980.

MAHFÛZ Ali, **el-İbda'fi medarri'l-ibtida'**, Mektebetü'r-rüşt, Riyad 1421/2000.

MÂLİK b. Enes (ö. 179/795), **Muvatta**, Müessesetü'r-risale, Beyrut 2015.

MÜSLİM Ebû'l-Huseyin b. Haccâc el-Kuşeyrî (ö. 261/875), **el-Câmiu's-sahîh**, Müessesetü'r-risale, Beyrut 2015.

NESÂÎ Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb (ö. 303/915), **Sünen**, Müessesetü'r-risale, Beyrut 2015.

NEVEVÎ Şeyhu'l-İslam Muhyiddin Ebû Zekeriya Yahya b. Şeref (ö. 676/1277), **el-Minhâc**, Dâru'l-fikir, Amman 1981.

ÖGTEM Ramazan, **Abdülhay el-Leknevî ve et-ta'lîku'l-mümecced Adlı Eserinin Değerlendirilmesi**, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

ÖZCAN Azmi, "Dârülulûm", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.8, İstanbul 1993, s.553-555.

ÖZCAN Azmi, "Doğu Hindistan Şirketi", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.22, İstanbul s.294-295.

ÖZCAN Azmi, "Firengî Mahal", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.13, İstanbul 1996, s.132-133.

ÖZCAN Azmi, "Hindistan", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.18, İstanbul 1998, s.78-85.

ÖZCAN Azmi, "Nedvetü'l-Ulemâ", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.32, İstanbul 2006, s.514-515.

ÖZLER Mevlüt, **İslam Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı**, Rağbet Yay., İstanbul 2016.

PAKDEMİRLİ Mehmet Nur, "Hint Alt Kıtası'nda Dini Ekoller ve Din Eğitimi", **EKEV Akedemi Dergisi**, 2015, s.429-430.

POLAT Selahattin, **Hadis Araştırmaları**, Kimlik Yay., Kayseri 2017.

SEHÂVÎ Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed b. Ebû Bekir (ö. 902/1497), **Makasidul Hasene fi beyani kesirin min'el-ahadisi'l-meşhurati ala'l elsineti**, Dâru kitabu'l-Arabi, Beyrut 1985.

SANCAKLI Saffet, "Hadisler Bağlamında Bid'at Olgusu ve Bid'atla Mücadelenin Gerekliliği", **Elzem İslâmî İlimler Dergisi**, S.1, Y.11, C.11, 2016, s.21-46.

SİDDİQUİ Iqtidar Husain, "Gaznevî, Abdullah b. Muhammed", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.13, İstanbul 1996, s.486-488

SÜYÛTÎ Celaleddin Ebû'l-Fazl Abdurrahman b. Kemaleddin b. Ebi Bekr b. Muhammed el-Hudayrî (ö. 911/1505), **el-Mesabih fi salati't-teravih**, Dâru Ammar, Amman 1406/1984.

ŞA'BÂN Zekiyuddîn, **Usulü'l-fıkhı İslami**, Mektebetü'l-irşad, İstanbul 2016.

ŞAHİN Sümeyye, **Bid'at ile İlgili Hadislerin Tahkik, Tahric ve Değerlendirilmesi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.

ŞAHYAR Ataullah, "Bid'at Ehlinden Hadis Rivayeti Kapsamında Mihne Sürecinin Cerh ve Ta'dile Etkisi", **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.24, C.11, 2013, s.32-34.

ŞÂTIBÎ, Ebû İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed (ö. 790/1388), **el-İ'tisam**, Trc: Dr. Ahmet İyibildiren ve Dr. Mustafa Özcan, C.1, İ'tisam Yay., İstanbul 2009.

ŞİMŞEK Mehmet, "Bid'atlar II", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.24, 1990.

ŞİMŞEK Mehmet, **Bid'at ve Bid'at Ehli**, Ehli-Sünnet Tetkikleri Dergisi, Eksen Yay., Aralık 1989.

ŞUMUNNÎ Ebu'l Abbas Takiyuddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-kusantînî el-Kahirî (ö. 872/1468) **Şerhu'n-Nukaye**, Mektebetü'l-Ezher, Mısır, t.y.

TAHÂVÎ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî (ö. 321/933), **Şerhu meâni'l-âsâr,** Dâru'l-kutubu'l-ilmiye, Beyrut 1407/1987,

TAHTÂVÎ Muhammed b. İsmail (ö. 1231/1816), **Hâşiyetu meraki'l-felah**, Dâru kutubu'l-ilmiye, Beyrut 1418/1997.

TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed b. İsa es-Sülemi el-Buği et-Tirmizî (ö. 279/892), **Sünen**, Müessesetü'r-risale Beyrut 2015.

TOPALOĞLU Bekir, **Kelâm ilmi**, Damla Yay., 2012.

TURTÛŞÎ Ebû Bekir Muhammed b. Velid b. Muhammed b. Halef el-Fihrî (ö. 520/1126), **Kitabu-l ehadis vel bid'a**, Dâru ü'l-Cevzi, Suudi Arabistan 1990.

ULU Arif, "Hadis Rivâyetinde İsnadın Başlaması ya da Fitnenin Tarihi (İbn Sîrîn'in İsnadla İlgili İfadelerinin Muhtevâsı Üzerine Bir İnceleme)", **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, S.1, C.12, 2012, s.119-166

VARLI Mustafa, **Bid'at, Hurafe ve Batıl İnançlar**, Ensar Yay., İstanbul 2014.

YARAN Rahmi, "Bid'at", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.6, İstanbul 1992, s.129-131.

YAVUZ Yusuf Şevkî, "Ehl-i Bid'at", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.10, İstanbul 1994, s.501-505.

YAZICI Muhammet, **İbn-i Teymiye'nin Mec'mu'ul-Fetava Adlı Eserinde Ehl-i Bid'at Fırkalarına Bakışı,** Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Doktora tezi, Erzurum 1998.

YEŞİLYURT Temel, "Fıkhu'l-Ekber'e Metodolojik Bir Bakış", **İslami Araştırmalar Dergisi**, C.15/l-2, 2002, s.182-183.

ZEHEBÎ Ebû Abdullah Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman el-fârikî ed-Dımeşkî (ö. 748/1348), **Menakıb-ı ebi Hanife**, Thk: Muhammed Zahid el-Kevseri, Marif-i Numaniye, Haydarâbâd 1986.

YAZICI Muhammet, "İslâm Düşünce Geleneğinde "Her Yenilik Bid'attir Hadisine Yaklaşımlar", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.19, 2003, s.138-188.